

EX PANNONIA

17

Суботица / Subotica / Szabadka /
2013.

*U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su Grad Subotica i
Istorijski arhiv Subotica*

EX PANNONIA

Broj 17

Subotica 2013.

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IASu

Redakcija: Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev, Zolna Matijević

Lektor i korektor: Dijana Musin

Prevodi sažetaka na nemački i mađarski jezik: Zolna Matijević

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: „Reprint“, Subotica

Adresa redakcije: Trg slobode 1/III, tel. +381 (0)24 524-033

e-mail: info@suarhiv.co.rs

web adresa: www.suarhiv.co.rs

ISSN 0354-9151

CIP – Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević – 1996, Br. 1. – Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-.; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

SADRŽAJ

STUDIJE

ZAVIČAJNA ISTORIJA

Stevan Mačković Dr Zoltan Mesaroš	Mijo Mirković, Subotica i Pravni fakultet u prvim godinama njegovog dolaska Sredina jedne burne epohe i njeni uticaji na Suboticu i okolinu (s posebnim osvrtom na mađarsko stanovništvo)	5 17
Halász Tibor Др Бранко Ђупурдија Dr. Géza Czékus Светлана Љубљанац Дијана Мусин Зоран Вукелић	A perekben írt történelem Оквири истраживања дрежничке културе Az 1738-39-es pestisjárvány szabadkai áldozatai Задужбина Лазара Мамужића Коло српских сестара у Суботици Нова радна места и радно време у Скупштини општине Суботица у 1968. години	31 42 51 58 62 71

ISTORIJA SPORTA

Dejan Mrkić Тихомир Костовић	Fudbalski klub „Bačka“ u Hrvatsko–slovenačkoj ligi sezone 1939/1940. Спорт клуб Фако из Суботице	74 78
---------------------------------	---	----------

ISTORIJA ZDRAVSTVA

Dr Emil Libman Dr Vladimir Sakač Dr Emil Libman Tatjana Segedinčev Неда Димовски	Sastanci posvećeni temama iz istorije zdravstvene kulture u Subotici Grad čini ljude, a ljudi čine grad – Subotica i dr Emil Libman Život i rad dr Antona Kovača – prvog upravnika Građanske bolnice u Subotici Zdravstvena služba u Subotici 1944–1945. godine (period Vojne uprave) Средњовековне трепанације у Војводини	81 86 90 96 109
--	---	-----------------------------

ARHIVISTIKA

Зоран Вељановић	Архиви и јавност, Прилог за теорију архивске делатности	112
-----------------	---	-----

IZ RADA ARHIVA

Tamara Petković	Letopis Istorijskog arhiva za 2012. godinu	116
-----------------	--	-----

PRIKAZI

Зоран Вукелић	Др Драго Његован: <i>Прва група масовних злочина – улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941.</i>	120
Зоран Вукелић Dr. Dezső Csúszó Dejan Mrkić	Зоран Вељановић: <i>Добровољачка колонија Мишићево 1918–1941.</i> <i>Kiegészítő a szabadkai közkeresztékhez</i> <i>Gradska kuća u Subotici 1912–2012</i>	121 122 131

TARTALOM

KUTATÁSOK

HELYTÖRTÉNET

Mačković Stevan Dr. Mészáros Zoltán	Szabadka város és a Jogi Kar tevékenysége dr. Mirković Mijo érkezése kezdetén Egy történelmi időszak viharos eseményeinek kihatása Szabadka város és környéke közéletére (különös tekintettel a magyarajkú lakosságra)	5 17
Halász Tibor Dr. Ćupurdija Branko Dr. Czékus Géza Ljubljana Svetlana Musin Dijana Vukelić Zoran	Perekben írt történelem Drežnica kultúrájának kutatási keretei Az 1738-39-es pestisjárvány szabadkai áldozatai Mamuzsics Lázár alapítványa Szabadkai Szerb Női Jótékonyági Egylet Szabadka város Képviselő-testületében nyílt új munkahelyek és új munkaidő bevezetése 1968-ban	31 42 51 58 62 71

SPORTTÖRTÉNET

Mrkić Dejan Kostović Tihomir	A Bácska Labdarúgóklub az 1939-1940. évi horvát-szlovén ligában A szabadkai Fakó Sportklub	74 78
---------------------------------	---	----------

EGÉSZSÉGÜGY-TÖRTÉNET

Dr. Libman Emil Dr Vladimir Sakač	A szabadkai egészségügy történetével foglalkozó tanácskozásokról Dr Libman Emil és Szabadka város	81 86
--------------------------------------	--	----------

Dr. Libman Emil	A Szabadkai Közkórház első igazgatója, dr.Kovács Anton élete és munkássága	90
Segedinčev Tatjana	A szabadkai egészségügyi szolgálat 1944-1945 között	96
Dimovski Neda	Középkori koponyalékelések Vajdaság területén	109

LEVÉLTÁRI ANYAG

Veljanović Zoran	A közélet és a levéltárak	112
------------------	---------------------------	-----

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL

Petković Tamara	A Szabadkai Történelmi Levéltár 2012. évi tevékenysége	116
-----------------	--	-----

ISMERTETÉSEK

Vukelić Zoran	<i>Dr. Drago Njegovan, Prva grupa masovnih zločina – ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju 1940.</i>	120
Vukelić Zoran	<i>Zoran Veljanović, Dobrovoljačka kolonija Mišićevo 1918–1941.</i>	121
Dr. Csúszó Dezső	<i>Kiegészítő a szabadkai közkeresztékhez</i>	122
Mrkić Dejan	<i>Gradska kuća u Subotici 1912-2012</i>	131

INHALT – CONTENT

FORSCHUNGEN / STUDIES

LOKALGESCHICHTE/LOCAL HISTORY

Stevan Mačković	Dr Mijo Mirković, Subotica and The Faculty of Law at the time of his arrival	5
Dr Zoltan Mesaroš	Die Auswirkung eines stürmischen geschichtlichen Zeitraumes auf das Leben der Einwohner in Subotica und ihrer Gegend (mit besonderer Rücksichtnahme auf die Einwohner ungarischer Nation)	17
Tibor Halász	In Gerichtsverhandlungen geschriebene Geschichte	31
Dr Branko Čupurdija	Research framework of the culture of Drežnica	42
Dr Géza Czékus	The victims of the 1738-39 plague epidemic in Subotica	51
Svetlana Ljubljanac	Lazar Mamužić-s milde Stiftung	58
Dijana Musin	Kolo srpskih sestara (The Circle of Serbian Sisters) in Subotica	62
Zoran Vukelić	Neueröffnete Arbeitsplätze und neue Arbeitszeit in der Städtischen Vertreterschaft in Subotica im Jahre 1968	71

SPORTGESCHICHTE/ HISTORY OF SPORTS

Dejan Mrkić	Soccer team <i>Bačka</i> in the Croatian Slavic league during 1939/1940 season	74
Tihomir Kostović	Sport club FAKO from Subotica	78

GESCHICHTE DES GESUNDHEITSWESENS/ HISTORY OF HEALTH SERVICE

Dr Emil Libman	Über die mit der Geschichte des Gesundheitswesens in Subotica, befassende Konferenzen	81
Dr Vladimir Sakač	Subotica and Dr Emil Libman	86
Dr Emil Libman	Life and work of Dr Anton Kovač – the first Director of the Civilian Hospital in Subotica	90
Tatjana Segedinčev	Health service in Subotica in 1944 and 1945 (military government period)	96
Neda Dimovski	Medieval skull trephinations in Vojvodina	109

ARCHIVALIEN / FROM ARCHIVAL MATERIAL

Zoran Veljanović	Die Öffentlichkeit und die Archive	112
------------------	------------------------------------	-----

AUS DER TÄTIGKEIT DES ARCHIVS / ARCHIVES' ACTIVITIES

Tamara Petković	Chronical of The Historical Archives of Subotica for the year 2012	116
-----------------	--	-----

BERICHTE / REVIEWS

Zoran Vukelić	<i>Dr Drago Njegovan, Prva grupa masovnih zločina – ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju 1940.</i>	120
Zoran Vukelić	<i>Zoran Veljanović, Dobrovoljačka kolonija Mišićevo 1918–1941.</i>	121
Dr Dezső Csúszó	<i>Kiegészítő a szabadkai közkeresztékhez</i>	122
Dejan Mrkić	<i>Gradska kuća u Subotici 1912–2012</i>	131

Stevan Mačković,
arh. savetnik, Istorijiski arhiv Subotica

Dr Mijo Mirković, Subotica i Pravni fakultet u prvim godinama od njegovog dolaska

Sažetak: Jedan od najznačajnijih ekonomskih istoričara Jugoslavije, prof. Mijo Mirković pomalo je zaboravljen u širim a pogotovo u lokalnim subotičkim okvirima. A upravo je ovde proveo jedan deo svog bogatog života, od 1928. do 1941. godine kao nastavnik subotičkog Pravnog fakulteta. U periodu dok je držao predavanja studentima u Subotici, nastaje i njegova najznačajnija dela. Njegov lik i delovanje u tom periodu, doprinos i značaj koji je ostavio na profesionalnom planu, Pravni fakultet kao ustanova i klima koja je vladala na njemu, te društveni okviri u kojima je stvarao, tema su ovog rada. Ekonomsko-istorijska istraživanja međuratne Jugoslavije koja je obavio prof. Mirković i njegovi rezultati, teško da će biti uskoro prevaziđeni, i upotpunjuju i obogaćuju celovitu istorijsku spoznaju. Njihova interpretacija iz današnje perspektive zemlje u tranziciji, samo ih potvrđuje.

Ključne reči: ekonomska istorija Jugoslavije, Subotica, društvena klima, Pravni fakultet.

Prostori današnje Vojvodine, pa tako i Bačka sa Suboticom kao da su oduvek, pa tako i nakon 1918. godine bili privlačni i predodređeni za doseljenike. Neki su ostajali i opstajali kraće, neki duže, neki stalno. Tako je i istaknuti teoretičar ekonomije, književnik, dr Mijo Mirković bio među onima koji su u Subotici živeli od 1928. godine do početka rata. Osvetliti i podsetiti na značaj ličnosti Mije Mirkovića, te pokušati naći odgovore na pitanja kakva je bila tadašnja društvena i politička klima u Subotici i ona na ustanovi – Pravnom fakultetu, u kojoj je on radio, pokušaću da pronađe ovaj rad.

Termin – doseljenik (emigrant), ovde se upotrebljava kao najneutralniji i najširi. Na ovim prostorima, u datom istorijskom kontekstu, on sadrži i obuhvata nekoliko podkategorija: od izbeglica, poput onih iz okupirane Istre, ili Rusa koji su bili žrtve boljševika, preko kolonista, agrarnih interesanata i zaslužnih ratnika iz prohujalog velikog rata, mahom iz Like i Korduna, Južne Srbije i drugih pasivnih krajeva – koje orga-

nizira i naseljava država, do onih poput optanata sa teritorija Monarhije – kojima je ostavljena mogućnost da odaberu gde žele da postanu podanici; pa do svih ostalih koji su vođeni svojim ličnim motivima, ekonomskim, porodičnim ili bilo kojim drugim, napuštali svoja ognjišta i doseljavali se na nova.¹ S druge strane, istorijsko iskustvo nam pokazuje, svako novo doseljavanje određene grupe, kao da je imalo u krajnjoj konsekvenci za posledicu i iseljavanje neke druge, odnosno promenu etničke strukture. I nakon 1918. ti procesi se nastavljaju, dapače sa još bržim i većim amplitudama. Bolni ratni period nastavljen je zatiranjem, cepanjem i prekrajanjem poražene Austro–Ugarske carevine a nagrađivanjem država i naroda koji su bili na strani pobednika, uz stvaranje novih državnih tvorevina. Novorođena država – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvatila je mnoge teritorije na kojima je obitavao slavenski živalj, no delovi Istre pripali su Italiji. Godine 1918, nakon što je Austro–Ugarska kapitulirala, prestala je njezina vlast u Istri. Na kraju Prvog svetskog rata pobednici su delili plen, pa su zauzimali pojedine pokrajine pobeđene strane. Budući da je Hrvatska bila u sastavu Austro–Ugarske, smatralo se da je i ona među pobeđenima, kojim se može oduzeti ono što se sviđa pobednicima. Tako je Hrvatskoj u korist Italije oduzeta cela Istra, Rijeka, Zadar i deo ostrva. To je Italiji obećano Londonskim sporazumom još 1915. godine uz uslov da zarati protiv Austrije, te je ona 1919. godine i okupirala to područje. Kasnije im je to Rapalskim sporazumom (1920) i potvrđeno. To izaziva iseljavanje dela slavenske populacije. Iz okupiranih delova Istre dolazi u Suboticu čitav niz lica, gotovo redovno optiraju za državljanstvo, dobijaju ga i nastavljaju da rade i žive na ovim prostorima. Neki od njih su bili: familija Žigante Ivana, Franja Flege iz Buzeta, porodica Skaljer i mnogi drugi. Bilo je i slučajeva da upravo oni nailaze na vrlo loš prijem i progon, tako je npr. sačuvan predmet² iz koga saznajemo da je policijski narednik Milan Čupurdija³ pretio svom podređenom redaru a koji je došao iz Istre – Mardešiću, za koga znamo da

¹ Tačan broj doseljenika teško je utvrditi, ali u lokalnoj štampi (*Zloupotreba gostoprinstva*, u: Subotički glasnik, br. 8, 16.8.1925, str. 1) se pominje da se u Subotici nalazi oko 10 000 tzv. *kuferaša*, kako su nazivali državne činovnike i druga lica, koja su dolazila iz drugih krajeva zemlje. Po drugim podacima: „*Agrarnom reformom su nastala nova naselja Ličana, Crnogoraca i Bosanaca. Ukupno je kolonizirano 420 familija sa 200 duša.*” Inž. Kosta Petrović, *Kr. slob. grad Subotica i kupalište Palić*, Subotica 1928, str. XIX.

² Istorijiski arhiv Subotica (dalje IASu), F. 47. Gr. 234/1925.

³ Milan Čupurdija je ostao zabeležen i po progonu i maltretiranju drugih redara. Zabeleženo je da je tako jednoj grupi domaćih gradskih redara psovao katoličkog Boga, Uskrs, itd. IASu, F. 47. Gr. 62/1925.

je imao diplomu, a da su mu italijanski fašisti ubili ženu: „Vi ste antidržavni element – proteraću vas iz Subotice“, i on je zaista i dao otkaz.

Među doseljenicima je bio o *Istrijanin* dr Mijo Mirković (pseudonim Mate Balota). On potiče iz sela Raklja, smeštenog nad slikovitim Raškim zalivom⁴ u pulskom okrugu. Rodio se u siromašnoj težačkoj porodici od oca Antonija–Ante i mati Mare. Na njegovoj nadgrobnoj ploči uz oznaku mesta i datuma rođenja – Rakalj, 28. septembra 1898. – i smrti, Zagreb, 17. februara 1963, piše da onde počiva: *težak, ribar, mornar, akademik, pjesnik, prvi Rakljan ki je napisal 50 knjig.*⁵

Jedan deo svog bogatog života, od 1928. do 1941. godine, Mijo je proveo kao nastavnik subotičkog Pravnog fakulteta. U periodu dok je držao predavanja studentima u Subotici, nastaje i njegova najznačajnija dela. Objavila ih je izdavačko knjižarska kuća Geca Kon. To su: *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (1931), *Spoljna trgovinska politika* (1932), *Saobraćajna politika* (1933), *Zanatska politika* (1934), *Uvod u ekonomsku politiku* (1935), *Industrijska politika* (1936). Studije su korištene i kao udžbenici za grupu predmeta ekonomske struke koje je predavao profesor Mirković.

Njegov lik i delovanje u tom periodu, doprinos i značaj koji je ostavio na profesionalnom planu u tom periodu nije potpuno nepoznato subotičkim užim, stručnim krugovima.⁶ Ipak subotičkoj, kao i široj javnosti nije dovoljno poznat doprinos jednog od najistaknutijih jugoslavenskih ekonomskih istoričara 20. veka.⁷ Služeći se metodološkim postupcima kvantifikacije, merenja i komparacije privrednih parametara u zemlji, sa razvijenijim kapitalističkim sredinama, on je pokušavao i uspevao da dospe do uzroka velikog ekonomskog zaostajanja jugoslovenske države. Njegovi rezultati obimnog istraživanja ekonomske istorije Jugoslavije i zaključci o tom pitanju izloženi su u njegovim radovima. On ih interpretira u svetlu teze da je industrijalizacija sudbina svake zemlje koja ne želi da ostane na periferiji civilizacijskog napredka. Poznato je da Jugoslavija u čitavom periodu od 1918. do 1941. ostaje u kategoriji agrarnih zemalja, zaostajući za industrijski razvijenim zapadnim državama. Od 14 miliona stanovnika 1931. godine, 9,2 miliona živelo je neposredno od poljoprivrede i stočarstva. Na taj broj dolazilo je relativno malo obradive zemlje, selo je bilo prenaseljeno. Višak se prebacivao u gradove ili emigrirao. Kada 3/4 populacije živi od zemlje i kupuje samo nejnepohodnije proizvode, petrolej, so, šibice i najjeftiniju obuću, i onako malo tržište, suženo je još više. Kupovna moć gradskog stanovništva je takođe bila mala. Industrijski radnici, čija prosečna nadnica, na vrhuncu konjunktura, obezbeđuje svega 4,5 kg hleba, nisu mogli biti masovni potrošači industrijske

Mijo Mirković

robe. Probijanje carinskih barijera, pronalaženje većeg tržišta, predlaže Mirković kao rešenje za napredak celokupne privrede. Realnost je bivala upravo suprotna. Carinska tarifa 1925. godine, uvozna i izvozna, učinila je od Jugoslavije jedan od najzatvorenijih, najzaštićenijih privrednih sistema, obezbeđujući monopolski položaj nizu industrijskih grana, čuvajući je od strane konkurencije. Oskudica kapitala i višak radne snage je konstanta koja obeležava čitav međuratni period. Ta objektivna činjenica, uočava Mirković, nametala je samo dve mogućnosti za sve male agrarne zemlje. *One imaju ili da prime i usvoje javna preduzeća ili da prime i daju potpunu slobodu stranom kapitalu. A on dolazi samo da profitira i to samo onda ako je to više nego drugde.*⁸ Dalje Mirković ističe velike prednosti privatne industrije, njenu veću ekonomičnost, nad državnom, u kojoj je upravna vlast vršeći grube zloupotrebe, tražila samo izvore za lično bogatstvo. *Biti ministar, pomoćnik ministra, direktor ili načelnik, ma i najkraće vrijeme, ali baš u vrijeme kad se daju važni potpisi, značilo je od golača, koji kupi mrvicu sa kapitalističkog stola, postati kapitalist, imati svoj vlastiti stol, vilu, auto, dionice, tekuć račun, članstvo u upravnim odborima poduzeća, ukratko prijeći u buržoaziju, osigurati se kapitalom u zemlji, i za svaki slučaj izneti nešto kapitala na svoj konto u Švicarsku ili Francusku.*⁹ Važnost ministarskih položaja cenila se po tome koliko mogućnosti pružaju za mahinacije, pljačku državne imovine u korist privatnog bo-

⁴ <http://www.ksi.hr/index.php?step=page&id=69>, preuzeto jula 2013.

⁵ Vikipedija na hrvatskom, http://hr.wikipedia.org/wiki/Mate_Balota, preuzeto jula 2013.

⁶ I autor se već bavio prof. Mirkovićem: *Mijo Mirković (1898–1963) profesor subotičkog Pravnog fakulteta kao ekonomski istoričar*, u: Rukovet, 4-5-6, 1996, str. 21-23.

⁷ To je ocena prof. Smiljane Đurović, naučnog savetnika Instituta za savremenu istoriju iz Beograda, koja se i sama koncentrisala na proučavanje ekonomske istorije Jugoslavije u studiji: *O uzrocima zaostajanja Jugoslavije u ekonomskom razvoju početkom 20. veka*, u: *Istorija 20. veka*, Beograd 1991, str. 170-179. Ona obrazlaže upravo važnost istraživanja Mije Mirkovića za istoriografsku sintezu.

⁸ Dr Mijo Mirković, *Industrijska politika*, Beograd 1936, str. 305. U delu istog autora, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, str. 370-373, navodi se da je strani kapital imao većinu čitavog deoničkog kapitala u zemlji. Niz industrijskih grana, proizvodnja šećera, drveta, konoplje, prerada metala, hemijska industrija, većina privatnih banaka, bile su pod njegovom dominacijom. Osim rudnika uglja i gvozdene rude, koji su bili u državnim rukama, svo ostalo rudarstvo je bilo u funkciji stranog kapitala. Po zemljama porekla, 1939. godine, većinu je imao francuski kapital sa 1419 miliona dinara, engleski sa 1366, i čehoslovački sa 982 miliona dinara.

⁹ Dr Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, str. 376.

gaćenja. Velika svetska ekonomska kriza koja je zahvatila i Jugoslaviju i izazvala privredni raspad, bila je po Mirkoviću, slika i predznak političkog i vojnog rasula koje će se desiti 1941. godine. Moćni domaći politički faktori iznosili su zlato i devize iz zemlje, jasno pokazujući nesposobnost za brigu o opštim narodnim, pa i državnim interesima.

Nejednak nivo razvoja pojedinih delova Kraljevine SHS, sa strukturnim različitostima, otpore integracionim procesima, koji započinju samim činom ujedinjenja, činjenice političke istorije, nezainteresovanost nove buržoazije i političko državnih vrhova za velike strateške projekte privrednog uzdizanja celog društva, on navodi kao ometajuće za brže uključivanje Jugoslavije u društvo industrijskih zemalja.

Pored tih navedenih faktora, jedan od krucijalnih čimlac zaostajanja Jugoslavije Mirković identifikuje i u *antiindustrijskoj filozofiji slovenskih naroda*¹⁰ čije postojanje dovodi u direktnu vezu sa duhovnim, u prvom redu religioznim, razvojem. Kao rezultati takvog stanja on uočava i razvoj protivzapadnjačkog nacionalizma koji je i protivracionalan i protivkapitalistički. *On znači negaciju individualizma, liberalizma i građanskog društva. Slavenofilska filozofija i politički ciljevi doveli su sve slovenske narode do preceñivanja svojih snaga. Sa visine gleda slovenski čovek na ekonomski rad i materijalnu kulturu zapadne Evrope.*¹¹

Ekonomsko-istorijska istraživanja Jugoslavije u periodu od 1918. do 1941, koja je obavio profesor Mirković, i njegovi rezultati, teško da će biti uskoro prevaziđeni, i upotpunjuju i obogaćuju celovitu istorijsku spoznaju. Njihova interpretacija iz današnje perspektive zemlje u tranziciji, samo ih potvrđuje.

Objavljujući već kao đak u pazinskom listu *Nada*, Mijo Mirković služio se raznim pseudonimima. Mnogi suvremenici nisu ni znali da imena Mirković i Balota kriju istu osobu. Prvu pesmu sročio je s devet godina. Tema, kao i drugih Balotinih pesama, bio je težak život ribara i mornara. Već s devet godina ukrao se na talijanski trabakul kojim je prevožen kamen. Radio je kao kamenolomac i minar, radnik na železničkoj pruzi u Moravskoj. Bio je slagar u štampariji, novinar i urednik lista u Puli te dopisnik domaćih i inozemnih listova. Nakon osnovne škole, kao evakuisani izbeglica odlazi u Čehoslovačku, u region Olomouca u mesto Zabreh, gde 20.6.1919. maturira klasičnu gimnaziju. Studira u Zagrebu i Beogradu a diplomira na fakultetu za ekonomske i socijalne nauke u Frankfurtu na Majni, gde i doktorira¹² ekonomske i društvene nauke kod mentora, tada čuvenog profesora F. Openheimer-a, poznatog marksiste. Doktorska mu teza nosi naziv: *Vom Hauptgrunde der geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slawischen Völker* (O glavnim uzrocima male ekonomske efikasnosti slovenskih naroda). Napisana je pod snažnim uticajem dela Maksa Vebera. Ona nika-

da nije bila objavljena, mada je Mirković u drugim svojim delima koristio njene delove i osnovne teze iznesene u njoj. Iz njegovog službeničkog kartona saznajemo da je služio u vojsci, pešadiji i mornarici, u Puli i Tivtu, od 11.5. do 8.11.1918. godine.

Već 1924. godine on ima položaj u državnoj službi kao honorarni šef novinskog odseka Ministarstva unutrašnjih dela. Nakon toga se više posvećuje nastavničkim poslovima pa je tako 1925. bio privremeni predavač na Trgovačkoj akademiji u Osijeku, zatim 1925/26. suplent na Pomorskoj akademiji u Bakru.¹³ Bio je i činovnik u aleksinačkim rudnicima, kao i urednik *Privrednog glasnika* koji je izlazio u Beogradu. Odatle, već kao priznati stručnjak, dolazi u Novi Sad gde se zaposlio u Trgovačkoj komori kao sekretar. To je bilo vrlo dobro plaćeno mesto, pošto je mesečna plata iznosila 7500 dinara, no on se vođen profesionalnim motivima da gradi naučno nastavničku karijeru, javlja na konkurs raspisan 31.5.1927. za mesto docenta na ovdašnjem Pravnom fakultetu. Na osnovu njegove molbe od 26.9.1927. godine, fakultetski Savet ga je 26.11.1927. jednoglasno izabrao za docenta na ekonomsko-finansijskoj grupi predmeta.¹⁴ Ali da bi započeo sa karijerom na fakultetu, trebalo je da ga potvrdi Vlada i to je, uz sve urgencije,¹⁵ potrajalo gotovo godinu dana. Na to su uticale tadašnje nestabilne političke prilike. Vlada (Ministarski savet) je od 24.12.1926. do 1.2.1927. bila pod vođstvom Nikole T. Uzunovića.¹⁶ To je bila koaliciona vlada radikala i HSS-a u kojoj su tinjali sukobi a koji su posebno došli do izražaja prigodom opštinskih i oblasnih izbora, kada su radikali preko policije ometali izbornu propagandu HSS-a. Druga, još kratkotrajnija Uzunovićeva vlada (1.2.1927– 17.4.1927) je umjesto HSS-a imala SLS kao partnera.¹⁷ Podršku vladi davao je i radikalni disident

Karta Istre 1925. godine

¹⁰ IASu, F. 228, 77.1119/1927. U predlogu redovnog profesora dr Mirka Kosića i vanrednog profesora dr Fedora Nikića Fakultetskom Savetu za izbor dr Mije Mirkovića u zvanje docenta, pomenute su osnovne teze iz disertacije dr Mirkovića, koje će se razradivati i u drugim delima.

¹¹ Isto.

¹² U službeničkom kartonu stoji: *Ovaj doktorat priznat kao završni diplomski fakultetski ispit rešenjem Prosvetnog Saveta br. 15.975 od 8.10.1925.* Mirković je morao da nostrifikuje doktorsku diplomu, što mu je uspelo tek 1931. godine. IASu, F. 228, 85.1178/1931.

¹³ IASu, F. 228, 89.1594. U Bakru je bio suplent od 28.9.1925. do 30.9.1926. kada mu je uvažena ostavka na državnu službu.

¹⁴ IASu, F. 228, 83.955.

¹⁵ Fakultet se obratio Ministarstvu 3.marta 1928. ističući *da je letnji semestar već otpočeo a fakultet još nije dobio izveštaj o postavljenju g. dr. Mirkovića...*

¹⁶ Vidi: *Vlade Srbije /1805-2005/*, Beograd 2005, str. 314-317.

¹⁷ Isto.

Velimir Vukićević sa svojih 10 poslanika, koji je nagrađen upravo mestom Ministra prosvete. Naredne dve vlade, (tzv. krnju) od 17.4.1927. do 23.2.1928. i onu od 23.2.1928. do 27.7.1928, vodiće upravo Velimir Vukićević. Na liniji odnosa između vlade i opozicije, čiju okosnicu čine Stjepan Radić (Hrvatska seljačka stranka) i Svetozar Pribičević (Samostalna demokratska stranka)¹⁸ vladali su velika politička napetost i sukobi, koji su i u skupštini dovodili do fizičkih sukoba. Oni su kulminirali 20.6.1928. pucnjima radikala Puniše Račića u poslanike HSS-a Pavla Radića i Đuru Barsarićeka, koji su ubijeni, i Stjepana Radića koji je teško ranjen da bi od posledica i on preminuo. Na čelu naredne vlade (27.7.1928–6.1.1929) bio je Anton Korošec. Tada je ministar prosvete bio Milan Grol.

Tek će njegovim rešenjem od 1.11.1928. godine Mirković biti postavljen za predavača docenta na subotičkom Pravnom fakultetu za predmete ekonomsko-finansijske grupe, *s pravima činovnika 8 grupe I kategorije*.¹⁹ Na posao se javio 15.11.1928. godine. U Suboticu nije došao sam, već sa čitavom porodicom.

Svečanu zakletvu koja počinje rečima *Ja Mijo (Mihajlo) Marković, zaklinjem se jedinim Bogom, da ću Kralju i Otadžbini biti veran...*²⁰ je položio 13.4.1929. godine.

U 1930. godini kako saznajemo iz obračuna plata za mesec novembar, Mijo Mirković je od svih nastavnika imao najmanja primanja, pa mu je isplaćeno (neto) – 2980 dinara,²¹ dok je npr. dekan Miodrag Acimović primio najviše – 9515. Posebno su im isplaćivani honorarni časovi, 50 dinara neto po času.²² Ostalo osoblje je primalo od 850 do 1200 dinara. U tom periodu mesečna plata fizičke radnice u fabrici *Fako d.d.* iznosila je samo 300, a limara u građevinskom gradskom odeljenju do 1400 dinara.²³

Da je nova država cenila znanje i sposobnosti dr Mije Mirkovića, svedoči i to što mu je po odluci Ministrstva Prosvete, odobrano da od 15. do 22.02.1931. učestvuje na konferenciji u Bukureštu, da bi zastupao *Zavod za unapređenje spoljne trgovine*.

On je za suprugu imao Stanku (Antoniju) Naumović sa kojom je venčan u beogradskom hramu Sv. Aleksandra Nevskog, i sa njom četiri sina: Marka rođenog 27.03.1925, Ivana 17.11.1926, Vladimira 8.09.1928. i Antu 12.01.1933. Sačuvan je podatak da je Ante kršten 19.02.1933. u Novom Sadu u pravoslavnom hramu. I sam Mijo je bio pravoslavne vere.²⁴

U literaturi se nalazi podatak da je bio mason, član pokrajinske lože *Mitrofan Stratimirović* (Novi Sad).²⁵

Uskoro po dolasku u Suboticu i na fakultet 18.04.1929, Mijo Mirković traži dozvolu korišćenja stana u zgradi.²⁶

Kako mu je to odobreno, sa porodicom, majkom i ocem, suprugom i decom, poput nekih drugih nastavnika i on se useljava u stan u zgradi fakulteta,²⁷ gde mu se nalazio i kabinet (br. 46). Međutim praksa stanovanja na fakultetu nije potrajala. Odlukom Ministarstva Prosvete od 1. maja 1931. godine otkazuju se stanovi svim nastavnicima koji su stanovali u zgradi. Određeno je bilo da se samo jedan stan može dati vaspitaču u internatu i njegovom pomoćniku, a u dvorištu samo sekretaru fakulteta. U zgradi fakulteta bilo je 14 stanova, 21 kolektivna soba, 1 prizemna, 1 paviljon, a 1 kućica u bašti. Uz te stanare u zgradi je postojao i Dom studenata. Nijedan stan nije imao kupatilo.

Od tada su nastavnici morali da pronalaze druge načine stanovanja, pa tako porodica Mirković u narednom periodu iznajmljuje stan na adresi Trg Ćirila i Metoda.

Zanimljivo je da se krajem jula 1929. Mirković obratio dekanu tražeći dozvolu boravka u inostranstvu (zavičaju) – u Raklju, Italija²⁸ u mesecu avgustu za vreme raspusta.²⁹

O dr Miji Mirkoviću saznajemo nekoliko podataka iz dopisa koji fakultet dostavlja zavodu za statistiku.³⁰

I. Članstvo u društvima:

Naziv društva: *Matica Srpska*
Kakav je član: *redovan i član Književnog savet*

II. Naučni i književni radovi

Gde je štampano delo: *Spoljna trgovinska politika, Beograd 1932, st. 180*

Čije je izdanje: *Gece Kona*

Samostalna dela: *samostalno*

U časopisima: *3 članka*

Vrsta dela: *više prikaza*

III Zanimanje nastavnika van škole

Prosvećivanjem, književnošću, poljoprivredom, zemljoradničkim zadrugama, sokolstvom, trezvenjaštvom, crvenim krstom, dačkim pozorištem i dr.

IV. Odlikovan

U ovoj 1930/31 g.: --

Ranijih godina: *1928/29 Sv. Sava IV stepena*

V. Predavanja

Koliko je predavanja bilo na nekom drugom fakultetu: --

O uspešnoj nastavničkoj karijeri svedoči i to da se 1932. godine dr Mirković javio na konkurs za vanrednog profesora za ekonomsko-finansijsku grupu predmeta.³¹ Referat o kandidatima piše prof. Todorović iz Beograda. U njemu za Miju navodi: *Znanje 7 glavnih evropskih jezika : nemačkog,*

¹⁸ Ta dva politička faktora formirala su Seljačko-demokratsku koaliciju.

¹⁹ IASu, F. 228, 79.1092.

²⁰ IASu, F. 228, 463/1929.

²¹ Za utrošenu struju Mirković plaća 40 dinara.

²² IASu, F. 228, 81.888/1930.

²³ IASu, F. 47, IV 6616/1932. Kćerka radnika na železnici, sekcije za održavanje pruga, Marka Ivića sa stanom Paje Kujnudžića 97, stara 16 godina radi u fabrici Fako za mesečnu platu od 300 dinara.

²⁴ Po podacima iz njegovog službeničkog kartona stoji da je jugoslovenske narodnosti. IASu, F. 228, 109.

²⁵ Ivan Mužić, Masonstvo u Hrvata, http://holywar.org/txt/LibriInCroato/_Ivan-Muzic-Masonstvo-u-Hrvata.pdf, preuzeto juna 2013.

²⁶ IASu, F. 228, 80.493.

²⁷ IASu, F. 228, 82.875/1930.

²⁸ IASu, F. 228, 81.889/1929. Na to dekan odgovara: „...da nije vlastan davati dozvole za putovanja u inostranstvo ali se ista prima utoliko da se zna mesto gde će se molilac nalaziti u naznačenom vremenu.”

²⁹ Nije poznato da li je uspeo da poseti zavičaj, ali u narednom periodu želeći da mu bude što bliže, letnje mesece, od 1934. provodi na Krku.

³⁰ IASu, F. 228, 88.692/1931.

³¹ IASu, F. 228, 88.289/1932.

Pravni fakultet

Šta nam govore objektivni demografski podaci? Subotica je važila za veliki grad. Kao što je od kraja XIX veka i u Ugarskoj bila na trećem mestu po broju stanovnika,³⁸ tako je i u međuratnom periodu u novoj državi stajala na istom trećem mestu, ovoga puta iza Beograda i Zagreba, kao treći grad po veličini. Godine 1921. Beograd ima 111 739, Zagreb 108 674 a Subotica 90 961 stanovnika. Po narednom državnom popisu 1931. godine Beograd broji – 238 775, Zagreb – 185 581 a Subotica 100 058 stanovnika (48 703 muških i 51 355 ženskih). Po zanimanju je od toga broja živelo od poljoprivrede – 49% , industrije i zanata – 17,8%, trgovine – 6,6%, od činovničkih poslova i slobodnih profesija – 9,4%

a od ostalih zanimanja – 17,2%. Drugi gradovi poput Beograda, Zagreba ili nama bližeg Novog Sada, koji su uneli u novu državu slične ili znatno manje demografske potencijale, razvijali su se mnogo brže i uspešnije od Subotice. Otežavajuće okolnosti za Suboticu u tom vremenu su bili njen pogranični položaj, relativna demografska dominacija mađarskog stanovništva, njen dominantno poljoprivredni karakter u produkciji, malobrojnost slovenskog (srpskog, hrvatsko-bunjevačkog) građanskog sloja.

Koji značajniji društveni, politički događaji obeležavaju 1927. godinu u Subotici, a to je doba kada se dr Mirković javio na konkurs i spremao da dođe u nju? Posvećen je biskup Budanović (1.5.1927), novi *Veliki župan* Dušan Manojlović položio je zakletvu (18.5.1927), na sednici gradske skupštine, predstavnici *Mađarske stranke* prvi put su govorili mađarski (26.8.1927), održani su parlamentarni izbori³⁹ (11.09.1927) a zatim i opštinski izbori (7.11.1927), jedini u čitavom periodu između dva rata, otkriven je spomenik caru Jovanu Nenadu (27.11.1927). Te godine Suboticu je pogodio slabiji zemljotres.

Na političkom nivou značajan je bio govor narodnog poslanika radikala Marka Jurića u Narodnoj skupštini u kome je u žaru rasprave i optužbi od strane *radičevaca*, oštro istupio protiv *pohrvaćivanja Bunjevaca i Šokaca od strane hrvatskih separatista*.⁴⁰

Kao odraz vlada u Beogradu, smenjivani su i subotički lokalni funkcioneri. Na te funkcije se dolazilo imenovanjima⁴¹ od strane centralnih vlasti. Samo one lokalne političke opcije koje su imale većinu u državnom parlamentu, mogle su da očekuju da kandiduju svoje ljude na ta mesta. Na čelu gradske vlasti kao gradonačelnik u periodu 19.05.1927–23.03.1929. bio je dr Dragutin Stipičić, istaknuti radikal, koji će nakon odlaska sa tog mesta pokazivati i drugačije političke sklonosti.⁴² Na jednim lokalnim izborima u Subotici, 1927. godine,⁴³ glasovima svojih sugrađana⁴⁴ dobio je poverenje da obavlja funkciju gradonačelnika.

Kraljevim proglasom 6.1.1929, ukinut je parlamentarizam i zabranjene sve političke stranke, a proklamirano jugoslavenstvo kao državna ideologija. Dužnost gradonačelnika, Stipičić je 23.3.1929. godine predao Selimiru Ostojiću,⁴⁵ penzionisanom brigadnom konjičkom generalu, koji će ostati gradonačelnik do 19.10.1931. godine. Broj odbornika u Gradskom veću, kako se tada nazivala lokalna skupština, smanjen je na 60.

Kriza i besposlica jačaju i sve se bolnije osećaju i u Subotici s početkom tridesetih godina. Po rečima poverika Rad-

³⁸ U 1857. godini Budimpešta ima 270 685, Segedin 71 022 a Subotica 56 323 stanovnika. To treće mesto Subotica zadržava do kraja Monarhije, pa u 1880. broji 61 367, 1890. – 73 526, 1900. – 82 122 a 1910. – 92 232 stanovnika.

³⁹ Na tim izborima 1927. godine, od 32 911 upisanih birača u Subotici, na 45 glasačkih mesta, glasovalo je 16 808, a od toga je HSS osvojila 3 265, a pobijedila je koalicija Radikalne i Mađarske stranke sa 5 158 glasova.

⁴⁰ *Bunjevačke novine*, br. 10, 4. mart 1927, str. 1.

⁴¹ Ponekada je od imenovanja do preuzimanja dužnosti proteklo određeno vreme. Sve je zavisilo od trenutne političke situacije.

⁴² Po jednom vojno obavestajnom izvoru iz 1934. godine, za njega je naznačeno: *Polovinom tridesetih godina napustio je pozicije dotadašnje politike i priključio se prohrvatskoj struji*. IASu, F. 176, I-9/1939. Prepis sa originala.

⁴³ Izbori za 100 članova gradske skupštine – Proširenog Senata održani su 7.11.1927. godine. Pobjedila je upravo lista koju je predvodio dr Stipičić.

⁴⁴ Prvi i jedini lokalni izbori, koji su zahtevani još od početka dvadesetih godina, održani su za vreme njegovog mandata, 6.11.1927. godine. Biral se 100 većnika. Najviše glasova, 3 714, što je obezbeđivalo i najviše – 27 mandata, dobili su predstavnici NRS, zatim HSS sa – 16 mandata, Mađarska stranka sa – 14 i DS sa – 13. Tajnim glasanjem izabran je, odnosno potvrđen dr Dragutin Stipičić. Glasalo se na predlog Marka Jurića. Za je bilo 52 a protiv 46 odbornika.

⁴⁵ Selimir Ostojić (Beograd, 14.07.1875–19.10.1931) Vojnik, brigadni *đeneral*. Službovao nakon rata od 1921. do 1924. kao zamenik zapovednika Zetske i Savske divizije. Od 1923. unapređen u čin brigadnog generala, od 1924. do 1927. zamenik zapovednika Jadranske divizije. Kao penzioner, postavljen na mesto prvog čoveka grada Subotice, odmah nakon proglašenja šestojanuarske diktature. Preminuo na dužnosti, u Beogradu gdje je i sahranjen. Kum prethodnika dr Dragutina Stipičića.

ničke komore, Antuna Rozmajera, kriza i besposlica pogađa 3000 subotičkih radnika iz industrije i obrta, koji su bez posla i oko 10 000 nadničara⁴⁶ koji nemaju sredstava za život, te to znači da je 1/3 stanovništva ugrožena.

Pravni fakultet u Subotici je osnovan vladinom Uredbom, neposredno posle završetka I sv. rata 2.02.1920, pre no što su potpuno regulisana teritorijalna pitanja između nove jugoslovenske države i Mađarske, Trijanonskim ugovorom. Radio je kao deo Beogradskog Univerziteta. Konkurent da dobije visoku školsku instituciju bio je Novi Sad.⁴⁷ Nacionalni razlozi su odneli prevagu u korist najsevernijeg grada Kraljevine SHS. *Pravni fakultet u Subotici – koja leži na granici – vršiče jednu nacionalnu zadaću, te će biti stalni čuvar nacionalne svesti i suzbijati stranu propagandu, koja najlakše prodire u pograničnim mestima. A za suzbijanje ovakove propagande najpodesnija je studentska mladež, koja je puna idealizma i nacionalnog duha*, reči su tadašnjeg gradonačelnika i velikog župana dr Stipana Matijevića.⁴⁸

Subotica je tako po prvi put u svojoj istoriji dobila fakultet. To će dovesti do priliva studenata iz čitave zemlje, kao i nastavnčkog osoblja. Pored ciljeva koje su kreatori lociranja fakulteta u Subotici jasno naznačili, nacionalizacije pograničnog grada, uz stvaranje deficitarnih školovanih pravnika, time se planiralo i podizanje kulturno intelektualnog nivoa celokupnog društvenog života u Subotici. Čitav niz profesora koji su radili na fakultetu, ostavio snažan pečat, ne samo u nauci, nego i u drugim segmentima života, kulturi, politici.

No, sa dolaskom studenata, započinju i problemi sa njihovim ponašanjem. Tako je jedna grupa *slušača ovdšnjeg fakulteta* pijanih budućih pravnika 31.3.1921. napala i oštetila kuću gradonačelnika dr Vranje Sudarevića⁴⁹. Sličnog ponašanja je bilo u više navrata. Tako je zbog lupanja prozora na biskupiji, gradska policija pokrenula istražni postupak protiv 27 studenata, koji su stanovali u Domu. Sami su prijavili.⁵⁰ Izgredi, tuče i drugi incidenti u gradu ali i na samome fakultetu, a u kojima sudeluju studenti, dešavali su se u čitavom periodu postojanja fakulteta. Tako je 18.5.1931. na zboru članova Jugoslovenskog kluba, student Dušan Jović Krnajski bio fizički napadnut i *izudaran po usnama i nosu* od apsolventa Dušana Marušića. Dekan Aćimović povodom toga piše i sledeće: *Ovo nije prvi slučaj, da apsolvirani studenti,*

*koji stanuju u domu i uživaju zaštitu univerzitetske autonomije, prave ispade i vredaju red i disciplinu škole. U tom pogledu prednjači takođe apsolvirani student Tokmaković, koji je u dva maha bio tužen za tuču mirnih studenata. Jedna studentkinja mi je protivu njega podnela i tužbu da ju je nepristojnišću insultovao u zgradi. Profesor g. Čubinski mi se žalio, da ga je javno denuncirao i čak pred studentima sumnjičio nelojalnošću prema dinastiji.*⁵¹

Gde je bio smešten fakultet? Nakon kratkotrajnog boravka u zgradi *Centralne osnovne škole*,⁵² već u jesen 1920. Fakultet se preseljava u objekat bivše preparandije (zване Piros ökör / Crveni vo). Ona je sagrađena još 1897. godine, za cenu od 7 miliona zlatnih kruna, dobivamo podatke po izveštaju u Katastru.⁵³ Ukupna površina svih objekata je iznosila 9656,50 m². Glavna zgrada je dvospratna, dužine 57, visine 18, a širine 27 m. Na prizemlju ima 17 soba i 3 klozeta, u suterenu 5 soba za stanovanje, 1 trpezarija, 1 kuhinja, 8 odeljenja za ostave, 1 kupatilo, 1 klozet. Velika sala mogla je da primi 1000 ljudi. Na I spratu ima 16 soba 1 klozet, na II spratu 21 soba, 2 umivaonika i 2 klozeta, u dvorištu zaseban stan koji koristi Upravnik Doma i stan domaćina, te u dvorištu još jedan stan, koji koristi sekretar Fakulteta. U dvorištu bašte bile je zgrada za ostavu. Objekat je bio 1930. u lošem stanju. Zbog toga dekan piše rektoru Beogradskog univerziteta: *Trospratna monumentalna zgrada fakulteta sa Studentskim domom sasvim je gola... Sa Vilsonove je krilo bilo većim delom sasvim prazno, veoma zapušteno, prljavo, vlažno, hladno, sa razbijenim prozorima, užasnim nužnicima, pokvarenim prozorima, zidovima, vratima...* pisao je dekan Demčenko, koji je povodom toga dva puta išao do Ministra prosvete, tražeći sredstva za adaptaciju. To je urodilo plodom, pa su prikupljena sredstva, raspisana je licitacija a preduzimač Koloman Vidaković dobio je posao da radi popravke zgrade i stanova profesora.⁵⁴

Gradske vlasti nisu se lako odrekle te zgrade, započele su spor u cilju da im se ona vrati. Na kraju su došli do kompromisa i potpisali protokol sporazuma po kome dok postoji fakultet Grad mu priznaje pravo državine.⁵⁵ Gradsko načelstvo 14.9.1932. moli da se gradska biblioteka smesti u zgradu fakulteta *da bude što pristupačnija profesorima i studentima fakulteta*. Fakultetski Savet doneo je odluku 29.10.1932. da ustupi desno krilo u parteru za smeštaj biblioteke.

⁴⁶ IASu, F. 47, IV 199/1932.

⁴⁷ Prof. dr Miodrag Simić, *Istorija Subotičkog pravnog fakulteta 1920–1941*, Beograd 1999.

⁴⁸ *Književni sever*, god. IX, knj. IX, sv. 11, novembar 1933, str. 340. Dr Stipan Matijević je rođen u Subotici 1872. godine. Po profesiji pravnik, koji je nakon školovanja u Subotici pravne nauke završio u Budimpešti. I pre rata je bio angažovan u javnom životu. Nakon smenjivanja je radio kao javni beležnik. Napisao je 1928. godine memoarsko delo *Događaji koji su se odigrali za vreme mog javnog delovanja*. O značaju uloge dr Matijevića, i samog perioda u kome je on gradonačelnik, najbolje svedoče reči zahvale koje njemu lično i saradnicima upućuje *Narodna uprava za Vojvodinu*, na savesnom i rodoljubivom radu koji su ... *omogućili da uspešno obavimo jedan od najvažih poslova u istoriji naroda srbskog, posao odkidanja ovih bogatih pokraina Ugarske i pripajanje istih Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca*. IASu, F. 47, 1820. Za svoje zasluge, odlikovan je 1925. godine ordenom Svetog Save. Preminuo je 1939. godine. Na funkciji gradonačelnika: 20.11.1918–03.05.1920. Obavljao je i funkciju Velikog župana 20.11.1918–3.05.1920.

⁴⁹ Dr Vranje Sudarević (Subotica, 19.9.1868–Subotica, 14.05.1924). Na funkciji gradonačelnika 04.05.1920–08.11.1920. (Veliki župan 4.05.1920–8.11.1920). Potiče iz bogate zemljoposredničke bunjevačke porodice. Tako je i sam bio virilista (na osnovu visine poreza) u mađarsko vreme a time i postavljen u gradsku skupštinu. Studirao je medicinu u Budimpešti. Zbog očeve smrti prekinuo je studije ali ipak 1899. postaje lekar. Društveno aktivan za vreme školovanja, tako je bio poverenik *Matice Hrvatske za Suboticu*, saradnik u *Kolu mladeži*, među osnivačima je *Zemljodilske Štedionice* (1904), i *Bunjevačke stranke* (1906), urednik *Nevena* od 1903. do 1910. Bio je narodni zastupnik u Konsituanti (1920), i Narodnoj skupštini (1923). Na funkciju gradonačelnika postavljen je kao član *Bunjevačko-Šokačke stranke*.

⁵⁰ IASu, F. 228, 90.201/1933.

⁵¹ IASu, F. 228, 86.659/1931.

⁵² Simić, nav. delo, str. 73–74.

⁵³ IASu, F. 228, 86.186/1932.

⁵⁴ IASu, F. 228, 82.46/1930.

⁵⁵ IASu, F. 228, 89.1027/1932.

Краљевина Југославија
Kraljevina Jugoslavija

Службенички лист — Službenički list

I Презиме и име службеника / Презиме и име službenika: *Миливоје Миливојевић* 4.

II Рођен / рођен / дана / месец / година: *18. новембра 1894.*

III Народност / народност: *Српски*

Звање у државној служби: *Кандидат правних наука у Београду, 1925 год. II. Ред. 5. степена. Суловог Мил. Милојевића у Београду и Војводини у Ваљеву 1925 и 1926 год. ред. I. класе 9. степена. Доцент у Правном факултету у Суботици, I. Ред. 9. степена.*

Фотопрофила службеника, сваке десете године — Фотографија службеника, сваке десете године. (Формат — Format 5 X 7)

Године / Годine	Године / Годine	Године / Годine	Године / Годine
	1938		

Цена 3 дина. 10-140-X-34

Službenički list (1938)

Nisu svi bili oduševljeni novim fakultetom. Bilo je takvih krugova i u gradu, ali je 1925. godine zabeležena prava mala afera, kada na zboru HSS-a 13.12.1925. u Mariboru Stjepan Radić, tadašnji ministar prosvete, izrekao stav da: *...u Subotici imamo jednu smutnju od fakulteta, gde ima više profesora od (studenata) đaka, ...profesori tamo ne rade mnogo, a đaci piju i lumpuju i takođe ne rade mnogo.*⁵⁶ Profesorski savet već 15.12.1925. odgovara i negira takve optužbe i čak najavljuje krivični postupak. I Radić piše profesorskom savetu i demantuje ono za šta ga optužuju. Međutim tek kada je 16.1.1926. ministar Stjepan Radić posetio Suboticu, nesuglasice bivaju izgladene.

Vrlo rano, počeli su da se pronose glasovi da će i fakultet biti premešten, pa to izaziva oštre reakcije i borbu da se on zadrži.

Tako je 1925. godine donešen i Memorandum o očuvanju⁵⁷ u kome stoji i: *Pravni fakultet imao je da bude i prosvetna i narodna kula na najsevernijoj granici Ujedinjene otadžbine. Naše nacionalne pozicije u Subotici su već oslabljene usled premeštaja Vojnog okruga iz Subotice u Stari Bečej zatim Konjičke podoficirske škole i državnog eskadrona, nadalje ukidanje Učiteljske škole, a pogotovo projektom premeštaja Direkcije državnih železnica... I druge nacionalne ustanove, poput Matice Srpske, gde je formiran Odbor za očuvanje Pravnog fakulteta, digle su svoj glas povodom toga: ...smatramo da bi prema Vojvodini učinjen bio dvostruki greh kad bi joj se oduzeo Pravni fakultet. Bio bi greh zato što je Vojvodina jedan od najjačih poreskih subjekata ove države, a relativno je najmanje dobila, i zato što je Vojvodina jedna od socijalno i pravno najrazvijenijih oblasti, sa svojim specijalnim pravosuđem, i neophodno joj je potrebna ta ustanova.*⁵⁸

Iz izveštaja u povodu desetogodišnjice fakulteta saznajemo da je u početku radio sa svega 4 nastavnika i to 2 vanredna profesora, od kojih je jedan bio privremeno upućen na rad u Suboticu sa beogradskog univerziteta; i 106 studenata. Od tog najmanjeg broja on je rastao, da bi ih na kraju 1922. godine, bilo najviše — 561. On je zavisio u velikoj meri od državnih stipendija. Do trenutka pisanja izveštaja bilo ih je ukupno 2103, 1954 muških i 149 ženskih.⁵⁹ *Da bi pojмили kolebanja brojnog stanja naših učenika, potrebno je obratiti pažnju na slučajnost sastava, koji je u toku prvih godina života fakulteta imao dosta veštački karakter. Naime, tada je bilo više blagodejanca i maksimalni broj studenata tesno je bio vezan sa maksimalnim brojem stipendista, koji sačinjavaju gotovo polovinu svih učenika — 250 stipendija primali su 100 ruskih emigranata i 150 đaka iz unutrašnjosti / poglavito Crnogoraca. Kada je država prestala sa izdavanjem stipendija / sada na fakultetu nema ni jednog blagodejanca / i ruska emigracija iscrpela je rezervu svog podmlatka, broj učenika opada do minimuma. Ali razvija se i napreduje broj normalnog sastava učenika iz Vojvodine: početkom 1925/26. šk. g. Fakultet ima 108 Vojvodana, 1926/27 — 156, 1927/28 — 212, 1928/29 — 222. Isti broj Vojvodana zabeležen je na Fakultetu i za tekuću 1929/30 šk. godinu.*

Dekanat se 1927. interesuje za oglase u kojima se nudi za 10 000 dinara ubrzano polaganje doktorskih ispita u Segedinu i Pečuju.⁶⁰

Školske 1927/28. po mestu odakle dolaze studenti, sledeći je rezultat (tabela 1)⁶¹

Neki od najistaknutijih profesora su bili: dr Aleksa Ivić, čiji je doprinos nacionalnoj istoriografiji izuzetan,⁶² dr Fedor Nikić, koji je delovao na širokom društvenom polju,⁶³ a od 1929. izdavao list *Jugoslovenski dnevnik*,⁶⁴ dr Ivo Milić⁶⁵, osnivač *Subotičke Matice*, Sergije Troicki, dr Demčenko

⁵⁶ IASu, F. 228, 56/1925.

⁵⁷ IASu, F. 47, XIX 11071925 G.P. 18.2.1925.

⁵⁸ IASu, F. 47, Gr. 1908/925. Dokument je datiran 14. XII 1925.

⁵⁹ IASu, F. 228, 82.858/1930.

⁶⁰ IASu, F. 228, 78.360/1927.

⁶¹ IASu, F. 228, 78.535.

⁶² Anka Vasić, *Bibliografija radova dr Alekse Ivića*, u: Istraživanja 10, 1983, str. 275-313. U izuzetno bogatoj produkciji od 648 bibliografskih jedinica, ističu se: *Istorija Srba u Ugarskoj*, 1914, *Istorija Srba u Vojvodini*, 1929, *Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku*.

⁶³ Aktivno je bio uključen na parlamentarnim izborima 1927. godine, kao nosilac liste — zemljoradnika u subotičkom okrugu, od ukupno 40 840 glasova dobio je samo 284.

⁶⁴ Dr Dušan Popov, *Srpska štampa u Vojvodini 1918–1941*, Novi Sad 1983, str. 283-298.

⁶⁵ Dr Ivo Milić (Kastva/Brač 28.6.1881–) Sin Andro rođen 1909. učenik subotičke Gimnazije preminuo mu je 1922. godine. IASu, F. 19, 093. Glavna knjiga učenika 1922/23. Pre dolaska na fakultet bio je načelnik Okružnog suda u Subotici. Politički angažovan u Demokratskoj stranci, izabran za narodnog poslanika 1927, bio je i predsednik Prosvetnog i potpomog društva Istra-Trst-Gorica. Ratne godine provodi u Zagrebu. I on je delovao kao mason.

tabela 1

Pokrajine i Države	učenci	Vera								svega		Ukupno	Diplomiralo				
		Pravoslavna		Katolici		Mojsijeveci		Ostali		m	ž		m	ž	m	ž	svega
		m	ž	m	ž	m	ž	m	ž								
Srbija	redovni	21	2							21	1	23	1	1	2		
	vanredni																
J. Srbija	redovni	5								5		6					
	vanredni	1								1							
Crna Gora	redovni	38								38		39	6		6		
	vanredni	1								1							
Srem	redovni	10	2	1				1		12	2	14	1	1	2		
	vanredni																
Vojvodina	redovni	70	9	65	5	20	7	3		159	21	189	7		7		
	vanredni	5		3	1					8	1						
Bosna i Hercegovina	redovni	3	1	4				1		8	1	9	1		1		
	vanredni																
Dalmacija	redovni	2		5						7		7	1		1		
	vanredni																
Hrvatska i Slavonija	redovni	7	1	8		1				16	1	17	1		1		
	vanredni																
Slovenačka	redovni			3	1					3	1	4					
	vanredni																
Rusija	redovni	26		1						27		27	2		2		
	vanredni																
Čeho-Slovačka	redovni			2	1	1				3	1	4					
	vanredni																
Bugarska	redovni	2								2		2	1		1		
	vanredni																
Rumunija	redovni	5			1		1			5	2	7					
	vanredni																
Italija	redovni			4						4		4					
	vanredni																
Austrija	redovni			1						1		1					
	vanredni																
Mađarska	redovni	4		2		2				8		9					
	vanredni					1				1							
Svega	redovni	194	15	96		24	8	5		319	31	362					
	vanredni	7		4						11	1						
Ukupno		201	15	100	9	24	8	5		330	32	362	21	2	23		

Grigorije i dr Mihajlo Čubinski, dr Mirko Kosić, autoriteti u svojim naučnim oblastima, te dr Mijo Mirković.

Između nekih nastavnika vladali su veoma loši odnosi. Tako Aleksa Ivić ne želi da prisustvuje sednicama Saveta kad je tamo i dr Kosić.⁶⁶ Dr Kosić je 1928. tužio dr Ivića za klevetu.

U 1929. godini prof. Sergije Troicki dobio je od Ministarstva dozvolu za 2 meseca odsustva radi odlaska u Ameriku.⁶⁷ Ministar prosvete Boža Maksimović⁶⁸ odredio je iste godine dr Fedora Nikića za člana komisije za pisanje *Zakona o narodnim školama*.⁶⁹ Imamo podatak da je tada na ime repara-

cija ostalo još 9445 zlatnih maraka, i za tu sumu Fakultet nabavlja 5 sanduka knjiga od knjižare u Lajpcigu.⁷⁰ Dr Aleksa Ivić na poziv Jugoslavenske akademije i Srpske akademije (potpis Slobodana Jovanovića) prisustvovala u Zagrebu proslavi 100 god. rođenja Franje Račkog.⁷¹

Od kraja 1930. godine dr Nikić nastavlja da radi za Ministarstvo. Dopis Ministarstva nosi datum 2.12.1930. a u njemu stoji: *Odlučujem da Nikić dr Fedor, v. Prof. P.f. u Subotici dođe odmah u Beograd radi učestvovanja u radu na prosvetnim pitanjima i da ostane do kraja februara*.⁷² Uskoro

⁶⁶ IASu, F. 228, 78.251.

⁶⁷ IASu, F. 228, 80.372.

⁶⁸ O njemu je ostalo nekoliko znakovitih primedbi savremenika. *Boža Maksimović, nipošto bogat kao ni žena mu, postaje poslanik i ministar. Odjednom postaje bogataš, a njegova žena sada isključivo u Parizu kupuje haljine, nameštaj i skupe sitnice za stan*. Politički testament Rudolfa Arčibalda Rajsa: „Čujte Srbi!“, <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-1/1998/04/article-03.html>, preuzeto jula 2012.

⁶⁹ IASu, F. 228, 80.562.

⁷⁰ IASu, F. 228, 80.374/1929.

⁷¹ IASu, F. 228, 80.608.

SPISAK SEMINARA na Pravnom fakultetu u Subotici u školskoj 1930/31. godini.

Red.br.	Seminar iz:	Tko predaje:	Kada je osnovan
1.	RIMSKOG PRAVA	Milić dr Ivo, vanr. prof.	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
2.	CRKVENOG PRAVA	Troicki Sergije, redovni prof.	u zimskom semestru 1926/27. šk. god.
3.	ISTORIJE SLOVENA	Demčenko Grigorije, ⁷⁵ redovni prof.	u zimskom semestru 1926/27. šk. god.
4.	ISTORIJE JUŽNIH SLOVENA	Ivić dr Aleksa, redovni prof.	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
5.	EKONOM. NAUČNI SEM.	Kosić dr Mirko, redovni prof.	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
6.	EKONOMSKE POLITIKE	Mirković dr Mijo, Docent	u letnjem semestru 1928/29.
7.	NAUKE O FINANSIJAMA	Savić dr Jovan, Docent	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
8.	KRIVIČNOG PRAVA	Čubinski dr Mihajlo, redovni prof.	u letnjem semestru 1923/23. šk. god.
9.	KRIVIČNO-SUDSKOG POSTUPKA	Aćimović dr Miodrag, redovni prof.	u zimskom semestru 1926/27. šk. god.
10.	DRŽAVNOG I USTAVNOG PRAVA	Nikić dr Fedor, redovni prof.	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
11.	ADMINISTRATIVNOG PRAVA	Kostić dr Lazo, vanr. prof.	u zimskom semestru 1928/29. šk. god.
12.	GRAĐANSKOG PRAVA	Marković dr Čedo,	u zimskom semestru 1923/24. šk. god.
13.	GRAĐANSKOG PRAVA	Konstantinović dr Mihajlo, vanr. prof.	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.
14.	TRGOVAČKOG I MENIČNOG PRAVA	Popović dr Radomir, Docent	u zimskom semestru 1927/28. šk. god.

Dekan Pravnog fakulteta⁷⁶

je dr Nikić postavljen za pomoćnika Ministra prosvete,⁷³ ali je nastavio da kao honorari prof. predaje subotom državno i ustavno pravo, što mu je i odobreno.

U 1931. godini Fakultet je ostao bez jednog nastavnika. Pošto se ni nakon 3 meseca odsustva dr Kosić nije vratio na posao, Savet ga je isključio.⁷⁴

Iz nekoliko tabelarnih izveštaja koje je Fakultet slao po različitim osnovama, stiče se dobar uvid o radu i delovanju te ustanove.

Ko je i šta predavao vidi se iz statistike predavanja i nastavnika u zimskom semestru 1930/31.

Od iduće šk. godine seminari će biti podeljeni na pet grupa: istorijsko-pravni, privatno-pravni, javno-pravni, krivično-pravni i ekonomsko-finanjsijski.

Pregled broja upisanih i svršenih studenata Fakultet daje u sledećoj tabeli:⁷⁷

Školska god.	upisanih	svršenih
1919/20.	103 muških / 3 ženske	--
1920/21.	447	9

1921/22.	293	12
1922/23.	151	14
1923/24.	130	10
1924/25.	109	9
1925/26.	143	11
1926/27.	155	16
1927/28.	159	21
1929/30.	194	27
ukupno na 8 semestara 317 upisanih, 35 svršenih.		

Na traženje popisa svih pravoslavnih Srba i Rusa, za potrebe Srpskog pravoslavnog parohijskog zvanja, u cilju organizovanje crkvenih opština, Pravni fakultet je 1932. dostavio i sledeću tabelu:⁷⁸

O broju muških i ženskih, vanrednih i redovnih studenata, te njihovoj narodnosti govori dokument iz 1932. godine.⁷⁹

U Subotici je mreža školskih ustanova bila dosta razvijena. Po podacima iz 1934. školovanjem je bilo obuhvaćeno⁸⁰ čak 12 546 đaka i 500 studenata, ili svega 13 046. Najviše ih je bilo u osnovnim školama obuhvaćenim *I školskim*

⁷² IASu, F. 228, 83.1602/1930.

⁷³ IASu, F. 228, 84.234/1931.

⁷⁴ IASu, F. 228, 84.378.

⁷⁵ Grigorij Demčenko je primljen u državljanstvo i položio zakletvu 13.3.1925. godine. IASu, F. 47, 1206.

⁷⁶ IASu, F. 228, 82.650/1930.

⁷⁷ IASu, F. 228, 82.690/1930.

⁷⁸ IASu, F. 228, 86.161/1932.

⁷⁹ IASu, F. 228, 23.1932.

⁸⁰ Pored onih obuhvaćenim školovanjem bio je veliki procenat djece, posebno sa periferije i salaša, koja nisu pohađala škole. Tako je 1923. bilo preko 2000 djece koja nisu išla u škole. IASu, F. 47, 11/1923.

SRPSKOM PRAVOSLAVNOM PAROHIJSKOM ZVANJU U SUBOTICI

Pravnom fakultetu u Subotici je čast dostaviti Srpskom pravoslavnom parohijskom zvanju tražene aktom br. 26/32, podatke.

red. broj	Prezime i ime	zvanje	god. rođenja	familijarno stanje	god. rođenja	stan
1	Aćimović dr Miodrag	red. prof.	31.3.1876.	žena Despina sin Mihajlo kći Jelena	29.9.1926 14.7.1930	Subotica Dunavsk. art. puka 7
2	Marković dr Čedomir	red. prof.	4.1.1876.	žena Mileva sin Milivoje kći Danica sin Branislav	20.1.1883. 9.8.1908. 29.12.1910. 26.12.1920.	Beograd Njegoševa 40
3	Ivić dr Aleksa	red. prof.	23.12.1881.	žena Danica sin Pavle kći Mileva	30.9.1899. 1.12.1924. 10.10.1926.	Subotica Park Kralja Petra 9
4	Demčenko Grigorije	red. prof.	15.3.1869.	žena Zinaida	18.10.1869.	Subotica Dunavsk. art. puka 3
5	Troicki Sergije	red. prof.	14.3.1878.	žena Lidija	12.3.1884.	Subotica Vilsonova 16
6	Konstantinović dr Mihajlo	vanred. prof.	10.3.1897.	žena Radojka kći Pava sin Radomir	33 god. 27.5.1925. 27.3.1928.	Subotica Zmaj Jovina 17
7	Kostić dr Lazar	vanred. prof.	15.3.1897.	žena Zorka kći Grozdana sin Marko kći Darinka	33 god. 3.10.1926. 17.9.1928. 30.10.1931.	Subotica Rudićeva 2/a
8	Savić dr Jovan	docent	21.9.1893.	žena Katarina sin Miodrag	15.8.1894. 23.7.1930.	Subotica Pravni fakultet
9	Popović dr Radomir	docent	13.11.1897.	neženjen		Subotica Zmaj Jovina 17
10	Mirković dr Mijo	docent	28.9.1896.	žena Stanka sin Marko Ivan Vladimir	14.6.1901. 27.3.1925. 17.11.1926. 7.9.1928.	Subotica Trg Ćirila i Metoda
11	Šljivić Ljubomir	sekretar	2.9.1872.	žen. Leposava kći Ružica Ljubica	7.5.1879. 3.6.1910. 4.4.1921.	Subotica Pravni fakultet
12	Rjedkin Fedor	priprav.	12.9.1883.	žena Larisa tašta Ljudmila	24.3.1898. 16.9.1876.	Subotica Pravni fakultet
13	Kaćanski Milorad	služitelj	26.12.1897.	žena Bojana kći Radojka sin Đorđe	13.7.1902. 29.8.1926. 3.10.1927.	Subotica Pravni fakultet
14	Katanić Slavko	up. st. Doma	29.9.1896.	žena Kosana kći Milena mati Terezija	23.5.1901. 2.8.1922. 59. god.	Subotica Pravni fakultet

Dekan Pravnog fakulteta
Dr. M. Čubinski

nadzorništvom – 5137, i II školskim nadzorništvom – 4 450, a zatim u *Državnoj realnoj Muškoj gimnaziji* – 1008, *Muškoj građanskoj školi* – 673, itd.⁸¹ Nacionalni i konfesionalni sastav školske populacije u celini, približno je odslikavao i subotički prosek.⁸² Tako je od svih ukupno obuhvaćenih školovanjem, bilo 57,74% Jugoslovena, a uz druge Slovene, Čehe i Ruse, taj procenat se penjao na 61,80%, dok je Mađara bilo 34,15 a Jevreja 4,05%. Po veroispovesti ih je bilo katolika 79,70 %, pravoslavaca 14,71%, *mojsijevaca* 4,17% i ostalih 1,42%.⁸³ Jedino su takvi podaci bitno odstupali u

slučaju Pravnog fakulteta, gde su pravoslavci bili u dominantnoj većini. To je ponajbolje potvrđivalo da su namere i ciljevi osnivača Pravnog fakulteta bile na dobrom putu da se ostvare.

Skraćenice: HSS – Hrvatska seljačka stranka
SLS – Slovenska ljudska stranka
Kraljevina SHS – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

⁸¹ IASu, F. 47, IV 257/1934.

⁸² Opština Subotica 1983/84. imala je 20 173 učenika osnovnih i srednjih škola, 2 947 Srba, 4 895 Hrvata, 9 224 Mađara i 2 397 Jugoslovena. IASu, F. 326, 05/8 /1983/4.

⁸³ Kod dece u I školskom nadzorništvu pravoslavaca je bilo 674 a katolika 4213, u II školskom nadzorništvu pak 288 spram 4122, u Državnoj muškoj gimnaziji je taj odnos bio 277 spram 577, u Ženskoj gimnaziji 149 prema 155. IASu, F. 47, IV 257/1934.

13. januara 1932.
Ministarstvu prosvete, Opšte odeljenje Beograd

Semestar	Studenti	U p i s a n o			ukupno
		muških	ženskih	svega	
I	Redovan	92	19	111	126
	Vanredan	15	-	15	
II	Redovan	22	4	26	26
	Vanredan	-	-	-	
III	Redovan	79	11	90	90
	Vanredan	-	-	-	
IV	Redovan	64	5	69	69
	Vanredan	-	-	-	
V	Redovan	37	3	40	40
	Vanredan	-	-	-	
VI	Redovan	5	2	7	7
	Vanredan	-	-	-	
VII	Redovan	28	4	32	32
	Vanredan	-	-	-	
VIII	Redovan	43	1	44	44
	Vanredan	-	-	-	
Svega	Redovan	370	49	419	434
	Vanredan	15	-	-	
U K U P N O		385	49	434	

Narodnost												Svega
S.H.S.		Mađari		Jevreji		Nemci		Rusi		Slovaci		
m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	
283	36	59	4	19	6	15	2	6	-	3	1	434

Dekan Pravnog fakulteta
Dr. M. Čubinski

ÖSSZEFOGLALÓ

Szabadka város és a Jogi Kar tevékenysége dr. Mirković Mijo érkezése kezdetén

Mirković Mijo professzor, Jugoszlávia egyik legjelentősebb közgazdász-történésze, kissé feledésbe merült, különösen a szabadkai, helyi keretekben. Gazdag életpályája 1928. és 1941. év közötti periódusát Szabadkán töltötte a Jogi Kar professzoraként. Itt írja meg legjelentősebb tanulmányait is. E munka Mirković személyiségével, professzionális érdemeivel, a Jogi

Karral mint intézménnyel, valamint az ott uralkodó társadalmi viszonyokkal foglalkozik. Mirković professzor a két világháború közötti Jugoszláviáról végzett közgazdasági-történelmi kutatásai kiegészítik és elősegítik a történelem teljes felismerését. A tranzícióban levő országok perspektívájából ezek interpretációja csak megerősítést nyernek.

SUMMARY

Dr Mijo Mirković, Subotica and The Faculty of Law at the time of his arrival

Professor Mijo Mirković, one of the most important historians of economics of Yugoslavia, has been somewhat forgotten in wider but also local circle of interest. This was the place where he spent one part of his fulfilled life, from 1928 to 1941, as a professor at The Faculty of Law in Subotica. Time he spent teaching students in Subotica, has produced his most significant work. The subject of this paper is his work and actions

in that time period, as well as his contributions to the profession, The Faculty of Law as an institution and social framework in which he created. It will be difficult to overcome the results of Mirković's research of economics and history of Yugoslavia between two wars, which complete and enrich history in general. The interpretation of his research results from today's position of a country in transition, only confirm his findings.

Sredina jedne burne epohe i njeni uticaji na Suboticu i okolinu (s posebnim osvrtom na mađarsko stanovništvo)

Sažetak: Dva svetska rata su determinisala dvadeseti vek u Evropi, ali i period kada kontinent napušta taj nasilnički period, i kada započinje mirno razdoblje sa ekonomskim napretkom. Kraj Drugog svetskog rata donosi period stabilnosti i na južnoslovenski prostor, nije bilo novih promena granica i novi sistem se uspeo stabilizovati. Tokovi u Evropi i procesi u Jugoslaviji su oblikovali političku i demografsku strukturu u kojoj su živeli stanovnici Vojvodine i Subotice i njene okoline.

Ključne reči: Evropa, Drugi svetski rat, posleratni period, komunizam, Tito, propaganda, velesile, hladni rat.

„Koreni totalitarizma su entuzijazam i ubeđenje; samo kasnije niču iz nje organizacije i karijerizam.“ (Milovan Đilas)¹

Dvadeseti vek, naročito sredina dvadesetog veka, donela je izuzetno puno patnje, najviše u Istočnoj Evropi a u njemu i južnoslovenskom prostoru i mađarskom narodu. Tako je i sa užim prostorom Subotice i okolinom. O tome već postoje razne publikacije, u poslednje vreme je dosta naučnih rezultata postignuto o stradanjima mađarskog stanovništva a među njima je Marton Matuška pionir.² U drugim delovima Jugoslavije je takođe bilo veoma burno, sa puno stradanja.³

Impulsi iz političkih rukovodstava su u to vreme često bili agresivni, isključivi i često su probuđivali mržnju prema drugima. Oni su neposredno uticali na „mikro“ događaje. Pojedinci, porodice, manje zajednice i čitavi predeli su trpeli posledice tih impulsa, rezultat kojih su bile promene demografskih i ekonomskih prilika. Promene su bile često tragične, i sudbine tzv. „malih ljudi“ su se promenile nepovratno i naglo. Ali ne smemo zaboraviti ni to, da su ove agresivne ideologije takođe imale ciljnu grupu tzv. „male ljude“ i da je oružje takođe bilo u njihovim rukama na svim stranama koje su učestvovala u konfliktima. Takođe je bilo i onih, koji

su bili obluživači, doušnici i oni koji su koristili „povoljne prilike“ u ovom periodu. A sve to je koncept političke elite podržavao.

A u južnoslovenskoj državi se vodio i građanski rat sa puno komponenti, jer je u jugoslovenskom društvu bilo više linija sukobljavanja, i zbog toga se moglo pronaći u svakoj nacionalnoj zajednici i u svakoj crkvi ponešto, zbog čega bi one mogle biti meta negativne propagande. U Vojvodini su u kulturno antropološkom smislu postojale tzv. etničke religije⁴ tj. versko pripadništvo je određivalo i nacionalnu pripadnost. Mislim da je ovo karakteristično za čitavu Jugoslaviju. Na kraju rata su zlostavljali popove⁵ i to ne samo u Vojvodini. Postoje podaci o zlostavljanju 30 popova koji su na mađarskom jeziku propovedali, iako je deo njih na više jezika držao propovedanja, a među njima je bilo i reformatskih sveštenika. U subotičkoj župi je stradalo 17 popova, među njima i oni koji su propovedali na nemačkom, a i na hrvatskom jeziku. Komunistička vlast je pokušavala da oslabi crkve, kasnije su ih ismevali i ocenili kao bigotne.

U jesen 1944. godine Sovjeti, i sa njima i partizani stižu do reke Tise, koju je mađarska vojska napustila bez borbe, jer su procenili da se ne bi mogli uspešno braniti protiv tako moćne Crvene Armije. Vlast, nova i u odnosu na kraljevsku vlast pre rata, pokušavala je da se što brže uredi, da uvede sve društvene i ekonomske promene za koje je smatrala da su potrebne. Bačka je ponovo doživela promenu suvereniteta, ali će novi sistem biti stabilniji i imaće vremena da se dobro uredi.

Osnovi titoizma su se već nazirali i u fočanskim propisima, ali zasedanja AVNOJ-a su ih definisala. Bilo bi netačno kada bismo Tita, njegov lik, okarakterisali kao staljinistu, međutim u ovom periodu od 1944. godine do 1950. godine, on je bio veoma odani pratilac Staljina. Bio je inspirisan staljinističkim režimom, ali i svestan nekih zapadnih toko-

¹ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 280. – Milovan Đilas (1911–1995): Istaknuti komunistički rukovodilac, jedan od glavnih saradnika Josipa Broza Tita. Veoma nadaren govornik i pisac ideoloških i propagandnih tekstova. Godine 1954. je kritikovao tada postojeću ideologiju i praksu. Kao rezultat toga bio je kažnjavao zatvorom.

² Márton Matuška, *A megtorlás napjai*. „Magyar Szó”, Újvidék, 1991.

³ O njima su jako detaljno izvestili u sledećoj seriji izdanja: *Zločini okupatora u Vojvodini 1941–1944*, knjiga 1; *Zločini okupatora u Bačkoj i Baranji*, knjiga 2; *Zločini okupatora u Sremu – Sveska I*, knjiga 3; *Zločini okupatora u Sremu – Sveska II*, knjiga 4; *Zločini okupatora u Banatu*, Novi Sad 1946. Slične knjige su izdate i za druge predele, racimo za Podrinje.

⁴ Richárd Papp, *Etnikus vallások a Vajdaságban*, (Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései), Budapest 2003.

⁵ Zsuzsa F. Cirkl, László Fuderer, *Bácskai Golgota (A vallásúldözés áldozatai)*, Tóthfalu 1998.

Period ratnih pometnji

Mark Mazover (Mark Mazower) naziva Evropu u dvadesetom veku „mračni kontinent“ a ovaj period naziva „dobom ekstrema“. Ako uzmemo tezu Hobsbauma, da kratki dvadeseti vek počinje sa prvim svetskim ratom, a završava se raspadom Sovjetskog Saveza, onda istoriju čitavog perioda određuje taj ratni period i „status quo“ koji nastupa posle njega. Ali, ako bi nam se ovo učinilo suviše jednostavnom konstatacijom, nikako se ne može opovrgnuti da su pariski mirovni sistem od 1947. godine i međunarodni ugovori koji se temelje na njemu i ekonomski procesi koji proizilaze iz tih ugovora, od ključnog značaja za istoriju kontinenta.

Niz tragedija koja je zadesila mase naroda u Evropi, započeo je Prvim svetskim ratom, a završio se kada su novi sistemi okončali sa odmazdom protiv svojih neprijatelja. Masovnih zločina posle toga nije bilo, iako je i dalje bilo ličnih tragedija. Na žalost, mirovni sistem posle Prvog svetskog rata nije mogao da bude trajan, pošto nije otklonio razloge ratnog konflikta, šta više njene odredbe su izazivale revanš pobeđenih, koji su smatrali mirovne ugovore duboko nepravедnim. Taj mirovni sistem nije opstao ni dve decenije, a nisu ga branili ni njegovi tvorci, kada su pristali na Minhenski i na prvi Bečki sporazum.

Posle ovakvih događanja, nastupila je peta decenija XX veka sa II Svetskim ratom i eskalacijom nasilja, sa razaranja i raspadom Jugoslavije, sa promenama suvereniteta na više mesta u njoj, a tako i u Subotici i okolini. Bačka je delila sudbinu autoritarnog sistema čiji je amblem bio Horti (Horthy) i koji se kretao putanjom na koju je imao malo uticaja (jedan od retkih slučajeva je masakr u Novom Sadu i Šajkaškom predelu koji Mađarska vojska nije bila obavezna da pokrene, a mogao se zaustaviti i pre no što je to učinjeno. Stanovništvo Mađarske je pretrpelo više značajnih gubitaka. Katastrofa kod Dona 1943. godine, rezultirala je gubitkom više od 100 000 ljudi. Posle toga je Mađarska 1944. godine bila opsednuta od strane Nemačke, a od proleća/leta 1944. godine je pretrpela gubitak jevrejskog stanovništva. Posle toga ponovo dolazi do promene suvereniteta sa ogromnim gubicima mađarskog življa i sa deportovanjem nemačkog stanovništva. Ovakvih potresa neće biti kasnije, pedestih godina, ali se naveliko sprovodi instalacija komunističkih režima u Istočnoj Evropi, a u Jugoslaviji se stvara poseban sistem. Jugoslovenski komunisti su imali sva sredstva da sprovedu svoje zamisli. Jugoslovenska Armija je imala 700-800 hiljada pripadnika, dok je komunistička partija brojala 140 000 članova. Takođe, veoma pametno, rukovodstvo nije isticalo komunizam, već je ostvarivalo svoju politiku preko Narodnog fronta.

Strahote Drugog svetskog rata su prevazišle sve do tad poznate grozote, iako moramo spomenuti da Subotica i njena okolina spadaju u predele gde je bilo manje zlih dela u odnosu na druge predele. Promena suvereniteta se brzo desila i 1941. i 1944. godine. Tok svetskog rata je, međutim, postao jako žestok čim su saveznici došli do zaključka da će se boriti protiv Nemačke do kapitulacije. Od strane saveznika su se desile radnje koje bi se mogle okarakterisati kao preterana primena sile, na primer bombardovanju Drezdena (13-15. februar 1945. godine), ili upotreba atomskih bombi protiv Japana. Ali su dobar deo zlih dela (ubistva, zlostavljanje, zastrašivanje) učinile oružane formacije protiv nenaoružanih civila, na osnovu prepostavki, sumnje i zbog toga što su sma-

va. Izgradnju njegovog sistema je još uslovljavalo i to da se obazirao na lokalne karakteristike društva, ali je i svaki konkretni događaj uticao na stvaranje sistema titoizma. U ratu je Tito pokušavao da zadovolji sve saveznike, ali kada mu se ukazala prilika, orijentisao se ka Sovjetskom Savezu. Sa zapadnim silama ulazi u konflikt sa jako oštrim retorikom, u kome ih povezuje sa nacistima. Retorika je postala oštra, kada zapadne sile nisu dozvoljavale da Tito osvoji nova Italijanska i Austrijska područja (Tito je pretendovao da priključi Jugoslaviji sve teritorije gde je bilo značajne slovenske populacije). U tom momentu je Tito bio čak i oštrij od Staljina i izdvajao se oštrinom od ostalih komunističkih zemalja, otvarajući nove tačke sukobljavanja. Ne možemo znati da li je Tito sprovodio tvrdnu politiku zbog ideoloških razloga, zbog svojih evidentnih ambicija ili zbog toga što se nadao pomoći od Sovjetskog Saveza. Posle toga su tradicionalne balkanske vrednosti (zajedništvo iznad svega) i zapadne (ideje moderne nacije, kulturni obrasci i principi organizovanja države) uticale na formiranje sistema karakterističnog za Jugoslaviju. Taj sistem nije potpuno koherentan i zatvoren. Jedna stvar je sasvim sigurna, a to je da Tito ima kontrolu nad njim. Ni spoljna politika, ni unutrašnja politika, ni ekonomska politika, ni odnos Partije i države se nije menjao osim kada je Tito to hteo, ili bar da to nije odobrio. Za sistem komunizma je karakteristično, da želi biti prisutan svugde, u svakoj pori društva i da utiče na ljude, svakog dana.

trali da određeni deo stanovništva moda da bude kažnjen, istrebljen ili da je kriv. Nasilništvo je bilo karakteristično za čitav period, iako je ono u Istočnoj Evropi bilo brutalnije.

Šokantna je bila slika koju su 26. januara 1945. godine zatekli oslobodioci Aušvica, gde je ubijena masa bačkih Jevreja. Tada se učinilo realnim da je evropska civilizacija koju su dotad poznavali, nestala. Totalni rat je na mnogim mestima uništio i materijalne osnove evropske kulture. Posle rata su ostali razoreni gradovi i gomila ljudskih trauma, koje nisu niti sagledane niti na valjan način obrađivane, i na mnogim mestima i mnogo ljudi bez utehe.⁶ Ali je Drugi svetski rat značio i to da je čovečanstvo postalo svesno toga za kakvo je razaranja sposobno, a to ga je i šokiralo. Pad nacističkog i fašističkog i njima sličnih režima je bio moguć zato što su se udružile snage zapadne demokratije i Sovjetski savez. Ali od trenutka pobeđe je bilo jasno da sovjeti i zapadne demokratije, a ni ekonomski sistem stvoren u Breton Vudsu (Breton Woods) i komunistički način privređivanja, ne mogu da se slažu. Ipak, čak i posle rata ove dve strane saraduju na nekoliko polja. Posle rata je postalo jasno da o sudbini Evrope nedvosmisleno odlučuju u Vašingtonu i Moskvi.

O važnim pitanjima oko sudbine Evrope, velike sile su odlučile već u Jalti, 4-11. februara 1945. godine. U Potsdamu je pala odluka i o nasilnim migracijama.⁷ Tako se otvorila mogućnost za nove zloupotrebe pa i za nehumana dela. Ipak, promene suvereniteta (1918–20, 1941, 1944) i promene teritorijalnih nadležnosti su završetkom Drugog svetskog rata završeni, tako je bilo i u Subotici i okolini. Stara granica se ponovo uspostavila, kao i u zapadnoj Evropi. U istočnoj Evropi su granice promenjene u korist Sovjetskog Saveza. Bilo je i manjih promena, na primer između Danske i Nemačke, a Mađarska kao gubitnik gubi i neke male ali važne teritorije u korist Čehoslovačke. Jugoslavija kao pobednik dobija teritorije na štetu Italije. U Evropi je pitanje Nemačke ostalo otvoreno.

Gubici Jugoslavije su bili ogromni, mada ne samo zbog okupacije, nego i zbog građanskih ratova. Opšte je prihvaće-

Slika sa posete Tita Subotici (Leto 1945)

no da je izgubila 10% stanovništva,⁸ iako je broj verovatno manji. Po Vladimiru Žerjaviću,⁹ broj žrtava je 1 027 000. Kada se ovaj broj posmatra u odnosu na celokupno stanovništvo, onda su gubici Austrije, Mađarske i Albanije veći,¹⁰ a ako se gledaju samo cifre, onda Sovjetski Savez, Nemačka i Poljska imaju veće žrtve. U Jugoslaviji je posle rata ostalo oko 300 000 siročadi.¹¹ Ekonomski gubici su isto tragični, polovina stoke je izgubljena, jedna četvrtina vinograda je izgubljena, 60% puteva i 75% mostova i 20% stanova je uništeno. Iako industrija nije bila jako razvijena, jedna trećina nje je takođe uništena. Poljoprivreda je bila u rasulu, a sistem za snabdevanje takođe. Uz to što je bio rat, i sušne godine su je pogađale. Posle ratnih grozota, na mnogim mestima na kontinentu nastupio je „strašni mir“ – nemaština je postala svakidašnja pojava, na stotine hiljada ljudi su bili u gotovo bezizlaznoj situaciji.

Jugoslavija, pod vođstvom Tita, je bila ambiciozna. O društvu je gajila revolucionarne zamisli, čak i kada su o tome oprezno govorili. Britanci su hteli da ostave otvoreno pitanje uređenja Jugoslavije ali su Tito i komunistička elita ostvarili staljinističko uređenje najbrže od svih u istočnoj Evropi, tako da se odnos sa Britancima ubrzo ohladio. O proširenju države su takođe postojali radikalni planovi čiji je temelj bio prisustvo slovenskog stanovništva. Tako su zadobili Istru, Rijeku, ostrva na Jadranskom moru i okolinu Trsta. Ali je nova vlast želela i sam Trst i delove Austrije i Grčke. Ipak, na kraju su uspeali da promene granicu samo sa Italijom. U građanskom ratu u Grčkoj su pomagali komunističku stranu. Teritorijalno pitanje u vezi sa Mađarskom nije ozbiljno potegnuto, ali je razmena stanovništva ozbiljno razmatrana. Ministar spoljnih poslova nove Mađarske vlade je 1946. godine posetio Jugoslaviju i posetio naselja sa mađarskim življem. Pri tome je svugde govorio kako se Mađari trebaju uklopiti u jugoslovensko društvo.

Izgradnja novog sistema je bila mukotrpana, što je još otežalo i sukob sa Staljinom. Novi sistem se stabilizovao tek od polovine 1950-ih godina, a u šezdesetim godinama je znatno poboljšan životni standard. Tada je već rat i sve što se u njemu desilo postalo delom prošlosti, ali se ta prošlost stalno spominjala, i sećanje na bolne događaje je bilo redovito. U političkom govoru titoizma spominjanje rata je do kraja ostalo važno, to je trajna karakteristika titoizma.

U istočnoj Evropi su diktatorski režimi doneli gomilu tragedija pojedinaca, ali rata, preokreta i sveopšteg razaranja sistema više neće biti (iako je revolucija 1956. godine u Mađarskoj gotovo primila te razmere). Posle Drugog svetskog rata politička karta srednjoevropskog predela ostala je netaknuta, a to prouzrokuje i konsolidaciju sistema. Prvi korak konsolidacije je bila odmazda.

Odmazda i konsolidacija

Posleratni period je od krvavih svakidašnjica odveo stanovništvo u dane naprezanja. Ali je pre toga na više mesta u Evropi bila na dnevnom redu odmazda, pošto su nacistička zlodela bila toliko upečatljiva. U Francuskoj je desetak hilja-

⁶ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I.*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 31.

⁷ Isto, str. 48.

⁸ Isto, str. 36.

⁹ Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992.

¹⁰ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I.*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 38.

¹¹ Isto, str. 41.

F. 176. Odlazak na front, 1944.

da ljudi ubijeno bez presude,¹² a u Norveškoj su donosili veoma stroge presude. Potpuni kolaps Nemačke je rezultirao u to da pobjednici svugde postupili kako god to žele. Za vreme borbi je fizički obračun i uzimanje predmeta bio svakidašnji čin. U Jugoslaviji se još tome dodala i smena starog (kraljevskog) sistema i naglašavanje novosti novog sistema. Isticali su da će stvoriti novi društveni sistem.¹³ U ovom sistemu su partizani postali „više jednaki” od jednakih.¹⁴ Služba unutrašnje bezbednosti je efikasno radila. OZNA (Odeljenje za zaštitu naroda) i UDBA (Uprava državne bezbednosti) su organizovani po ugledu na Sovjetska ČEKA-u (Črezvičajnaja Komisija). Njeni članovi su bili dobro organizovani i odani, verni sistemu. Sakupljali su podatke, i nemilosrdno nastupali tamo gde je to bilo potrebno. Jugoslavija se tada u svemu oslanjala na Sovjetski Savez. Potpisan je i ugovor o saradnji 11. aprila 1945. godine, koju su proslavili u Beogradu na velikom mitingu.¹⁵ U tom periodu je jedan od glavnih načina delovanja propagande bio organizovanje konferencija i masovnih događaja, organizovali su ih povodom svega i svačega, na kojima su i učesnici imali priliku da iznose svoje stavove.

O Evropi se se dva centra moću slagali u tome da pored potpunog razaranja nacizma i fašizma, Nemačku treba okupirati. Složili su se i u tome da je važan deo konsolidacije kažnjavanje učinjenih zlih dela. Vrhunac toga je bila parnica u Nirnbergu (Nürnberg). Još za vreme procesa Sovjeti su izneli mišljenje da žele brže i odlučnije presude, kao što su oni sami organizovali na teritorijama pod svojom kontrolom.

U Jugoslaviji su i u odmazdi pratili sovjetsku praksu. Organizovali su parnice, a stranke koje su kolaborirale ili koje su tako okarakterisali, su ukinuli. Bili su nemilosrdni sa kolaborantima, i kaznili su i one, čak i streljali, koji efektivno nisu učestvovali u nikakvim zlim delima, niti u borbama, jedino su nastavili da rade svoj posao pod novim režimom. Posle kratkog, ali intenzivnog talasa likvidiranja, koji je za-

hvatio čitavu državu započeo je period formalnih, ali užurbanih sudskih procesa, sa elementima propagandnog dejstva. Iz pravnog aspekta ni ovi postupci nisu bili besprekorni, ali u to doba se to pitanje nije moglo postaviti. Tako su donete smrtno presude za sve one koji su se politički eksponirali za vreme okupacije. Sve ovo je značilo da su imali priliku da se obračunaju sa protivnicima iz građanskih ratova. Osude su imale i svoju propagandističku namenu, naime sa njima su opravdavali svoja masovna zla dela, koja su se desila pre pokretanja postupaka. Širom Jugoslavije su vođene parnice, a na njima pored pojedinaca osuđivan je i „velikosrpski nacionalizam”, „ustaštvo” a i svi ostali protivnici, pri tome su sve njih trpali u isti koš, od nacionalne opredeljenosti do zlih dela. Uglavnom su osudili pojedince koji su zaista načinili zla dela, ali i neke kod kojih to nije bilo dokazivo na adekvatan način. Jene Đerkei (Györkei Jenő) je u svom delu dokazao kako nisu imali valjane dokaze za streljanje Sombathelji (Szombathelyi), načelnika generalštaba Mađarske Vojske koji je zaustavio pokolj u šajkaškom regionu i Novom Šadu čim je saznao za njega. Evgenije Jurisic takođe iznosi niz nedostataka u vezi sa parnicom koju je vodio protiv Draže Mihailovića. Sistem je imao potrebu da se i kasnije stalno poziva na strahote i gubitke radi skrivanja svojih zlih dela i opravdavanja svojih postupaka.

U međuvremenu, Mađar So (Magyar Szó) izveštava o potiskom regionu kao da se tamo ništa nije desilo, i čude se zašto je tamo narod „pasivan”. Ipak poneka rečenica ili reč ukazuje na dešavanja. U komunističkoj partiji su takođe spoznali da su se desile „greške”.¹⁶ A to je izjavio sam Jovan Veselinov Žarko. U vremenima koja su sledila je bilo prisutno duboko ćutanje o nastupu nove vlasti.

Ipak pitanje mađarskih izdajica a i narodnosti je bilo sporedno (iako su bili nemilosrdni i prema njima). Propaganda je bila najmarkantnije usmerena protiv pristalica kralja, za koju se u propagandi a i u javnom govoru često koristi povr-

¹² Isto, str. 70.

¹³ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 371.

¹⁴ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 60.

¹⁵ O njoj i Politika piše ushićeno. Sto hiljada beograđana... u: novine „Politika“, 13. april 1946, str. 3.

¹⁶ Sándor Mészáros, *Holttá nyilvánítvá* (Délvidéki fátum 1944–1945) I., Budapest 1995. str. 28.

šan termin četnici – i ustaški režim čija su zla dela detaljno otkrivali i pogubili vođe koje su uspjeli da uhapsu.

Čelnici ustaškog režima su uspjeli da emigriraju, ali je Draža Mihailović uhapšen, i organizovana je spektakularna parnica, čiji je ishod bio predvidiv od početka. Tako da je osuđen i pogubljen juna 1946. godine. Ova parnica je bila najveća u novoj Jugoslaviji. Egzekucije posle manjih parnica su se odvijale do kraja 1946. i početka 1947. godine. Sa Katoličkom crkvom, koja se još 1945. godine otvoreno suprotstavila novoj vlasti „pastirskim” pismom su se obračunali u parnici sa Alojzijem Stepincom, to je ujedno bio znak upozorenja i za „velike hrvate”. Zapravo je to bio montirani proces koji se desio posle toga, kada je Stepinac odbio da formira crkvu odvojenu od Vatikana. S time se završila odmazda i kažnjavanje u Jugoslaviji, ali je retorika o zlim delima i dalje bila prisutna. U Evropi su se između 1946. i 1947. godine stabilizovali društveni sistemi, osim u Grčkoj gde je vođen građanski rat. U zapadnoj Evropi se takođe nastavio diskurs o Drugom svetskom ratu sa zlodelima, sve do otprilike 1960. godine, od koje smatraju da je sve to već deo istorije, i ona iščezava iz javnog diskursa.¹⁷

Konsolidacija je u početku bila u vezi sa pravosuđem, pogotovo što su time osudili i neke političke koncepcije. U Jugoslaviji je rečeno *ne nacionalno obojenim ideologijama*, a i građanskoj demokratiji, pogotovo što je Čerčil, koji je insistirao kod jugoslovenske strane da prihvate kralja, 1945. godine izgubio izbore u Velikoj Britaniji. Njegov je najveći uspeh bio što je postigao da u vladi bude tri ministra građanskog opredeljenja. Ali je Tito od svih socijalističkih zemalja prvi organizovao izbore 11. novembra 1945. godine. Pre toga je onemogućio rad opozicije van Narodnog fronta, pa su opoziciju integrisali unutar Narodnog fronta. Stanovništvo koje nije bilo baš načisto sa izbornim procesom i koje je bilo zaplašeno, glasalo je na očekivan način. Izlaznost na nivou cele zemlje je bila 88,7%, a 90,8% glasača je glasalo za Narodni front. Na rezultat je uticalo i to da su mnogi za koje su pretpostavljali da su protivnici novog sistema izbrisani sa biračkog spiska, tj. nisu ni upisani. Sa uspešnim izborima, Tito je ojačao svoju poziciju. Time je počeo period od 35 godina kada je Tito na čelu države, a njegov kult se nastavlja jednu deceniju i posle njegove smrti.

Uz odbacivanje građanske demokratije u titoizmu su želeli da ostvare pravednost i u nacionalnom smislu. Iz aspekta pobjednika, svaki narod je dobio onoliko prava i mogućnosti za koliko je KPJ smatrao da je dovoljno. Sa jedne strane su tako osudili „velikosrpstvo”, „velikohrvatstvo”, a takođe su svaki narod i narodnost imali svoje negativce, bilo da se radi o belogardejcima, o albanskim ballistima ili o „horti-fašistima”. To je značilo, da je formulisanje nacionalnih interesa bilo nemoguće van komunističke partije, a to je bilo opasno i čak unutar partije. Lako se moglo desiti da je onaj koji je hteo da postigne nešto za svoju naciju pao u nemilost unutar stranke. Kod Mađara je bilo dovoljno samo spominjanje „horti-fašista”, a kod Srba samo spominjanje četnika, da se prekine sa bilo kakvim diskursom o interesima dotičnih zajednica. Deo konsolidacije je bio i taj, da su šest republika definisali u ustavu iz 1946. godine. Makedonija i Makedonci

su uvedeni kao do tada nepercipirana nacija, a Crna Gora je isto dobila status republike, čiji odnos sa Srbijom i Srbima nije bio sasvim izdefinisano. Takođe je Bosna i Hercegovina dobila status republike. Vojvodina je postala autonomna pokrajina, kojoj su tada po prvi put definisali tačno granice, koje su bile znatno različite u odnosu na Dunavsku banovinu. Baranja je pripala Hrvatskoj, a veći deo Srema je pripao Vojvodini. Zbog razgraničenja i kolonizovanja, porastao je broj slovenskog, a naročito srpskog stanovništva u Vojvodini. Od mađarskog stanovništva su očekivali da bratski primi koloniste.¹⁸ Ovim je Vojvodina dobila novu ulogu u Jugoslaviji, sličnu onoj što je u SAD imala granica prema zapadu, koja je svakog primala, i u kojoj je bilo mesta i zemlje za svakog. Sa druge strane je postala i žitnica zemlje. U početku je pomagala i ratom više pogođene teritorije pogotovo Liku.¹⁹ To je i početak iskorištavanja Vojvodine. Kuće „fašista” su dobili oni „koji su se isticali u borbi” i koji će zbog toga sa punim zalaganjem opsluživati sistem. U Vojvodini je dakle prestiž došljaka u startu bio veći nego prestiž starosjedelaca. U ekonomskoj politici su primenjeni sovjetski uzori, pa je užurbana industrijalizacija na nivou čitave zemlje potiskivala interese Vojvodine. Tako su sredstva iz Vojvodine izvlačena a ne ulagana u nju. Stvaranje zadruga i ostale radnje po sovjetskom uzoru su rezultirali opadanjem efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, što je imalo uticaja na celo društvo Vojvodine. Jugoslovenski komunisti, kao sovjeti, i kao svugde u istočnoj Evropi su smatrali za svoje saveznike siromašne seljake, dok su imućne smatrali za potencijalne protivnike, što isto nije doprinelo porastu proizvodnje.

U Sovjetskom savezu i u državama istočnog bloka, 1953. godine počinje omekšavanje sistema. Komunistička stranka Sovjetskog saveza je 14. avgusta 1953. godine izdala saopštenje da želi rešiti sporna pitanja sa Jugoslavijom. Posle smrti Staljina, pet miliona ljudi je pušteno iz gulaga, pošto je bilo i spontanih ustanaka u Norilsku, Vorkuti i Kengiru.²⁰ U Jugoslaviji se nije završilo sa diskursom rascjepa sa Sovjetskim savezom, on prima mitska obeležja, i postaje deo samovrednovanja i samoafirmacije sistema. Do dana današnjeg se ne zna šta je bio razlog Staljinovog napada. Mogući razlozi su planovi stvaranja federacije sa bugarima, regionalna federacija na Balkanu čiji bi vođa bio Tito, ili pak, mogućnost intervenisanja u južnoj Albaniji. U propagandi će se govoriti o hrabrim i odlučnim stavovima Tita. Sve ovo će imati izuzetnu propagandnu vrednost kada se ona kombinuje sa propagandom samoupravljanja. U stvari, tada je Tito bio u velikim problemima i tražio je izlaza sa više strana i već je 1949–1950. godine razmišljao o neutralnosti, što će se promeniti kasnije u politiku nesvrstanosti. Od SAD-a dobija ogromnu količinu novaca, i sklapa ugovore sa članicama NATO-a Grčkom i Turskom 1953. i 1954. godine.

Ekonomska stabilizacija je bila mnogo teže izvodiva nego politička. Ekonomski pitanja su razmatrana već za vreme rata, ali njihov značaj raste posle pobjede, a rukovodstvo zemlje se spremalo za prvi petogodišnji plan. Cilj plana je bio da pospešuje proizvodnju, ali je bio i čin praćenja Sovjetskog Saveza. Planirane radnje, vesti obnove i zadaci su

¹⁷ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 341.

¹⁸ *A telepesek jövetele elé*, u: novine „Szabad Vajdaság”, 16. septembra 1945, str. 1.

¹⁹ Đuro Čalić, *Uzajamnom saradnjom setva u Lici*, u: novine „Borba”, 10. jun 1945, str. 1; Andrija Hebrang, *U borbi za ostvarenje zakona o osnivanju fonda za obnovu zemlje i pomoć postradalim krajevima*, u: novine „Borba”, 19. jul 1945, str. 1.

²⁰ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 426.

F. 176, Defile JA

F. 176, Defile JA

stalne tema štampe, a rešavanje tih je bio čin patriotizma.²¹ Zadaci Narodnog fronta su bili takođe isticani. Interesantno je da su Narodni front povezali čak i sa prilikama u kraljevini Jugoslaviji i govorili o tome da ga je narodnooslobodilački rat utvrdio. Govorili su o pravednoj nacionalnoj politici.²² Bilo je prirodno da se u propagandi delatnost Narodnog fronta, uspesi u borbi i uspesi u izgradnji povežu.²³ U međuvremenu, Aleš Bebler, kao vođa delegacije o reparacijama, želi da izdejstvuje što veća sredstva, iako insistira na tome da se Albanija priključi pregovorima. Državnom imovinom je rukovodila DUND (Državna Uprava Narodnih Dobra). Za rukovodstvo banki i velikih preduzeća, postavljeni su privremeni prinudni direktori konfiskovane imovine. Konfiskovanim imovinama su upravljala nadležna ministarstva.²⁴ Udeo UNRE u prehrani stanovništva Jugoslavije je bio znatan²⁵ između 1945. i 1947, ali je to tako i u velikom delu Evrope.²⁶ To je značilo za mnoge preživljavanje, ali se na to nije moglo osloniti. UNRA je u 1945. i 1946. godini dva i po miliona tona robe plasirala u Jugoslaviju. Na drugom krugu montrealškog zasedanja, UNRA je odobrila Jugoslaviji 768 miliona dolara pomoći od kojih je iskorišteno 416 821 300 dolara.²⁷ U Jugoslaviji se radi podsticaja proizvodnje i uspostavljanja saobraćajnih komunikacija nisu birala sredstva. Primenili su

mere širokog dijapazona, od kazne pa do javnih pohvala. Počeli su pripreme radi prelaska na plansko privređivanje, iako su neki ekonomski interesi bili različiti od sovjetskih.²⁸

Poljoprivreda je bila od ključnog značaja. Kolonizacija je započeta avgusta 1945. godine.²⁹ Agrarnom reformom je rukovodstvo želelo ostvariti odjednom više ciljeva, o tome je pisao Moša Pijade, jedan od glavnih ideologa.³⁰ Gubitke i nadomeštanje Nemaca su ostvarili kolonizacijom oko 60 000 porodica: gorštaci stižu u niziju.³¹ Ali kolonisti nisu znali da se prilagode novim okolnostima, nisu poznavali metode intenzivne zemljoradnje. Agrarna reforma je bila i sredstvo da se pridobije siromašno seljaštvo bez zemlje. Glavni slogan je bio, da zemlja treba pripadati onima koji je obrađuju.³² U principu odigrala se preraspodela imovine. Nada za dobijanje zemlje je animiralo seljaštvo, a sistemu je bila potrebna njihova podrška. Slično je bilo i u Albaniji, o čemu su opravdajući svoje postupke i izveštavali listovi.³³ Tako su nagomilane frustracije seljaštva iskoristili protiv svojih neprijatelja. Naime, agrarna reforma u međuratnom periodu nije dovedena do kraja. Samo su oduzeli imanja veleposednika, a jedva se krenulo sa deobom zemljišta, šta više ozakonjenje novih odnosa je potrajalo do 26. juna 1931. godine. Sve u svemu, nije udovoljena želja seljaštva za zemlju.³⁴ Tako su

²¹ Kao ilustracija navodimo članke iz „Borbe” koji su publikovani 1945. godine: *Sprovedimo u život odluku narodna vlade o otkupu žita*, u: novine „Borba”, 30. jula 1945, str. 1; *Našu tekstilnu industriju treba snabdevati vunom*, u: novine „Borba”, 15. jula 1945, str. 1; *Voće je dobro rodilo ne dozvolimo da propadne*, u: novine „Borba”, 14. jula 1945, str. 1; *Obezbedimo naš saobraćaj i industriju ugljem*, u: novine „Borba”, 23. jula 1945, str. 1; *Zadaci žene u obnovi i izgradnji zemlje*, u: novine „Borba”, 20. juna 1945, str. 1; *Rad i zadaci žena na socijalnom staranju i prosveti*, u: novine „Borba”, 29. jula 1945, str. 2; Stane Kovačić, *Zadaci omladine u jedinstvenom frontu*, u: novine „Borba”, 5. avgusta 1945, str. 2; *Zadaci AFŽ-a u borbi za očuvanje tekovina narodnooslobodilačke borbe na obnovi i izgradnji zemlje*, u: novine „Borba”, 6. avgusta 1945, str. 1; Edvard Kardelj, *Politički položaj kod nas i u svetu i zadaci narodnog fronta Jugoslavije*, iz govora.

²² *Zadaci Narodnog Fronta u svakodnevnom radu na djelu obnovljene zemlje*, u: novine „Borba”, 21. avgusta 1945, str. 1; *Ne dozvolimo da naša kožarska preduzeća obustave rad zbog nestanka sirovina*, u: novine „Borba”, 11. avgusta 1945, str. 4.; *Krajnji je rok da se obezbedi Beograd drvetom*, u: novine „Borba”, 11. avgusta 1945, str. 5; *Rudari dajte domovini više uglja*, u: novine „Borba”, 20. avgusta 1945, str. 1; *Pred žetvom žitarica u Vojvodini*, 1. jula 1945, str. 1; *Odstranimo smetnje oživljavanju trgovine*, u: novine „Borba”, 16. juna 1945, str. 1; *Obezbedimo blagovremeno naše gradove drvima*, u: novine „Borba”, 26. jula 1945, str. 1.

²³ Tanjug, *Uloga narodnooslobodilačkog fronta u mobilizaciji naroda u ratu*, u: novine „Borba”, 1. avgusta 1945, str. 1; *Ekspose predsednika ministarskog savjeta maršala Tita*, u: novine „Borba”, 9. avgusta 1945, str. 1.

²⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I-III, Beograd 1988, str. 86.

²⁵ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 52.

²⁶ Tanjug, *Izjava Mihaila Sergejeviča, šefa misije UNRE za Jugoslaviju o položaju naše zemlje u pogledu ishrane*, u: novine „Borba”, júl. 22. jula 1945, str. 3.

²⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I-III, Beograd 1988, str. 83.

²⁸ Isto, str. 184-185.

²⁹ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 383.

³⁰ *Pred agrarnom reformom*, u: novine „Borba”, 21. mart 1945, str. 2.

³¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I-III, Beograd 1988, str. 99.

³² *Osnovna načela raspodele zemljiškog poseda*, u: novine „Borba”, 21. mart 1945, str. 2.

³³ Desa Miljenović, *Podela zemlje u Albaniji – veliki praznik albanskog naroda*, u: novine „Borba”, 16. decembra 1945, str. 3.

³⁴ Sándor Mészáros, *Holttá nyílvánítva* (Délvédéki fátum 1944–1945) I., (mesto izdanja nije naznačeno) 1995.

„napuštene zemlje” i zemlje „fašističkih posednika” koristili za te mere. U republikama, a naročito u Vojvodini je nova vlast organizovala rasprave. Sazvali su „agrarne interesante” i organizatori, predstavnici nove vlasti, su ih podsticali da ispričaju svoja bolna iskustva. Ali ni podela zemlje, ni pristizanje kolonista nije rešilo probleme proizvodnje, tako da su im radnici morali pomagati.³⁵ Uprkos toga je UNRA pozitivno ocenila promene u poljoprivredi.³⁶ Od proleća 1945. godine se organizuju „radne akcije”, i već je tada bilo reči o kolonizaciji. Kolonizacijom je u Vojvodinu doseljeno slovensko stanovništvo, a na kratko se učinilo da će to dati dinamičnost proizvodnji. Ali se ta nada pokazala kao pogrešna. Efektivno pristizanje kolonista počinje od septembra 1945. godine. Tada su u Novom Sadu organizovao svečani prijem hercegovačkih kolonista. Dolazak u Vojvodinu je na nekim područjima bila neka vrsta nagrađivanja. Oko 7000 porodica iz Crne Gore čekalo je preseljenje u Vojvodinu.³⁷

Sa crkvama kao ideološkim protivnicima je isto započeo obračun „za ljudske duše”.³⁸ Srpska pravoslavna crkva se manje glasno opirala nego katolička, ali su i njoj prebacivali da je u korektnim odnosima bila sa Nedićevim režimom,³⁹ a i njoj je oduzeta velika većina imovine, katolička crkva je izgubila oko 85% svojih poseda.

Demografske prilike Vojvodine su u stalnoj promeni od Prvog svetskog rata u smislu da je u njoj sve više prisutan slovenski elemenat. Najveća i nagla promena se desila upravo posle Drugog svetskog rata. Pre i posle se dešavaju postepene promene. Pre Drugog svetskog rata je postotak Srba u Vojvodini bio nešto veći od jedne trećine, posle kolonizacije je više od 50% stanovnika srpsko. Posedovni odnosi su se temeljito promenili posle nacionalizacije, eksproprijacije i konfiskacije. O tako stečenoj imovini je nova vlast donela brze odluke.⁴⁰ Onima koje su proglasili ratnim zločincima oduzimaju imetaka između 1946. i 1948. godine, tj. „nacionalizuje se”.⁴¹ Kolektivizacija započinje 1949. godine. Interesantno je da se ova mera preuzeta iz SSSR ostvaruje za vreme sukoba sa SSSR. Već je državno rukovodstvo 1946. godine ograničilo veličine poseda, jedan posednik je mogao da ima samo 34 katastarskih jutara, ono što je bilo više od toga je oduzeto, te zemlje su podeljene, tako su nastali sitni posedi od 3-4 jutara. Ukupno su 1,57 miliona hektara zemlje eksproprijisali. Oko 1952. godine je državno rukovodstvo usporilo sa kolektivizacijom, a 1952. godine je omogućeno i istupanje iz zadruga. Tada se već pojavila ideja o samoupravljanju. Između 1948. i 1951. godine se dešavala prinudno

predavanje roda. Državni organi su odredili nerealno velike kvote, i izvršili su nemilosrdnu presiju na seljaštvo. Od nekih su sve uzeli, i mnoge zlostavljali. Posle šoka stanovništva na selu počinje 1953. godine otkup njiva, zbog toga što su ponovo limitirali veličinu zemlje na maksimalno 17 jutara zemlje najlošijeg kvaliteta. Ipak od 1953. godine, pritisak je bio manji, moglo se istupiti iz zadruga, a postojeće zadruge su isto promenjene.

Agrarna reforma pogodila je i crkve, sa kojima su i inače bili oštri. Prvenstveno je Katolička crkva bila najveći problem komunistima, jer je ona jako duboko bila integrisana u hrvatsko društvo,⁴² a sveštenici su se pod vođstvom nadbiskupa Štepinca odlučno suprotstavljali komunizmu, čiju su ideologiju i javno nazivali i „zlom”. Ovaj sukob je postao tako dubok, da se 1952. godine prekidaju diplomatski odnosi Jugoslavije i Vatikana.

Spisi za lokalnu istoriju posle 1945. godine nisu opstali u punom kontinuitetu, ipak se iz njih može videti kako se lokalna vlast organizovala i koji su bili prioriteti. Centralna vlast je veoma često dala instrukcije, nekada i o tome kako da se bave pojedinim grupama građana.⁴³ Lokalni odbori (narodni i narodnooslobodilački) su često pisali karakteristike o pojedincima.⁴⁴

U Subotici i okolini ja tragična situacija oko 1945. godine.⁴⁵ Ovo se naročito odnosi na selo Bajšu, gde je (na znano zašto) ostalo više spisa iz kojih se vidi patnja stanovništva, u tom selu se umire, nekad i novorođenčad zbog loše ishrane i zdravstvenih prilika,⁴⁶ na drugim mestima se uvode mere radi sprečavanja dizenterije. Pomaganje kolonista i vojske je isto bilo prioritarno. Napori lokalne vlasti su najviše usredsređeni na organizovanje poljoprivredne proizvodnje. Bavili su se i propisivanjem šta i gde da se seje, a organizovali su i seču trske tamo gde je bilo potrebe. U stočarstvu su naročitu pažnju obratili na epidemije.⁴⁷ Na označavanje životinja su obratili posebnu pažnju. Zbog potpune centralizacije su se lokalne vlasti morale baviti rutinskim zadacima, kao što su izdavanje goriva, radi transporta svinja, ili radi obavljanja poljoprivrednih radova. Bavili su se i korišćenjem „napuštenih nekretnina”, bavili su se i ljudskim i materijalnim gubicima za vreme rata, u Subotici je ispunjeno više stotina formula o žrtvama,⁴⁸ pri tome je vođena evidencija i o gubicima materijalne prirode.⁴⁹ Pomažu i pri pronalaženju dezertera. U ovom periodu se obraća posebna pažnja na ažurno vođenje mesta stalnog boravka i na izdavanje dokumenata vezanih za to, kao što su dokumenti o nekažnjavanju i državljanstvu.

³⁵ Radnici pomažu kolonistima koji su se naselili u jednom kraju Zemuna, u: novine „Borba”, 19. novembar 1945.

³⁶ Tanjug, *Izjava stručnjaka Unre...*, u: novine „Borba”, 6. decembra 1945, str. 3; *Jugosloveni su pokazali veliku energiju i snalažljivost u izgradnji svoje zemlje*, u: novine „Borba”, 13. januara 1946. (pisan na osnovu vašingtonskog izveštaja).

³⁷ Vanja Kraljević, *Pred kolonizacijom sedam hiljada porodica iz Crne Gore*, u: novine „Borba”, 23. oktobar 1945, str. 3.

³⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, str. 254.

³⁹ Đorđe Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne crkve (Knjiga III)*, Beograd 2002, str. 112.

⁴⁰ *Zaplenjena neprijateljska poljoprivredna imovina prelazi pod nadzor saveznog ministarstva poljoprivrede*, u: novine „Borba”, 30. aprila 1945, str. 4.

⁴¹ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 383.

⁴² Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, Zagreb 2006, str. 99.

⁴³ U fondovima F. 100 Narodni odbor I reona – Subotica (1944–1952), 1944–1953 i F. 101 Narodni odbor II reona – Subotica (1944–1952), 1945–1953 se mogu pronaći primeri toga.

⁴⁴ Iz nepoznatog razloga je više ovakvih podataka sačuvano u fondu IASu, F. 081 Narodni odbor opštine – Bačka Topola (1944–1959); 1944–1960.

⁴⁵ IASu, F. 070 Okružni narodni odbor – Subotica (1945–1946); 1944–1948.

⁴⁶ IASu, F. 082 Narodni odbor opštine – Bajša (1944–1959); 1941–1959.

⁴⁷ IASu, F. 082.

⁴⁸ IASu, F. 071 Sreska komisija za ratnu štetu – Subotica (1945–1946); 1945–1946, kutije 35-37.

⁴⁹ IASu, F. 385 Komisija za ratnu štetu sreza i grada – Subotica (1946–1947); 1946–1947.

Situacija je normalizovana posle agrarne reforme i promene strukture vlasništva te oduzimanja imovine, koja je pripadala ratnim zločincima i Nemcima. To je značilo i to da je vlast odlučila da se obračuna sa spekulativcima i ratnim profiterima.⁵⁰

Lokalne vlasti su sprovodile mere radi pomaganja preživljavanja lokalnog stanovništva, dele osnovne namirnice, na primer šećer, pomažu koloniste i u nekim prilikama odobravaju prodaju pšenice privatnicima.⁵¹ Prenos prehrambenih proizvoda je bilo obavezno prijaviti i dobiti dozvolu čak i u slučaju kada su roditelji nosili hranu svojoj deci koja su bili đaci u nekom drugom mestu. Prolaskom vremena postaju sve važnije finansije, porezi, plaćanje računa i pitanja budžeta.

Pitanje nestalih lica postepeno postaje sve više sudsko pitanje jer je nasleđivanje ili ponovna udaja, a i neki drugi pravni akti, zahtevali da se nestale osobe proglase mrtvim. U početku je dosta tih postupaka za jevrejsko stanovništvo, to je očito zbog velikog broja žrtava, ali verovatno i zbog toga, što su u toj zajednici bili svesni važnosti sudskog postupka.

Posle rata je pitanje rada postalo centralno, započela je „borba” za bolju budućnost. Vesti o ekonomiji se mogu svrstavati u četiri grupe. Kao prvo tu su vesti o vojnicima koji se vraćaju u civilno društvo i uklapaju se u tu novu borbu koja se odvija u fabrikama.⁵² Sa druge strane do zime su značajne vesti o radovima na njivi, a zimi izbijaju u prvi plan rudari. Uz ove teme su važne teme izgradnje koje se prikazuju u herojskom maniru. Obnavljaju puteve, luke, mostove i to dosta brzo, rezultati su imponantni (u „Borbi” pišu o pobjedi u bici za saobraćaj). Đilas je već pre formulisao taktiku svoje stranke: ostvarivanje dobrobiti širokih narodnih masa, uz učešće širokih narodnih masa.⁵³ Na učesnike u proizvodnji su vršili pritisak tako što su organizovali nove akcije. Prolećna setva, žetva, izgradnja, rudarstvo su praćeni akcijama da bi se entuzijazam pojačao, dok se sa druge strane radilo na stabilizovanju monetarnog sistema. Propaganda je isticala rad udarnika, koji pokazuju put kojim treba ići. Sa druge strane, država je primenila i silu, u nekim slučajevima se izricala i smrtna kazna za kriminalna dela učinjena u sferi ekonomije.⁵⁴ Nadmetanja u rudnicima su bila važna zbog stratejske važnosti uglja tj. da bi se povećala njihova proizvodnja.⁵⁵ U tom periodu su rudari bili najveći oslonac sistema i najbolji njihov primer. Đilas je lansirao slogan po kome, ako daješ državi, daješ narodu. O radu se pisalo na način da je istican elan, udarnički rad, pa posle toga sve je više reči o radnoj disciplini, da bi na kraju zahtevali žrtve i samožrtvovanje. To je značilo, ujedno i pojavu diktature u sferi privredivanja – iza svega stoji i zahtev da rade i gladni, radi slobode.⁵⁶ Pitanje sabotiranja je vlast u propagandi povezala sa ratnim

profiterstvom i preko toga sa ratnim zločinima. Oformili su komisije za ispitivanje slučajeva sabotiranja. U novinama se sabotaze osuđuju oštro, a pokreću se parnice i na sudovima.

U posleratnom periodu ekonomska nadmoć SAD-a postaje neprikosnoven. U Breton Vudsu (Breton Woods) je prihvaćen ekonomski sistem koji se temeljio na Kejnsovoj (J. M. Keynes) teoriji, i elementi te teorije su postepeno progradili i dobili nove elemente. U SAD-u je počeo period neverovatnog izobilja, a u zapadnoj Evropi ekonomski rast i povećavanje životnog standarda.

Početak podeljenosti na blokove i hladnog rata i pronalaženje jugoslovenskog puta u komunizam pod Staljinovim pritiskom

Preokret u obnavljanju Evrope je 1947. godina.⁵⁷ Atmosfera beznađa nestaje od prilike kada počinje da pristiže kapital iz SAD-a. Ali su pregovori Maršala (Marshall), državnog sekretara za spoljnu politiku i Sovjeta doživeli krah i time je istočna Evropa započela put mukotrpne obnove privrede. To je bio slučaj i sa Jugoslavijom (ona je dobila nešto sredstava u prvom krugu Maršalovog plana, ali je učestvovanje u njemu kasnije odbila). SAD je ušla u period nečuvanog procvata i optimizma 1950-ih godina.⁵⁸ U Evropi je proizvodnja 1948. godine dostigla nivo iz 1938. godine,⁵⁹ ali su tek tada počeli da razmišljaju o međunarodnoj saradnji.

U Jugoslaviji je bilo jasno da su problemi ekonomije izuzetno teški. Ona nije uspela da postane industrijska država ni u vreme Kraljevine – bila je izvor sirovina koje su eksploatisala preduzeća u vlasništvu inostranog kapitala. Prvih dana posle rata prehrana stanovništva je bila najveći zadatak. A prva zima posle oslobođanja je donela zadatke koji se gotovo nisu mogli ostvariti. Potpuno preuzimanje sovjetskog modela tada nije dolazilo u obzir jer je agrarno stanovništvo po svojoj prirodi bilo vezano za vlasništvo njiva, a njihova žed za zemljom je bila velika.

Balkansko poluostrvo, ne računajući Grčku, pripalo je sovjetskoj interesnoj sferi. Pošto je Tito pobedio uz pomoć velesila, iz političkog aspekta slika je postala jednostavna u zemlji, što se utvrdilo i izborima 11. novembra 1945. godine. Zla dela okupatora su bila očigledna i velika, zbog toga su političke elite pobednika to mogle ciljano da koriste radi učvršćivanja svog sistema. U Jugoslaviji su ih koristili radi diskvalifikovanja opozicije, a kasnije i protiv drugih ciljnih

⁵⁰ IASu, F. 083 Narodni odbor opštine – Pačir (1944–1959); 1931–1957.

⁵¹ IASu, F. 107 Narodni odbor opštine – Mali Beograd (1947–1955); 1947–1955.

⁵² *Konferencija u ministarstvu socijalne politike o zaposlenju demobilisanih boraca*, u: novine „Borba”, 24. novembra 1945, str. 2.

⁵³ *Poboljšanje života narodnih masa* (Govor Milovana Đilasa na plenarnom sastanku centralnog odbora USAOJ-a), u: novine „Borba”, 8. septembra 1945, str. 3.

⁵⁴ *Iz vojnog suda komande grada Beograda: Ratni bogataš Ivan Belčić osuđen na smrt*; u: novine „Borba”, 12. maja 1945, str. 6. – među optužbama je bilo da je trgovao sa okupatorima, i da je opljačkao stan osobe koje su osudile okupatorske vlasti. O pernici braće Teokratović izveštavaju 29. aprila (*Suđenje industrijalcima, nemačkim slugama, braći Teokratović*, u: novine „Borba”, 29. aprila 1945, str. 2) i ovaj članak je povezan sa kratkim člankom i o spekulativcima: *Stevan Skorić nekada član „Mlade Bosne osuđuju na smrt, jer je organizovao snabdevanje mlekom nemačkih organizacija...* Članci slični ovima se nalaze i u Slobodnoj Vojvodini (Szabad Vajdaság), Mađar So (Magyar Szó), a i u Politici.

⁵⁵ *Uspjesi i nedostaci u kampanji za veću proizvodnju uglja*, u: novine „Borba”, 24. oktobar 1945, str. 1; inž. Vojin Dimitrijević, *Rudarstvo u službi i na korist naših naroda*, u: novine „Borba”, 28. oktobar 1945, str. 3.

⁵⁶ Tivadar Kongó, *Levél pesti barátomhoz*, u: novine „Magyar Szó”, 4. decembra 1945, str. 3.

⁵⁷ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 128.

⁵⁸ Isto, str. 412.

⁵⁹ Isto, str. 134.

grupa ili pojedinaca. Titoizam, čini mi se, je u ovome bio veoma uspešan. Još je značajnije da su institucije za represiju mogli iskoristiti za povećavanje proizvodnje.

Napad Staljinia je imao i teške ekonomske posledice, tako da je 1950. godine izbio i ustanak u Cazinskoj krajini zbog velikog siromaštva. Prvi petogodišnji plan, koji je bio ambiciozniji i od Staljinovog što se tiče industrijalizacije, nije ostvaren. Ali se kolektivizacija odigrala veoma brzo.⁶⁰ Jugoslavija je posle Staljinovog napada brzo dobila kredit iz SAD-a, od Eksport-Import banke, 20 miliona dolara. Sledeće godine je SAD odobrio još jedan program finansijske pomoći. Bez tih pomoći bi režim propao. Propast je bila veoma blizu, jer su Sovjeti ispoljili ogromnu vojnu i ekonomsku presiju. Ali je Tito brzo rešio problem kojeg je mogao rešiti sopstvenim snagama, svoje protivnike i potencijalne protivnike je internisao a iz američkih novaca je održavao armiju i tešku industriju koja ga je opsluživala. Novac je obezbedio da ne propadnu ni ostali delovi industrije.

Jugoslovenska vlada je prvih godina donosila izuzetno puno mera radi stabilizacije sistema. Bilo je od prvorazrednog značaja da poseku sve niti povezanosti sa Kraljevinom, što su učinili sa prvim ustavom. Do 1951. godine su završili sa kolektivizacijom sela, ali je već 1952. godine bilo moguće istupiti iz njega sa 10 ili 35 hekrata u zavisnosti od kvaliteta zemlje.⁶¹ Goli otok je isto te godine stvoren. Na Četvrtom plenumu Centralnog komiteta Komunističke stranke 3. juna 1951. godine, odlučili su o promenama, ali su one već ublažile mere protiv političkih nestomišljenika, tako smanjivale represiju.⁶²

Kraj svetskog rata, pobeda nad Hitlerom, nacizmom i fašizmom je značilo i nestanak zajedničkog protivnika, pa je i savez protiv njega postao nepotreban, čak je počela konfrontacija dve supersile: SAD-a i SSSR-a. Korejski rat je izbio 1950. godine, a komandant američkih snaga je bio isti taj izvanredan Douglas Mekartur (Douglas MacArthur) koji je komandovao američkim snagama protiv Japanaca pre nekoliko godina. U Jugoslaviji su već 1946. godine naveliko kritikovali zapadne sile, jer su pomagale Italiji da zadrži Trst, a i Austriji kako bi i ona sačuvala teritorije sa slovenskim stanovništvom. Uz to su još Amerikanci svojim uletanjima povredili vazdušni prostor, i zbog toga je jugoslovenska strana reagovala oštro. Time je maltene započeta komunikacija koja će biti karakteristična za hladni rat. U Africi i Aziji je počela dekolonizacija, koja je značila da se uglavnom britanski uticaj zamenjuje američkim. U to vreme Britanci gube značajne kolonije.⁶³ Sve to znači da se i način uticaja promenio, jer na temelju Atlantske povelje (Atlantic Charter), kolonije imaju pravo osamostaljenja, a to se i desilo u političkom smislu. Sa druge strane, u ekonomskom smislu, postale su deo neke druge imperije. Ujedno je dekolonizacija značila konfrontaciju između dve super sile.

Već je na pregovorima u Jalti 1944. godine, takođe i na veoma poznatom razgovoru između Staljinia i Čerčila u Moskvi, bilo reči o podeli interesnih sfera. Staljin je, kako

F. 176, 64 855, Jova i Ciga, Subotica, 12.12.1944.

Đilas piše, mislio da je sovjetska moć doseže dotle gde ima sovjetskih vojnika.⁶⁴ Sve dok Staljin nije odlučio da se obračuna sa Titom, centar konfrontacije Istoka i Zapada je bio Trst.⁶⁵ Otprilike 1948. godine, Sovjeti su otvoreno ustanovili svoj sistem u istočnoj Evropi, jedino je sudbina Austrije posebna. Socijalističke stranke su se svugde integrisale u komunističke, širom Evrope su postale sve više konfrontirane,⁶⁶ a posle su započete čistke unutar komunističkih stranaka. Sudbina seljaštva je u to vreme postala veoma teška u sovjetskoj interesnoj sferi,⁶⁷ a taj trend je pratila i Jugoslavija, bez obzira na konfrontaciju sa Sovjetskim Savezom.

Tito je Staljin smatrao suviše entuzijastom i Tito je priželjkivao da bude regionalni vođa na Balkanu.⁶⁸ Tito je sa Čerčilom pregovarao 12. avgusta 1944. godine (Tito referiše o tome vladi 17. avgusta). Na pregovoru s Čerčilom je bilo reči o Bugarskoj. Tito je izložio da je zainteresovan za druge odnose sa Bugarskom, ali ih ne smatra ravnopravnim, jer raspoložu sa puno manje vojske. U početku su Sovjeti

⁶⁰ Isto, str. 243-244.

⁶¹ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 382-383.

⁶² Isto, str. 387.

⁶³ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 404.

⁶⁴ Isto, str. 186.

⁶⁵ Isto, str. 288.

⁶⁶ Isto, str. 205.

⁶⁷ Isto, str. 238.

⁶⁸ Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd 1991, str. 75.

⁶⁹ Milovan Đilas, *Találkozás Sztálinnal*, Budimpešta 1989, str. 107.

tolerisali zamisao o balkanskoj federaciji,⁶⁹ ali kasnije je Staljinovo negodovanje poraslo i započeo je napad. Molotov i Staljin su se našli 10. februara i odlučili su se za napad protiv Tita i Dimitrova.⁷⁰ Još pre otvorenog napada se pojavio članak u Pravdi 28. januara, pa on postaje otvoreni napad, na šta jugoslovenska strana isto reaguje žustro. Ovaj napad označava početak tzv. „drugog Staljinovo ledenovog doba”.⁷¹ Nove čistke su počele u Sovjetskom Savezu i u sovjetskoj inetersenoj sferi. Želeli su ukloniti i Tita i Dimitrova, kome je Staljin rekao da nastupa kao mladić komsomolista, a ne kao političar.⁷² Tito je možda preterao time što je trupe poslao u južnu Albaniju.⁷³ Konflikt se razbuktao između marta i 28. juna 1948. godine, tada je doneta odluka o osuđivanju Jugoslavije na zasjedanju Informbiroa u Bukureštu. Sovjetski savez je 28. septembra otkazao ugovor o prijateljstvu i saradnji. Vrhunac sukoba je u 1949. godini,⁷⁴ ali se to već nagovestilo na zasjedanju u Bukureštu. Propagandni rat je postao najžešći 1951. godine.⁷⁵ Bili su česti incidenti na granici s Mađarskom,⁷⁶ a ona je bila deo granice između tzv. „zemalja opredeljenih za mir” i „imperijalista”, tj. zemlje Tita. Čistka je u sovjetskom bloku značila i organizovanje montiranih procesa od Čehoslovačke do Bugarske, i to je trajalo gotovo do 1952. godine,⁷⁷ kada je bio, ujedno, i vrhunac terora.⁷⁸ U taj niz se uklapa poznata parnica Rajka u Mađarskoj 1949. godine, ali i parnice Kostova i Brankova u Bugarskoj. „Titoističkog špijuna” Rajka koji zapravo to nije bio su pogubili 15. oktobra 1949. godine, kao rezultat presude koja je bila čista špekulacija. Otrpili se do tada sovjetsko rukovodstvo spremalo na sveobuhvatan rat.⁷⁹

Interesantno je, ali i tipično, da je Titov odgovor na napad Staljina bila takođe čistka.⁸⁰ Tito je brzo reagovao i uklonio moguće suparnike (Arso Jovanović, Hebrang i Žujović). Tito je od početka konflikta posećivao gradove i sela širom Jugoslavije, gde se oglašavao na masovnim događajima, kao što su kongresi, konferencije. Između 21. i 28. jula 1948. godine, organizovani su skupovi na kojima su se demonstrativno svi opredelili za njega. A oni koji to nisu učinili ili nisu dovoljno odlučno učinili, mogli su se naći brzo na Golom Otoku, kao i oni koje su prijavili kao elemente opasne za sistem. U manje teškim slučajevima, ugašena je nečija politička karijera. Goli otok je bio mesto gde su opasni protivnici sistema, dosta fleksibilno shvaćeno, bili zatočeni između 1949. i 1956. godine. Goli otok je radio do 1988. godine, ali kao mesto za kažnjenike. Politički protivnici režima su preživeli velike patnje i zlostavljanja.

U ideološkom smislu su u Jugoslaviji takođe pronašli pravi odgovor, koji su formulisali u pismu poslatom 9. maja 1948. godine. Po tome je Staljin skrenuo sa komunističkog puta, postao je dogmatista. Kao deo reakcije na sovjetski napad,

uvodi se i društvena imovina umesto državne imovine. Presudni momenat u preživljavanju jugoslovenskog komunizma je, kada je Džordž V. Alen (George W. Allen) američki ambasador 29. decembra 1949. godine objavio da u slučaju konflikta, SAD ne bi ostala neutralna.⁸¹ Tada se već desio ogroman miting u Beogradu gde je prvog maja Tita slavila gomila od 250 hiljada ljudi. Posle toga, Tito se otvara ka Zapadu. Prvo se susreće sa intelektualcima, pa sa političarima nižeg ranga, i sa poznanikom iz rata Firojem Meklinom (Fitzroy McLean). Stupio je u odnose i sa Svetskom bankom. Objavio je 1951. godine tzv. „belu knjigu”, gde je sakupio agresivna nastupanja Sovjetskog Saveza. Još je važnije da je 28. februara 1953. godine sklopio savez sa Grčkom i Turskom, koji prerasta i u vojni pakt, doduše kratko traje do 9. avgusta 1954 godine. Tako je sebe obezbedio u vojnom smislu.

Nadmetanje velesila je postala najupečatljivija karakteristika sveta, pa i Evrope. Vrhunac toga je bila „atomizacija evrope”, tj. postavljanje atomskog naoružanja u nju. Najveći simbol podele je postao Berlinski zid. Čerčil je takođe u svom slavnom govoru slikovito rekao da se u Evropi spustila „gvozdena zavesa”. Utemeljenje razdora u Evropi bilo je stvaranje vojnih saveza NATO-a (4. april 1949. godine) i Varšavskog pakta (14. maja 1955. godine). U Evropi je zavladao anksioznost zbog mogućeg sukoba, koji i nije bio bez osnova. Naime, broj atomskog naoružanja je rastao velikom brzinom, a 1952. godine je i Velika Britanija imala svoju atomsku bombu.⁸² Prva britanska nuklearna eksplozija je izvedena 2. oktobra 1952. godine (Francuzi će tek 1960. godine imati svoju atomsku bombu). Mogućnost sukoba činila se realnom i bez atomskog naoružanja, ali se to nije desilo. Berlinsko pitanje se nekoliko puta aktuelizovalo na glasan način. Blokada 1948. godine, demonstracije 1953. godine, pa konačna rapodela, bili su lakmus papir koji je pokazivao da postoji razdor. Ipak, kao rezultat razdora, nastaje „status kvo” koji postepeno prihvataju sve strane, tako da razdor ne postaje dinamičan nego ostaje statičan. To nikako nije bila priyatna stvar, ali posle završetka građanskog rata u Grčkoj, 16. oktobra 1949. godine, ne računajući Estoniju i Litvaniju gde su se neki beznađežno borili protiv Sovjetskog Saveza, nije bilo ratnih sukoba čak do 1991. godine. Velesile nisu bile zainteresovane za konflikt, kao što se to pokazalo u revoluciji u Mađarskoj 1956. godine. Na Zapadu priznaju Narodnu Republiku Nemačku 7. oktobra 1949. godine, a na Istoku stvaranje Savezne Republike Nemačke, pa čak i to da ona postaje član NATO-a 15. maja 1955. godine.⁸³

Izvan Evrope je sasvim drugačije. Ta dešavanja sa izuzetnom pažnjom prati Tito. Na rubu interesnih zona velesila započinju ratovi, a velesile podržavaju zaraćene strane. Tako

⁷⁰ Slobodan Nešković, *Bledski sporazum, Tito–Dimitrov 1947*, Zagreb 1979, str. 168.

⁷¹ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 206-207.

⁷² Milovan Đilas, *Találkozások Sztálinnal*, Budapest 1989, str. 163.

⁷³ Ričard Dž. Krempton, *Balkan posle drugog svetskog rata*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2003, str. 49.

⁷⁴ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 348.

⁷⁵ Ferenc Fischer, *Kutatási Füzetek 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*, Pécs 2005, str. 253-267.

⁷⁶ Bálint Szabó, *A szovjet-jugoszláv viszály drámai következményei a magyar-jugoszláv határrégióban*, u: Bácsország (Vajdasági honismereti szemle), 4-6, 2002, str. 101-103; Balázs Valastyán, *Magyar-Jugoszláv határincidensek (1948-1949)*, u: Bácsország (Vajdasági honismereti szemle), 1, 2009, str. 52-58.

⁷⁷ Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 260.

⁷⁸ Isto, str. 268.

⁷⁹ Isto, str. 264.

⁸⁰ Isto, str. 249.

⁸¹ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 384.

⁸² Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta I*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2007, str. 343.

⁸³ Isto, str. 339.

je u Africi i jugoistočnoj Aziji. Raspad bivše britanske kolonije, na Indiju i Pakistan donosi izuzetne patnje. U južnoj i srednjoj Americi se uglavnom ostvaruju interesi SAD-a, ali se Kuba uspešno izdvaja iz te interesne sfere, a na drugim mestima se javljaju eksponenti komunista, i česti su prevrati, pučevi, vladavina vojnih hunti, a negde čak i građanski ratovi izbijaju. Narodna Kina je službeno proglašena 1. oktobra 1949. godine. Ona se dugo borila da ostvari svoje interese. Sukob na Bliskom istoku sa stvaranjem države Izrael, koja je proglašena 15. maja 1948. godine, postal je trajno žarište, sa izraelsko-arapskim ratovima, od kojih je prvi započeo 24. februara 1949. godine. Verovatno je konflikt na Bliskom istoku najznačajniji sukob koji nastaje sredinom dvadesetog veka.

Stabilizovanje evropskih državnih sistema i ubrzavanje ekonomskog razvoja

Politička i ekonomska stabilizacija su bili u jakoj vezi, ali one ne nastaju u isto vreme, već politička stabilizacija prethodi ekonomskoj stabilizaciji, jer je ona bila preduslov za ekonomski razvoj. Ipak, politička stabilizacija ne bi bila dovoljna da mir trajno postane karakteristika Evrope, naime „boginja nemaštine“ nije samo Hitleru pomagala da se dočepa vlasti, nego bilo kada, bilo kom diktatoru može da bude od pomoći.

Pokazatelj stabilizacije je rešavanje „nemačkog pitanja“ i smirenje oko tog pitanja. Na početku su se svi slagali u tome da Nemačku treba dovesti u situaciju da nikad ne bude sposobna da započne rat. Plan Sovjeta je bio da od nje načine agrarnu državu i da industriju potpuno anuliraju. Planovi SAD-a su bili drugačiji. Hteli su da nemačka ekonomija proizvodi, ali su učinili sve da uklone naciste i nacizam. Uklanjanje tih elemenata se radi u više navrata u tzv „Bizoniji“, a kasnije i u novonastaloj državi. Stvaranje Savezne Republike Nemačke nisu želele ni Francuska ni Velika Britanija, ali je ona, ipak, osnovana na inicijativu SAD-a.⁸⁴ Američki je bio plan i stvaranje nacionalne valute „Dojč Mark“ (Deutsch Mark) koja je postala stabilna valuta, sa izuzetnom budućnošću da postane jedna od osnovnih valuta u Evropi. Zapadna Nemačka je, dakle, ostvarila prosperitet. Pedesetih godina je preživljavala velike teškoće, dok su šezdesete donele „ekonomsko čudo“ (wirtschaftswunder).⁸⁵ SAD je kao mogućnost razmatrala i naoružanje Zapadne Nemačke, prvo je o tome govorio Ačeson (Acheson), državni sekretar SAD-a za spoljnu politiku 1950. godine.⁸⁶ Tada je još to bilo neadekvatno rano, ali pošto se završio korejski rat posle 1953. godine, SAD je osmislila svoju situaciju i došla do zaključka da je savezu kojeg predvodi potrebna Nemačka u ekonomskom smislu. Te su 1955. godine, nakon što su priznali Istočnu Nemačku 1954. godine, primili Zapadnu Nemačku u NATO.

Zapravo, stabilitet u Evropi je uspostavljen naglo.⁸⁷ Na Zapadu brzo rešavaju sporna međusobna pitanja, koja su najvećim delom vezana za zapadnu Nemačku. Teorija integrisa-

Tito na stadionu (1945)

nja, koja će doneti velik uspeh, se počinje ostvarivati. Na zapadu je relativno izobilje kapitala zbog ulaganja američkog kapitala. Ona je relativna jer je velika u odnosu na istočnu Evropu, ali mala u odnosu na SAD. Zamisao Amerikanaca je bila da je dobro ako u Evropi ima proizvodnje, jer će tada biti i kupovne moći. Simbol američke ekonomske penetracije je Koka-Kola, koja je između 1947. i 1949. godine otvorila 96 fabrika u Evropi.

U shvatanju ekonomskih prednosti prednjačile su države Beneluksa (Benelux). Od 1. januara 1948. godine ukidaju carine međusobno i počinju razmišljanje o uvođenju slobodne razmene robe i radne snage. Vodeći ekonomisti su od početka videli da se dalji ekonomski razvoj sastoji u stvaranju velikih ekonomskih struktura. To je mislio i Hitler, a i Čerčil je govorio o tome već 1942. godine.⁸⁸ Pitanje je bilo samo kako da se ostvari integracija i da li u to treba uključivati Nemce. Šumanov (Schumann) plan je saopšten 9. maja 1950. godine.⁸⁹ Taj plan je bio ostvariv i bilo je u njemu mesta i za Nemce. Francuska je pre toga pokušala da unese dinamiku u unutrašnju proizvodnju Moneovim (Monet) planom, ali je bilo efikasnije pristupiti Evropskoj zajednici za uglj i čelik 1951. godine. Ekonomska integracija je donosila rezultate uprkos konfrontacijama dveju velesila, što se ispoljavalo u skandalima. Evropska ekonomska zajednica je 1958. godine stvorena,⁹⁰ a Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu 1959. godine.⁹¹ Obe organizacije su od prvorazrednog značaja za istoriju Evrope.

U istočnoj Evropi na čelu sa Sovjetskim Savezom se sprovodi užurbana industrijalizacija sa državnim represijom i terorom.⁹² Ovo će imati ozbiljne i trajne posledice, jer je istočni deo Evrope već u startu bio manje razvijen, a društva u njoj lakše povrediva, sa ogromnim ranama nanetim ratom, koji je bio brutalniji nego na zapadu. Zatim su sledile nasilne migracije stanovništva, razračunavanje sa intelektualcima, sa bogatijim slojem seljaštva, sa kapitalistima što je donele nove traume. Ipak, Sovjetski Savez, pa čak i sam Staljin, bio je simpatičan u nekim krugovima zapadne Evrope. Dobrom delu intelektualaca je komunizam bio simpatičan, i to

⁸⁴ Isto, str. 285.

⁸⁵ Isto, str. 365.

⁸⁶ Isto, str. 217.

⁸⁷ Isto, str. 334.

⁸⁸ Isto, str. 220.

⁸⁹ Isto, str. 222.

⁹⁰ Isto, str. 419.

⁹¹ Isto, str. 423.

⁹² Isto, str. 271.

se počelo menjati tek posle 1956. godine zbog krvoprolića u Budimpešti. U Mađarskoj posle toga nastaje za nju karakteristična manje gruba varijanta komunizma (na mađarskom jeziku nazvana: „gulyáskommunizmus”).⁹³ U Jugoslaviji, zbog sredstava koje pristizu sa Zapada, državni teror postaje sasvim prefinjen iako ne nestaje, ali zato napušta sferu ekonomije. Progon političkih neistomišljenika ostaje takođe na dnevnom redu, ali način postaje manje grub. Jugoslavija relativno brzo donosi nove ustave. Ustav iz 1946. ima karakteristike sovjetskog, iako ne preuzima njene odrednice za ekonomske prilike, a federalizam i ostvarenje federalizma se isto razlikovalo od sovjetskog modela. Novi ustav se donosi 1953. godine iz kojeg se već vidi osobeni put komunizma u Jugoslaviji. U tom vremenu – između dva ustava, Jugoslavija i Evropa se promenila. Ogromni naponi ponovne izgradnje su doneli rezultate. Neka mesta se nisu trebala obnoviti samo u fizičkom smislu, već se i društvo trebalo ponovo stvarati. U Vojvodini se to događalo. Karakteristični etniciteti društva Vojvodine nestaje. Najpre Jevreji, a kasnije i Nemci, i sve se ovo odigralo između 1941. i 1947–48. godine. Mađarsko stanovništvo je pokušalo da se uklopi i prihvati nove prilike. To su percipirali i predstavnici jugoslovenskog sistema, pa su uspeali da od manjina učine vernog saveznika. Komunistička partija Jugoslavije je pod svojoj kontrolom obezbedila načine izviđavanja i ispoljavanja nacionalnih karakteristika, a takođe su neki pripadnici manjine mogli da imaju karijeru zahvaljujući svojoj pripadnosti u stranci, ili u državnim organima uz podršku Komunističke partije. Od pripadnika manjina su mnogi postali uporni i oduševljeni pobornici jugoslovenske ideje.

Širom evrope započinje kulturni procvat posle šoka rata, to se najviše ispojilo kroz film. Ova umetnost je bila na visokom nivou u Sovjetskom Savezu, Nemačkoj a i u drugim evropskim zemljama, ali je prevaga Holivuda brzo nastala, sve se više američkih filmova prikazivalo naročito u zapadnoj Evropi.⁹⁴ SAD je za propagandne svrhe maksimalno iskoristio filmove, ali i stripove. U Jugoslaviji se od 1946. godine aktivno suprotstavljaju njihovoj distribuciji i uvozu, da bi se to promenilo posle zbližavanja sa SAD-om. Važan segment uzajamnih odnosa je ostao sport. U Istočnoj Evropi se sport koristi kao instrument za demonstriranje idejne nadmoći sistema, a i za to da se problemi unutrašnje politike zataškaju – takav je značaj imala i pobeda mađarske fudbalske reprezentacije nad Englezima u Vembliju od 6:3, 1953. godine. To je sa britanske strane značilo i kraj jedne iluzije o veličini što se uklapalo u proces gubljenja kolonija.⁹⁵

Podeljena Evropa je donela mir, pomirenje, neku vrstu spokojstva uprkos utrci u nuklearnom naoružanju. Evropljani, s obzirom da nisu mogli da utiču ni na Vašington ni na Moslvu, skoncentrisali su se na pitanja privrede: kako povećati proizvodnju, međunarodnu razmenu i životni standard, kao rezultat napretka u ekonomiji. Tako, Evropa ponovo postaje mesto gde vredi živeti, bez obzira koliko je bio realan hladni rat. Skandali kao pogubljenje Rozenbergovih (Rosenberg) 19. juna 1953. godine nisu bitno menjali na osećanju, iako je kriza 1962. godine, sada već znamo, pretila izbijanjem nuklearnog konflikta.

Jugoslavija je pronašla svoj put između blokovske podele. Konflikt je 26. maja 1955. godine demonstrativno i simbolično okončan. Sovjetsko rukovodstvo, predvođeno Hruščovom, posetilo je Tita i Jugoslaviju, što je bilo uskoro i uzvraćeno. Držanje Jugoslavije prilikom revolucije u Mađarskoj je sve u svemu sovjetskoj strani išlo u korist. Pokret nesvrstanih se ozvaničio 1961. godine, ali se nazirala od Bandunške (Bandung) konferencije 1955. godine, a i na brionskim susretima. Osobeni put Jugoslavije je bio evidentan, u međunarodnoj politici se pojavio interes, da se zemlje tzv. trećeg sveta organizuju i da zajednički nastupaju radi ostvarivanja sopstvenih interesa, a grandiozan finale toga je bio prvi samit nesvrstanih u Beogradu, 1961. godine.

Na nivou ekonomskih pokazatelja, Jugoslavija je izvanredna. Između 1953. i 1965. godine godišnja stopa rasta je 8-12%, a bruto nacionalni dohodak računajući realnu kupovnu moć (dakle bez inflacije) je porastao za 230%.⁹⁶ Šta više, u to vreme agrarni karakter države se smanjuje, nastavlja se industrijalizacija, otvaraju se velike fabrike, uz tešku industriju ubrzan je razvoj lake industrije. Glavni problem države je bila nesrazmerna razvijenost.⁹⁷ Na tom problemu su radili intenzivno, ali uprkos uspesima taj problem nije rešen. U državi se odigrala i prava revolucija u kulturi, jako uticajan patrijarhalni način razmišljanja gubi na snazi, ženska emancipacija uzima maha, kao i zapošljavanje žena.⁹⁸ Smanjuje se broj nepismenih, pogotovo broj nepismenih žena. Odnos prema SAD-u se sa vremena na vreme menja, 1946. godine je veoma loš, ali između 1949. i 1955. godine napreduje. Kasnije postaje trajno korektan. Rešenje konflikta sa Sovjetskim savezom nije značilo da se Jugoslavija vraća u Istočni blok, jer je ona za to vreme razvila svoju ideologiju komunizma. Centar te ideologije u misaonom smislu je oslobađanje rada tako što se otuđenje eliminiše i vraća se klasicima marksizma. Na nivou političke prakse se u spoljnoj politici ostvaruje politika ekvidistance, tj. iste razdaljine od dveju velesile. U kulturi je SAD veoma prisutan, u državi se bez ikakvih problema igraju najnoviji filmovi iz Holivuda, ali je tako i sa zapadnim modnim artiklima. Sve ovo vojvođanski Mađari doživljavaju kao najprirodniju stvar, zbog čega ova zajednica poprima neke osobine koje nisu karakteristične za ostale delove mađarskog naroda.

Zaključak

Dešavanje sredinom dvadesetog veka vode od ratnih zbivanja do mirnije svakidašnjice. Počinju procesi manjeg intenziteta o čijem značaju možemo imati dobru sliku sada, na početku 21. veka, ali se to još nije videlo sredinom dvadesetog veka. Jugoslavija se u tom periodu transformiše od građanske nacionalne države u jugoslovensko transnacionalnu, koja se sa spolja može percipirati kao nacionalna, ali iznutra je složenija. Socijalističko tj. komunističko uređenje nikad ne postaje upitno posle 1945. godine, iako već pri izborima 1945. godine nije bilo sumnje, jer je rukovodstvo komunističke partije sa partizanskim pokretom i njegovim uspesima učinilo uspeh građanske opcije nemogućim. Ponovno osmi-

⁹³ Isto, str. 444.

⁹⁴ Isto, str. 321.

⁹⁵ Isto, str. 415.

⁹⁶ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 388.

⁹⁷ Isto, str. 396.

⁹⁸ Isto, str. 389.

šljanje sistema je rezultiralo opredeljenjem prema nesvrstanosću u spoljnoj politici, a u unutrašnjoj politici prema samoupravljanju. Cilj je ostvarivanje društva bez klasa, sa oslobađanjem pojedinaca i okončavanje otuđivanja od rada i od pojedinaca, sve se to trebalo ostvariti samoupravljanjem, što je bila osobita ideja. Pored socijalizma i transnacionalizma, jedna karakteristika se pridružila jugoslovenskom komunizmu. Posle raskida sa Sovjetskim savezom, ideologija samoupravljanja je zapravo pojavljivanje alternativne socijalističke ideologije, i biće središnji deo jugoslovenskog identiteta. Princip samoupravljanja je zapravo duboko ukorenjen u socijalističkoj misli, ali je ona zapostavljena unutar socijalističkog bloka, tako da su je Tito, Kardelj i Kidrič ponovo otkrili i uneli je u definisanje jugoslovenskog sistema, ali ona postaje i realnost svakidašnjice, iako nikad nije skroz definisana i ostvarena. Titu se najviše sviđala aktualizacija Marksovih tekstova, 1951. godine se već stvaraju i prvi radnički odbori. Sve to ostavlja trag i u promeni ustavnim zakonima 1953. godine. U spoljnoj politici je nesvrstanost takođe alternativna ideologija.

Jugoslovenski federalizam i njegovo povezivanje sa samoupravljanjem rezultuje promenom koja će biti važna za budućnost zemlje. Zbog nje će jugoslovenstvo a i Savez komunista biti privlačan. Komunistička partija je propagiranjem jugoslovenstva povećala i svoj renome i u ovome je postignut savršen rezultat,⁹⁹ iako zbog dešavanja 1944. i 1945. godine nikad nije uspela da bude prihvaćena od svih.

Jugoslavija je u svojoj propagandi sebe predstavila kao herojsku zemlju koja je odolevala napadima sa svih strana.¹⁰⁰ Najmarkantniji deo osmišljavanja jugoslovenskog komunizma se nije završio amandmanima 1953. godine, a čak ni promenom ustava 1963. godine, do koje se stiglo zbog daljeg osmišljavanja samoupravljanja, društvene imovine. U praksi nije velika razlika između društvene i državne svojine, ali principijalno jeste, a simbolika toga je veoma jaka. Ujedno, to je deo i marksističkog učenja o odumiranju države. Država postepeno postaje savez njenih republika, njihova uloga će porasti 1974. godine. Nastaje model državnog decentralizma, iako u republikama i pokrajinama manje više ostaje centralizam. Odnosi sa Moskvom su se ponovo pogoršali 1957. i 1958. godine, ali ni jedna strana ne želi da povećava tenzije, tako da ostaje korektan odnos sa Moskvom. To je i zbog toga značajno jer ekonomski odnosi se ne raskidaju kao 1949. godine, i to je važno za državu.

Tito, kao rukovodilac postaje sve usamljeniji na vrhu države. Đilas objavljuje svoju inteligentnu kritiku suštine sistema o „novoj klasi“ 1954. godine, to znači preokret u njegovoj sudbini, a možda i u sudbini jugoslovenskog komunizma. Tito ga je morao ukloniti. Moša Pijade umire 1957. godine, ali njegova uloga već godinama pre nije značajna, a 1966. godine uklanja i Aleksandra Rankovića. Od starih saboraca ostaje uz njega Kardelj, sa kojim nikad nije bio jako blizak.

Ideologija jugoslovenstva postaje privlačna zbog ekonomskih uspeha i rasta životnog standarda. Mešanje raznih naroda je bilo znatno, od 1950. do 1957. godine je čak 13% brakova bilo etničkom mešano.¹⁰¹ Paralelno s time je tradicija sećanja na rat bila uvek aktuelna. Šezdesete godine su donele neviđene uspehe. Jugoslavija, uz imidž ratnog pobednika, postaje i uvaženi član međunarodne zajednice, a značaj

Tita kao političara je veći nego veličina i značaj same države. Društvo Jugoslavije se tada čini perspektivnim i zdravim te niko nije mogao da pretpostavi šta će se desiti nekoliko decenija kasnije.

Sve to se odrazilo i u Subotici i okolini, a i među mađarskim stanovništvom širom Vojvodine. Demografske prilike, raslojavanje društva, učinak poljoprivrede i industrije na javno mišljenje, a čak i na izgled naselja (pogotovo na centre sela i gradova). Danas se to možda i ne prepoznaje na prvi pogled tako da je postalo deo svakidašnjeg života, bez obzira da li je neko svestan toga ili nije. Dešavanja u svetskoj politici i u državi ostavili su tragove u žiteljima Subotice i njene okoline u ponašanju, razmišljanju, jednom rečju u duši.

Izvori i literatura

Arhivski izvori:

IASu, F. 070 Okružni narodni odbor – Subotica, 1945–1946; [1925]1945-1946[1948]:

IASu, F. 071 Sreska komisija za ratnu štetu – Subotica (1945-1946); 1945-1946:

IASu, F. 081 Narodni odbor opštine – Bačka Topola (1944-1959); 1944-1959[1960]:

IASu, F. 082 Narodni odbor opštine – Bajša (1944-1959); [1941]1944-1959:

IASu, F. 083 Narodni odbor opštine – Pačir (1944-1959); [1931]1944-1959[1958]:

IASu, F. 100 Narodni odbor I reona – Subotica (1945-1952); [1944]:1945-1952[1953]:

IASu, F. 101 Narodni odbor II reona – Subotica (1945-1952); 1945-1952[1956]:

IASu, F. 107 Narodni odbor opštine - Mali Beograd (1947-1955); 1947-1955:

IASu, F. 385 Komisija za ratnu štetu sreza i grada - Subotica (1946-1947); 1946-1947:

Novine:

„Borba“

„Politika“

„Szabad Vajdaság“ (od 27. septembra 1945. „Magyar Szó“)

Knjige:

Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.

Zsuzsa F. Cirkl, László Fuderer, *Bácskai Golgota (A vallásüldözés áldozatai)*, Tóthfalú 1998.

Milovan Đilas, *Találkozások Sztálinnal*, Budapest 1989.

Ferenc Fischer, *Kutatási Füzetek 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára, Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2005.*

Jenő Györkei, *Idegen Bírak előtt* (Szombathelyi Ferenc úvidéki pere és kivégzése), Budapest 2002.

Branislav Ilić, Vojislav Ćirković, *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd 1978.

Tony Judt, *A háború után - Európa története 1945 óta 1.* (mesto izdanja nije naznačeno) 2007.

Evgenije Jurisić, *Sudski proces Tito–Mihailović*, Beograd 2000.

Ričard Dž Krempton, *Balkan posle drugog svetskog rata*, (mesto izdanja nije naznačeno) 2003.

Džon R. Lempi, *Jugoslavija kao istorija (Bila dvaput jedna zemlja)*, Beograd 2004.

Márton Matuska, *A megtorlás napjai*, Novi Sad 1991.

⁹⁹ Džon R Lempi, *Jugoslavija kao istorija (Bila dvaput jedna zemlja)*, Beograd 2004, str. 210.

¹⁰⁰ Isto, str. 207.

¹⁰¹ Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009, str. 373.

Sándor Mészáros, *Holtta nyilvánítva* (Délvidéki fátum 1944-1945) I., Budapest 1995.

Slobodan Nešković, *Bledski sporazum, Tito–Dimitrov* 1947, Zagreb 1979.

Richárd Papp, *Etnikus vallások a Vajdaságban? (kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései)*, Budapest 2003.

Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, Beograd 1991.

Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. I-III*, Beograd 1988.

Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski Federalizam, ideje i stvarnost (Tematska zbirka dokumenata) I-II*, Beograd 1987.

Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, Zagreb 2006.

Rémuralom a Délvidéken: *Vajdasági magyar tudományos társaság*, Novi Sad 2004.

Đorđe Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne crkve (Knjiga III)*, Beograd 2002.

Bálint Szabó, *A szovjet-jugoszláv viszály drámai következményei a magyar-jugoszláv határrégióban*, u: *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 4-6, 2002, str. 101-103.

Balázs Valastyán, *Magyar-Jugoszláv határincidensek (1948-1949)*, u: *Bácsország* (Vajdasági honismereti szemle), 1, 2009, str. 52-58.

Vladimir Žerjavić: *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, Ljubljana 1992.

Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2009.

ÖSSZEFOGLALÓ

Egy történelmi időszak viharos eseményeinek kihatása Szabadka város és környéke közéletére (különös tekintettel a magyarajkú lakosságra)

A XX. századi Európát a két világháború és azok következményei határozzák meg, ugyanakkor azonban ez az erőszakkal teli periódus elmúlása, a megnyugvás időszaka majd a gazdasági fejlődés is. A II. világháború befejeztével a délszláv térségben is stabi-

lizálódik a helyzet, nem változtak a határok, az új társadalmi berendezés sikeresen beindult. Az Európában és Jugoszláviában lejátszódó folyamatok kialakították azt a politikai és demográfiai közeget, amelyben Vajdaság, Szabadka és környékének lakossága élt.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Auswirkung eines stürmischen geschichtlichen Zeitraumes auf das Leben der Einwohner in Subotica und ihrer Gegend (mit besonderer Rücksichtnahme auf die Einwohner ungarischer Nation)

Die Europa des XX. Jahrhunderts ist durch zwei Weltkriege determiniert, aber auch durch das Vorübergehen der mit Gewalt geprägten Periode, der Zeit der Beruhigung und dann der ökonomischen Aufschwung. Nach dem II. Weltkriege hat sich die Situation auch im südslawischen Raum stabilisiert,

es gab keine Grenzenänderung, das neue Gesellschaftssystem hat sich den Erwartungen entsprechend entwickelt. Die Einwohner in Woiwodina, Subotica und ihrer Gegend lebten in einer Umgebung die durch die Vorgänge in Europa und Jugoslawien gestaltet wurde.

Perekben írt történelem

Bírósági ítéletek a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség, a valótlan hír terjesztésének vétsége és kormányzósértés vétsége miatt a magyar közigazgatás idején (1941 – 1944)

Összefoglaló: A második világháború idején Bácskában, így Szabadkán is, az akkori Magyar Királyság törvényei léptek hatályba. Többek között azok a törvények is, amelyek alapján sok polgárt ítélték el a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése elleni vétség miatt, „valótlan hír” terjesztésének vétsége miatt, vagy pedig azért mert megsértették Magyarország kormányzóját. E bűnügyekben elsőfokon a királyi törvényszékek ítélték, a szabadkai illetőségű személyek esetében ez elsősorban a szabadkai királyi törvényszék hatásköre volt. Az ítéleteket *A Magyar Szent Korona Nevében!* mondták ki és tartalmazták a megvádolt személy nevét, életkorát, vallását, születési helyét, lakhelyét, állampolgárságát, foglalkozását, családi állapotát, illetve férfiak esetében azt is, hogy volt vagy nem katona. A bíróságok a tényállást elsősorban a vádlott és a tanúk vallomása alapján állapították meg. Hivatkozva a megfelelő jogszabályokra, a vádlottakat a bíróságok általában néhány hónapos fegyházbüntetésre ítélték, illetve politikai jogainak gyakorlását meghatározott időtartamra, általában három évre, felfüggesztették. Mivel az elítélt személyek politikai jogainak gyakorlását felfüggesztették, az eljáró bíróságok az ítéletek másolatát kötelesek voltak megküldeni az illetékes polgári hatóságoknak, vagyis az elítélt szabadkaiak esetében az akkori Szabadka Szabad Királyi Város Polgármesteri Hivatalának.

Kulcsszavak: világháború, Szabadka, törvények, vétségek, bíróságok, ítéletek, fegyházbüntetés.

A magyar közigazgatás idején Bácskában, így Szabadkán is, az akkori Magyar Királyság törvényei léptek hatályba. Többek között azok a törvények is, amelyek alapján a magyar bíróságok előtt kellett felelniük azon polgároknak, akiket azzal vádoltak meg, hogy vétséget követtek el a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen, valótlan hírt terjesztettek, vagy pedig megsértették Magyarország kormányzóját. A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség esetén az akkori magyar bíróságok *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk* 7., 8. és 9. paragrafusai¹ alapján hoztak ítéleteket, míg a valótlan hír terjesztésének vétsége esetén az *1937. évi X. törvénycikk* 2. paragrafusa² alapján. A kormányzó személyének sérthetlenségét és büntetőjogi védelmét *Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk* 14. paragrafusának első bekezdése³ biztosította, vagyis a kormányzó ugyanolyan törvényi védeltséget élvezett, mint a király személye. Hivatkozva e paragrafusra, kormányzósértés vétsége esetén a magyar bíróságok *A király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvénycikk* 2. paragrafusa⁴ alapján ítélték.

¹ 7. § Aki olyan valótlan tény állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

A büntetés tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék; ha pedig ennek következtében valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indított, a büntetés életfogytig tartó fegyház.

8. § Aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használ vagy ily cselekményt követ el, vétség miatt három évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

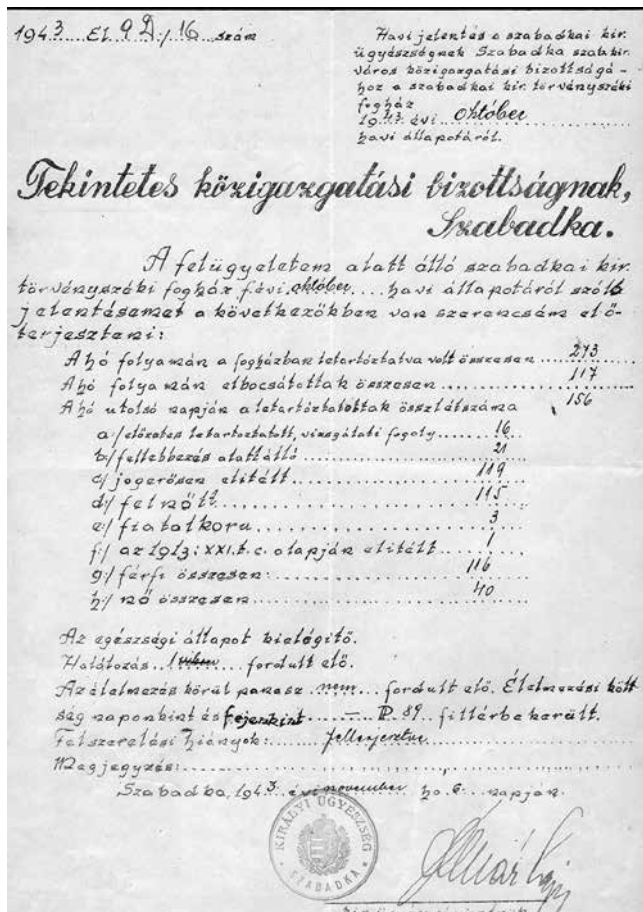
9. § Az 1., 2. és 5-8. §-okban meghatározott bűncselekmények esetében a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését is meg kell állapítani, külföldit az országból ki kell utasítani és a visszatéréstől örökre el kell tiltani; belföldit pedig abból a községből, ahol tartózkodása az állam és a társadalom törvényes rendje szempontjából veszélyes, akkor is ki lehet tiltani, ha az elítéltnak illetőségi helye.

² 2. § Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétséget követ el és egy évig terjedhető fegyházzal büntetendő, aki olyan hírt kohol vagy olyan valótlan hírt terjeszt, amely a közrendet vagy a köznyugalmat zavarhatja, vagy az ország külső politikájának érdekét veszélyeztetheti, avagy az ország gazdasági helyzetét vagy hitelét károsan érintheti.

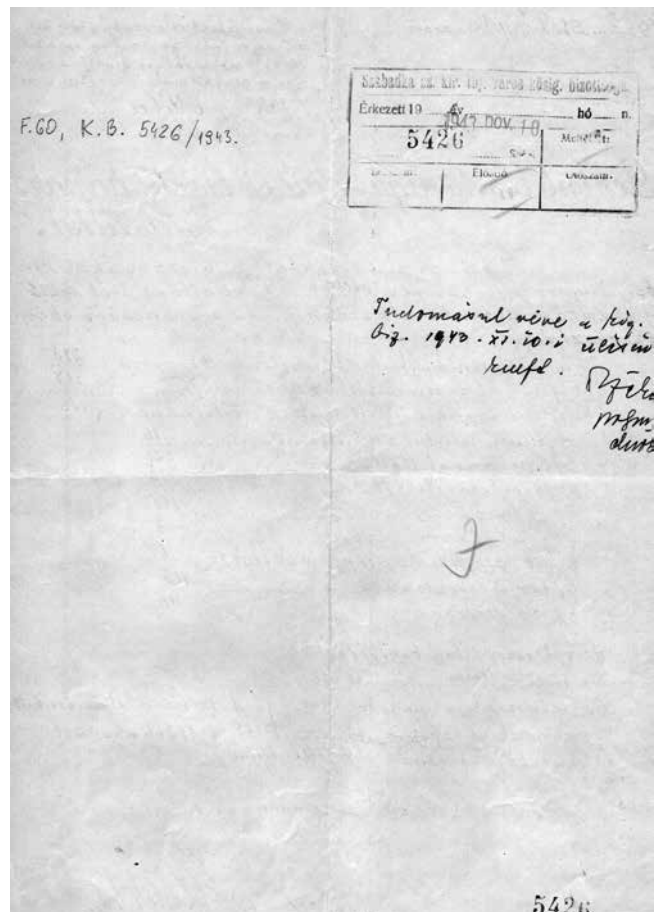
³ 14. § A kormányzó személye sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint törvényeink szerint a király.

⁴ 2. § Aki a király ellen sértést követ el, vagy a király tényeit sértő módon bírálja, vétség miatt két évig terjedhető fegyházzal, a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel büntetendő.

Aki az előbbi bekezdésben meghatározott cselekményt nyomatvány utján, vagy pedig irat, vagy képes ábrázolat közszemlére tételével, vagy nyilvánosan szóval követi el, vétség miatt három évig terjedhető fegyházzal, négyezer koronaig terjedhető pénzbüntetéssel, továbbá a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel büntetendő.

SzTL, F.60, K.B. 5426/1943. Jelentés a szabadkai törvényszéki fogházban raboskodók létszámáról 1943 októberében

E vétségekkel megvádolt polgárok felett elsőfokon a királyi törvényszékek ítéleztek. A szabadkai illetőségű személyek esetében ez elsősorban a Szabadkai Királyi Törvényszék hatásköre volt, de több esetben is, szabadkai lakosok ügyében a Szegedi Királyi Törvényszék ítélezett. Az ítéleteket *A Magyar Szent Korona Nevében!* mondták ki és tartalmzták a megvádolt személy nevét, életkorát, vallását, születési helyét, lakhelyét, állampolgárságát, foglalkozását, családi állapotát, vagyoni helyzetét, illetve, férfiak esetében még azt is, hogy volt katona vagy nem. Hivatkozva a megfelelő jogszabályra, a büntetés főbüntetésként fogházbüntetésből állt, illetve mellékbüntetésből, ami azt jelentette, hogy az elítélt személy politikai jogainak gyakorlását meghatározott időtartamra, általában három évre, felfüggesztették. A bíróságok minden esetben kimondták, hogy az elítélt köteles megtéríteni a bűnügyi költségeket is, viszont, ha vagyontalan személyről volt szó, e költségeket egyenlőre behajthatatlannak nyilvánították. Az ítéletek indoklásában mindig szerepeltek a megvádolt személynek tulajdonított kijelentések, a tényállást pedig a vádlott és a tanúk vallomása alapján állapították meg. Az ítélet meghozatalánál enyhítő körülménynek számított a beismerő vallomás, a büntetlen előélet, ha a cselekményét ittas állapotban követte el, vagy ha a vádlott családost, és gyermekek eltartásáról kellett gondoskodnia. Súlyosító körülménynek elsősorban az számított, hogy a megvádolt személy tettét válságos időkben, háborús körülmények idején követte el.

A mellékbüntetések nyilvántartása érdekében az ítéletek másolatát az eljáró bíróságok megküldték az illetékes pol-

gári hatóságoknak, vagyis az elítélt szabadkaiak esetében az akkori Szabadka Szabad Királyi Város Polgármesteri Hivatalának. Az itt feldolgozott bírósági ítéletek csak példák és olyan sorrendben következnek, ahogyan annak idején a polgármesteri hivatalban beiktatták őket.

1. „A szerb uralom alatt jobb volt az élet”⁵

Mihály Etel, a fiatal, mindössze 22 éves szabadkai ápolónő, 1941 novemberében Szegedre utazott. Itt, 1941. november 6-án özv. Dénes Károlyné házában vendégeskedett, amikor a következő kijelentéseket tette: „*Haragszom a magyar csendőrökre és rendőrökre, mert nagyon gorombák*”, továbbá azt, hogy „*a szerb uralom alatt jobb volt az élet, mert nem volt nélkülözés*”. E kijelentései miatt a vendéglátói feljelentették, és mint azt ítélet szövegéből kiderül, a magyar hatóságok már november 10-én előzetes letartóztatásba helyezték a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt. A Szegedi Királyi Törvényszéken a nyilvános főtárgyalásra két hónappal később, január 12-én került sor. A két tanú, Dénes Ilona és özv. Dénes Károlyné vallomása, illetve maga a vádlott, Mihály Etel részbeni beismerése alapján a törvényszék azt a tényállást állapította meg, hogy a vádlott kijelentéseivel „*nyilvánvalóan valótlan tényeket állított, melyek alkalmasak arra, hogy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa és a hitelét sértse*”. A vádlott tagadta bűnösségét és azzal védekezett, hogy kijelentéseit a háborús

⁵ SzTL, F.60, 3042/1942.

viszonyokra értette és nem volt szándékában a szerb uralmat dicsérni. A törvényszék ezt a védekezést nem fogadta el. Súlyosító körülményként mérlegelte azt, hogy a vádlott kijelentéseit ilyen válságos időkben követte el, „*amikor mindenkinek óvakodnia kellene olyan kijelentésektől, melyek a közbékét és köznyugalmat zavarják*”. Enyhítő körülményként figyelembe vette, hogy a vádlott büntetlen előéletű és részben beismerő vallomást tett. A királyi törvényszék ezért Mihály Etel vádlottat az 1921:III. tc. 7. §-ának első bekezdése alapján két hónapi fogházra, mint főbüntetésre, illetve ugyanezen törvénycikk 9. §-a alapján mellékbüntetésként három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte. Ezen ítélettel a bíróság egyben szabadlábra is helyezte Mihály Etelt, mivel már az előzetes letartóztatás ideje alatt letöltötte fogházbüntetését.

2. „Ujvidéken a razziák során hullahegyek vannak”⁶

1942 januárjában Újvidéken és a környékén végrehajtott razziák során a magyar katonai alakulatok és a csendőrség által elkövetett tömeges kivégzéseknek a híre gyorsan elterjedt, ezt Reiner Nándor esete is bizonyítja. A vád szerint Reiner Nándor, aki 54 éves, izraelita vallású, nőtlen és állás nélküli magántisztviselő volt, a valótlan hír terjesztésének vétségét követte el. A Szabadkai Királyi Törvényszéken a részben zárt, részben nyílt főtárgyalásra 1942. március 3-án került sor. A vádlott részbeni beismerése és a tanúk vallomása alapján a törvényszék azt a tényállást állapította meg, hogy Reiner Nándor 1942. január hó 25. napján a Városi Kávéházban azt a valótlan hírt koholta és terjesztette, hogy „*Ujvidéken a folyamatban lévő razziák során hullahegyek vannak*”. A bíróság súlyosító körülményként mérlegelte, hogy a vádlott e „*bűncselekményét háborús viszonyok közepe követte el, amely a közrendet veszélyeztetheti és nyugtalaníthatja*” és ezért a királyi törvényszék Reiner Nándor vádlottat az 1937:X. tc. 2. §-a alapján főbüntetésként egy hónapi fogházra ítélte. Egyben elrendelte szabadlábra helyezését is, mivel a vádlott a szabadságvesztés büntetését az előzetes letartóztatásával már kitöltötte.

3. „Jaj lesz a magyaroknak”⁷

A Szabadkai Királyi Törvényszék valótlan hír terjesztésének vétsége miatt a 30 éves, szerb állampolgárságú Nikolics Borivoj szabadkai lakost is elítélte. A nyilvános főtárgyalásra 1941. szeptember 23-án került sor. A vádlott tagadásával szemben, a bíróság a tanúk vallomása alapján mondta ki bűnösnek. A megállapított tényállás szerint Nikolics Borivoj vádlott Szabadkán még 1941 júliusában Tárnoki Jánosné szül. Horváth Teréz, Oláh Jolán és Purics Gizella előtt azt a kijelentést tette, hogy „*ugy sem nyeri meg a háborút a büdös sváb, azt az oroszok fogják megnyerni, ez még Szerbia és akkor jaj lesz a magyaroknak*”. A törvényszék súlyosbító körülménynek tekintette Nikolics Borivoj büntetett előéletét és azt, hogy kijelentését az akkori háborús időkben tette, és

ezért az 1937:X. tc. 2. §-a alapján két hónapi fogházbüntetésre ítélte.

4. „Szerbia még mindig feltámadhat”⁸

A Szabadkai Királyi Törvényszék szigorát a 39 éves, horvát állampolgárságú Bermanec József szabadkai lakos is megtapasztalhatta. Az 1942. február 13-án megtartott nyilvános főtárgyaláson a törvényszék a vádlott tagadásával szemben a tanúk vallomásának adott hitelt. A megállapított tényállás szerint Bermanec József 1942. január 6-án Nagyfénypusztán, a Mikuska-féle vendéglőben azt jelentette ki, hogy „*Magyarország lesz még Szerbia*”, majd ugyanazon délután Végh Anna nagyfénypusztai lakos lakásán azt mondta, hogy „*Szerbia még mindig feltámadhat*”. A bíróság szerint így megvalósult az 1937:X. tc. 2. §-a alapján a valótlan hír terjesztésének vétsége és a vádlottat bűnösnek mondta ki. Annak ellenére, hogy a királyi törvényszék enyhítő körülménynek vette a vádlott büntetlen előéletét, ittas állapotát, és hogy egy gyermek eltartásáról kell gondoskodnia, két hónapi fogházra ítélte, amelyből már 29 napot le is töltött előzetes letartóztatása során.

5. „Ha a németek nem szállották volna meg Bácskát, akkor a piszok és vacak magyarok sohasem foglalták volna vissza Bácskát!”⁹

Welker Dániel 39 éves szabadkai üvegessegéd ügyében 1942. március 14-én a Szegedi Királyi Törvényszék ítéltékelt a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt. A vádlott tagadásával szemben a bíróság bizonyítékként fogadta el Szűcs József, Árokszállási Béla és Erdődi Sándor tanúk esküvel is megerősített vallomását. A megállapított tényállás szerint Welker Dániel Szabadkán, 1941. június 14-én a következőket mondta: „*Ha a németek nem szállották volna meg Bácskát, akkor a piszok és vacak magyarok sohasem foglalták volna vissza Bácskát!*” A törvényszék véleménye szerint Welker Dániel kijelentése „*azt a valótlan tényt foglalja magában, hogy a magyar állam és a magyar nemzet a maga erejéből nem lett volna képes az idegen uralom alól Bácskát felszabadítani s ez a tényállás feltétlenül alkalmas arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa és hitelét sértse*” és ezért a vádlottat az 1921:III. tc. 7. §-ának első bekezdése alapján főbüntetésként háromhavi fogházra, illetve mellékbüntetésként ugyanezen törvénycikk 9. §-a alapján három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

6. „Szemét magyarok, tönkre tettétek Jugoszláviát”¹⁰

Kopunovics Etel, a fiatal, mindössze 20 éves szabadkai pincéző 1941. december 11-én Pálítkó Viktória kocsmájában tartózkodott és, saját bevallása szerint is, sok bort és pálinkát fogyasztott. Ilyen állapotban a következő kijelenté-

⁶ SzTL, F.60, 8348/1942.

⁷ SzTL, F.60, 10087/1942.

⁸ SzTL, F.60, 10088/1942.

⁹ SzTL, F.60, 10682/1942.

¹⁰ SzTL, F.60, 10943/1942.

seket tette: „*Szemét magyarok, tönkre tettétek Jugoszláviát. Éljen II. Péter király.*” Ugyancsak ekkor Magyarország kormányzóját is sértegette, mivel azt jelentette ki, hogy „*b... meg a kormányzó, az a nagyfejű, az édesanyját*”. Kijelentései miatt feljelentették és másnap már le is tartóztatták a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség és kormányzósértés vétsége miatt. A nyilvános főtárgyalásra két hónappal később a Szegedi Királyi Törvényszéken került sor. A vádlott Kopunovics Etel azzal védekezett, hogy annyira berúgott, hogy nem tudott magáról semmit sem. Viszont a bíróság a kihallgatott tanúk, Pálinkó Viktória, Rudics Péter, Vujkovics Károly és Marjanusics József vallomását vette figyelembe, mely szerint a vádlott erősen ittas volt, de tudta, hogy mit beszél. A szegedi törvényszék enyhítő körülménynek vette a vádlott ittas állapotát, viszont súlyosító körülménynek azt, hogy a sértés „*igen durva hangu volt*” és ezért Kopunovics Etel vádlottat az 1921:III. tc. 8. és 9. §-a és az 1913:XXXIV. tc. 2. §-ának 2. bekezdése alapján főbüntetésként öthavi fogházra ítélte, illetve mellékbüntetésként három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére.

7. „A magyarok azért jöttek ide, mert rá vannak szorulva a szerb kenyérré!”¹¹

1942. április 27-én került sor a Szegedi Királyi Törvényszéken a szabadkai illetőségű házaspár, Szvilengatyin Milán és felesége, Szvilengatyin Milánné szül. Dulics Zorka ellen indított per nyilvános főtárgyalására. Az elsőrendű vádlott, Szvilengatyin Milán mozdonyvezető Szabadkán 1942. január 7-én azt a kijelentést tette, hogy „*a németek legyengültek, az angolok és az oroszok fognak rövid idő alatt győzni*”. E kijelentését a bíróság úgy minősítette, mint valótlan hír terjesztésének vétsége és 100 pengő pénzbüntetésre ítélte, illetve a pénzbüntetés behajthatatlansága esetén húsz napot kellett fogházban töltenie. Viszont, sokkal nagyobb büntetésre számíthatott a már több mint két hónapja előzetes le tartóztatásban lévő felesége, Szvilengatyin Milánné, aki a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt állt a bíróság előtt. A vádlott tagadásával ellentétben, a kihallgatott tanúk, Ferró János, Ferró Jánosné, Keller Oszkárné, Pajzer Jánosné, Berényi Józsefné és Bosnyák Antalné egybehangzóan azt vallották, hogy Szvilengatyin Milánné több alkalommal, többek jelenlétében a következő sértő kijelentéseket tette a magyar államra és a magyar nemzetre: „*Nem lesz ez soká így, jönnek az oroszok! A magyarok azért jöttek ide, mert rá vannak szorulva a szerb kenyérré!*” Továbbá, Szvilengatyin Milánné több alkalommal is leköpdöste, sértegette az utcán járó magyar embereket, azt kiabálva, hogy „*büdös k...*”, „*magyar piszok*”, „*magyar szemét*”. Miután pedig feljelentették, a helyszínen megjelent két rendőrnek azt mondta, hogy „*mars ki, b... meg anyádat, бүдös magyar*”. Az ítélet meghozatalánál a bíróság különösen súlyosbító körülménynek vette a vádlott sértő kijelentéseinek „*feltűnő durvaságát és azt az izzó magyar gyűlöletet, melytől áthatva, sorozatosan elkövette fenntebbi cselekményeit s melyet a főtárgyalás során tanusított egész magatartásával elárult*”. A szegedi törvényszék enyhítő körülménynek vette a vádlott ideges, ingerlékeny és idegbe-

tegségre valló állapotát és mindezek figyelembevételével az 1921:III. tc. 7., 8. és 9. §-a alapján főbüntetésként hat hónapi fogházra, illetve mellékbüntetésként három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

8. „Horthy is a lábánál fogva kellene felakasztani”¹²

Bukvics Antalné szül. Kovács Katalin 1941 szeptemberében költözött vissza Belgrádból szülővárosába, Szabadkára. Férjétől különváltan élt, ezért két gyermekével édesanyjához költözött. 1941. szeptember 16-án Bukvics Antalné két személyvel, Szücs Imrével és Molnár Istvánnal arról beszélgetett, hogy most, miután visszakerültek Magyarországra, jó volna valamilyen állás után nézni. A vádlott ekkor jelentette ki azt, hogy „*sz... Magyarországra és a magyarokra, Horthy szájába*”, majd Magyarország kormányzójáról még azt is mondta, hogy „*Horthyt is a lábánál fogva kellene felakasztani, hogy én mint belgrádi menekült nem tudok munkát kapni*”. Néhány nappal később Bukvics Antalné szintén Szücs Imrével vitatkozott össze, akinek arra a megjegyzésére, hogy vigyázzon, most már nem Szerbiában van, hanem Magyarországon, azt felelte, hogy „*sz... Magyarországra és a magyarokra*”. Miután feljelentették nemzetgyalázás és kormányzósértés vétsége miatt, Bukvics Antalné ügyét a Szegedi Királyi Törvényszék tárgyalta 1942. február 21-én. A nyilvános főtárgyaláson a vádlott tagadta a sértő szavak használatát és azzal védekezett, hogy a tanúk csak bosszúból jelentették fel. Bukvics Antalné védekezését a bíróság nem fogadta el. A tanúk vallomását fogadta el, mert „*a tanuk által vallott és a vád tárgyává tett kijelentések mindenkor az előzőleg folytatott beszélgetés keretébe illenek és azzal összefüggő egységet képeznek*”. Továbbá, a bíróság szerint „*bővebb indoklásra nem szorul, hogy a vádlottnak kijelentései Magyarország Főméltóságu Kormányzójára és az egyetemes magyarságra súlyosan sértők*” és a büntetés kiszabásánál súlyosbító körülményként értékelte a sértő kijelentések „*feltűnően durva voltát*”. Ezért a szegedi törvényszék Bukvics Antalné vádlottat az 1921:III. tc. 8. §-a és az 1913:XXXIV. tc. 2. §-ának 2. bekezdése alapján hat hónapi fogházra, illetve három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

9. „Nincs egy magyar sem, aki örülne annak, hogy a magyarok bejöttek a Bácskába”¹³

Suics Tárcsics Ernőné szül. Niehold Ilona Budapesten született. Az 1930-as évek elején feleségül ment egy bunyevác nemzetiségű betegsegélyező intézeti tisztviselőhöz és Szabadkára költözött. 1941 júniusában Budapestre utazott meglátogatni szüleit. Egy fodrászüzletben beszédbe elegedett az öt leánykorából ismerő Horváth Józsefnéval és a beszélgetés során szóba került a bácskai helyzet. Az ítélet szövege szerint Suics Tárcsics Ernőné ekkor a következő kijelentéseket tette: „*Nincs egy magyar sem, aki örülne annak, hogy a magyarok bejöttek a Bácskába. Tömegesen mennek át a magyarok Szerbiában, mert ott jobbak a munkalehető-*

¹¹ SzTL, F.60, 18217/1942.

¹² SzTL, F.60, 25165/1942.

¹³ SzTL, F.60, 30856/1942.

A szabadkai kir. ügyesség elnökétől.

Tűzifa igénylés az 1943/1944 évre.

Sor-szám	N é v	Rendfokozat	Családtagok száma	Fűtőhelyiségek száma.	Jegyzet
1.	Lukács Béla	fogn.felügyelő	3.	5.	12,200
2.	Suics András	" őrmester	4.	2.	
3.	Bacsics István	" "	4.	4.	
4.	Bulyovcsics Benedek	fogházőr	8.	5.	
5.	Jakovetics Mihály	"	5.	4.	
6.	Vidákovics Márton	"	5.	4.	
7.	Kovácssevic Jakab	"	2.	2.	
8.	Berkes László	"	3.	3.	
9.	Andrasic Mihály	"	4.	2.	
10.	Drávy Lajos	"	5.	3.	
11.	Lencsés László	"	3.	2.	
12.	Németh Imre	"	3.	2.	
13.	Palatinus Mihály	"	3.	2.	
14.	Repsák Mihály	"	2.	2.	
15.	Szabó C.Menyhért	"	4.	3.	
16.	Szabó S.Mános	"	4.	3.	
17.	Sztankó József	"	4.	4.	
18.	Takács Antal	"	3.	2.	
19.	Takács Kálmán	"	5.	3.	
20.	Fölgyesi István	"	6.	4.	
21.	Ürmös Mihály	"	4.	3.	
22.	Dedk László Pál	"	2.	2.	
23.	Mák István	"	4.	2.	
24.	Herédi József	"	2.	2.	
25.	Harameth József	"	2.	2.	
26.	Tislerics Alfons	"	1.	2.	
27.	Rescsik Antal	"	2.	3.	

Hivatlanosan igazolom, hogy a fenti adatok a valóságnak megfelelnek.
Szabadka, 1943 évi augusztus hó 21 napján.

[Környezetvédelmi elnök. aláírás]

F.60, VIII 36540/1943.

18/

Szabadka thj. város tekintetes polgármesteri Hivatalának

S z a b a d k a

SZABADKA SZ. N. R. THJ. VÁROS
POLGÁRMESTERE

ÉRK. 1943. VIII. 21. 36540

MELL. ...

ELŐZÁM. ...

6935 2599/1943

[Aláírás]

II.

A fa kiutaltatott. További eljárást nem igényel. Irattérben.

Szabadka, 1943. évi október 12.

[Aláírás]
szab. u. o. v. elnökje

VIII 36540 3

SzTL, F.60, VIII 36540/1943. A szabadkai törvényszéki fogházőrség tagjainak jegyzéke 1943-ban

ségek.” A magyar katonákról pedig azt állította, hogy a bevonulásuk során „erőszakot követtek el a szabadkai magyar lányok ellen”. Azt is állította, hogy „csak úgy sikerült neki az anyaországba beutazási engedélyt szerezni, hogy egy magyar őrnagynak 50 pengőt adott”. Kijelentései miatt Suics Tárcsics Ernőné feljelentették, a nyilvános főtárgyalásra pedig 1942. január 27-én került sor a Budapesti Királyi Törvényszéken. A tárgyaláson a vádlott tagadta bűnösséget, azt állítva, hogy ő éppen az ellenkezőjét mondta, vagyis azt, hogy „nagy volt az öröm a magyarok között a magyar csapatok bevonulásakor”. Továbbá, ő azt mondta, hogy a szerb telepesek mennek tömegesen Szerbiába, nem pedig a magyarok. A magyar katonákról és a szabadkai magyar lányokról pedig azt állította, hogy nagy barátkozás volt közöttük „minek biztosan sok kis katona lesz az eredménye”. Az 50 pengőt pedig azért említette, mert a pénzt ellopták tőle a vonaton, abban a vagonban pedig csak magyar katonák utaztak. A tárgyaláson tanúként kihallgatott Horváth Józsefné teljes határozottsággal vallotta, hogy a vádlott a vádiratban megfogalmazott sértő kijelentéseket megtette, vallomását pedig megerősítette a másik két tanú, Klekker Kornélia és Hortobágyi János is. A védelem hivatkozott arra, hogy a vádlott Suics Tárcsics Ernőné leánykorában tagja volt a katolikus leánymozgalmaknak és különböző irredenta egyesületeknek.

A Budapesti Királyi Törvényszék azonban úgy vélte, hogy a vádlott leánykori tevékenysége nem ügydöntő jelentőségű, viszont a büntetés kiszabásánál súlyosbító körülménynek tartotta azt, hogy a vádlott „magyar nemzetisége dacára tett ilyen kijelentéseket”. A megállapított tényállásnak megfelelően a budapesti törvényszék Suics Tárcsics Ernőné szül. Niehold Ilonát bűnösnek találta a magyar fegyveres erő elleni gyűlöletre izgatás vétségében, illetve a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben és ezért őt az 1921. III. tc. 6.¹⁴ és a 7. §-a alapján főbüntetésként háromhavi fogházra, továbbá mellékbüntetésként három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte. A Magyar Királyi Kúria a hozzá benyújtott semmisségi panaszokat elutasította és úgy találta, hogy az elsőfokú bíróság által kiszabott büntetés arányban áll a vádlott bűnösségének fokával. A Kúria ítélete szerint is a vádlott leánykori ténykedése a különböző egyesületekben nem ügydöntő jelentőségű, hiszen a „vádlottnak a bűncselekmény elkövetése előtti magatartása az ügy eldöntése szempontjából közömbös, mert a vádlott arra való tekintet nélkül elkövethette a vádbeli cselekményeket”. Viszont a Kúria elvetette az elsőfokú bíróság azon indítványát, hogy súlyosbító körülményként vegyék figyelembe azt, hogy a vádlott magyar nemzetisége ellenére tett sértő kijelentéseket

¹⁴ 6. § Aki a katonaság intézménye, a magyar fegyveres erő, a m. kir. csendőrség vagy a m. kir. államrendőrség ellen gyűlöletre, vagy ezeknek szolgálati fegyelmére ellen izgat vagy alakilag és tartalmilag egyaránt törvényes rendelkezésük ellen engedetlenségre hív fel, vétséget követ el és öt évig terjedhető fogházzal büntetendő.

A büntetés öt évig terjedhető börtön, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy a szolgálati fegyelem megbontassák; ha pedig ennek következtében a szolgálati fegyelemben ütköző büntetést követek el, a büntetés öt évig terjedhető fogház.

és végzésében kihangsúlyozta, hogy „a magyar nemzet megbecsülése és a fegyveres erő tisztelete az állam minden polgárának, nemzetiségére való tekintet nélkül, egyforma kötelessége s így az e kötelesség ellen vétő alanyi bűnösségének a fokára pusztán a tettes nemzetiségéből sem hátrányos, sem kedvező következtetés nem vonható le”.

10. „A szegény szerbeknek nincs már semmijük sem”¹⁵

Baka István, a 28 éves szabadkai fogtechnikus 1942. január 25-én Budapestre készült utazni. A szabadkai pályaudvaron tartózkodó gyorsvonaton beszélgetés közben, több utas jelenlétében, a következőket állította: „Amióta bejöttek a magyarok sokkal rosszabb lett a helyzet, mint a szerbek alatt volt. Mi délvidekiek a jegyrendszerről nem is hallottunk és a jugoszlávok ideje alatt nem is volt, és most jegyre adnak mindent.” A szerb nemzetiségű lakosság helyzetéről pedig a következőket mondta: „A szegény szerbeknek nincs már semmijük sem, ami maradt azt elviszik az anyaországba. Van maguknak fogalmuk a szegénységről? Akkor nézzék meg azokat a szegény szerb tisztviselőket, akiket a magyarok elbocsájtottak a hivatalból, azért mert nem bírják a magyar nyelvet. Ott van szegénység.” A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt feljelentett Baka Istvánnak 1942. október 31-én kellett megjelennie a Szegedi Királyi Törvényszéken. A nyilvános tárgyaláson a vádlott tagadta bűnösségét, de a bíróság a két tanú, Hantos József és Vasas József vallomását fogadta el. A bíróság megállapítása szerint Baka István azzal, hogy összehasonlította „a délvideki állapotokat a szerb megszállás alatti állapotokkal” és azt a megállapítást tette, hogy általában, de főleg a közellátás terén sokkal rosszabb a helyzet, és „ennek okát nem a jelenlegi háborús helyzet által megkövetelt korlátozásokban, hanem abban jelöli meg, hogy az anyaországbeliek mindent kihordanak a Délvidékről”, illetve azzal hogy azt állította, hogy a magyar államhatalom igazságtalan a szerb nemzetiségű polgáraival szemben, „olyan valótlan tényeket állított, amelyek alkalmasak arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését csorbítsák, vagy hitelét sértsék”. A megállapított tényállásnak megfelelően a Szegedi Királyi Törvényszék Baka Istvánt bűnösnek találta a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben és ezért őt az 1921:III. tc. 7. és a 9. §-a alapján 200 pengő pénzbüntetésre, továbbá egy évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte. A pénzbüntetés behajthatatlansága esetén pedig a büntetést 20 napi fogházra kellett átváltoztatni.

11. „Ha bejönnek az oroszok, akkor magyar vért fogok inni”¹⁶

Lausev Dánielnek, a 31 éves felső-tavankuti lakosnak is a Szegedi Királyi Törvényszék előtt kellett felelnie kijelen-

tései miatt. A vád szerint, Lausev Dániel 1942 januárjában Felső-tavankuton, Sztipics Erzsébet vendéglőjében a következőket jelentette ki: „Ha bejönnek az oroszok, akkor felülök a Berger plébános lovára, a plébánost a lófarokhoz kötöm és úgy lovagolok be a városba, s akkor magyar vért fogok inni.” Egy hónappal később pedig Sztipics Erzsébet lakásán azt mondta, hogy „b... a magyar anyjukat, ... akármilyen is lesz, én magyar vért fogok inni”. A feljelentést követően a vádlott Lausev Dániel előzetes letartóztatásban volt március 7-től május 26-ig, az ítélelethozatalra pedig augusztus 29-én került sor. A nyilvános főtárgyaláson a vádlott tagadta az ellene felhozott vádakot. Viszont a kihallgatott tanúk, Sztipics Erzsébet, Bulyovcsics Alajos, Godár József és özv. Crnkovics Péterné igazolták, hogy a sértések elhangzottak. Az ítélet indoklásában a törvényszék azt állapította meg, hogy a vádlott Lausev Dániel kijelentéseivel „annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a jelenlegi uralkodó állami és társadalmi renddel ellentétes kommunista rendszernek a hive és ennek a rendszernek a megvalósítását nem csak kívánatosnak tartja, hanem annak megvalósítása esetén maga is hatékony eszközökkel venne részt e rendszer célkitűzéseinek megvalósításában”. Továbbá a bíróság azt is megállapította, hogy a vádlott az idézett kijelentéseivel „az államalkotó magyar nemzet egészére kiható durva és meggyalázó kifejezést használt”. Ezért a Szegedi Királyi Törvényszék Lausev Dánielt bűnösnek találta az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétségben, illetve a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben és az 1921:III. tc. 5.¹⁷, 8. és a 9. §-a alapján négy hónapi fogházra, továbbá három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

12. „Horthy hazaáruló, mert ő adta el a hazát a zsidóknak”¹⁸

Jakab Istvánnak, a 46 éves szabadkai fodrásznak, kormányzósértés vétsége miatt kellett a Szegedi Királyi Törvényszéken megjelennie. A vád szerint Jakab István, meglehetősen ittas állapotban, Szabadkán 1942. április 21-én Tomasics József vendéglőjében a következő kijelentést tette: „Horthy hazaáruló, mert ő adta el a hazát a zsidóknak.” A főtárgyaláson Bognár József, Szekenderovics István és Tomasics József tettek vallomást, mint tanúk, és maga a vádlott is beismerte tettét. A törvényszék bűnösnek mondta ki Jakab Istvánt, mivel a „Kormányzó Ur ellen nyilvánosan, szóval sértést követett el” és így cselekménye a jogszabályokban meghatározott „kormányzósértés vétségének összes törvényes tényálladási alkatelemeit kimeríti”. A büntetés kiszabásánál a bíróság enyhítő körülményként mérlegelte a vádlott büntetlen előéletét és a majdnem a beszámíthatatlansággal határos ittas állapotát, ezért a szegedi törvényszék az 1913:XXXIV. tc. 2. §-a alapján egy hónapi fogházbüntetés-

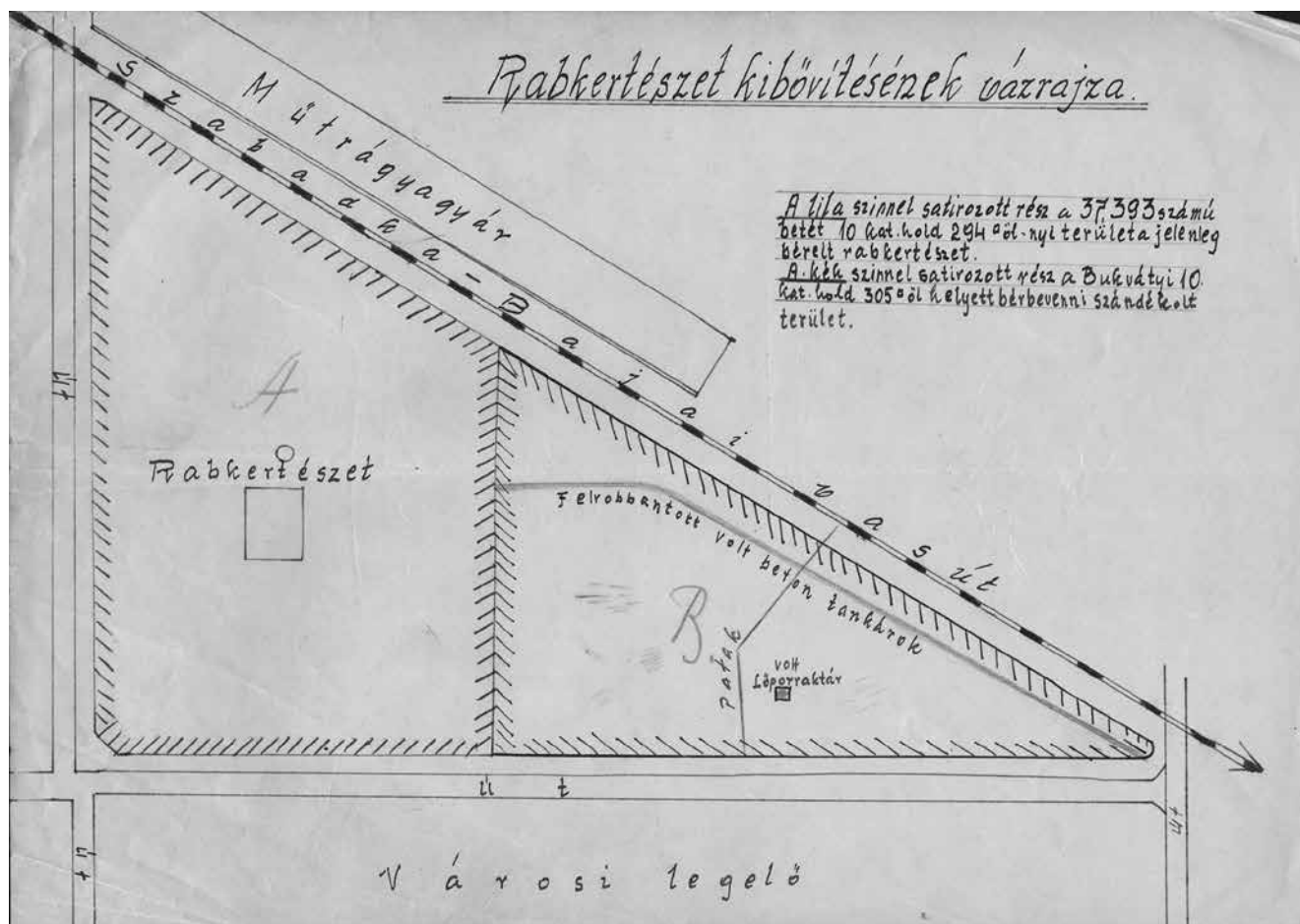
¹⁵ SzTL, F.60, 37756/1942.

¹⁶ SzTL, F.60, XX 62/1943.

¹⁷ 5. § Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását vagy megsemmisítését, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos úton való létesítését követeli, erre izgat vagy mást felhív, vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal büntetendő.

Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló bűncselekmény elkövetésére nyilvánosan vagy több - habár nem együtt levő - személy előtt egyenes felhívást intéz, vétséget követ el és öt évig terjedhető fogházzal, ha pedig a bűncselekményt elkövették, felbujtóként büntetendő.

¹⁸ SzTL, F.60, XX 41388/1943.

SzTL, F.60, XIX 24685/1943. A szabadkai rabkerteszet tervezett kibovitesenek vazrajza 1943-ban

re, illetve három évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

13. „Az embernek még enni sem adnak, el kell, hogy pusztuljunk.”¹⁹

A 71 éves Kunyi Szilveszter a magyar állam által meghatározott lisztmennyiséget szolgáltatotta be a Futura-raktárába 1942. június 18-án. Míg a liszteszsákokat vitte be a raktárba, anélkül, hogy öt bárki kérdezte volna, Székelyhidi Mihály, Szenczi András és Balogh Antal jelenlétében hangosan a következőket mondta: „B... meg az Isten a jó magyar testvéreket, az embernek még enni sem adnak, el kell, hogy pusztuljunk, jobbak voltak a szerbek, azok legalább enni adtak az embernek.” A figyelemztetés ellenére, hogy ilyet nem szabad mondani, mert ezért őt megbüntethetik, Kunyi Szilveszter tovább folytatta: „De b... meg a k... Isten a magyar testvéreidet, nem félek én az ő büntetésüktől, ott mutassák meg kint az orosz fronton, hogy mit tudnak, de még ott sem tudnak eleget tenni.” A feljelentett idős Kunyi Szilveszternek meg kellett jelennie a Szabadkai Királyi Törvényszéken. A főtárgyaláson tagadta, hogy a vádiratban megfogalmazott kijelentéseket megtette volna és arra hivatkozott, hogy semmire sem emlékszik. Viszont az eseménynél jelenlévő tanúk igazolták azt, hogy a vádlott a vádbeli kijelentéseket

tényleg megtette. Ezért a bíróság azt a tényállást állapította meg, hogy „a vádlott kijelentése alkalmas arra, hogy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa, illetve annak hitelét sértse”, továbbá azt is, hogy a vádlott Kunyi Szilveszter cselekményével elkövette „a Btk. 190. §-ába ütköző Istenkáromlás vétségét is”. A büntetés kiszabásánál a királyi törvényszék enyhítő körülményként mérlegelte a vádlott idős korát, törődöttebb testi állapotát és büntetlen előéletét is. Nemzetgyalázás és vallás elleni vétségben bűnösnek talált Kunyi Szilvesztert a bíróság az 1921:III. tc. 7. és a 9. §-a, valamint a Btk. 190. §-a alapján főbüntetésként tizenöt napi fogházra, továbbá egy évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte. Vagyonilag pedig a királyi törvényszék, az 1921:III. tc. 10. §-a²⁰ alapján, arra kötelezte a vádlottat, hogy 15 napon belül fizessen be száz pengőt a Magyar Államkincstárnak. A fellebbezés után Kunyi Szilveszter ügyével másodfokon a Szegedi Királyi Ítéltábla foglalkozott, és úgy találta, hogy a szabadkai törvényszék által kiszabott főbüntetés túl enyhe. Az ítéltábla „súlyosítónak vette még azt a kitarást, amellyel a vádlott cselekményét elkövette”, vagyis a kijelentéseit a „figyelemztetés után még meg is ismételte” és ezért a fogházbüntetést felemelte egy hónapra. Tekintettel Kunyi Szilveszter vagyonilag viszonyaira, akinek Szabadkán 10 lánca föld és egy lakóház volt a tulajdonában, a Szegedi Királyi Ítéltábla a pénzbüntetést

¹⁹ SzTL, F.60, XX 55461/1943.

²⁰ 10. § Azokkal szemben, akik az 1-2. és az 5-7. §-okban meghatározott valamely büntetést követtek el, bíróság ítéletében az államkincstár javára belátása szerint megállapítandó összegű és az elítélt vagyoni viszonyaihoz mért, az elítélt egész vagyonának elkobzásáig terjedhető vagyoni elégtételt állapíthat meg.

helyesen állapította meg, hogy Szekeres Gyula kijelentése, miszerint a magyarokat sülve és paprikásan szeretné látni, a magyar nemzet iránti gyűlöletéről tesz bizonyosságot és „*azt jelenti, hogy a vádlott a magyarokat lealázva, leverve, legyőzve szeretné látni*” és így megvalósította a nemzetgyalázás vétségét. A Kúria, hivatkozva az 1921:III. tc. 11. §-ára,²³ alaptalanként utasította el a védelem azon jogi álláspontját is, hogy Szekeres Gyula nem büntethető, mert a cselekmény elkövetése idején külföldi volt. Viszont, ítéletével enyhítette a vádlott fogházbüntetését, azt két hónapról leszállította egy hónapra, továbbá mellékbüntetésül egyezer pengő pénzbüntetést ítélt meg a Magyar Államkincstár javára.

15. „Ha a kommunizmus 1919. évben fennmaradt volna, akkor ma az egész világ boldogabb lenne”²³

A 41 éves szabadkai kereskedősegéd, Balázs Sándor 1943. október 1-jén a Mendler-féle vendéglőben iszogatott és politizált. A jelenlévő tanúk vallomása szerint a következő kijelentéseket tette: „*Én magyar vagyok és mi örültünk, hogy a magyarok felszabadítottak, de most már csalódtunk, mert azt vártuk, hogy jobb sorsba jutunk és ennek dacára sokkal rosszabbá vált a helyzet. Ha a kommunizmus 1919. évben fennmaradt volna, úgy ahogy kezdődött, akkor ma az egész világ boldogabb lenne. Én a gyermekemet Pesten járatom iskolába és ha nem marad meg Magyarország, akkor Horvátországban fogom taníttatni.*” A feljelentett Balázs Sándort még aznap letartóztatták és a következő hónapokat kénytelen volt előzetes letartóztatásban tölteni. A nyilvános főtárgyaláson a vádlott Balázs Sándor tagadta, hogy tett volna ilyen kijelentéseket, csak annyit ismert be, hogy annyit mondott, hogy „*többet vártunk a felszabadítástól*”. Viszont a Szegedi Királyi Törvényszék öttagú külön tanácsa a kihallgatott tanúk, Mendler János, Tikviczki János, Vörös Mihály, Beszédes Tibor és Kovács Ferenc, esküvel is megerősített vallomását vette figyelembe. A bíróság véleménye szerint Balázs Sándor idézett kijelentéseivel „*a kommunizmus hívének vallotta magát*” és azzal, hogy a kommunizmust mint világboldogító rendszert dicsérte „*hangulatot és vágyódást kívánt iránta kelteni a társaság többi tagja előtt és így az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására izgatott*”. További kijelentéseivel, mely szerint sokkal rosszabbá vált a helyzet, mint a korábbi jugoszláv uralom alatt, illetve, hogy ha a magyar állam nem marad meg, a most Budapesten tanuló gyermekét Horvátországban fogja taníttatni, a bíróság ítélete szerint „*olyan tényállítást foglalnak magukban, amely a valóságtól eltérően foglalkozik a magyar állammal és csorbitja annak megbecsülését*”. Az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétségében bűnösnek talált Balázs Sándort a Szegedi Királyi Törvényszék az 1921:III. tc. 5. és a 9. §-a alapján főbüntetésként négyhavi fogházra, mellék-

büntetésként pedig egy évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte.

16. „Itt már bűdös a magyar szótól a levegő”²⁴

Az orosz nemzetiségű Miszakov Vazul mint katonatiszt menekült el a cári Oroszországból és költözött Szabadkára. Új hazájában mint tejkereskedő dolgozott és vadházaságban élt Losonc Rozáliával, akitől két fiúgyermek született. 1941 novemberében eladta a kocsiját, lovát és a tej kihordásához szükséges egyéb felszerelését Ódri Ferencnek. A vád szerint ekkor a következő kijelentést tette: „*Testvér, átadom a kocsit, a lovat és az egész üzleti dolgokat, én megyek Oroszországba, ott van földem, mert itt már bűdös a magyar szótól a levegő.*” A feljelentett Miszakov Vazul a Szabadkai Királyi Törvényszéken tagadta, hogy az idézett kijelentéseket megtette volna és arra hivatkozott, hogy a tanúk, többek között a volt élettársa, Rozsumberszki Rókusné szül. Losonc Rozália, csak bosszúból vallottak ellene. A bíróság elismerte, hogy a vádlott volt élettársát elfogultnak lehetne tekinteni, de megállapította azt, hogy a „*vádlottnak a magyarsággal szemben tanúsított magatartását esküvel megerősített vallomásukban igazolják a teljesen érdektelennek tekintendő Vancsura József és Zvorényi Jenő tanúk is*”. Zvorényi Jenő azt vallotta, hogy a vádlott, még a Jugoszláv Királyság idején, olyan kijelentéseket tett, hogy „*legjobban szeretne minden magyart felakasztani és hogy inkább nézne egy kutyára, mint egy magyarra*”. A másik tanú, Vancsura József pedig azt állította, hogy Miszakov Vazul előtte többször is mondta, hogy „*bűdös itt a levegő a magyar szótól*”. A bíróság, a tanúk egybehangzó vallomása alapján, megállapította, hogy „*a vádlott a magyarsággal szemben gyűlölettel viseltetik és hogy ennek az érzelmének gyalázkodó kitételekkel többször kifejezést adott*” és így kijelentéseivel elkövette a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétséget. A büntetés kiszabásánál a Szabadkai Királyi Törvényszék súlyosbító körülményként mérlegelte azt, hogy „*amikor a vádlott állampolgársága tisztázatlannak tekintendő s a magyar államban megtalálja megélhetését és élvezi a magyar nemzet nyújtotta biztonságot, akkor ő a magyar állammal és a magyar nemzettel szemben meggyalázó kifejezéseket használ*” és ezért az 1921:III. tc. 8. és 9. §-a alapján főbüntetésként egyhavi fogházra, továbbá mellékbüntetésként egy évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére ítélte. Mivel Miszakov Vazul, mint orosz menekült, már 1921 óta Szabadkán lakott, a királyi törvényszék nem találta megállapíthatónak, hogy a vádlott külföldi állampolgár lenne és ezért „*az 1921:III. tc. 9. §-ában előírt országból való kiutasításnak és a visszatéréstől örökre való eltiltásnak kimondását mellőzte*”. A fellebbezések után Miszakov Vazul ügyével foglalkozott a Szegedi Királyi Ítéletábra, majd a Magyar Királyi Kúria is, de mindkét bíróság alaptalannak minősítette a panaszokat és helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.

²³ SzTL, F.60, XX 31071/1944.

²⁴ SzTL, F.60, XX 42349/1944.

A Szabadkai Királyi Törvényszéknél 1943. július 12-én tényleges szolgálatot teljesítő alkalmazottak névsora		
	Név	Hivatali állás
1.	Dr. Rácz Andor	elnök
2.	Dr. Kökösi Gyula	törvényszéki elnök
3.	Dr. Linzer Károly	törvényszéki elnök
4.	Dr. Rejtő Jenő	törvényszéki elnök
5.	Dr. Fejes Péter	törvényszéki elnök
6.	Dr. Répás Nándor	törvényszéki elnök
7.	Dr. Fábián Zoltán	törvényszéki bíró
8.	Dr. Kollányi József	törvényszéki bíró
9.	Dr. Török Lajos	törvényszéki bíró
10.	Dr. Szabó László	törvényszéki bíró
11.	Dr. Filipovics Albert	törvényszéki bíró
12.	Dr. Kiss Imre	törvényszéki bíró
13.	Dr. Lehoczky Károly	törvényszéki bíró
14.	Dr. Bűn Ferenc	jegyző
15.	Dr. Stöckl Ferenc	jegyző
16.	Dr. Koller Ferenc	aljegyző
17.	Dr. Boka Nándor	aljegyző
18.	Dr. Csovics István	aljegyző
19.	Dr. Prágai Béla	aljegyző
20.	Dr. Latky Barnabás	aljegyző
21.	Dr. Baráth Károly	aljegyző
22.	Dr. Kovács Kálmán	joggyakornok
23.	Náhly Alfréd	irodaigazgató
24.	Magossy László	főtiszt
25.	Zombola István	főtiszt
26.	Svraka Sándor	irodatiszt
27.	Vukmanov Pálné	irodatiszt
28.	von Roszalyon Szosalynszky Irén	segédhivatali gyakornok
29.	Halossy Magda	kezelő
30.	Teofánovics Lászlóné	díjnok
31.	Barsi Júlia	díjnok
32.	Lukács Margit	díjnok
33.	Merkovics Magda	díjnok
34.	Demeter Dezsőné	díjnok
35.	Nagy Vera	díjnok
36.	Tolnay Lászlóné	díjnok
37.	Gyarmati István	királyi törvényszéki kapus
38.	Sztipics Antal	altiszt
39.	Jenovai József	altiszt
40.	vitéz Fodor József	altiszt
41.	Horváth Ferencz	altiszt
42.	Horvát Sándor	altiszt
43.	Szurok István	altiszt
44.	Dr. Hósz Dezső	királyi törvényszéki orvosszakértő

SAŽETAK

Istorija zapisana u sudskim procesima

Za vreme Drugog svetskog rata na teritoriji Bačke, pa tako i u Subotici, važili su zakoni ondašnje Kraljevine Mađarske. Između ostalih, i zakoni po kome su građani osuđivani za uvredu dostojanstva mađarske države i nacije, za širenje „neistina“ o ratnim događajima, odnosno za uvredu guvernera Kraljevine Mađarske. Za ova krivična dela u prvostepenom postupku nadležni su bili Kraljevski sudbeni stolovi, a za stanovnike Su-

botice prvenstveno je bio nadležan Kraljevski sudbeni sto u Subotici. Kazne su bile izricane *U ime mađarske svete krune!*, a same presude sadrže ime osuđenika, godine života, veroispovest, mesto rođenja, mesto stanovanja, državljanstvo, zanimanje, da li ima porodicu i decu, a ako je reč o muškarcu, da li je odslužio vojsku. Činjenično stanje se prvenstveno utvrđivalo na osnovu iskaza optuženog lica i iskazima svedoka. Pozivajući

se na odredbe odgovarajućeg zakona, najčešće su izricane višemesečne zatvorske kazne, a istovremeno su suspendovana građanska prava osuđenom licu, obično na tri godine. Pošto su osuđenim licima suspen-

dovana građanska prava, sudovi su bili obavezni da presude dostavljaju nadležnim civilnim organima vlasti, u slučaju stanovnika Subotice, tadašnjem Gradskom načelstvu slobodnog kraljevskog grada Subotice.

ZUSAMMENFASSUNG

In Gerichtsverhandlungen geschriebene Geschichte

Während des II. Weltkrieges sind in Batschka, so auch in Subotica die Gesetze des Ungarischen Königreiches in Kraft getreten. Unter anderen auch diejenige, aufgrund deren viele Bürger wegen Verstoße gegen Ungarn oder der ungarischen Nation, wegen Verbreitung von Gerüchten oder weil sie die ungarische Regierung verletzt haben, verurteilt wurden. In diesen Strafsachen war das Gericht erster Instanz, das königliche Gericht, zuständig. Die Urteile sind *Im Namen der Ungarischen Krone* gefällt, enthalten den Namen, das Alter, die Religion, den Geburtsort, die Staatsbürgerschaft, den Beruf, den Familienstand, bei Männern

auch ob er beim Militär war, des Verurteilten. Die wirkliche Sachlage wurde aufgrund von Aussage des Angeklagten und von Zeugenaussagen festgestellt. Die Angeklagten wurden vom Gerichte, nach geltenden Vorschriften, auf einige Monate Gefängnisstrafe verurteilt, wodurch ihnen das Recht eigener politischen Rechte auszuüben, meistens auf drei Jahre, eingestellt wurde. Das Gericht war verpflichtet die Abschriften dieser Urteile den zuständigen bürgerlichen Behörden zuzustellen, in Subotica dem Bürgermeisteramte der Königlichen Freistadt Subotica.

Бранко Ђупурдија

Оквири истраживања дрежничке културе

Друго измењено и допуњено издање

Сажетак: Рад почива на уверењу да мале регионалне, верске, националне или друге заједнице и њихове културе треба да буду предмет етнолошких и антрополошких проучавања. Као такве, поготово ако живе у расејању, погодне су за проучавање промена које настају у њиховом друштвеном и културном ткиву. У складу са тим, у раду је учињен напор да се разради један могући референтни оквир за истраживање културе српског становништва у Дрежници, у јужном делу Горског котара, и свим оним местима где је она сеобама или колонизацијама пренета, пре свега у Бајмоку, Суботици и Београду. Ради тога су у основним потезима истражене историјске и географске основе ове културе и њени унутрашњи садржаји, а указано је и на методологију која се може користити за даља истраживања. Рад тако има двоструки карактер: са једне стране је плод досадашњих истраживања дрежничке културе, а са друге стране је основа или оквир за њена много потпунија будућа истраживања.

Кључне речи: истраживање, култура, методологија, Дрежница, Бајмок, Суботица, Београд.

Основни задатак овог рада је да створи један могући референтни оквир за истраживање дрежничке културе. У складу са тим треба одредити историјске, просторне и садржајне основе ове културе и скицирати методологију њеног истраживања.¹ Чини се да је најједноставније одредити просторне или географске основе ове културе. Ради се о Дрежници која се налази на тремеји Горског котара, Хрватског приморја и Лике.² Према Р. Павићу, Дрежнички крај, који се налази у масиву Велике Капеле, између Јозефинске и Рудолфинске цесте, је периферно подручје Горског котара и прелазно подручје према Лици. „Преовладавајућа горанска знаčajка ту је visokogorski шумом добро обрastaо krški blok (Gluha Kapela), u kojem su mala izolirana krška proširenja, što je

bitna razlika prema Lici, s većim poljima u kršu i većim goletima; i povijest i suvremeni gospodarski život Like je mnogo bujniji. U Drežničkom kraju stanovnici najradije kažu da su Gorani, pa i kuće izgledaju goranski“.³

У историјском погледу посматрано Дрежница се први пут помиње 1486. године и то у вези са Кракаром, који је припадао модрушком властелинству. Том приликом је, уз попис људи, стоке и земље у Кракару, поменута, поред осталих места, и Дрежница. Тако се каже да је Кракар крај са више кућа смештених у котлинама које се налазе дубоко у шуми „prema Bieloj lasici i Bituraju više Drežnice“. Села која су припадала Кракару су била расута по долинама и шумама иза Велике Капеле а око Дрежнице, Потока и Јасенка. Већ у то време је Модрушки крај од стране турске војске „jako poharan bio, te su mnoga selišta pusta i na ugaru bila“. Након што је 1493. године турска војска разорила ово властелинство „bitisala je Modruša kukavno još nekoliko godina više pusta, nego li napučena kao krajiška stražarnica, dok je Turci i zub vremena nepretvore po gotovu i pustoš i ruševine“.⁴ Према новијим историографским истраживањима, први талас српског становништва насељен је у опустелу гомирско-огулинску област у лето 1600. године, из турске Лике и Крбаве. Том приликом је насељено 325 људи, од тога 127 под оружјем. Они су створили насеља у Гомирју, Врбовском и Моравицама а потом, постепено се ширећи, и у Равној Гори, Мркопљу, Туку, Јасенку и Дрежници. Гомирска српска заједница је на прелазу из XVII у XVIII век, по територији и по броју становника, била једна од највећих општина у Карловачком генералату, који је припадао Војној крајини. У тој општини је у 121 кући живело 1.417 становника. Гомирско-огулинска област је, осим 1600. године, насељавана српским становништвом и 1605, 1609, 1611, 1639, 1641, 1655, 1686. и 1705. године, а нека села, као што су Томићи и Зрнићи у Дрежници, и у прве две деценије XVIII века.⁵

¹ За те потребе ослонићемо се на историјске изворе и литературу, са једне стране, и на властиту етнографску грађу и хронике настале на основу вишегодишњих истраживања дрежничке културе, са друге стране. Властита истраживања дрежничке културе, осим архивских истраживања, подразумевају боравке на терену, посматрање појава и учествовање у њима. Теренска истраживања су обављана у Дрежници, Бајмоку, Суботици и Београду.

² Осим ове, која је у годинама после Другог светског рата незванично означавана као огулинска Дрежница и касније званично као Партизанска Дрежница, познате су још три Дрежнице на јужнословенском етничком простору. Једна се налази у пчињско-топличком крају, друга у Херцеговини а трећа у Словенији.

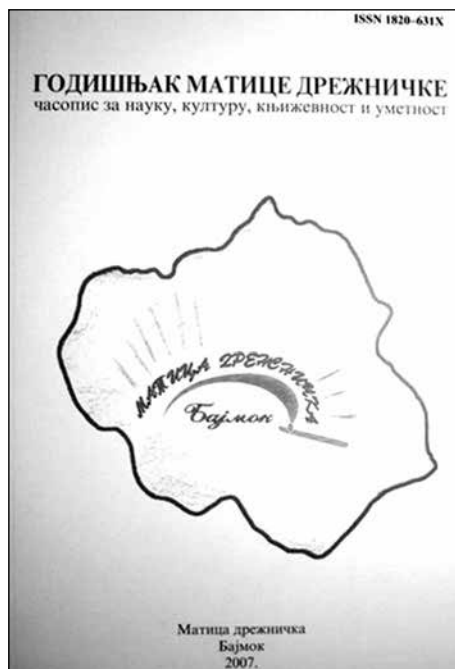
³ Radovan Pavić, *Zemljopisne značajke*, у: Gorski kotar, уредио Alojz Crnić, Delnice, 1973, стр. 9.

⁴ *Urbar modruški od god. 1486*, priredio Radoslav Lopašić, Ogulin, 1997, стр. 11, 18, 69-72.

⁵ Војин С. Дабић, *Војна Крајина: Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000, стр. 74-83.

Да би се у најосновнијим потезима показало кретање броја становништва Дрежнице ослонићемо се на три извора о томе: на прве познате изворе, на податке када Дрежница има највећи број становника и на податке о данашњем стању становништва. Према попису који је у Карловачком генералату и у Банији извршен 1768. године Дрежница је имала 62 куће. У Огулинској регименти, којој је Дрежница припадала, било је 1.173 куће и 15.281 душа.⁶ На основу ових података се може закључити да је у сваком домаћинству Огулинске регименте просечно живело 13,02 члана. Из тога, такође, произилази да је Дрежница имала 807,69 становника. Највећи број становника Дрежница је досегла 1941. године, уочи Другог светског рата, када је, упркос сталним иселјавањима становништва, имала око 6.000 становника.⁷ Према последњем попису становништва, проведеном 2011. године у Републици Хрватској, насеље Дрежница је имало 516 становника.⁸ На овако драстичан пад броја становника утицало је страдање становништва током Другог светског рата и честа иселјавања становништва после тога, нарочито колонизација у Бајмок крајем 1945. и почетком 1946. године. Тако су у току Другог светског рата страдала 864 лица,⁹ а у Бајмок се одселило 300 породица са око 1.700 душа.¹⁰

Таман кад се процес насељавања Дрежнице смиривао, почела су прва иселјавања становништва из ње. Познато је да је војна команда у Карловцу 9. априла 1715. године покренула истрагу због иселјавања народа из хрватске Крајине у Славонију, Срем и Угарску. Том приликом су из Гомирја, Дрежнице, Врбовског и Моравица отишла у Срем 53 момка под оружјем. У вези са тим су наведене имена и презимена њих 16 који су иза себе оставили пуста земљишта. Од презимена која се међу њима помињу, само презиме Косановић може бити из Дрежнице. Са тим презименом помињу се: Вукоје, Симо и Милош.

Име Вукоје није уобичајено у Дрежници, док су имена Симо и Милош уобичајена. Укупно је из Огулинске капетаније отишао 551 момак.¹¹ Други талас иселјавања се догодио крајем 19. и почетком 20. века, када се део становништва Дрежнице иселио у Сједињене Америчке Државе, поглавито у Аликвипу, предграђе Питсбурга, и друга места.¹² Трећи талас иселјавања се одвијао после Првог светског рата. У овом таласу су насељавана места у Славонији (Александровац, Петровац, Обилићево, Орешњак, Чомборје, Добровић, Доње Базје¹³ и друга), Банату (Александров Гај, касније назван Купиник, и Банатско Аранђелово¹⁴), на Косову и Метохији (реони рудника „Обилић“ и „Трепча“), централној и јужној Србији односно Македонији (села Ерделија и Дољане у Овче Пољу), Босни и другим местима и крајевима. Насељавани

су као солунски добровољци или по другим основама. Осим тога, одлазили су на рад у САД, Француску, Белгију, Немачку, Мађарску, Аустрију и Италију. Укупно је у међуратном периоду из Дрежничког краја иселјено око 260 породица и око 250 појединаца односно, с обзиром да су породице у просеку имале око 7 чланова, око 2.000 појединаца, ако не и више.¹⁵ Четврти талас иселјеника напустио је Дрежницу непосредно после Другог светског рата. Овом приликом су насељавана места у Војводини: Бајмок, Ловћенац, Фекетић, Рума, Црвенка, Краљевићево, Кљајићево, Бела Црква, Бездан, Нови Футог, Боћар, Колут, Земун и друга места.¹⁶ У највећем броју ових места насељено је по неколико породица. Једино је у Бајмок, као што смо видели, насељен већи број породица. После сваког већег иселјавања становништва у појединим дрежничким селима су остајале празне и напуштене куће и зидине из којих је преостало становништво често узимало камен за властите потребе. Село Благај у Кракару може да послужи као један од примера како се ста-

⁶ Манојло Грбић, *Карловачко владичанство* (прва, друга и трећа књига), Топуско 1990: прва књига: Прилог к историји Српске православне цркве, Карловац 1891, стр. 98, 100.

⁷ Дрежница је 1938. године, према *Statističkom izveštaju općine Karlovac*, имала 5.905 душа. На основу тога се, с обзиром да попис становништва 1941. године није проведен, може претпоставити да је пред рат имала око 6.000 душа, ако не и више. Овом цифром барагају и неки други аутори. Упоредити: *Ekonomsko-društveni razvoj Partizanske Drežnice*, priredio Ivo Žuvela, Rijeka, lipanj 1972, стр. 271.

⁸ Википедија на српском, [http://sr.wikipedia.org/sr/Дрежница_\(Огулин\)](http://sr.wikipedia.org/sr/Дрежница_(Огулин)), преузето 3. јула 2013.

⁹ Milica Banda, *Ljudski gubici na području općine Drežnica od 1941. do 1945. godine*, у: *Partizanska Drežnica*, уредио Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Karlovac, 1982, стр. 862.

¹⁰ Упоредити: Бранко Ћупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945–1948*, Београд 2010, стр. 241, 243.

¹¹ Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, III, Zagreb 1889, стр. 306, 308, 309.

¹² Више о томе видети у: Milan M. Kosanović i Mirko Zrnić, *Odlazak Drežničana na rad u SAD i zemlje Evrope (1895–1939)*, у: *Partizanska Drežnica*, уредио Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Karlovac, 1982, стр. 601-622; Сара Ивошевић-Вукелић, *Од Јагетиха до Питсбурга*, Београд 1992.

¹³ Milan M. Kosanović, *Kosanovići poreklom iz Drežnice*, Beograd 2004, стр. 12-14.

¹⁴ Милан Мицић, *Насељавање колониста из Горског котара у Банат 1920–1941*, у: *Годишњак Матице дрежничке*, 4, 2010, стр. 25-34; Бранко Д. Зрнић, *Сећање на солунске добровољце у Купинику*, у: *Годишњак Матице дрежничке*, 6, 2012, стр. 53-54.

¹⁵ Упоредити: Milan M. Kosanović i Mirko Zrnić, наведено дело, стр. 622; Nikola Tomić Bojanov, *Migracija naroda Drežnice u vremenu od 1920–1941. i njegovo učešće u NOR-u*, у: *Partizanska Drežnica*, уредио Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Karlovac, 1982, стр. 623-654; Milan M. Kosanović, наведено дело, стр. 36.

¹⁶ Упоредити: Бранко Ћупурдија, *Суботица и околина*, Нови Сад 1993, стр. 21.

новништво исељавало у 20 веку. Оно је око 1912. године имало 34 господара или насељене куће, пред Други светски рат их је било око 20, а данас у њему има 4 насељене куће.¹⁷ Осим ових планских миграција и колонизација, које су организоване у оквиру Аустроугарске монархије и међуратне и послератне Југославије, становништво се из Дрежнице исељавало и спонтано, услед економских и других разлога. Тако, према властитом увиду, један број Дрежничара живи у Огулину, Новом Винодолском, Цриквеници, Ријеци, Пули, Карловцу, Загребу, Суботици, Крушевцу, Краљеву, Београду и другим местима. Данас највећи број Дрежничара живи у Дрежници, Бајмоку, Суботици и Београду.

Оваква историјска и друштвена збивања су вероватно утицала да у литератури која се односи на Дрежницу и њене људе буде стављен акценат на истраживање радничког покрета и Народноослободилачке борбе. Тако је о Дрежници написано око 20 књига. Неколико људи, углавном из овог краја, написали су своја сећања на живот у Дрежници. Нека од њих су у рукопису, нека су објављена.¹⁸ Ова литература садржи драгоцене податке о Дрежници. Постоји, међутим, потреба да се Дрежница проучи са научних позиција, из перспективе историје, географије, лингвистике, етнологије, антропологије и других дисциплина. У том погледу су тек учињени први напори. Појавили су се први резултати истраживања презимена, народног језика и фолклора.¹⁹

Током више стотина година заједничког живота и орођавања становништва Дрежнице дошло је до уједначавања разних облика културе. Становништво се временом множило и проширивало просторне оквире свога живота, претварајући многе летње станове у стално насељена села. Врхунац просторног и демографског ширења становништва досеђут је у периоду између два светска рата. Зато је тај период, пре страдања која ће се догодити у рату и исељавања након тога, посебно занимљив за истраживање. Посматрано са етнологског становишта, има више тема које би требало проучити у Дрежници. Било би најбоље, уколико постоје друштвени и кадровски услови, да се предузму комплетна, монографска истраживања дрежничке културе, како због саме Дрежнице и њеног становништва, тако и због осталих насеља у којима ово становништво живи, јер је Дрежница културна основа, нулти степен културе, према којој се могу, упоредним путем, проучавати промене које су код овог становништва настале након сеоба, посебно у Бајмок, Суботицу и Београд. У том смислу посебну пажњу треба посветити насељавању Дрежнице. У историогра-

фији и етнографији постоји више радова који обрађују насељавање српског становништва у Лику, Горски котар и Жумберк. Они могу бити основа и за даља етнологска истраживања. Осим тога има се утисак, стечен на основу дугогодишњих проучавања, да би, уз писане изворе и истраживање фолклорног материјала, начина ткања, плетења, певања и играња, могло бацити допунско светло на ову проблематику. То би проучавање морало имати упоредни карактер, што значи да би требало да захвати целу Динарску културну зону, којој Дрежница суштински припада, мада као део Горског котара лежи на културној четворомеђи, коју још чине Јадранска, Алпска и Панонска културна зона, чији се утицаји, такође, осећају у њој.

Други важан корак у овом могућем етнологском осветљавању Дрежнице је проучавање свих облика традиционалне културе. У том смислу је веома важно проучавање материјалних услова живота, привреде, система насеља, начина градње кућа, економских, религијских и свих других објеката, начина одевања, исхране и другог. Познато је да је Дрежница у време најгушће насељености, пред Други светски рат, имала око 60 села и засељака, једну цркву, посвећену Рођењу пресвете Богородице – Малој Госпојини, која је од Другог светског рата ван употребе и чија обнова, започета 28. јула 1990. године, још траје, 5 школа, од којих данас ради само она у центру насеља, 15 гробаља и више извора пијаће воде и штерњи за сакупљање кишнице.²⁰ За формирање слике о културном идентитету становништва Дрежнице важно је, осим облика материјалне културе, познавати обичаје из личног живота појединца, пригодне и сталне годишње обичаје. Међу обичајима животног циклуса појединца упражњавани су: бабине, крштење, „вијенац“ (свадба са венчањем у цркви), чуварина и „сарана“. Од сталних годишњих обичаја највише пажње је посвећивано Божићу и „Ускресу“. Осим тога, становништво Дрежнице слави четири славе: Светог Ђурђа, Светог Николу, Светог Ђвацију и Светог Јована, а год односно заједничка црквена и сеоска слава је, како смо поменули, Мала Госпоја. При проучавању обичајног и религијског живота треба водити рачуна о томе да је Други светски рат и идеологија коју је са собом донео, као и у многим другим југословенским крајевима, представљао прекретницу у животу становништва Дрежнице. Уз обичаје и религију, фолклор најпотпуније изражава културни идентитет становништва Дрежнице. Прелиминарна истраживања су показала да становништво Дрежнице познаје неколико врста песама, ојкане, розгалице, бећарце, поскочице, успа-

¹⁷ Саговорници из Бајмока, родом из Благая: Ђупурдија Љубица девојачки Ивошевић (1924–) и Бранко Д. Ивошевић (1932–2011).

¹⁸ Видети: Miloš Ivošević-Rogović, *Mala sela u velikom ratu*, Beograd 1990, rukopis; Gojko Trbović-Čošan, *Sjećanje o aktivnosti KPJ pre rata i u toku NOV-a u Drežnici*, Budimpešta 1955, rukopis; Dušan Kosanović, *Životne vetrometine*, Beograd 2005; Bude Bosnić, *Drežnička trilogija*, Mačvanska Mitrovica 2007.

¹⁹ Видети: Milan M. Kosanović, наведено дело; Емина Томић, *Особине гласовног система дрежничких колониста у Бајмоку*, у: Прилози проучавању језика, 21, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 1985, стр. 33-58; Ранко Радуловић, *Три дрежничке пословице*, у: Годишњак Матице дрежничке, 1, 2007, стр. 47-48; Ранко Радуловић, „Дај знати ки зјати“ или „Да је знат ко зјат“, у: Годишњак Матице дрежничке, 1, 2007, стр. 49-53; Бранко Ђупурдија, *Премијерно извођење народних песама и кола из Дрежнице*, у: Годишњак Матице дрежничке, 6, 2012, стр. 9-20; Софија Гердијан, *Како се чему виче у Дрежници*, у: Годишњак Матице дрежничке, 6, 2012, стр. 107-119; Никола Радуловић, *Шале из Дрежнице*, у: Годишњак Матице дрежничке, 6, 2012, стр. 123-125.

²⁰ Упоредити: Manojlo Maravić, *Iz prošlosti Drežnice do 1918. godine*, у: Partizanska Drežnica, уредио Ђуро Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Karlovac, 1982, стр. 12-13; властита теренска грађа о етнологском истраживању Дрежнице у лето 1988, 1989. и 1990. године.

ванке и јуначке песме, и неколико кола, међу којима је најпознатије „коло“ („обично коло“, „без музике“), које познаје и српско становништво западне Босне, које се до данас добро очувало код колониста у Челареву у Војводини, затим „брже коло“ (у поменутом крајевима Босне „јак коло“, у неким крајевима „нијемо коло“, „глуво коло“), „коло са забацивањем“, „кукуњешће“, „крушке, јабуке грожђе“, „паун“, „опшај дири“, „козарачко коло“ и друге игре. Има се утисак да је коло, уз које се пева ојкан, најважнија фоклорна матрица становништва Дрежнице. Ојкан опева све важније моменте из живота појединца и становништва овог краја. У њему се опева љубав девојка и момака, или по дрежнички „цура и дечака“, заруке, свадбе, однос младе према свекру и свекрви, печалба, учешће у партизанима, неслагање са појединим моментима текуће политике и друго.²¹ У области друштвеног живота посебну пажњу треба посветити проучавању брака, инокосне породице и кућне заједнице и разним облицима испомагања и мобе. Тежак живот у горштачким условима, натопљен честим ратовањима, изградили су код овог становништва високу дозу солидарности са људима који су у невољи. Тим пре треба проучити све појавне облике, начине организовања и нивое функционисања принципа солидарности. Када је реч о идеолошким опредељима, познато је да је допринос појединаца и становништва Дрежнице победи у НОБ-у солидно обрађен. Са друге стране, не постоји ни једно објављено штиво које обрађује припаднике југословенске војске у отаџбини родом из Дрежнице, који су припадали војним јединицама у Плашком, Јосипдолу и Гомирју, и оних који су страдали због Информбироа, без обзира што се, и у једном и у другом случају, ради о малом проценту људи.

При проучавању културног идентитета становништва Дрежнице треба имати у виду чињеницу да је оно окружено и насељима која припадају хрватском становништву. У том смислу би било пожељно упоредно проучавање српске и хрватске културе у Горском котару. Тако би се најбоље сагледале сличности и разлике између ових култура. Показало би се шта произлази из сличних или заједничких услова живота, а шта је наслеђено из ранијих периода, пре досељавања у ове крајеве, и шта је посебно у њиховим културама. У том контексту посматрано, било би добро да се у упоређивању оде и један корак даље. Он подразумева, пошто Дрежница и Горски котар леже на четворомеђи великих културних зона, Динарске, Алпске, Јадранске и Панонске, да се сагледају утицаји сваке од њих понаособ на дрежничку културу.

Друга значајна област коју настањује становништво Дрежнице је средишњи део северне Бачке, где се налазе насеља Бајмок и Суботица. Као што је већ поменуто, становништво Дрежнице је 1945. и 1946. године колонизовано у Бајмок, заједно са становништвом из других крајева Горског котара. Том приликом је укупно насељено 359 породица са 2034 члана. Осим из Дрежнице насељеници су били и из Дубрава, Врбовског и околине, Јасенка, Гомирја, околине Огулина, Босне и Херцеговине и Македоније, док је једна породица била аутохтона, она је узела учешћа у процесу аграрне реформе али не

и у чину колонизације. При том треба имати у виду да, осим 300 породица, које из Дрежнице долазе у Бајмок, има још 3 породице које су ближим или даљим пореклом из Дрежнице, али су у Бајмок насељене из других места у околини Огулина.²²

Када је реч о дрежничкој култури у Бајмоку, основно питање је шта се у њој променило, а шта је остало исто, после досељавања. Да би се добио одговор на ово питање потребно је проучити целокупну културу Дрежничара у Бајмоку. Највеће промене за досељенике су се догодиле у материјалној сфери, у области привређивања и култури становања. У сфери привређивања је задржана обрада земље и гајење стоке, овладало се гајењем воћа и винове лозе на песку, повећан је степен запослености у индустрији, у кудељари, циглани, клаоници, грађевинским предузећима, млинарству, а временом и постепено је отпао рад на сечи, киријању и обради дрвета, тако карактеристичан за стари крај. Ова везаност за дрво и његову обраду се гасила постепено, јер су колонисти из новог краја одлазили у стари крај и многе друге делове Југославије да би радили овај посао. Истовремено је напуштена и тек освојена култура гајења винове лозе у Таванкуту. Њу су колонистите обрађивали све до средине седамдесетих година 20. века, дакле пуне три деценије. Онда су виногради запуштени. Исти процес је карактеристичан и за староседеоце у Таванкуту. Постепено су се староседеоци и један део Дрежничара преоријентисали на гајење воћа, пре свега шљива, бресака, јабука, крушка и других врста воћа. Што се тиче културе становања, она је затечена, као што је затечен и начин привређивања. У први мах колонисти су на њу морали само да се прилагођавају.

У области материјалне културе међу Дрежничарима се најбоље очувала исхрана. Она је заснована на млеку и млечним производима, поврћу, посебно „кромпјеру“ (кромпиру), купусу, „грау“ (пасуљу) и месу, нарочито свињском и јагњећем. За ручак, како Дрежничари називају доручак, се обично припремају поле и димљена сланина, шунка или кобасица, „кигана“ (кајгана) и друго. Поле се добијају тако што се кромпир пресече по дужини, посоли по унутрашњим, пресеченим странама, и неогуљен пече у тепсији, у „пекани“ (рерни) или директно на „даски“ (плочи) „шпарета“. Осим тога, за доручак се често припрема и палента са вареником односно слатким млеком или киселим млеком („млијеком, киселином“) или кајганом, као и меки или сушени сир са сланцима. Сланци се добијају тако што се огуљен кромпир пресече по дужини на пола и кува у посољеној води. Ова јела, која се припремају за ручак односно доручак, се често припремају и за вечеру. За ужину, како Дрежничари називају ручак, се припрема неко од куваних јела. Они држе до тога да макар једном дневно треба јести кашиком. У њиховој традицији је живинска или кокошја „жупа“ (супа) и „ампрег жупа“, које претходе главном јелу, поготово ако оно није чорбасто. Једно од главних јела је „гра и гершла“ (пасуљ са јечмом) са димљеним свињским „лебрима“ (ребрима), сланином, шунком или кобасицом. Под утицајем нове средине јечам понекад

²¹ Саговорници из Бајмока: Маравић Милица девојачки Вукелић (1928–2001) родом из Јагетића, Маравић Десанка девојачки Ивошевић (1925–2010) родом из Благаја, Таталовић Велимир (1936–2004) родом са зечева Брда, и саговорница из Београда: Трбовић Драгана (1974–) родом из Којића у Кракару.

²² Упоредити: Бранко Ђупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945–1948*, Београд 2005, стр. 241, 243.

бива замењен тестом. Друго важно подневно јело је „вригани“ (печени) кисели купус са димљеном свињском сланином или ребрима (једна врста подварка). Треће јело које се зна припремати за ужину је „гра и купус“ односно „вариво“, које се добија кувањем пасуља, најбоље зекчића, рибаног киселог купуса и сушеног свињског меса, ребара, шунке или сланине. Четврто важно јело које се припрема за ужину је сладак купус са јагњећим или овчијим месом. Сва ова јела се обично једу са сланцима, који се користе уместо „крува“ (хлеба). Понекад се пасуљ са јечмом и вариво, уместо са сланцима или хлебом, једу са палентом. За „попасак“ или малу ужину се припрема неко лакше јело. Ова навика је остала из времена тешких пољских радова, поготово кошења ливада, када је радницима била потребна додатна снага. У ранија времена се за попасак припремало кисело млеко са хлебом, сланцима или палентом или нешто друго. У новије време, поготово у Бајмоку, за попасак се узима воће, колач, пудинг или нешто слично. Овим традиционалним, свакидашњим јелима, су се у новој средини прикључила и многа друга, у зависности од ситуације у породици, отворености према примању новина и другом. Тако су употребу ушли: пилећи кромпир паприкаш са салатом од слатког купуса или парадајза, чобанац, телећи перкелт са тестом и друга јела.

Посебно питање је божићна, ускршња и славска трпеза. У Дрежници је Божић, пре последњег великог исељавања становништва, био, као и данас, велики празник, само што га данас слави знатно мањи број људи. Припреме за њега су почињале већ о Светом Николи, када се сејало жито. На Бадњи дан је домаћин одлазио у шуму да одсече бадњак и донесе га кући, држећи га у руци на којој се налази рукавица. На вратима га дочекује домаћица. Он јој назива добро вече и честита Бадње вече. Она му отпоздравља, честита Бадње вече и посипа га житом. Овај бадњак, који је од „растова“ или букова дрвета, се уноси у „вежу“ (кухињу), и полаже на отворено огњиште. Једна страна бадњака је подигнута на гвоздени „пријеклад“. Изнад бадњака се пече прасе на ражњу, које се једе за ручак, на Божић. На Бадњи дан се постило, обавезно се, поред другог посног јела, куваног кукуруза или пасуља и кромпира на салату, барио бакалар, који се обично набављао у Огулину или у Приморју. Уочи Бадње вечери се направи душица. У напола пресечен и издубљен кромпир се стави лој и конач који се запали. За божићну трпезу се пече божићњак, који се ставља у сито-рашето са „бијелим ручником“ а у новије време у једну, обично белу, посуду, „здјелу“ или „ђеку“. Око божићњака се наспу разни плодови: „гра“, жито, „куруз“, смокве, „љешници“ и друго, а на њега се стави црвена јабука. Он ту остаје до Малога Божића, када се начиње и једе. Осим њега, за божићну трпезу се спрема пилећа или кокошја „жупа“ и две чеснице, једна на црте и једна на слова. Домаћица рано ујутру, пре свитања, иде на врело по воду којом ће умесити чеснице. Уз пут руком ухвати за врх највиши колач у плоту и мало га продрма, да следеће године „курузи“ расту велики. После тога посипа врело житом, говорећи: „Ово тицами рана за годину дана“. Она чесница што има црте или парте преко себе, означава земљу и узоране бразде. На њој је, приликом мешања, ножем повучено више паралелних линија. Истом приликом је на другој чесници чашом отиснуто око 7 кругова, по ободу и у средини. Чињеница да се они називају словима сведочи да је намењена

људима и да је свако слово означавало почетно слово имена чланова породице. У једну од чесница домаћица стави новац. Верује се да ће онај ко за ручком, кад се буде ломила чесница, нађе новац, бити срећан те године. Осим чесница пече се и „пријеснац са сиром“, који се једе после ручка. Пече се од теста укисело и сланог сира. Посебан, округло и у средини шупаљ колач, говедар, је био намењен говедима. Он се на Мали Божић ломио волу на рогу, после чега би га нахранили са деловима колача. Ручак, који уз супу и салату садржи и прасеће печење, се обављао уз свећу или тројаке. На Божић ујутро би долазио полезник у кућу, који би подстицао ватру и набрајо добре жеље за укућане и стоку. Тога дана, пре ужине, се и во угонио у вежу, неки сматрају уместо полезника, затим му се давало мало јела са божићне трпезе, после чега су укућани приступали ужини. Други дан Божића је Божји дан, а трећи Стјепан дан. На трећи дан Божића се каже: „Стјепан дан – слама ван“. Тога дана се слама износила из куће у воћар и стављала воћкама у рашље, да боље роде. Већ и из овако сведеног приказа божићних празника се види да су они пуни магијских радњи којима је циљ здравље и сваки напредак људи, стоке и усева.

Са доласком у Бајмок, божићни празници Дрежничара су делимично промењени. Изостало је налагање бадњака, јер нема отворених огњишта, као што је изостало и увођење вола у кућу, кога је, иначе, у свакидашњој упореби заменио коњ. Ипак, у неким домаћинствима би довели коња или јагње до кућних врата. Некада обавезни сушени бакалар је замењен свежим шараном или неком другом рибом. Душица је модернија, у стаклену чашу се најпре наспе вода па уље, на који се положи држач – крстић са фитиљем. Слама се једно време обавезно уносила, али већина породица је не уноси око три деценије, ако не и више. Постепено су појединци почели набављати мале бадњаке од храстова или церова лишћа, увезане у сламу. Они су најпре набављани у Суботици и Београду и другим местима из којих су Дрежничари долазили кући за Божић. Самим крајем 20. века, од како је подигнута црква Светога Ђурђа, и од како су се бадњаци почели налагати испред ње, појединци су делове бадњака односили кућама. Тек се у последњих неколико година може купити бадњак и у Бајмоку, на пијаци или неком другом месту. Тако су, временом, преживели следећи делови Божића: младо жито, „кувани посни гра“, „кувани посни куруз“, „крумпир на салату“, риба, душица, „жупа“, печено свињско месо, божићњак са разним плодовима и црвеном јабуком, чеснице и „пријеснац са сиром“, а у неким кућама је овоме одавно додата и руска салата или неко друго јело по индивидуалном или породичном избору.

Ускрс у Дрежници, у време док је генерација која се преселила у Бајмок, боравила у њој, није ни изблиза био празнован као Божић. Сматрало се да је Ускрс више празник за децу, зато што су се тога дана деца „куцала са варбаним јајима“. Иначе, за тај дан се припремао бољи ручак, кокошија или нека друга супа, а по могућности се пекло јагњеће или неко друго месо и „пријеснац са сиром“, који се у складу са дрежничким обичајима једе после главног јела. Ове су навике са сеобом пренете у Бајмок. Постепено је, међутим, један део дрежничког становништва, по свему судећи под староседелачким односно католичким утицајем, почео за ускршњу трпезу да припрема барену шунку и кобасицу са реном. Али, у околним насељима, Сомбору, Стапару, Суботици и на

Келебији и Срби староседеоци имају ту навику, док је Срби који су са Косова и Метохије насељени у Бајмоку и Суботицу немају.²³

У Дрежници су се, као што је поменуто, славиле четири славе: Свети Ђиђа, Свети Јован, Свети Ђурађ и Свети Никола. Познато је да су то била велика весеља, за која се спремила боља храна, позивали гости, свирало, играло и певало. Ипак, не постоје детаљни описи слава, у тренутку када Дрежничари напуштају родни крај. По свему судећи, слављеници на славу нису одлазили у цркву, а колач и жито нису њени саставни елементи. Са друге стране, ни свештеник тога дана није био обавезан посетилац на кућним славама. Уосталом, то и није било могуће, с обзиром да исту славу слави велики број фамилија које су међусобно јако удаљене. Он, дакле, ни физички не би могао да стигне на многа места, што наравно не значи да на неким местима није био, поготово у кућама пословних људи, са којима се свештеник дружио. Из тога произилази да су Дрежничари у Бајмоку донели један елементарни модел славе, који подразумева посвећеност том дану, свећу, бољи ручак, окупљане уже породице и кумова и весеље. Иначе, познато је, као што смо поменули, да је у Дрежници постојао један мањи број људи који су чинили водећи друштвени слој, међу којима су, осим свештеника и њихових супруга, били индустријалци, учитељи и службеници разних професија и њихове породице. О томе сведочи и једна фотографија снимљена испред цркве на Опленцу 1935. године, где се, са попом и попадијом, који су по свој прилици овај пут и организовали, обрела мања група имућнијих људи из Дрежнице, да ода почаст сени покојног краља Александра Карађорђевића.

Што се тиче славе у Бајмоку, може се рећи да се свечана атмосфера осети не само по јелу које се разликује од уобичајеног, него и употреби дуплих тањира, која није увек обавезна при свакидашњој трпези. Тако се за ову прилику припрема живинска супа, сарма, барено пилеће месо, барено поврће, печено свињско или јагњеће и пилеће месо, салата, „пријеснац са сиром“, хлеб и колачи. Последњих година, са изградњом српске цркве у Бајмоку, неки су прихватили обавезу одласка у цркву на дан кућне славе, кољиво и колач. Тако је настављен процес христијанизације дрежничких слава. Осим тога, део овог становништва се, након паузе од око четири деценије а можда и више, која је била условљена општим историјским и друштвеним приликама, вратио цркви.

Када је реч о црквеној слави, Дрежничари су по доласку у Бајмоку, припали црквеној општини у Пачиру, који је удаљен од Бајмока око 8 километара. Црква у Пачиру је посвећена Светом Петру. Тако су Дрежничари првих послератних година прославу Мале Госпоје заменили прославом Петровдана. То је трајало свега четири године. О Петрови 1949. године догодио се инцидент у Пачиру. Прослава црквене славе је забрањена, а крштења и венчања проређена, што се тиче Дрежничара престала су, као што смо поменули, за наредне четири деценије ако не и више, све док, крајем 20. века, није изграђена српска црква у Бајмоку, посвећена Светом Ђурију (Светом Георгију). Тако су Дрежничари у 20. веку добили трећу црквену славу.²⁴

У лични обичајни живот Дрежничара у Бајмоку спадају: бабине, рођендан, зарука, свадба, испраћај регрута у војску, чуварина, подушја и сахрана. Прослава

рођендана и испраћај младића у војску је новија појава. Са подушјама је нешто другачија ситуација. Она су се у старом крају одржавала само после сахране, али пре свега за оне који су помагали око копања раке и других послова везаних за сахрану, и за рођаке и пријатеље који су дошли из удаљенијих места. У Бајмоку су последњих година подушја узела маха. Одржавају се после сахране и сутра дан, после посете гробљу, а неки их држе и на шест недеља, и годину дана. Присуствује им више десетина а понекад и преко сто људи.

У структури погребног ритуала 1991. година чини прекретницу. Тада је изграђена капела на Православном гробљу на Рати, у Бајмоку. Од тада постоји могућност да се чуварина и сахрана не обављају из куће покојника него из капеле на гробљу. То је отворило могућност за промену структуре обичаја. Тако свака породица за себе одлучује да ли ће се чуварина држати код куће или у капели на гробљу. На чуваринама и сахранама је уобичајено, мада последњих година, са одласком старијих жена, све ређе и ређе, бугарење, гласно тужење и нарицање за покојником, донето из старог краја. Последњих година свештеник чешће присуствује сахранама него раније. Један део, сада већ старијег становништва, рођеног у Дрежници, се сахрањује у духу петокраке односно свега онога што је она за њега и друштво у целини значила, припадност партизанском покрету, борба за ослобођење земље, идеологију, а други у знаку крста, јер су све генерације деце, рођене у Дрежници до 1941. године, крштење, па и оне које сада припадају старијим генерацијама у Бајмоку. Иначе, почетком ратних немира 1941. године, поп Милош Жутић је напустио Дрежницу. Вратио се после Другог светског рата, да обнови порушену цркву и црквени живот. Том приликом је убијен. Међу неким солидним познаваоцима прилика у ондашњој Дрежници влада мишљење да је убијен по налогу партијске организације.²⁵ Тако се догодило да је обнова цркве и црквеног живота почела крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века, непосредно пред рат у СФР Југославији.

Од сталних годишњих обичаја најбоље су се очували: Божић, Ускрс и слава, упркос томе што им општа друштвена клима није погодвала. Они су се углавном одвијали у породичном кругу, иако је њихово одржавање понекад забрањивано од стране појединих партијских и државних повереника. Тешко је рећи да ли би ситуација била другачија да ово становништво није одбијено од цркве у Пачиру 1949. године и да око 55 година није чекало на цркву у Бајмоку. У овом периоду, са друге стране, општа друштвена клима је подржавала прославу других празника. Славила се Нова година, Дан жена 8. март, Празник рада 1. мај, Дан борца 4. јул, Дан устанка 7. јул и Дан републике 29. новембар.

У оваквим друштвеним условима рођен је 1972. године међу Дрежничарима у Бајмоку један нови обичај, Кракарска вечера, касније назван Кракарско вече, који се одржава и данас. Основали су га мушкарци, родом из Кракара у Дрежници. Првом прелу је присуствовало 96 мушкараца. Међу њима је било неколико њихових потомака, младића рођених у Бајмоку. После тога, постепено, обичај се отворио према супругама и зетовима а тиме и према припадницима других вера и нација. Одржава се, уз вечеру, музику, томболу и изложбу ручних радова и предмета из завичаја, у главним ресторанима: „Клубу“,

²³ Саговорници: Ђурчић Бранислав из Стапара, Маловић Веселин и Бабић Гизела девојачки Хегедиш из Бајмока, Матић Мирослав са Келебије, Токовић Владимир и Томић Миодраг из Суботице и други.

²⁴ Упоредити: Бранко Ђупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945–1948*, Београд 2005, стр. 87-93.

²⁵ Један нећак покојног свештеника, са презименом Дробац, био је у то време запослен као војно лице. Као такав је настојао да покрене истрагу о овом случају, али му је један од претпостављених старешина, који је био родом из Дрежнице, саветовао да то не чини. Тако истрага никад није проведена. Саговорници из Београда: Боснић Буда, Косановић М. Милан и Томић Даринка.

„Полету“, „Корзу“, „Задруги“, „Стадиону“, КПД „Јединство-Egyseg“ и „Вожду“. Ово је, не рачунајући свадбе и сахране и неколико прослава годишњица колонизације, био једини вид окупљања дрежничког становништва у Бајмоку у послератном периоду.²⁶

У проучавању друштвеног живота посебну пажњу треба посветити браку и породици. Стари крај је био релативно самодовољан и бракови су се углавном склапали унутар њега и властите популације. Са преласком у нову средину отворио се већи простор за склапање мешовитих бракова са буњевачким, хрватским и мађарским становништвом. То је за дрежничко становништво једно ново искуство. Тиме је, уједно, створена и једна нова култура. Породица је при насељавању у просеку имала скоро 6 чланова. То значи да је имала више деце и да се у многим породицама живело у заједништву са неким од ближих рођака. Већ у првој генерацији која је рођена у новом крају број деце је знатно смањен у односу на ону која је досељена. Тако се породица постепено смањивала, мада још има проширених породица и кућних заједница. Постоје солидни извори за проучавање породице у току насељавања. Било би упутно направити савремени снимак стања у породици. Тако би се, упоређивањем ова два пресека, могла добити прецизна слика о основним тенденцијама у развоју дрежничке породице.²⁷

Из Дрежнице је донет жив и богат фолклор, песме, игре и музика. Он се упражњавао следећих 10, можда и 15 година, а онда је замро. Они који су били у најбољим играчким годинама: младићи су се поженили а девојке поудавале и престале да излазе, у међувремену су се неки од њих запослили, радио и телевизија су пласирали друге песме и игре, ужичко коло, чачак, моравец и друга, а нико од Дрежничара ни из локалне заједнице није нашао за сходно да дрежнички фолклор пресели на даске културно уметничког друштва, као што је то на пример урађено код колониста у Челареву, Бачком Грачацу, Кљајићеву, Чонопљи и другим местима Војводине, која су добила нове колонисте. Тако су прве генерације дрежничке деце одрасле у новом крају као да њихов фолклор и не постоји. Она нису научила да играју кола својих предака, јер није постојала брига локалне заједнице за очување овог вида културног наслеђа. Одрасла су уз нови фолклор, који је све више узимао маха. У КПД „Јединство-Egyseg“ су увежбаване дрежничке игре и песме у периоду од 1995. до 2000. године, али нису изведене. Напокон су, 24. јуна 2012. године на 50. међународној смотри фолклора у Бајмоку Матица дрежничка и КПД „Јединство-Egyseg“ извели „народне пјесме и кола из Дрежнице“. За ову прилику играче је увежбавао Антал Пољак, на основу фолклорног материјала који је раније сакупуљен.²⁸

Огромно народно благо лежи ван употребе у орманима, под шајерима или на таванима дрежничких кућа у Бајмоку. Ради се о предметима који су донети из Дрежнице или су направљени у Бајмоку. Они су једно време били у свакидашњој или ритуалној употреби, а онда су временом, из различитих разлога, престали да се користе. То су: ручници, тишлајфери, стоњаци, биљци, обичне и вежене плате, девојачке шкриње, брадве, брадвиљи, сикире, жаге, цапини, ајмови, комоти, бронзе и многи други. Први задатак истраживача треба да буде да се ови предмети идентификују, сниме и проуче. На основу тога би се могао направити каталог. Предмети могу остати код својих власника. Тако нико ником не мора ништа да поклања нити да отуђује део своје културне баштине. То би могао бити живи музеј у народу. Свако би и даље био власник онога што има. Само би каталог указивао на то опште културно добро. Оно је семе динарске културе у војвођанској и панонској култури.²⁹

Један део Дрежничара се временом, ради школовања, запослења и других потреба обрео у Суботици. Они су тамо доспели из Бајмока. Обично су средње школе или факултете похађали у Суботици, онда су се у њој запослили и стално настанили. Неки су се после тога вратили у Бајмоку, неки су се настанили у Новом Саду или другим местима. Они што су се запослили у Суботици раде у разним делатностима: у привредним предузећима, школама, домовима здравља, болницама, судовима, банкама, полицији, агенцијама за промет некретнина, шпедицијама, адвокатским канцеларијама, на царини и другим установама. Једно могуће истраживање ове популације требало би да укаже на начин и интензитет њене интеграције у Суботици, везаност за Бајмоку и Дрежницу. Осим тога, један број Дрежничара, који су стално настањени у Бајмоку, запослењем је везан за Суботицу. Они радним данима путују у Суботицу на посао. Тако имамо бар два начина и степена интегрисаности Дрежничара у токове привредног, и уопште друштвеног, живота Суботице, оне који као дневни мигранти готово свакодневно одлазе у Суботицу и оне који су у њој стално настањени и запослени.³⁰

Значајан број Дрежничара се настанио у Београду. Неки од њих су доспели у Београд још пре Другог светског рата ако не и раније. Један део Дрежничара је у Београд доспео из Бајмока, након колонизације. Ипак, највећи број њих је насељен у Београд после Другог светског рата из Дрежнице или из многих других места Југославије, где су били запослени. Неки су доспели у Београд још док су били запослени, путујући за својим послом, а неки су дошли након пензионисања, поготово војна лица, јер су им војни административни прописи то омогућавали. Данас има у Београду, по мушкој и по женској линији, најмање 518 породица које су пореклом

²⁶ Према властитој вишегодишњој хроници насталој на основу посматрања и учествовања у Кракарској вечери. Саговорници: Ивошевић Владимир, Ивошевић Л. Гојко, Ивошевић М. Гојко-Роговић, Ивошевић Г. Горан, Косановић Момир, Маравић Р. Незделько, Радојчић Димитар, Трбовић Ђ. Миле, Ђупурдија Симо.

²⁷ Видети: Бранко Ђупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945–1948*, Београд 2005.

²⁸ Видети: Бранко Ђупурдија, *Премијерно извођење народних песама и кола из Дрежнице*, у: *Годишњак Матице дрежничке*, 6, 2012, стр. 9-20.

²⁹ Идући овим трагом, поједини чланови Матице дрежничке су организовали прву етнографску изложбу. Видети: Бранко Ђупурдија, *Дрежничке руке: народне рукотворине и алати Дрежничара*, Бајмоку 2012, Каталог изложбе одржане од 11–18. новембра 2012. у Свечаној сали за венчање Месне канцеларије Бајмоку у Бајмоку.

³⁰ Према непотпуној евиденцији насталој за потребе Матице дрежничке у Суботици има око 150 адреса на којима станују Дрежничари или њихови потомци.

из Дрежнице.³¹ И у овим породицама се крије део разноврсног народног блага из Дрежнице. За очекивати је, с обзиром да су услови живота у Београду сложенији него у другим насељима у којима живе Дрежничари, да ће ту и процес истраживања бити сложенији. Зато би било добро да ова тема буде предмет посебних истраживања. При том треба имати у виду да још један значајан број дрежничких породица није, из различитих разлога, идентификован од стране завичајног удружења у Београду.

Истраживање дрежничке културе, без обзира што се ради о разноврсним темама, представља један мање или више заокружен, одређен, посебан и затворен систем, чији су носиоци такозвани обични људи у Дрежници и свим оним местима где они живе. Али, временом су Дрежничари, као што смо видели, овладали и многим савременим професијама. Тако је, преко пјединаца и њихових савремених делатности, у основи традиционална дрежничка култура, постала не само богатија него и савременија. Зато у проучавању ове културе треба обавезно имати у виду и истраживање појединаца, њихових животних токова и доприноса општим друштвеним, културним, научним, књижевним, уметничким, спортским и другим резултатима. Истини за вољу, у старијој генерацији људи родом из Дрежнице, који су склони писању, обрађени су поједини ликови из радничког покрета и Народноослободилачке борбе.³² Ради се о томе да се ова истраживања наставе, поставе на чвршће научне основе и прошире, са једне стране, на такозваног обичног човека, који је носилац типичне, традиционалне културе, а са друге стране на савременијег човека, који је по мого чему носилац једне сложеније ако не и универзалније културе. У том погледу би најпре требало идентификовати знамените људе, разрадити упитник за сакупљање података о њима и послати им упитнике на попуњавање. Углавном се ради о високообразованим људима који су живели или живе у многим местима бивше Југославије али и у Мађарској, Немачкој, Француској, Сједињеним Америчким Државама, Канади и другим земљама. Према властитој евиденцији, ради се о војним лицима и ратницима, привредницима, научницима, просветним радницима, спортистима, шахистима, лекарима, уметницима и другим ствараоцима. У овом истраживању би се могао усагласити историјски и биографски приступ и показати како су у одређеним историјским и друштвеним приликама обликоване поједине личности пореклом из Дрежнице.

Из свега изложеног се види да је дрежничка култура историјски настала категорија. Она се, као део српске културе, на једном месту развија и живи већ неколико векова. Из тога произлази да приступ дрежничкој култури, ма где је проучавали, треба да буде историјски у најширем смислу речи, рачунајући ту не само историографске него и археолошке изворе. Овај приступ, даље, треба да буде упоредни, јер проучава исту културу у различитим местима. Један је начин живота у Дрежници, други у Ријеци, трећи у Бајмоку, четврти у Суботици и пети у Београду. Највише сличности имају Дрежница и Бајмок. Ту се још увек живе изворни или прецизније речено примарни друштвени односи: Дрежничари живе заједно, једни су другима комшије и међаши, са кућама, воћарима, пољима, у виноградима, на гробљима. У градским срединама као што су Ријека, Суботица или Београд, тога нема. Дрежничарима у Суботици повратак у Бајмок дође као нека врста повратка у матицу. У Велеграду, као што је Београд, живот Дрежничара је посредован удружењем. Једно време је то било удружење које је при Дому ЈНА окупљало Истрани, Горане, Приморце и Дрежничане, затим Удружење Дрежничана а од 1991. године Удружење Дрежничана и Јасенчана. Али, у међувремену су и Дрежница и Бајмок добили слична удружења. У току 1997. године је у Дрежници основана Заједница Дрежничких Срба, а у Бајмоку је крајем 2006. године основана Матица дрежничка. То значи да се и тамо, где се живе најпримарнији облици ове културе, осећала потреба за организацијом која ће је унапредити. Напокон је, почетком 2012. године у Суботици основан Огранак Матице дрежничке из Бајмока.

Осим историјског и упоредног приступа у истраживањима треба користити и све остале савремене и одговарајуће методе, функционални, структурални, значењски, биографски и друге. При том се у проучавањима увек треба враћати у Дрежницу, јер ни она више није иста. Слика коју су иселјеници из Дрежнице понели о њој пре 67 година се променила. Зато су потребна стална и упоредна истраживања у Дрежници и у другим местима у којима Дрежничари живе. Најбоље би било када би се најпре направио снимак савремене културе у Дрежници, јер упркос чињеници да се и сама мењала, она увек треба да буде полазна основа и оријентир у истраживањима у свим другим местима у којима живи.

³¹ Телефонски именик Удружења Дрежничана и Јасенчана у Београду, Београд 2005.

³² Видети Partizanska Drežnica, уредио Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 12, Karlovac, 1982, стр. 706-834; Bude Bosnić, Priče iz Drežnice, Mačvanska Mitrovica 2005, стр. 17-96. У књизи Буде Боснића приказано је 14 појединаца. Осим припадника старије, ратне генерације, приказана су и двојица из млађе генерације, мада су и они сада у шездесетим и седамдесетим годинама живота.

ÖSSZEFOGLALÓ

Drežnica kultúrájának kutatási keretei

A tanulmány abból a meggyőződésből jött létre, hogy a kis régiók, hitközségek, nemzeti vagy más közösségek és azok kultúrája megfelelő tárgyat képezik az etnológiai és antropológiai kutatásoknak. Főleg ezek a társadalmi és kulturális lényükben történő változások nyújtanak különböző kutatási lehetőségeket. Ezzel összhangban a tanulmányban egy kutatási keret kidolgozására került sor, amely segítségével lehetővé vált a szerb lakosság kultúrájának tanulmányozása Drežnicában, Gorski-Kotar

déli részén, és kísérése mind azokban a helységekben ahova telepítették őket, elsősorban Bajmokon, Szabadkán és Belgrádban. Ebből a célból nagy vonalakban kikutatták a kultúra történeti és földrajzi alapjait, belső tartalmát, valamint egy további, mélyebb kutatás módszerét is lefektették. A tanulmány így kettős jelleggel bír: egyrészt a drežnicai kultúra eddigi kutatásának a gyümölcse, másrészt pedig a megadott keret alapul szolgál a további, mélyebb kutatásoknak.

SUMMARY

Research framework of the culture of Drežnica

The work is based on the belief that small regional, religious, ethnic or other communities and their culture should be the subject of ethnological and anthropological research. As such, especially if they are scattered, they are suitable for the study of changes that occur in their social and cultural fabric. Accordingly, this paper represents an effort to develop a possible reference framework for examining the culture of the Serbian population in Drežnica, in the southern part of Gorski Kotar, as well as all those places where it has transferred through migration and colonization,

especially in Bajmok, Subotica and Belgrade. Therefore, through basic steps, a research has been conducted of historical and geographic features of this culture and its internal contents and it also points to the methodology that can be used for further research. The work also has a dual character: on the one hand, it is the result of the studies done so far, but on the other hand it is a basis or framework for more extensive future research of the culture of Drežnica.

Превод: Снежана Крчић

Dr. Czékus Géza,
rendes egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

Az 1738–39-es pestisjárvány szabadkai áldozatai

Összefoglaló: A középkor egyik legnagyobb veszélyét a fertőző betegségek jelentették. Ezek közül pedig a pestis volt az egyik legveszélyesebb, mert a megfertőzöttek fele rövid betegség után bele is halt. Ez a betegség Szabadkát sem kerülte el. Szabadka tekintetében vallási jellege kihangsúlyozott. A szabadkaiak 100 éves fogadalmat tettek, hogy Szent Rókus – a fertőző betegségben szenvedők védőszentje napján (augusztus 16.) szigorú böjtöt tartanak. Ezt 100 év elteltével még 100 évre meghosszabbították. Ma már nem „él” a fogadalom, de az idősebb szabadkaiak ezen a napon csak dinnyét és főtt kukoricát esznek. Az 1738-39-es vészre emlékeztet a központban lévő Rókus kápolna, városunk első temploma. A ferencesek, akik az anyakönyveket vezették, két külön oldalon jegyezték fel a pestisben elhunytak adatait. Erre az anyakönyvi részre hivatkozik Iványi (1886). Sajnos, a pontatlan adatokat vette át, így az ő publikációja korrekcióra szorul. Munkánk az anyakönyvi adatok ismertetése mellett a pontatlan közléseket igyekszik pontosítani. Cikkünk egyben tiszteletadás is a 275 évvel ezelőtt, pestisben elhunyt szabadkaiaknak.

Kulcsszavak: pestis, halotti anyakönyv, Szabadka, Iványi,

Bevezető

A pestis (pestis bubonica, p. orientalis) más elnevezései a fekete halál, dögvész, mirigyvész. Fekete halálnak azért nevezik, mert a beteg testén feketés színű nedvedző dagانات alakulnak ki. A mirigyvész elnevezés pedig a nyirokmirigyek megnagyobbodására utal. A középkor legrettegettebb fertőző betegsége volt. Ebben az időben azonban a nagy halálzással járó összes járványos betegség gyűjtőneve volt a pestis, így valószínű, a kiütéses tifuszt (hagymáz) és a himlőt is ezzel a névvel illették. Ma pestis alatt a bubópestist értjük.

Okozóját, a *Yersinia pestis* baktériumot azonban csak 1894-ben fedezte fel Alexandre Yersin, a fertőzés útját, a pestisbacillus–patkány–bolha–ember láncot pedig Paul Louis írta le.

Négy féle pestist ismerünk: bubó-, tüdő-, szeptikémiás pestis és a pestis minor. Ez utóbbi veszélytelen, általában egy hét alatt felépül a fertőzött személy. A legtöbb életet a bubó- és a tüdőpestis követelte.

A betegség tünetei különbözők.

A bubópestis tünetei a fertőzést követő 2-5. nap jelentkeznek, de ismertek olyan esetek is, hogy néhány óra elteltével vagy csaknem két hét után betegedett meg az illető. A tünetek hirtelen jelentkeznek: hidegrázás, magas láz. A szívverés felgyorsul, a vérnyomás csökken. Az ágyéki, hónalji vagy nyaki nyirokcsomók megduzzadnak. A duzzadt csomók a bubók, amelyek tojásnagyságúak is lehetnek. A nyirokcsomók máról holnapra gennyel telnek meg, ki is fakadhatnak. Ezek a mirigyek keménnyé és érzékennyé válnak. A daganatban összegyűlő váladék idővel elfeketedik, majd az esetek egy részében bűzös genny formájában kifakad. A felettük lévő bőr piros szokott lenni. A beteg könnyen felismerhető, mert testén ott van a sötét színű „fekete halál”, a különböző nagyságú gennyes duzzanatok. A fertőzött személy gyakran nyugtalan, rossz a közérzete, zavart, mozgása rendezetlen. A betegség nagyon gyors lefolyású. A fertőzöttek a betegség megjelenését követő 3-5. nap elhunynak. A halálozási ráta 50-80% volt. Túlélési esélye csak azoknak volt, akik jól bírták a lázhullámokat és a gennyel töltött csomók kifakadtak. Ha a betegség első hét napját túlélte valaki, akkor életben maradt.

A tüdőpestis a tüdő megbetegedése. Akkor alakul ki, ha a kórokozók a vérkeringés útján a tüdőbe kerülnek. Legtöbbször cseppfertőzés útján, más, fertőzött személy köhögésével, tüsszentésével terjed. Ennek a pestisnek is hir-

A pestis vagy fekete halál egyik tünete. Illusztráció

telen kezdődnek a tünetei, és hasonlóak az előző válfajhoz. Egy nap leforgása alatt már köhög a beteg, akinek a köpete véres, majd lila és habos. Légzése gyakran nehézkes. A tünetek kezdetétől számított két napon belül fellép a halál. A halálozási ráta közel 100%.

A szeptikémiás pestis a vérrel terjed. Ez is korai halállal jár (a bubóknak nincs is idejük kialakulni). Ritka megbetegedés volt.

Ma a pestis bármely fajtáját vérből, köpetből, vagy nyirokcsomókból származó mintákból határozzák meg.

A bubópestist az említett baktérium okozza. Főleg apró rágcsálókat fertőz meg: egereket, patkányokat, mókusokat. A legveszélyesebb köztes gazdája a patkánybolha (Xenopsylla cheopis). Ez az állatról-állatra vándorló rovar az általa megfertőzött, legyengült állatot elhagyva keres újabb gazdatesteket. A bolha csípésével a baktérium az élőlények, esetenként az ember nyirokrendszerébe kerül. A két ismert patkányfaj közül a házi patkány (*Rattus rattus*) volt a bolha legfőbb hordozója, mely az egyik legkönnyebben alkalmazkodó emlősként az emberek közelében él. A 18. században a házi patkányt kiszorította a vándorpatkány (*Rattus norvegicus*). Egyesek szerint ez a patkány-csere vezetett a pestisjárványok megszűnéséhez. A vadon élő egyéb fertőzött rágcsálók csak ritkán visznek át fertőzést az emberre.

Ismert olyan eset is, hogy háziállatokról – elsősorban macskáról terjesztik a bolhák.

A régi nagy pestisjárványok megjelenésének és terjedésének kedvezett a rengeteg rágcsáló és a higiéné alacsony foka. Napjainkban csak néhány (3-5) ezer új megbetegedést jegyeznek évente a világon, a halálesetek száma nem éri el az ötszázat. Európában nincs, védőoltást sem adnak.

Ma már megelőzhető és kezelhető. A rágcsálókat kell távol tartani és kiirtani. Antibiotikumokkal jól kezelhető. A közegészségügy javításával szintén csökkenthető a betegség gyakorisága (rágcsáló- és rovar(bolha)irtás, tisztaság, fertőtlenítés). Több helyen a vesztegzár is „jó” eredménnyel járt. Sok növényről tartották úgy, hogy pestist megelőző vagy gyógyító hatású. A legjelentősebbek a következők: kifejezetten a pestis ellen hatásos a tárnicsgyökér, benedekfű, bábakalács. De a levegő tisztítására alkalmas a boróka, fenyő, ternye és a fűszernövények. Sokan hittek abban, hogy a mithridatium segít. Ez növényi és állati részek keveréke. Kígyó, varangy, szalamandra húsa, kamilla, petrezselyem, ánizs, kömény, fahéj, szegfűszeg, citrom, narancs stb. alkotta.

A szegények gyógyszere a ruta, hagyma, sóska és az ecet volt. A koplalást is gyógyhatásúnak tartották.

Pestisjárványok

A pestis járványméretű elterjedése először Ázsiában, majd a Közel-Keleten volt, onnan került át az Ókontinensre. Itt az első nagy járvány 1347-1351 közt volt. Különös pusztítást vitt véghez. Szinte az egész kontinenst érintette. A járványsúlytotta területek lakosságának a fele veszett oda. Egyes becslések szerint mintegy 25 millió ember halt meg. Gyökeresen megváltoztatta Európa életét és kultúráját. Nyugat-Európában a 17. sz. végétől nem voltak nagyobb járványok. Vidékünkre a nagy járvány a 18. sz. elején Törökországból került.

A középkorban – elsőképp Rómában jelentek meg a pestisdoktorok. Ők a fertőzés levegő útján való terjedésében hit-

tek. Csőrös védőruhában jártak. A légmentesen zárt ruhára csőrös maszkot húztak. A csőrbe illatos gyógynövényeket tettek, lélegzetvételnélkor ezek szűrték meg a levegőt (ez volt a gázálcruk).

Pestisdoktor

Az utolsó járványok a 19. sz. elejéig jelentek meg. Nem csak a közegészségügyi és orvosi gondolkodást változtatta meg, hanem hatott a vallásgyakorlásra, a temetkezés módjára és a társadalmi és gazdasági életre is.

*A halottak tánca (Scheder, Hartmann: Buch der Chroniken und Geschichten – Nürnberg, Anton Koberger, 1493).
A halottak tánca az élők felett.*

A pestis olyan nyomot hagyott az emberek tudatában, amely ma is létezik. Ezt bizonyítja a Magyarország több városában is nagy látogatottság mellett bemutatott „Démoni ragály: a pestis” múzeumi kiállítás.

A pestis és vallásosság

A pestis elleni receptek mellett a 18. századig alkalmaztak vallásos vagy pogány mágikus, bajelhárító tárgyakat, amuletteket, amelyek – az akkor élt emberek hite szerint – az orvosságok hatását növelték vagy pótolták. Ilyen tárgyak voltak a pestis-tallér, Zakariás-kereszt (pestis-kereszt) és a kegyérmék.

A Katolikus Egyházban a szentek a földiek mennyei közbenjárói. A járványok, fertőző betegségek fő segítői Szent Rókus, Szent Sebestyén, de ismert Palermói Szent Rozália, aki a szülővárosában segített, Xavéri Szent Ferenc, aki Ázsiában maga is pestises betegeket ápol. Pestisszentek még Nikodémiai Adorján, Szent György, Szent Benedek, Remete Szent Antal, Borromei Szent Károly, Mária Magdolna és Nepomuki Szent János. Főleg a járványok idején voltak jelentősek a szentkultuszok, mert a szentek a közvetítők az Égi Hatalom és az emberek között. A hívek gyakran fogadalmi kápolnát állítottak, hogy meghálálják a szent(ek) közbenjárását.

Pestisjárvány Szabadkán

Szabadkán a legnagyobb járvány 1838-1839-ben volt. Erről Iványi (1886, 1892) ír részletesen. A témával Beszédes Valéria, Csúszó Dezső (2008) is foglalkozott. Magáról a pestisjárványról és annak társadalmi vetületéről a szegedi járvány leírásából tudunk (Reizner).

Reizner szerint a járvány a Dél-Alföldre a törököktől Temesvár felől érkezett, „A török háború alkalmából a katonaság hurcolta be a ragályt, mely Temesvárott 1738. évi márczius havában legelőbb a Grünne-vezred legénysége között ütött ki. De már ugyanazon hó végén Csongrád megyében is, nevezetesen a gr. Károlyi uradalomnak Szegevárótt nemrég betelepített oláh jobbágysai közt is mutatkozott”.

Szabadkán 1738. június közepén tört ki. „A barátok feljegyzése szerint 1738. június 15-től 1739. febr. 19-ig 313 embert (talán csak róm. kath?) ragadt ki az élők sorából. Ezek közül volt 78 férfiú, 54 ifjú s gyermek, 89 asszony és 92 leány. A ragályozás megakadályozására Csongrádtól Bajáig volt egy kordon vagy örvonal felállítva ... a 40 napi vesztegzárt a délről jövők Kecskeméten töltötték” (Iványi, 1886). 1886-ban járványkórház nyílt (Frankl, 1889), de szerencsére, akkor már nem voltak pestises megbetegedések.

A lakosság elsősorban Szent Rókushoz fohászkodott. Tiszteletére építették fel a városközpontban álló kápolnát (azóta többször is átépítették). Fogadalmat is tettek 1739-ben, amikor kiújult a járvány, hogy Szt. Rókus tiszteletére (és a vész megszűnése emlékére) „a szentnek napját (augusztus 16.) megüli, minden munkától tartózkodik és a megelőző napon böjtöl, az ünnepélyes körmeneten, szent misén és szónoklaton a hatóság testületileg részt vesz” (Iványi, 1892). A 100 évre szóló szigorú böjtöt be is tartották, 1839-ben megújították még 100 évre. Napjainkban is nagyon sok szabadkai Rókus-nap megtartja a böjtöt. Dinnyét és főtt kukoricát eszik, a legelszántabbak pedig naplementéig csak vízen élnek.

Időközben Szabadkán valóságos Rókus-kultusz alakult ki. Augusztus 16-a vallási és népi ünnepély lett, körmenet, egész napos majálisozás jellemezte (Iványi, 1892, Beszédes). Ma a Rókus kápolna csak Rókus-naptól tart nyitva, ekkor kezdődik a Rókus-nyolcad. Reggel kétnyelvű szentmise van, amelyen a „Óh dicső Szent Rókus”

(Szent vagy Uram 292. dallama) és a Zdravo` Roko prisveti egyházi éneket éneklük. Reggelente 30-40 hívő van a kápolnában (és előtte, mert nem férnek be), csak Rókus-nap vannak sokkal többen. A Rókus-temetőben búcsú van. 1945 előtt a Kiserdőnél lévő Rókus-szobornál volt istentisztelet. A szoborállítás nincs kapcsolatban a pestisjárvánnyal (Csúszó, 2008). A háború után a szobor átkeült a Szt. Kereszt templom udvarába, de a többévtizedes hagyomány, hogy a nagyszámú hívő a szobornál imádkozzon augusztus 16-án, megszakadt.

A pestisjárvány áldozatainak száma és kiléte

Az előzőekben ismertettük Iványi (1886) adatait. Ő (is) a barátok halotti anyakönyvére hivatkozott. Tudomásunk szerint Szabadkán 1687 óta anyakönyveznek. Az első anyakönyv bemutatásával Czékus (Cekuš, 2010) is foglalkozott. Most erre nem térünk ki, csak dióhéjban vázoljuk: a házassági, születési, halotti és a bérmlázó anyakönyvek is ugyanabban a könyvben vannak. De ide jegyezték a megtérteket és a bábasszonyokat is. A ferences barátok vezették 1687-től. A szóban forgó anyakönyv az eredeti 1717-ben írt másolata (és annak folytatása).

A pestisben elhunytakat két külön oldalra (145. (529.) és 146. (530.) anyakönyvezték. Az anyakönyvi részben az 1738. 06. 15. és 1739. 02. 19. közötti időszakra vonatkozóan találunk bejegyzéseket.

A halottakat háztartások (domus) szerint csoportosították – ezek családoknak felelhetnek meg, illetve nemük és koruk szerint.

Iványi megkérdőjelezte az áldozatok vallási hovatartozását. Az akkori előírások szerint a római katolikus anyakönyvekbe csak katolikusok kerültek be, ebből következik, hogy a kérdéses anyakönyv csak római katolikusok nevét tartalmazza. Tehát az áldozatok száma a feljegyzettektől nagyobb volt. Annál is inkább valószínűsíthető ez az állítás, mert Szabadkának Korabinszki szerint a 18. század nyolcvanas éveiben már több, mint 23000 lakosa volt (Grosschmid, 1887). Sajnos, korábbi hiteles számadat nem áll rendelkezésünkre.

„Anno Dni 1738 die 15. Junij. Per pestem obierunt sequentes, dispositi Per Patres sequentes.

Az Úr 1738. évében június 15-én pestisben haltak meg a következő felsoroltak.

Atyáikat követve „Az utolsó bejegyzésre 1739. február 19-én került sor.

A felsorolás a következő mondattal fejeződik be:

„19. Feruary An 1739 mortuus est ultimus ex infectis Viricola Matisca Bacs” (az oldal legszélén), azaz: 1739. év február 19-én meghalt az utolsó a Viricola-val fertőzöttek közül Matisca Bacs. Ő valószínű az a Matisca Bacsin, aki a 72. sorban szerepel. Mivel a táblázat összesített adatokat tartalmaz (ezt írta be az anyakönyvvezető is), az illető szerepel a táblázatban, tehát nem plusz egy személy.

Megjegyzés: (a „s”-t gyakran „sc”-nek írták). Az A. Kujuncsich-nál bejegyzett „még egy gyerek”-et leánygyermeknek vettük.

Az ifjú alatt a fiúkat és a fiúgyerekeket értették.

Összesen a 94 házban (a táblázatban 102 szerepel, de 9 ismétlődik – 2. táblázat) 328-an hunytak el.

Iványi (1886) a nőkre és a leányokra vonatkozó adatai korrigálásra szorulnak.

1.táblázat. A Szabadkán pestisben elhunytak listája. A szerző által korigált anyakönyvi kimutatás

S.sz.	háztartás	férfi	ifjú	nő	(kis)lány	együtt
	Iacobi Kujuncsich	3	2	5	2	12
	Nicolaus Mamuzich	0	1	2	0	3
	Petrus Zelatovich	1	1	1	2	5
	Vule Zelatovich	0	0	1	0	1
	Michael Bacsin	0	0	0	1	1
	Martinus Isctvanovich	0	2	1	1	4
	Josephus Risvich	2	1	1	1	5
	Bartholomaeus Mihaliscin	0	1	0	3	4
	Gregorius Milunovich	0	0	0	1	1
	Josephus Jaramazovich	2	2	5	3	12
	Philippus Kopilovich	0	0	0	1	1
	Petrus Dulich	0	1	0	0	1
	Fabianus Skenderovich	1	3	4	3	11
	Tomas Skenderovich	0	0	0	2	2
	Franje Rajcsich	0	0	3	1	4
	Tomascko	2	0	0	1	3
	Georgius Ivankovich	0	1	1	0	2
	Stanislaus Miatov	0	1	1	3	5
	Elias Mukich	1	0	0	1	2
	Paulus Svitularevich (?)	1	1	1	1	4
	Michael Scaracz	2	1	2	0	5
	Thomas Gabrichevich	1	1	1	1	4
	Gasparus Csulinovich	1	3	1	0	5
	Lucas Malegurevich	0	0	1	0	1
	Gregorius Csulinovich	1	1	1	0	3
	Franje Letich	1	2	1	0	4
	Ioannes Gerscich	0	0	1	0	1
	Martinus Kesco	1	0	1	3	5
	Adam Latov	2	0	0	0	2
	Fabianus Bajich	2	2	2	2	8
	Georgius Ivkovich	1	0	2	1	4
	Ellias Kasapin	3	0	2	1	6
	Nicolaus Bilinov	1	0	1	0	2
	Michael Hegedusc	1	0	0	2	3
	Matyasc Pinter	2	2	2	0	6
	Antonius Budimacz	0	0	1	0	1
	Gregorius Sucsich	2	3	3	7	15
	Ioanes Vukovich	0	0	2	0	2
	Stephanus csoban	1	1	1	0	3
	Petrus Linyar	1	0	1	4	6
	Matthaeus Delich	0	1	1	2	4
	Michael Budanovich	2	2	4	2	10
	Mileta Risov	3	0	1	0	4
	Georgius Rudich	0	0	2	3	5
	Elias Evetovich	1	1	1	1	4
	Matthaeus Vojnich	1	2	1	1	5
	qui sepeliant mortuos	6	0	2	0	8
	Petrus Jurich	1	0	0	0	1
	Petrus Mukich	0	0	1	0	1
	Georgius Loncsarevich	1	1	0	1	3
	Adamus Kasapin	1	0	1	1	3
	Pavao Kokich	0	0	0	1	1
	Josephus Temunovich	0	0	1	2	3
	Georgius Jagar	1	2	0	1	4
	Martinus Subbasca	1	2	0	2	5
	Antonius Budimcsevich	0	0	0	1	1

Petrus SZarich	1	0	0	3	4
Matthaeus Bernichev	1	0	1	0	2
Ioannes Plean	1	0	0	0	1
Franciscus Boscnyak	0	0	0	1	1
Georgius Malescko	0	0	0	1	1
Martinus Neorscich	0	0	1	0	1
Martinus Tomkovich	0	0	1	1	2
Dionisius SZarich	1	1	2	2	6
Simon SZarich	1	0	2	2	5
Nicolaus Fabianov	1	0	0	2	3
Georgius Kasapin	1	0	0	0	1
Kurta Kata	0	0	0	1	1
Antonius SZarich	0	0	1	2	3
Tyorava Marinka (?)	0	0	0	1	1
Capitanei Servus	1	0	0	0	1
Matisca Bacsin	1	0	1	3	5
Macsar	1	1	1	1	4
Ioanes Csulinovich	1	0	0	0	1
Mileta Risov	0	0	0	1	1
Matyias Kosca	1	2	0	0	3
Martinus Csoban	0	0	0	1	1
Georgius Rudich	0	0	1	0	1
Matthaeus Ivanko	0	0	1	1	2
Christophorus Malagurski	0	1	0	0	1
Gregorius Csulinovich	0	0	1	1	2
Petrus Mukich	0	0	1	1	2
Dionisius Szarich	0	0	1	2	3
Martinus Csovic	1	0	1	1	3
Antonius Szarich	0	0	0	2	2
Martinus Neorscich	2	0	0	2	4
Martinus Regő (?)	0	1	0	0	1
Fabianus Bajich	0	0	1	0	1
Antonius Budimac	0	0	0	1	1
Stari gyuro	0	0	1	0	1
Michael Pudar	1	0	0	0	1
Georgius Gyurgyevich	1	1	0	1	3
Milakov Pudar	1	1	1	1	4
Ivkovich Ukuchanin	1	0	1	1	3
Matthaeus Csulinovich	2	0	0	0	2
Ioanes Vlanezar	0	1	0	0	1
Iacobus Gabrichevich	0	1	1	0	2
Martinus Linyar	1	0	1	1	3
Catharina Vukovich	0	0	1	0	1
Petronilla Periskovich	0	0	1	0	1
Anna csovich	0	0	1	0	1
Antonius Kujuncsich	2	0	0	1	3
ÖSSZESEN (Czékus):	78	54	92	104	328

Korrekciók

Nők („asszonyok”)

Iványi szerint a 145.oldalon 77 nő szerepel, a 146-on pedig 12.

A 146. oldal aljára az anyakönyvet vezető ferences 3 nő nevét (Petronilla Periskovich, Anna Csovic és Antonius Kujuncsich) beírta, de a táblázatban nem tüntette fel. Ezek szerint a 146. oldalon: 12 + a 3 nevezett személy = 15.

77 (145.old.)+15(146.) = 92, nem pedig 89.

(Kis)leányok („puella”):

Iványi szerint Szucsich G. házában egy személy halt meg, holott nem 1-est, hanem 7-est írtak a táblázatba (145.old.) (+6)

Linyar: Iványi a 4-est 2-nek vette (+2)

A 145. oldal összege Iványi szerint 75, holott 78 (+3).

A 146. oldal utolsó sora: „i još jedno dite” – nincs a táblázatba bejelölve (Iványi szerint a 146. oldalon 17 gyerek van, valójában 18 (+1).

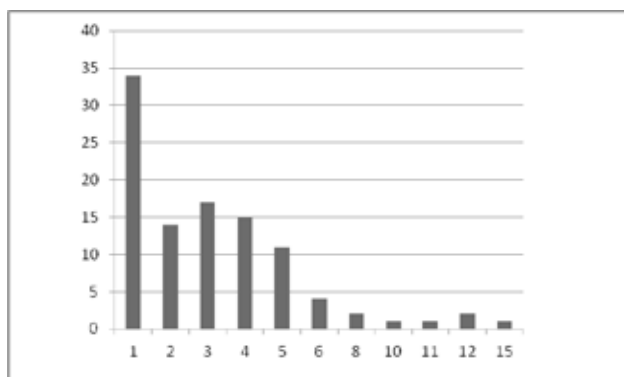
Összesítve: 86 (145.old.)+18(146. old.) = 104

2. táblázat Kétszer jelentkező nevek

S.sz.	család	férfi	fiatal, ifjú	asszony (nő)	leány	együtt
	Bajich Fabianus	2	2	2	2	8
	Bajich Fabianus	0	0	1	0	1
	Budimac Antonius	0	0	0	1	1
	Budimacz Antonius	0	0	1	0	1
	Csulinovich Gregorius	1	1	1	0	3
	Csulinovich Gregorius	0	0	1	1	2
	Mukich Petrus	0	0	1	0	1
	Mukich Petrus	0	0	1	1	2
	Neorsich Martinus	2	0	0	2	4
	Neorszich Martinus	0	0	1	0	1
	Risov Mileta	3	0	1	0	4
	Risov Mileta	0	0	0	1	1
	Rudich Georgius	0	0	2	3	5
	Rudich Georgius	0	0	1	0	1
	Szarich Antonius	0	0	1	2	3
	Szarich Antonius	0	0	0	2	2
	Szarich Dionisius	1	1	2	2	6
	Szarich Dionisius	0	0	1	2	3

Iványi 92 leánygyerekről tud. Korrigálva tehát:
 $92+6+2+3+1=104$

1. diagram. Családonként elhunyt családtagok száma

A legtöbb (34) családban 1-1 halottat gyászoltak. Ugyancsak gyakori volt egy családon belül a 2-2, illetve 3-3 haláleset (1. diagram). A legtöbb, 15 halott Gregorius Sucsich családjában volt.

Érdeemes a neveket elemezni. A legtöbb háztartás (család) vezetője ismert. Döntő többségük horvát (?) volt, de magyaros írásmóddal írták a nevüket. Keresztnevük latin. De van néhány személy, akik neve nem, vagy nem hivatalosan szerepel:

Qui sepelibant mortuos = akik eltemették a holtakat (nem a mai értelemben vett sírásók voltak); Capilanei Servus (helyesen Capitaneus) = a kapitány szolgálója; Kurta Kata; Tyorava Marinka (Mariska-t kellene, hogy írjon); Stari Gyuro.

Ismétlődő vezetéknevek. 11 esetben van két személynek azonos vezetékneve, 1 esetben háromnak (Kasapin) és a leggyakoribb név a Csulinovich és a Szarich, 4-4 alkalommal jelentkezik.

Következtetések

A (bubó)pestis-járvány Szabadkát sem kerülte el. A ferences barátok anyakönyvi feljegyzéseiből tudjuk, hogy sok áldozatot követelt. Főleg leánygyerekek haltak meg (az elhunyt fiúk száma csak a fele volt), illetve a nők (asszonyok).

Szabadka lélekszámához viszonyítva ez a szám kicsi, hiszen a pestis-súlytotta vidékeken a halálozási ráta 50% felett volt. Minden bizonnyal csak a katolikusokat anyakönyvezték, de azokat se mindet.

A 249 nap alatt 328-an hunytak el, azaz naponta átlagban valamivel több, mint egy személy. A fentiek ismeretében ez a szám igen alacsony.

Irodalom

-- (1717): IHS - Liber (anyakönyv)

3. táblázat. Az egyes családok legnagyobb családtag-vesztése

S.sz.	család	férfi	fiatal	asszony (nő)	leány	együtt
	Gregorius Sucsich	2	3	3	7	15
	Jacobi Kujuncsich	3	2	5	2	12
	Josephus Jaramazovich	2	2	5	3	12
	Fabianus Skenderovich	1	3	4	3	11
	Michael Budanovich	2	2	4	2	10

Beszédes V.: Szent Rókus kultusza Szabadkán. Letöltve: 2013.7.5.

http://adattar.vmmi.org/cikkek/4511/letunk_1995.1-2_06_beszedes_valeria.pdf

Cekuš G., Horak R. (2010): Prikaz najstarijih matičnih knjiga Subotice – biodemografska

analiza. In: Glasnik ADS, Novi Sad, Vol.45, 53-65.

Csúszó D. (2008): Könyörgésünk színhelyei V. kötet. Életjel, Szabadka

Frankl I. (1899): Szabadka szabad királyi város ismertetése – a magyar orvosok és természetvizsgálók Szabadkán megtartott XXX-ik vándorgyűlése alkalmából. Krausz és Fischer, Szabadka.

Grosschmid G. (1887): Magyarhon népesedésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrog vármegye történelmére. In: Grosschmid G. (szerk.): Bács Bodrog Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve III. évf. IV. –VI. füzet 101-229.)

Grynaeus T. (1996): Isa por... Fekete Sas Kiadó, Budapest.

Iványi I. (1886): Szabadka Szabad Királyi Város története I.

Iványi I. (1892): Szabadka Szabad Királyi Város története II.

<http://www.kislexikon.hu/mithridatium.html> letöltve 2013.7.1.

Reizner J.: Szeged története. Letöltve 2013.7.1. <http://www.bibl.u-szeged.hu/reizner/03/3165.htm>.

Illusztrációk: internetes honlapok

SAŽETAK

Žrtve epidemije kuge 1738–39. u Subotici

U srednjem veku jedna od najvećih opasnosti za stanovništvo bile su epidemije. Među njima svako najopasnija je bila kuga, jer svaki drugi zaraženi je i preminuo. Ova bolest ni Suboticu nije zaobišla. Subotičani su se zakleli 1738. godine da će na dan Sv. Roka – zaštitnika obolelih od zaraženih bolesti (16. avgust) držati strog post. Nakon 100 godina, stanovništvo je produžilo zakletvu na još 100 godina. Ovaj običaj i dan danas živi među starijim Subotičanima. Oni na ovaj dan jedu samo kukuruz i lubenicu. Na epidemiju kuge nas podseća i kapela

Sv. Roka u centru grada. Franjevci koji su vodili prvu matičnu knjigu Subotice (od 1687. godine), beležili su podatke o žrtvama kuge na dve zasebne stranice matične knjige. Na ovu knjigu poziva se Ivanji (Iványi, 1886, 1892), autor istorijata Subotice. Nažalost, i on je preuzeo netačne podatke iz matične knjige, i zato njegova publikacija zahteva korekciju. Ovaj rad – po red prikaza osnovnih podataka matične knjige, koji se odnose na epidemiju kuge, želi ispraviti učinjenu grešku. Povod obrade ovih podataka je 275. godišnjica pojave velike epidemije kuge.

SUMMARY

The victims of the 1738-39 plague epidemic in Subotica

During the middle-ages epidemic meant the most dangerous diseases. Among these plague was one of the most dangerous diseases since it infectious organisms died in a very short time. This epidemic did not avoid Subotica either. Regarding Subotica the religion of the town is emphasized. The inhabitants of Subotica took a 100-year-long pledge that on the day of Saint Roch (16th August) they would keep a very strict fast. Following the first 100 years, the pledge was prolonged for another hundred years. Today the pledge does not exist anymore, but the elderly inhabitants of Subotica

still consume watermelon and cooked corn. The town commemorates the victims of the 1738-39 plague epidemic by the first church of the town, the Roch chapel in the town center. The Franciscans who managed the birth registry kept track of those who died of plague on separate pages. Iványi (1886) refers to this birth registry in his writing. Unfortunately, imprecise data have been taken over, so his publications require corrections. The present paper aims to provide corrections to these false data as well as present the data.

Prevod: autor

Светлана Љубљанац,

виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад

Задужбина Лазара Мамужића

Сажетак: Почетком XX века, многи су имућни, виђени и богати појединци оснивали своје задужбине. Мотиви за подизање задужбина су били племенити и свака задужбина је имала своју намену и циљ коју је одређивао задужбинар својом вољом. Задужбина Лазара Мамужића и супруге Јелисавете Јакобчић основана је 31. марта 1915. године, са циљем да се чист приход од имовине задужбине која је износила 186 јутара и 486 кв. хв. земљишта, употреби у добротворне сврхе. Задужбином је управљао Задужбински одбор у Суботици, са председником Стипаном Магијевићем. Задужбина је „отпочела рад“ 24. новембра 1931. године. Лазар Мамужић (1847–1916), суботички адвокат, био је градоначелник Суботице од 1884. до 1902. године. Мамужић је допринео свом граду тако што је градио школе, болницу, зграду суда и наручио пројекат за градњу нове (треће) Градске куће. У његово време град је доживео процват у привредном, просветном и културном погледу.

Кључне речи: задужбина, тестамент, задужбински одбор.

Увод

Почетком XX века, многи су имућни, виђени и богати појединци на овим просторима оснивали своје задужбине. Мотиви за подизање задужбина су били племенити и свака задужбина је имала своју намену и циљ коју је одређивао задужбинар својом вољом.

У Суботици су после 1900. године подигнуте бројне задужбине: задужбина Богдановића (основана 7. јула 1903), Фрање Зомборчевића (9. септембра 1903), Јосипа Мозера (10. септембар 1904), Наце Фридмана (23. децембра 1905), Фрање Хобла (15. октобра 1906), Јулије Јакобчић (4. јануара 1906), Људевита Јакобчића (4. јануара 1906), Петра Манића и супруге (16. августа 1906), Марије Војнић Тошине (9. септембра 1908), Мартина Коба (30. октобар 1913), Јубилеум (15. април 1914), Јосипа Трнчењија (18. април 1914), Војислава Јакобчића (9. новембар 1916), задужбина Лазара Мамужића и супруге му Јелисавете рођ. Јакобчић (31. март 1915) и многе друге. Проучавањем задужбинарства кроз период Дунавске бановине која је била административно-управна област Краљевине Југославије, успостављена Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године,¹ утврђујемо да је Градско поглаварство Суботица било дужно, по Закону о задужбинама из 1930. године² и Правилнику за примену закона о задужбинама,³ да достави податке за регистровање задужбина Просветном одељењу Краљевске банске управе Дунавске бановине,⁴ које је водило регистар постојећих јавних и познатих задужбина.⁵ Задужбине су могле бити под управом Министарства просвете (Задужбина Марије Војнић Тошине⁶), под управом градског поглаварства, односно општине града: Просветни фонд града Суботице (настао спајањем 50 фондова⁷), Убошки фонд града Суботице (настао спајањем 7 фондова, 1937. године⁸), Социјални фонд града Суботице

¹ Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-ХСVI од 5. октобра 1929.

² Закон о задужбинама, бр. 155-LVIII, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. LIII-CVI од 11. јула 1930, стр. 1475.

³ Правилник за примену закона о задужбинама, у: Службене новине Краљевине Југославије бр. 105-XLVII, од 10. маја 1932, стр. 525.

⁴ Према Закону о банској управи од 7. новембра 1929. године, Краљевска банска управа Дунавске бановине (1929–1941) се делила на одељења, одсеке и одељке (Закон о банској управи, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV од 7. новембра 1929). Организационе јединице Краљевске банске управе Дунавске бановине су: Кабинет бана, I Опште одељење; II Управно одељење; III Пољопривредно одељење; IV Одељење за просвету; V Техничко одељење; VI Одељење за социјалну политику и народно здравље; VII Финансијско одељење; VIII Одељење за трговину, индустрију и занатство.

⁵ С обзиром на тачку 5 члана 39 Закона о банској управи, Просветно одељење је било надлежно за испитивање правилности намене задужбина – заклада док је VIII одељење било надлежно за контролу правилног утрошка средстава.

⁶ Архив Војводине (даље: АВ), Ф. 126 Краљевска банска управа Дунавске Бановине – Нови Сад, 1929–1941, IV, А. Ј. 747, Решење Краљевске банске управе о надзору задужбинске власти у погледу управљања и контроле (даље: А. Ј. 747).

⁷ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 742, Оснивање и статут Просветног фонда града Суботице.

⁸ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 741, Оснивање Убошког фонда града Суботице.

Лазар Мамужић, слика Лубе Коренала, Градски Музеј

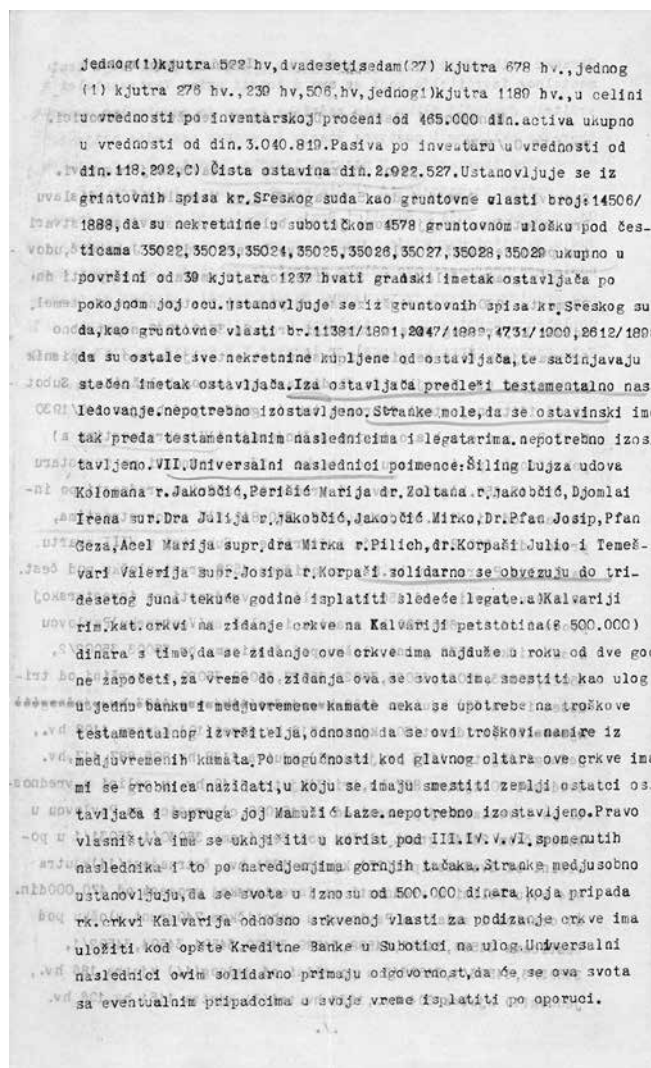
или под управом Задужбинског одбора, као што је била задужбина Лазара Мамужића и супруге му Јелисавете. Постојале су и задужбине под управом Српске православне црквене општине у Суботици, које је Краљевска банска управа Дунавске бановине брисала из свог задужбинског регистра, јер нису потпадале под надзор Банске управе у погледу управљања и контроле,⁹ а то су: „Заклада Душана Радића“, „Грађанска заклада Јована Остојића и супруге му Терезије рођ. Зозук“ и „Војничка заклада Јована Остојића и супруге му Терезије рођ. Зозук“, јер су у смислу прописа Закона о Српској православној цркви потпадале под надзор црквених власти Српске православне цркве.

Задужбина Лазара Мамужића и супруге му Јелисавете рођ. Јакобчић

Задужбина Лазара Мамужића и његове супруге Јелисавете Јакобчић основана је 31. марта 1915. године, са циљем да се чист приход од имовине задужбине која је износила 186 јутара и 486 кв. хв. земљишта, употреби у добротворне сврхе. Задужбином је управљао Задужбински одбор у Суботици, са председником Стипаном Матијевићем.¹⁰ Задужбина је „отпочела рад“ 24. новембра 1931. године.

Лазар Мамужић (1847–1916) био је суботички адвокат, а градоначелник Суботице је био од 1884. до 1902. године.¹¹ Мамужић је допринео свом граду тако што је градио школе, болницу, зграду суда и наручио пројекат за градњу нове (треће) Градске куће.¹² У његово време град је доживео процват у привредном, просветном и културном погледу.

За свог живота, тачније 31. марта 1915. године у Суботици, Лазар Мамужић је својим имањем засновао Задужбину у свом тестаменту¹³ којим оставља своје целокупно имање својој супрузи Јелисавети рођ. Јакобчић са напоменом да задужбина коју подиже носи име „Задужбина Лазара Мамужића и супруге му Јакобчић Јелисавете“.

Препис тестамент Лазара Мамужића, бившег градоначелника Суботице, сачињен 31. марта 1915. у Суботици (АВ, Ф. 126, IV А. Ј. 736).

⁹ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 747.

¹⁰ АВ, Ф. 126, IV Регистар задужбина.

¹¹ Википедија на хрватском језику, http://hr.wikipedia.org/wiki/Lazar_Mamu%C5%BEi%C4%87, преузето 13.10.2011.

¹² Интернет портал града Суботице, <http://www.subotica.com/123-49/upoznaj-suboticu/opste-informacije/istorija-subotice/>, преузето 13.10.2011.

¹³ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 736, Препис тестамент Лазара Мамужића, бившег градоначелника Суботице, сачињен 31. марта 1915. у Суботици.

Црква Исусова ускрснућа

Задужбина је основана са следећим хуманим циљевима: „Половина оставински прихода употребит ће за потпомагање потомака Мамужић Јосе бившег варошког главног судије. Једна четвртина оставитине прихода употребит ће за потпомагање потомака обитеља Малагурски потомци Малагурски Ивана Малагурски Томе и Малагурског Мије мог деде и обитељи Јакобчић потомци мога таста Јакобчић Мирка. Половина од једне четвртине оставински прихода употребит ће се за потпомагање чланова месних градских чиновника и намештеника. Дочим друга половина за потпомагање ђакова доброг успеха из овлашћени средњи и виших школа ово потпомагање имају добити у првом реду ђаци Буњевици.“ Фондациона помоћ се морала делити увек на дан светог Лазара, тј. 17. децембра.

Надаље, наложио је да његовом фондацијом управља одбор у којем ће бити „свакодашњи градски градоначелник или његов заменик као председник од три сенатора које ће градоначелник означити. Надаље има се бирати пет пунолетни чланова Мамужић и један члан из редова чланова фамилије Малагурски и један Јакобчић чланови поверенства из ових обитеља биће биран планом градског сената а поред редовних поверенства по броју исто толико и заменика на 6 година, то јест шест година“.

Почетак рада задужбине био је предвиђен тек по престанку доживотног плодоуживања удовице Лазара Мамужића Јелисавете рођ. Јакобчић, која је умрла у Будимпешти 23. марта 1930. године.¹⁴

Титус Јакобчић, наследник пок. Лазара Мамужића и Јелисавете, поднео је молбу Среском суду у Суботици под бројем Гн. 4597/31 ради одређења оставинског секвестра на оставину пок. Лазара Мамужића, јер задужбински одбор још није био конституисан, те није могао управљати иметком. Срески суд у Суботици је 2. маја 1931. године донео решење којим се за старатеља оставине именује др Марко Ђенеро, адвокат из Суботице, са овлашћењем да руководи

Препис.

Опорука покојног Мамужић Лазе бившег градоначелника.

Л. Опорука. Пуним здравом при чистој свести међу светског рата нишом своју опоруку.

За случај моје смрти у погледу којег имава односно у утврђења чистог прихода мојега имава наређујем следеће.

Непокретно моје имава својој са из

- 1./154 и пом. ланаца земље оранице на Ђурину.
- 2./Кућа за основана у ч. кругу бр. 583, 1 ланац земље оранице у варошким западним утарницама.
- 3./Земљиште за вилу разложеног на прилегу низ обале Палић.
- 4./Земљиште у површини 3 1/2 мокине у Бајском винограду.

На непокретно моје имава укључено је 40,000 круна Амортационог вајза.

Непокретно моје имава одбацује за сада 14,000 круна годишњег чистог прихода.

Г. Покретно моје имава непокретно и покретно за случај моје смрти уступа моја дуљена сунруга Јелисавета рођ. Јакобчић.

Г. Непокретно и покретно моје имава које сачињава оставину има управљати и руководити на имава оставине бившег Градоначелника Мамужић Лазе својим ђацима. Половина оставински прихода употребит ће за потпомагање потомака Мамужић Јосе бившег варошког главног судије. Једна четвртина оставитине прихода употребит ће се за потпомагање потомака обитеља Малагурски потомци Малагурски Ивана Малагурски Томе и Малагурског Мије мог деде и обитељи Јакобчић потомци мога таста Јакобчић Мирка. Половина од једне четвртине оставински прихода употребит ће се за потпомагање чланова месних градских чиновника и намештеника. Дочим друга половина за потпомагање ђакова доброг успеха из овлашћени средњи и виших школа ово потпомагање имају добити у првом реду ђаци Буњевици.

III. Фондације које се имају основати у смислу а б с д имају носити име фондације Мамужић Лазара и сунруге му Јелисавете.

IV. Имава фондације управљаће овлашћено основано фондационо поверенство чланови фондационог поверенства биће свакодашњи градски градоначелник или његов заменик као председник од три сенатора које ће градоначелник означити. На даље има се бирати пет пунолетни чланова Мамужић и један члан из редова чланова фамилије Малагурски и један Јакобчић чланови поверенства из ових обитеља биће биран планом градског сената а поред редовних поверенства по броју исто толико и заменика на 6 година, то јест шест година.

V. Бившег потпомагања појединих фондација установиће поверенство оно ће се смарати уједно и за исплату установљених износа. Фондациона помоћ има се увек на дан Лазара доделити у присуству фондационог поверенства.

VI. Фонд поверенства двај године двапут седницу и на једној од ових седница једна седница обрачуна и издати рачун. Рачун поверенство носива на седницу увек градоначелник или његов заменик на донашае правовално одлуке нулно је присуство 3 члана сената и 5 чланова поверенства из обитеља. Зависни седнице води главни рачуноводства или његов заменик које уједно и фондациони референт за овај поверенство има се главних рачуноводства као референт наградити из фонд прихода се годишном свом од 100 круна/од 1000 динара. Чланови поверенства пак за присуствовање седницама по 10 круна/сада 100 круна/.

VII. Назад обраћан се на добре срце збуњеници сунруге са жељом да удовичку мировину која ће се јој путем власти усамоштити употребити годишње за потпомагање сиромашни чланова обитеља Мамужић Малагурски и Јакобчић у колико пак оваква свота не би јој стајала из градског мировинског фонда на расколоне у том случају толико свету нека употребити у том случају из прихода оставинског имава.

VIII. Браћу од сестрице ујакну тетка Фердинанду Војничу Лунић и сестре од сестрице ујакна тетка Маргити Војничу Лунић жени Николаја Црнковића заветаван годишње свом по 500 круна помоћи ако пак Маргити Малагурски итери Јосифе сестре ми од сестрице ујакна тетка неби био доживити живот у том случају заветаван за исту годину годишње 200 круна помоћи.

IX. Ако би фонд поверенства сматрало целиходно да се у сврху повећања фонд прихода продају кућу у вароши и ланац у утарницама земљишта за вилу на Палићу и земљиште у бајским виноградима то ову своту продати у свако доба у свакој деокојку сиромешти може уколико моја

5. мај 1930, Суботица

Извод из записника са оставинске расправе одржане након смрти Јелисавете Мамужић, рођене Јакобчић, удовице бившег суботичког градоначелника Лазара Мамужића. Записник је сачинио др Владислав Манојловић, суботички краљевски јавни бележник (АВ, Ф. 126, IV А. Ј. 725)

и управља задужбинском имовином до коначног одобрења задужбинског одбора. Задужбински одбор био је конституисан на темељу основног писма од 25. јуна 1930. године, одобреног по одлуци Краљевске банске управе Дунавске бановине под бројем IV 25067/31.

Прва седница Задужбинског одбора је била одржана 12. јануара 1932. године.¹⁵ На овој седници је било решено да се задужбинске некретнине од 186 кат. јутара оранице у близини Суботице на тзв. пустари на Ђурину, са свим потребним господарским зградама, издају под закуп старом закупнику Адаму Пољаквићу и сунрузи Стани рођ. Стантић.

¹⁴ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 732, Извештај Задужбинског одбора Задужбине Лазара Мамужића и сунруге Јелисавете рођене Јакобчић из Суботице, поводом жалбе наследника Маће Малагурског.

¹⁵ АВ, Ф. 126, IV, А. Ј. 725, Извод из записника са оставинске расправе одржане након смрти Јелисавете Мамужић рођене Јакобчић, удовице бившег суботичког градоначелника Лазара Мамужића. Записник је сачинио др Владислав Манојловић, суботички краљевски јавни бележник.

¹⁶ АВ, Ф. 126, V, ТО Стари Бечеј, Цр. 1/33, Издавање употребне дозволе за новоизграђену Римокатоличку цркву „Мамужић“ у Суботици.

На седници одржаној 4. марта 1932. године, Одбор је установио да на имену оставиоца не стоји кућа у земљишно-књижном улошку бр. 10189 општине Суботице под честицом бр. А. I. 5138, јер је исту његова супруга поклонила господину Лајчи Будановићу бискупу, ради подизања семинара за римокатолички свештенички подмладак. Уговор је одобрен од стране Министарства унутрашњих послова под бр. 12253/28.

Према извештају Управе задужбине Лазара Мамужића и супруге му Јелисавете рођ. Јакобчић, утврђено је било да је након одбитка трошкова за порез, осигурање зграда, предвиђене хонораре и дневнице, стање благајне на дан 30. новембра 1932. године износило 90 192 динара у готовом новцу. Од ове своте се требало поделити 80 000 динара на име помоћи најсиромашнијима и то: 40 000 динара за двадесет чланова породице Мамужић, 20 000 динара за три члана породице Малагурски и Јакобчић, док је помоћ за ученике у износу од 10 000 динара подељена између десет најсиромашнијих, а који су се показали као најбољи ученици. Помоћ за градске чиновнике и намештенике је подељена у своти од 10 000 динара такође десеторици најсиромашнијих, а који су имали 4-7 деце у породици.

Главни задатак задужбинског одбора приликом његовог оснивања, било је подизање једног уметничког, стилског надгробног споменика оставитељу, чији би се трошак исплатио из прихода оставинске имовине од четири или пет година.

Краљевска банска управа Дунавске бановине решењем техничког одељења V под бројем 16671 од 16. новембра 1931. године¹⁶ одобрила је пројекат, а Сенат града Суботице одлуком 27831/1931 одобрио је градњу нове римокатоличке цркве „Мамужић“, на Житном

тргу. Земни остаци покојног Лазара Мамужића пренети су 1930. године из тзв. Бајског гробља у ову цркву и ту сахрањени. У овој цркви, коју је удовица подигла из својих средстава као споменик свом покојном мужу, у заједничком гробу, налазе се посмртни остаци оба супружника.

Извори и литература

АВ, Ф. 126. А. Ј. 725.
 АВ, Ф. 126. А. Ј. 732.
 АВ, Ф. 126. А. Ј. 736.
 АВ, Ф. 126. А. Ј. 741.
 АВ, Ф. 126. А. Ј. 742.
 АВ, Ф. 126. А. Ј. 747.
 АВ, Ф. 126. IV, А. Ј. 725.
 АВ, Ф. 126. IV, бр. 28276/36
 АВ, Ф. 126. IV, Регистар задужбина.
 АВ, Ф. 126. V, ТО Стари Бечej, Цр. 1/33.

Википедија на хрватском језику, http://hr.wikipedia.org/wiki/Lazar_Mamu%C5%BEi%C4%87, прузето 13. 10. 2011.

Закон о банској управи, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261-CV од 7. новембра 1929. године.

Закон о задужбинама, бр. 155-LVIII, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. LIII-CVI од 11. јула 1930. године, стр. 1475.

Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, у: Службене новине Краљевине Југославије, бр. 233-XCVI од 5. октобра 1929. године.

Интернет портал града Суботице, <http://www.subotica.com/123-49/upoznaj-suboticu/opste-informacije/istorija-subotice/>, прузето 13. 10. 2011.

Правилник за примену закона о задужбинама, бр. 105-XL-VII, од 10. маја 1932. године, стр. 525.

ÖSSZEFOGLALÓ

Mamuzsics Lázár alapítványa

A XX. század elején városunkban több gazdag és befolyásos személy alapítványt létesített. Minden alapítvány nemes célból jött létre, melynek kezelési módját az alapító határozta meg. Mamuzsics Lázár és felesége Jakobcsics Erzsébet 1915. március 31-én hozták létre alapítványukat – 186 hold és 486 négyszögöl földbirtok – melynek jövedelmét jótékonyági célokra szánták. Az alapítványt a Szabadkai Alapítványkeze-

lő Bizottságra bízta, melynek élén Matijevics Stipán állt. Mamuzsics Lázár (1847-1916), szabadkai ügyvéd, 1884-1902-ig Szabadka város polgármesteri tisztjét töltötte be. Érdemei közé iskolák, a kórház, a bíróság épületének építése és az építendő harmadik városháza tervrajzának megrendelése tartozott. Ténykedése idején a város gazdasági, oktatási és kulturális felvirágzásnak örvendett.

ZUSAMMENFASSUNG

Lazar Mamuzić-s milde Stiftung

Die wohlhabenden und einflußreichen Bewohner unserer Stadt haben am Anfang des XX. Jahrhunderts Stiftungen gegründet. Der Großteil davon waren wohltätige Stiftungen. Über die Behandlung einer Stiftung entschied der Stifter selbst. Lazar Mamuzić und seine Frau Jelisaveta Jakobčić haben am 31. März 1915. ihre Stiftung gegründet – Grundbesitz von 186 Joch und 486 Quadratklafter – wessen Stiftungseinkünfte für Wohltätigkeitszwecke bestimmt waren. Die

Stiftungseinkünfte wurden durch einer Kommission für Stiftungen in Subotica, mit Stipan Matijević als Vorsitzenden behandelt. Lazar Mamuzić (1847-1916) war Rechtsanwalt in Subotica, und zwischen den Jahren 1884-1902 Bürgermeister. Seine Verdienste sind der Bau von Schulen, Krankenhaus- und Gerichtsgebäuden als auch die Bestellung des Projektes für das bauende dritte Rathaus. Seine Zeit war durch ökonomische und kulturelle Aufschwung geprägt.

Дијана Мусин,
архивисткиња, Историјски архив Суботица

Коло српских сестара у Суботици

Сажетак: У градовима Аустроугарске где су живели Срби и били мањинско становништво, српска просветна и добротворна друштва имала су циљ да одржавају свест о култури, историји и националном идентитету. Постојала су и женска друштва, добротворног, културног и просветног карактера, као и она која су се борила за равноправност жена. Коло српских сестара настаје као женско родољубиво, културно и добротворно друштво које ће имати своје одборе у свим већим местима Краљевине Србије. Месни одбор у Суботици основан је 1938. године, са „добротворним и просветним циљем“, како је наведено у Оснивачком акту.

Кључне речи: Добротворна друштва, Коло српских сестара, Суботица, женска друштва.

Активности српских добротворних и просветних друштава у Суботици у 19. и почетком 20. века

У градовима Аустроугарске где су живели Срби и били мањинско становништво, српска просветна и добротворна друштва представљала су културни пацифички али упорни отпор гушењу националног идентитета и имала су циљ да одржавају свест о култури, историји и националном идентитету у систему и историјском периоду када је наметање језика, религије и културе владајуће већине било свеprisутно и просто мера прогреса власти.¹ Будим, Пешта и Сентандреја,² а касније Сомбор, Сремски Карловци, Нови Сад итд., били су градови који су представљали центре духовног и културолошког живота Срба. У приликама које су формирале услове живота у том региону, Срби су имали могућност да стекну образовање у угледним школама, које ће утицати на стварање грађанског слоја који ће моћи да обликује и развија ток српске национале присутности и развоја у Аустроу-

гарској у току 19. и почетком 20. века. Суботица као град у којем су Срби такође били мањинско становништво, између осталог, и кроз активности и делатности добротворних и просветних друштава, пратило је ову тежњу, по узору на остале градове као што су Нови Сад, Сомбор, Сента, Сегедин итд., у којима су се одвијале сличне активности.

Сам развој градске културе, Мађарска револуција (1848–49) и проглашење Војводства Србије и Тамишког Баната (1849–1860) царским декретом, који је био независан од Угарске а под министарством у Бечу, довеле су Србе у Суботицу у ту ситуацију да су могли бити постављани за службенике. Та чињеница је подстицала многе угледне грађане и имућније сељаке да све више школују своју децу. Суботички ђаци који су се школовали широм Угарске и ван ње, постајали су касније јавни радници и културни посленици и тако стицали какав такав утицај и остварили свој историјски удео и допринос у културном уздизању суботичких Срба. Усвојивши тадашње класично образовање, са знањем српског, мађарског, немачког језика, постепено су преузимали и политичку одговорност за свој народ.³ Младићи из бројних породица, од којих ћемо незаслужено скромно навести неке касније у тексту, школовали су се у најбољим школама, а нарочито су били омиљени протестантско-евангелистички лицеји и реформаторске школе, код професора широм Хабзбуршке монархије, у Сегедину, Печују, Пешти, Пожуну, Шопрону, Ђуру, Темишвару, Кежмарку, Кечкемету, Кочицама, Прешову итд.⁴

У таквом интелектуалном полету, суботички Срби су до средине 20. века основали већи број добротворних, културних и просветних друштава. Оваква национална енергија која је зрачила из младих и образованих грађана, није пријала власти која је у многоме отежавала рад добротворних друштава, да ли преко бирократских разлога или забранама.⁵ Оснивајући се једно по једно, по

¹ Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918*, Нови Сад 2011, стр. 203.

² Данило Урошевић, *Будим и Пешта – Будимпешта: прозор Србима ка западном свету*, у: Луча, часопис за културу, уметност и науку, 10, 1998, стр. 53–58.

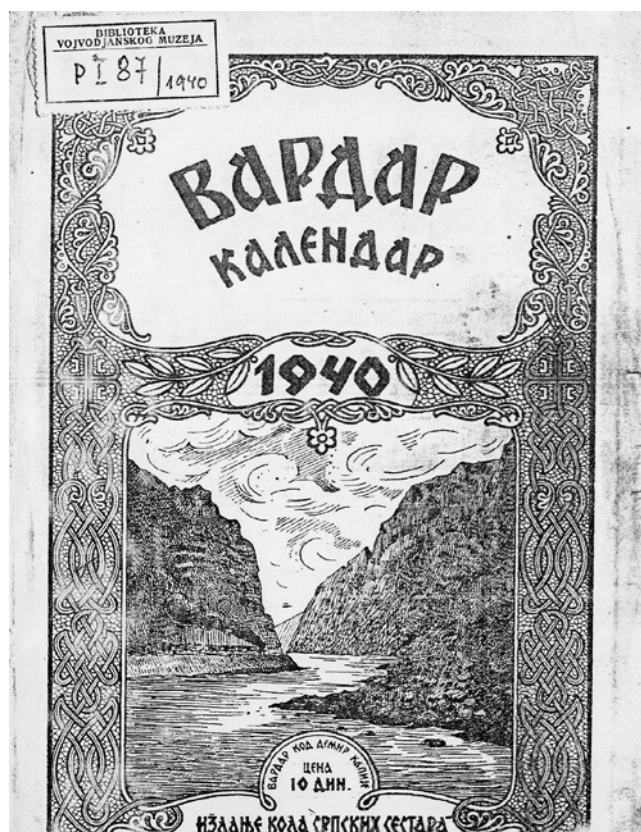
³ Зоран Вељановић, *Српска друштва у Суботици током XIX и почетком XX столећа*, у: Архивска грађа као извор за историју, 2000, стр. 491–508, 493.

⁴ Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862–1959)*, Нови Сад – Суботица 1998, стр. 18.

⁵ Зоран Вељановић, *Српска друштва у Суботици током XIX и почетком XX столећа*, у: Архивска грађа као извор за историју, 2000, стр. 491–508, 494.

узору на друштва у другим градовима, број српских добротинских, културних и просветних друштава која су била ослонац младом српском грађанству и носиоци друштвеног живота, нарастао је на десетак.⁶ По узору на *Сомборску драговољачку дружину*, основана је под управом Теодора Прокопчањаја, кратковечна *Српска дилетантска дружина* као стална позоришна трупа (крајем 1849. и почетком 1850)⁷ у чијем је глумачком ансамблу био и Антоније Хаџић, један од раније поменутих образованих Срба који су оставили свој траг, који је био секретар, потом председник *Матице српске*, уредник *Летописа Матице српске* и листова *Матица* и *Позориште*, и управник *Српског народног позоришта* у Новом Саду.⁸ Известан је управо његов утицај, као и утицај Српске читаонице у Новом Саду са председником Светозаром Милетићем, на оснивање *Српске читаонице* у Суботици (1862) чији је председник био Јован Димитријевић, градоначелник Суботице за време Војводства Србије и Тамишког баната.⁹ Српска читаоница у Суботици, чији су оснивачи и чланови били врло угледни и образовани људи грађанске класе, била је изузетно јак центар културног и просветног напретка и унапређења, као и негована националне свести. Још једно водеће културно друштво је основано у младом суботичком грађанском друштву – *Српска певачка дружина* (1865), чији је први председник и хоровађа био угледни адвокат Ђура Манојловић.¹⁰ Чланови дружине су у почетку били само мушкарци али је касније прерасло у мешовити хор, приступањем и женских чланица у друштво. Дружина је негованем музичке баштине, обављала културни и национални рад.¹¹

Нешто касније (1877) основано је друштво које је врло сродно Колу, не само по активностима и добротинској делатности него и по структури у смислу да је друштво било женско,¹² а то је *Добротворна задруга Српкиња*. Ту би требало споменути да је елемент присутности жена у јавном животу, у образовним институцијама, у интелектуалном стварању, уметности и политици био изузетно значајан јер је поред свих осталих тежњи која су оваква друштва и задруге имале, то била одскачна даска у остваривању равноправности и образовања жена.¹³ *Добротворна задруга српкиња* (као и Коло српских сестара) је са осталим женским друштвима, утицала на образо-

ИАСу, Ф. 429, 12, *Вардар календар за 1940. годину*, Издање Кола српских сестара

вање српских девојака у Суботици, подржавајући их стипендијама, подизањем интерната и оснивањем женских школа. Поред добротинског доприноса, овај допринос просветном и едукативном уздицању женског грађанства је непроцењив за напредак истог.¹⁴ Ово друштво представља прву иницијативу удруживања жена и женски допринос целокупном културном и националном просперитету.¹⁵ Задруга је помагала онима у невољи (као што су били страдалници у Сегедину 1879. када је изливање реке Тисе нанело катастрофалну штету становништву),¹⁶

⁶ Исто. До ослобођења и уједињења Баната, Бачке, Барање и Срема са Србијом 1918. године, српско грађанство у Суботици имало је неколико грађанских друштава: Српско дилетантско дружество (позориште), Српска читаоница, Српско певачко друштво, Добротворна задруга Српкиња.

⁷ Исто.

⁸ Зоран Вељановић, *Устави и правила српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку*, Нови Сад 2012, стр. 21.

⁹ Зоран Вељановић, *Српска читаоница у суботици (1862–1959)*, Нови Сад – Суботица 1998.

¹⁰ Зоран Вељановић, *Ђура/Ђорђе Манојловић*, у: Српски биографски речник, 2011, стр. 837-838. Ђура Манојловић је био у родбинским везама са чувеним композитором и народним трибуном др Јованом Пачуом. Његов син Цветко је био оснивач и професор Српске музичке школе у Београду.

¹¹ Зоран Вељановић, Золна Матијевић, *Суботичко српско певачко друштво „Граничар“ 1865*, у: *Ex Pannonia*, 2, 1997, стр. 121-132.

¹² Постојала су и друга женска друштва, не само добротинска него и културног и просветног карактера као и она која су се борила за еманципацију и равноправност жена од којих су нека *Женско друштво*, *Књегинја Љубица*, *Материнско удружење*, *Књегинја Зорка*, и др. из Београда или *Посестрима*, *Матица напредних жена* и сл. из Новог Сада, мада су се оснивала женска друштва, као и Одбори неких од ових друштава, и у другим местима.

¹³ Више о томе у: *Етика феминизма*, аутор Ксенија Атанасијевић, приредила Љиљана Вулетић, у: *Огледи бр. 11*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.

¹⁴ Ради концизности рада и нескретања са главне теме, нећемо се много задржавати на теми положаја жене у 19. и почетком 20. века у овом региону и у Србији, иако је та тема важна. Чињеница да су жене у оваквим друштвима и задругама могле да се, поред свих циљева за које су се бориле, боре и за своју еманципацију, је значајна. (Детаљније види: Ивана Аритонович, *Друштвени положај жена у Србији у доба Краљевине Југославије*, у: *Баштина*, 27, 2009, стр. 233-257; Неда Божиновић, *Женско питање у Србији у XIX и XX веку*, Београд 1996).

¹⁵ Ђорђе Гојковић, *Петнаестогодишњи рад „Добротворне задруге Српкиња“ у Суботици 1877–1892*, Суботица 1982.

делила новчану и материјалну помоћ сиромашнима, деци, стипендирала сиромашне студенткиње, помагале болеснике и болнице...¹⁷ 1946. године, као мера контроле тадашњих власти, Добротворна задруга Српкиња и Коло српских сестара постају чланови једне секције под именом *Женска секција српског културног друштва*.

Цитат из Извештаја о раду *Задруге*, чини се најбоље дочарава природу делатности ове женске задруге а уједно и увертиру настанка самог Кола: „Племенити осећаји, који су руководили наше врле Српкиње из дана оснивања наше Задруге по традицији преносе се са генерације на генерацију тако да са радошћу можемо да истакнемо, да осећаји милосрђа и хуманости нису изумрли ни у нашим најновијим данима делатности у оквиру наше Задруге, чему су најбољи докази небројени чини добротворности која је Задруга наша указала свагда и у сваком случају, када је њена помоћ тражена или када је њену милосрдну руку и њен прилог захтевала каква национална потреба.“¹⁸

Оснивање матичног Кола српских сестара у Београду

Почетком 1903, у Старој Србији и Македонији¹⁹ Српско становништво је било захваћено новим таласом рата и изложено страдањима. „...Мало је породица у којима женско чељаде није било осрамоћено, где бар један члан није убијен, било мучки или прса у прса... Жене остане без другова, нејач без родитеља и хранитеља... било је рањених и болних, умно оболелих, гладних и жедних, голих и босих... Српкиње из слободне Србије, из престонице, разумедоше свој задатак.“ Овај цитат из *Вардара* за 1906. годину, годишњака Кола, чини се најбоље дочарава разлоге због којих се створила идеја о оснивању Кола.²⁰ Поред образованих мужева, колега и пријатеља, образоване и умне жене су поново желеле да допринесу колико могу, добротворством и просветним радом.

Идеја о оснивању женског добротворног друштва које би пружало добротворну помоћ унесрећенима и прогнанима у Старој Србији, потекла је од Делфе Иванић, а за сам настанак Кола се везују и друга угледна имена као што је Надежда Петровић. На састанку током лета 1903.

године, у кући Мите Петровића²¹ у Београду, сазван је иницијални састанак на коме су Иван Иванић, иначе Делфин муж, и Бранислав Нушић, заједнички сачинили правила Друштва. Правила одређују будуће Друштво као женско родољубиво–хумано–културно друштво које ће имати своје одборе у свим већим местима Краљевине Србије, са задатком да пружа што већу помоћ. Нушић је именовано организацију Коло српских сестара. 15. августа 1903. у Београду у великој сали „Коларца“, одржана је оснивачка скупштина где је уз присуство многобројних званица, оснивача и самих чланица основано родољубиво и добротворно друштво *Коло српских сестара*. За прву председницу је изабрана Новосађанка Савка Суботић, жена др Јована Суботића.²²

Поред првобитне идеје да се помаже угроженима у Турској, Коло је требало да првенствено буде културно-просветно друштво које ће ширити родољубиве идеје и националну свест. Исто тако, утеха коју би пружале чланице добротворством је била суштинска. По оснивању, чланице су одмах почеле да се организују и прикупљају помоћ у новцу, роби и стварима, и ускоро су се организовала прихватилишта за пострадале, болесне и рањене. Чланице су неуморно биле активне и ангажоване око укључивања што већег броја жена у позив као и у мотивисању добротвора. Да би свој рад приближили становништву, од 1906. покренули су часопис годишњак, календар *Вардар*.²³

Током Првог светског рата многе чланице Кола српских сестара имале су значајну улогу у лечењу и збрињавању рањеника и болесних. Радиле су по болницама широм Србије, одржавале чајдијнице за рањенике, израђивале рубље и чарапе за војнике. После рата, ослобођења и уједињења, Коло српских сестара оснива „Инвалидски дом“ и „Занатску школу“ у којима збрињава и води бригу о инвалидима рата, сирочићима и удовицама.²⁴

Оснивање Мале женске Антанте игра важну улогу у раду Кола, с обзиром да је Коло било активно у Народном женском Савезу у којем је Делфа била изабрана за председницу 1924.²⁵ Савез је био у сарадњи са добротворним и мирољубивим организацијама у Чехословачкој, Румунији, Пољској и Грчкој.²⁶

¹⁶ Исто, стр. 10.

¹⁷ *Извештај о раду Добротворне задруге Српкиња у Суботици од њеног оснивања па до 1938*, Суботица 1938. У извештају се види да је задруга сарађивала и подржавала остала друштва и задруге, Српску читаоницу и Српско певашко друштво, што указује на заједништво и међусобно поштовање и међу половима, које је грађански интелектуални слој одржавао. Такође има записа о сарадњи и помоћи Колу српских сестара у Београду – стр. 17: „15. фебруара 1904. по предлогу наше претседнице половина прихода од славске вечери послата је Колу српских сестара у Београду за пострадале у старој Србији.“; стр. 19: „Коло српских сестара из Београда обраћа се молбом... у сврху продаје календара ‘Вардар’, којој се молби Задруга одазива, купује 20 комада и од тада па све до данас сваке године врши продају истих.“

¹⁸ *Извештај о раду Добротворне задруге Српкиња у Суботици од њеног оснивања па до 1938*, Суботица 1938, стр. 14 и 15.

¹⁹ *Енциклопедија српског народа*, Београд 2008, стр. 1084. Стара Србија и Македонија – од стварања нововековне Србије, за области Турске државе тј. њених граница насељене српским народом, које су у средњем веку чиниле централне делове српске државе, употребљиван је појам Стара Србија. Географски је обухватала Рашку област, Косово, Метохију и данашњу северну и северозападну Македонију.

²⁰ Љиљана Мирковић, *Грађа о Колу српских сестара у Архиву Србије*, у: Архивски преглед, 1-2, 1990, стр. 65-76, 66.

²¹ *Енциклопедија српског народа*, Београд 2008, стр. 831-833. Мита Петровић, учитељ. Отац сликарке Надежде и књижевника Растка.

²² Љиљана Мирковић, *Грађа о Колу српских сестара у Архиву Србије*, у: Архивски преглед, 1-2, 1990, стр. 65-76, 67.

²³ Исто, стр. 69.

²⁴ Исто, стр. 71.

²⁵ Исто, стр. 73.

²⁶ *Етика феминизма*, аутор Ксенија Атанасијевић, приредила Љиљана Вулетић, у: Огледи бр. 11, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, стр. 64-71 (*Женски покрет*, Београд, јануар-фебруар 1926, стр. 36-43).

Sombor o Duhovima

Duhovi su jedni od najmilijih praznika. Odredjeni su u doba kad je priroda najbujnija, najljepša i proza ljudima nađe za obilan blagoslov. Prični radovi su većinom obavljani, a o životu misleć dana. Dosta vremena za pripremu i za razmišljanje. Ima se vremenom, pa čovjek o svemu razmišlja. Predmet duhovskog razmišljanja ne može biti drugo, nego uspomena na dar Sv. Duha, dar razumijevanja raznih jezika. Tu nam se odmah nemoć osjećaje na postanak raznih jezika u Ebljenu. Tada je postao svakiako i naš jezik, jezik slovenski. Ali to je davno bilo, pa se mnogo što šta zaboravilo. Kod nas Južnih Slovena zaboravilo se kako se izgovaralo slovo jat. Jedni ga izgovaraju kao "je", drugi kao "e", a najviše kao "i". Među ikavcima smo i mi Bunjevci. Ali mi Bunjevci smo zaboravili i odakle smo... Jedni tvrde da smo iz Hercegovine, drugi da smo iz Dalmacije, a neki da smo iz Bosne. Prije rekih 35 godina čitao sam raspravu, da smo Raski (Mažuriti su isto ikavci i imaju izraze, koje jedino Bunjevci upotrebljavaju) na primer, oprostivajete. Bilo kako mi smo tu, ali ima mnogih, kojima je dosadilo Bunjevce, hiti, pa ljudi sikom hoće da zaborave ime bunjevaca, čak ih ima, koji se i sude, što su Bunjevci... Ivan Meštrović se ponosi što je Bunjevac, a za mnoge iz naše sredije je to srid.

Da se vratimo na Južne Slovene i na njihovu zaboravnost moram spomenuti, da smo zaboravili i poreklo azbuke. Opće je mišljenje, da je to grčkog porekla. Pa slova u azbuci jesu, ali naziv slova nisu. Svaki znak, da znači, znači u staroslovenskom jeziku glas. A štita znači »buk«, pa »svedi« E to smo zaboravili i zbog te naše zaboravnosti imamo mnogo nepravilica.

Prije nego što je sv. Ciril i Metod došao među Slovene, da šire kršćanstvo, Sloveni su imali znatnu kulturu. Imali su bogu kulture, koji se zvao Vid. Pismenost je morala biti dosta rasprostranjena, jer su učenje slova stihovima omogućili. Ti stihovi su glasil: Azbog Vid glagolom dobro čoveku itd. (Datom zgodom sopsitiju sve stihove). To znači: »Ja bog Vid govorim (velim) dobro je čoviku«. Daljni stihovi hvale život na selu, Sv. Ciril i Metod su primili ovaj način učenja pismenosti, ali da izbrisu svaki trag na pogansku viru, izkrivili su rič bog u »buk«, a Vid u »vvedi«.

Prema izloženoj azbuki nije grčko označenje pisma, nego staroslovensko. Ali to smo zaboravili. Zaboravljamo mi polazano i latinicu. Naše gradsko pozorište je renovirano i postavljeni natpisi ćirilicom »Gradsko pozorište«; svakako su Bunjevci omčinari zaboravili, da postavje napis i latinicom... Pa tako! mi smo ljudi zaboravni... Šta ćemo!

Rk. crkveni prerez naplaćivače Poreska uprava

Rk. crkva imaće godišnje 1 milijon dinara prihoda od prereza, koji će iznositi 10 posto

Prekjučje je pod predsjedništvom biskupa g. Lačbe Budanovača održana konzistoriska konferencija rimokatoličkog sveštenstva Bačke biskupije. Pre konferencije oslušana je misa, pa je predsjedavajući g. Budanovač izneo ciljeve konferencije.

Saznanje se da je na konferenciji govoreno poglavito o pitanju crkvenog prereza i o njegovoj naplati. Konferencija je dala slobodne ruke svima župama da u svome mestu prema prilikama donose odluku o tome hoće li same naplaćivati taj prerez ili će ovlastiti Državnu poresku upravu.

U Subotici će crkveni prerez za rimokatoličke građane naplaćivati Poreska uprava na osnovu ovlaštenja Finansijskog zakona. Zasada još nije utvrđena visina prereza, ali izглеda da će iznositi 10 odsto dr. favnog poreza. Rimokatolički građani Subotice plaćaju oko 10 milijona dinara državnog poreza što znači da će rk. crkvi plaćati 1 milijon dinara u ime prereza godišnje. Ovo će biti rov i savršeni način naplaćivanja crkvenog prereza.

Osim toga, kako se saznaje, regulisalo se i drugi odnos građana sa crkvom. Tako na primer rezrezaće se na svakog punoletnog člana rk. crkve godišnje 5 dinara u ime otkupa stole, a to će biti prihod župe. Za ovu svotu davaće župnici članovima te porodice besplatno krštenje, pogreb, krizmanje i venčanje, za šta su dosada posebno plaćali.

Rk. crkva u Subotici dobivaće u budućje godišnje 1 milijon dinara za svoje potrebe od građana u ime crkvenog prereza. Ova svota upotrebiće se isključivo za crkvene stvari. Bačka biskupija ima nameru da u Subotici izgradi semenište, zatim katoličku gimnaziju, a na periferiji (Zobnatica) Subotice crkvu.

Pred kraj školske godine

Kraj školske godine se približava. U osnovnim školama školska godina se završava 28. na Vidovdan. Izašev u IV razredima gde se deca ispustaju već 20 zbog prijetnog ispita u srednjim školama.

U Muškoj realnoj gimnaziji u Subotici 10 o. m. su počeli niži tečajni ispiti, a u subotu 11 počinje velika matra. 10 juna počeli su ispiti privatnih učenika za I razred, a 12 juna ispiti privatnih učenika ostalih razreda, kao i omh, koji su po paragrafu 54 bili udaljeni iz škola.

Molbe za prijemni ispit treba učesnici sami da napišu i uz priključak krštenica, svečanostva iz IV razreda osnovne škole i 10 dinara taksene marke lično predaju u Direkciji Muške gimnazije između 20 i 23 juna. Prijemni ispit počinju 23 juna.

U ženskoj gimnaziji prijemni ispiti počinju također 23 juna a prethodno treba za svaku učenicu podneti molbu za prijemni ispit sa navedenim prilozima. Glede upisa dece u gimnaziju izdaje se blagovremeno opširan raspored sa naznačenjem školarine.

VISTI

— **ODLAZAK G. DRA MARTINA MATIĆA IZ SUBOTICE.** Naš zastupnik nacionalni prvak g. dr. Martin Matić, koji je nedavno penzionisan kao direktor Okružnog ureda za osiguranje radnika, preselio se iz Subotice u Sombor. G. dr. M. Matić je skoro tri godine živio u Subotici. On je uzeo živog učesnika u radu nacionalnih društava u kulturnom i nacionalnom radu Bunjevaca.

— **Odlazak ovdanih studenata za Bugarsko.** Između studenata iz Bugarske i studenata iz Jugoslavije svake godine se vrši, pored pravih zimskih eskurzija, i letnja razmena studenata po raznim mestima oboju država. Ove godine studenti iz Bugarske provešće oco mesec u Makarskoj, na našem primorju, a studenti, pak, iz Jugoslavije provešće svoi letnji odmor u Varni, najlepšem mestu na Crnom moru, koje braća Bugari opravdano nazivaju »Kraljica Crnog mora«. To je zbilja jedna od najlepših morskih plaža u Evropi, gde će se naši studenti moći da odmore i osveže za teške ispite, koji ih u jeseni očekuju. Uslovi su vrlo povoljni. Put, odlazak i povratak (brzi voz), stan i hrana za 30 dana, svi paraški i režijski troškovi iznose 950 din. Sva obavještenja i prilave do 21 juna ukancelariji »Stud. Jug. Bug. Lige« u Subotici na Fakultetu od 9—12 pre podne svakog dana. Polazak iz Jugoslavije biće početkom jula.

— **Osnovano Kolo srpskih sestara.** U Subotici je osnovano »Kolo srpskih sestara«. Za predsednicu Kola je izabrana supruga g. Ilije Brašića, generala, komandanta Potiske divizijske oblasti, za sekretaricu gđa Jelena Pavla Tišmo profesorica, a za blagajnicu gđa Ilić.

— **10 GODIŠNJICA »BUNJEVAČKOG MOMAČKOG KOLA«.** »Bunjevačko momačko kolo« u Subotici 12 juna proslavila u svečanom okviru 10 godišnjicu svoga osnivanja. Za priredbu »Kola« vlada među Bunjevcima veliko interesovanje.

— **U znaku jugoslovensko-madžarskog prijateljstva otvorio je dekan Pravnog fakulteta u Subotici g. dr. Aleksa Livić izložbu slika poznatog crtačkog umetnika g. Zoltana Forrai-a iz Budimpešte.** Izložba se nalazi u vestibulu Gradske kuće. G. Forrai, koji je saradnik mnogih evropskih listova, izložio je oko 20 uspehlih crteža i slika. Otvaranju izložbe je prisustvovala masa sveta. Izložba, koja je imala velik uspeh, biće otvorena još samo u nedelj 12 juna. Posle toga mađarski umetnik putuje u Beograd gde će takodjer prirediti jednu izložbu.

— **Marko Vojnić Purčar** posednik na Bikovu, star 37 godina, pristalica HSS uhapšen je pre dva dana zbog uvrede Kralja.

— **Zbog nevine devojke i ječne spletke potekle se dve žene.** Policija u Subotici rastavila je ovih dana vrlo interesantan slučaj. Supruga Ivana Petrinčić narednika i supruga Mihajla Futo stanuju u istoj kući u Pajc Kujundžića ulici 120. U istoj kući stanuje i jedna lepa devojka, koju je izvesno vreme posećivao jedan mlad oficir. Kada su posete toga oficira izostale navodno je gđa Petrinčić napravila neku spletku izjavivši gđji Futo neke stvari i pri tome je gestukularala nešto s jednom rukom. Zbog ovo gestukularacije mlada devojka, koja je dočula tu spletku, uvredila. Jednog jutra su se našle na glici dve žene pa su pozvale jednu drugu na odgovornost zbog te spletke. Izrodila se svadja. Padali su šamari, a gđa Futo je podmetnula ngou svojoj susetki, gušile su se na plućnik, dok nije došao redar koji ih je teškom mukom rastavio. Policija kaznila je i jednu i drugu ženu sa po 2 dana zatvora ili sa po 145 dinara novčane kazne.

— **Za 800 dinara mesečno može se letovati na Paliću.** Palić je omiljeno kupalište i lečilište, koje svake godine privlače sve veći broj posetilaca. Mnogi Beogradjani i Novosadljani su proveli prošle godine leto na Paliću sa potpunim zadovoljstvom. Ove godine je omogućeno i naširokijim ljudima da proine svoje osustvo na Paliću. Vlasnik »Male gostionice«, koja uživa najbolji glas, g. Jaša Tomljenović je rešio da da obilan doručak, ručak i večeru za 600 dinara mesečno. Stan za samca može se dobiti u privatnoj kući za 150—200 dinara. Letovanje kroz mesec dana, dakle, košta samo 800 dinara.

— **Povišena cena drva.** Udruženje drvvara u Subotici povišilo je cenu drva sa 10 posto. Do povišenja je došlo usled toga što je povišena i železnička tarifa, a osim toga povišili su i sami proizvođači cenu drva. Drvarski trgovci upozoravaju svoje musterije, da će posle 1 septembra ponovo povišiti cenę, pa zato svako ko može neka se snabde do kraja avgusta.

— **Društveno putovanje na X Svesokolki slet u Prag.** Društvo Fruška Gora sa svima birolima PUTNIKA organizuje putovanje posebnim vozom u Prag na X Svesokolki slet u medjuvremenu od 1 do 8 jula o g. Polazak 1 jula uveče iz Novog Sada a dolazak 2 jula pre podne u Prag. Povratak 7 jula uveče i dolazak u Novi Sad 8 jula u 20 časova. Cena vožnje iz Beograda u III klasi Din. 395, u II klasi Din. 560. Cena vožnje iz Novog Sada u III klasi Din. 355, u II klasi Din. 500 po osobi. Hotelske sobe sa doručkom mogu se dobiti od Din. 265 do Din. 560 u raznim kategorijama za celo vreme bavljenja u Pragu. Prijave, primaju svi biro PUTNIKA i mesne organizacije Društva Fruška Gora; za stanove do 18 VI a za vožnju do 25 VI o. g.

— **Utio ga šaran.** Ruski emigrant Mihailo Belij pećao je ribe na obali paličkog jezera. Kada je ugledao šara od dve i po kile koja je prozerala njegovu kvaku, tako se obradovao velikoj ribi, da je usled srčane kapi umro.

— **Dozvoljena ispaša stoke.** Subotičke veterinarske vlasti su prošle nedelje zabranile ispašu stoke obzirom na bolest svinavku i šap, koja se pojavila u nekim susjednim selima. Vršilac dužnosti predsednika opštine g. dr. Milivoj Kend'el'ac je odmah intervenisao kod Kr. banske uprave i poveručen je naredba, o zabrani ispaše stoke u Subotici obzirom na to što na teritoriji Subotice nema nikakvih stočnih zaraznih bolesti, pa nije potrebno staviti u život tako stroge mere. Naš zemlioradnički svet je zadovoljan s ovim rešenjem.

POZIV.

»FAKO« jugoslavenska tvornica čarapa i trikotaža d. d. u Subotici održaće s'oju redovnu Glavnu Skupštinu za poslovnu godinu 1937 na dan

29. juna 1938 godine pre podne u 11:30 časova

u prostorijama firme »FAKO« jugoslavenska tvornica čarapa i trikotaža d. d. u Subotici (Oslobodjenja ul. 85.) sa sledećim dnevnim redom:

- 1.) Izveštaj Upravnog i Nadzornog odbora o 1937 poslovnoj godini.
- 2.) Podnošenje bilansa i računa gubitka i dobitka.
- 3.) Davanje razrešnice Upravnom i Nadzornom odboru.
- 4.) Donošenje odluke u pogledu upotrebe čistog dobitka posl. god. 1937.
- 5.) Preinaka paragrafa 24 Osnovnih Pravila.
- 6.) Izbor članova Upravnog odbora za posl. god. 1938, 1939 i 1940.
- 7.) Biranje jednog novog člana Nadzornog odbora za posl. god. 1938.
- 8.) Designacija dvaju akcionara, koji će overiti zapisnik Glavne Skupštine.
- 9.) Eventualni predlozi (u smislu člana 17 Osn. Pravila.)

Akcionari, koji žele učestvovati na glavnoj skupštini moraju da deponuju svoje akcije 3 dana pred Glavnu Skupštinu na blagajni Izdovačke i Obrtne Banke d. d. u Novom Sadu.

Subotica, 4. juna 1938 g.

Upravni Odbor:

Између два рата Коло, настављајући свој рад, развија и своје југословенске и словенске везе и удружује снаге са одборима по целој Југославији а стварају се и одбори у Америци међу југословенским исељеницима.

По почетку Другог светског рата и окупације Србије, као и друга родољубива и национална друштва која бивају спутавана и онемогућивана у свом раду, и Коло трпи последице. Рад кола се прекида, имовина је морала да буде предата. Архива Кола је делом развучена, делом уништена или спаљена и тиме је изгубљена велика количина грађе која је могла да сведочи о још многим активностима и догађајима. Делфа је била ухапшена а рад Кола је био забрањен. Неке чланице Кола су наставиле да се баве добротинским радом учлањењем у Црвени крст.²⁷

Коло српских сестара обнавља свој рад 1990. године, са родољубивим и добротинским циљевима. За кратко време обнављају се 23 одбора са преко 3000 активних чланица. Покренут је и лист „Венац“.

Оснивање Месног одбора Кола српских сестара у Суботици, његов рад и гашење 1959. године

У времену фашистичке маније која је расла у Европи и непобитно се приближавала Србији, поред свих видова отпора, јавила се жеља и потреба за ограничавањем још више родољубиве помоћи. У самој Суботици, један од начина на који су жене хтеле да помогну био је кроз добротинске делатности Кола. Коло српских сестара у Суботици основано је 1. јуна 1938. године, односно њен Месни одбор са „добротинским и просветним циљем“, како је наведено у оснивачком акту²⁸. У управу друштва изабране су Мила Брашић, председница, Маца Габрић, потпредседница, Драгослава Петровић, потпредседница, Јелена Тишма, секретарица и Марта Илић, благајница, док су за чланице Управног одбора изабране: Бојана Димитријевић, Софија Радашин, Меланија Алчин, Вукица Лунгулов и Даница Марушић. У надзорни одбор биле су изабране: Олга Велебит, председница, и као чланице Душанка Крнајић, Зора Бирчанин, Коса Мартинис и Мила Тисмановић.²⁹

Управни одбор је као свој први задатак одредио укључивање што већег броја жена у рад Кола. Тако је у наредних шест месеци Кола српских сестара у Суботици приступило преко 200 чланица, како је наведено у Извештају. Тако је почела да се шири енергија милосрђа и добротинства која се реализовала у организовању великог броја акција у којима се прикупљала помоћ која је усмеравана сиромашнима, старима и болеснима. 30. октобра, Коло се прикључило прослави 20-годишњице Уједињења и 10-годишњице оснивања Месне читаонице у Келебији, која је прослављена на самој југословенско-мађарској граници, када је Бојана Димитријевић одржала говор у име Кола у коме је присутне подсетила на родољубље и добротинство.³⁰

Следећег месеца, у новембру, суботичко Коло српских сестара је одржало свечану седницу у част и присуство гостију из Главног одбора београдског Кола српских сестара које је предводила председница Делфа Иванић. Уз свечарски програм на седници је прочитан извештај о дотадашњем раду као и плановима за наредни период. Потом је била приређена „Добротворна чајанка“ док је уметнички програм чинио фолклорни ансамбл српске омладине, који је извео сплет српских и буњевачких игара.³¹

Током новембра, оденута су сиромашна деца из Александрова.³² Материјал за одећу као и само шивење даровале су саме чланице Кола српских сестара. Помоћ је била великодушно и са захвалношћу примљена. Истог месеца, на новој седници Кола, усвојен је предлог председнице Брашић, да се 4. фебруара 1939. године одржи „Словенско вече са националним костимима“. Прикупљен приход би се усмерио на сиромашну децу.³³

У пограничној основној школи на Хајдукову, 4. децембра 1939, подељени су одевни предмети и прибор за личну хигијену (капутићи, чарапе, сапуни, четкице и паста за зубе итд.) деци ратних колониста када је дечји лекар извршила бесплатан преглед деце и другог становништва.³⁴

По најављеној добротворној вечери са називом „Словенско вече“³⁵ које је одржано 4. фебруара у Југословенском народном дому краља Александра I Ујединитеља,³⁶ организовано је једно од највећих добротворних вечери.³⁷ Наступио је велики број извођача са националним

²⁷ Љиљана Мирковић, *Грађа о Кола српских сестара у Архиву Србије*, у: Архивски преглед, 1-2, 1990, стр. 65-76, 76.

²⁸ Историјски архив Суботица (ИАСу), Ф. 429 Збирка докумената „Коло Српских Сестара“ – Суботица (1938–), 13. „Невен“ Суботица бр. 24/1938 – чланак о оснивању КСС у Суботици.

²⁹ ИАСу, Ф. 429, 12. *Вардар* календар за 1940. годину, *Извештај Кола српских сестара – Суботица*, 115-116 (постоји напомена: Овај извештај је за штампање задоцнио, али како је овоме новом Кола он први, *Вардар* га ипак, среће ради, доноси бар на овом месту.).

³⁰ Зоран Вељановић, *Коло српских сестара Суботица, Сећања*, Суботица 1995, стр. 13.

³¹ ИАСу, Ф. 429, 12. *Вардар* календар за 1940. годину, Извештај Кола српских сестара – Суботица, стр. 115-116.

³² Зоран Вељановић, *Подаци за историју Суботице с почетка XIX века (Потис становника, поседника, властелинског села Александрова из 1828. године)*, у: *Луча*, часопис за културу, уметност и науку, 6-7, 1997, стр. 75-82. Александрово су по оснивању насеља населили Срби из Суботице који су дуго времена чинили већинско становништво. У Александрову је после Првог светског рата насељен један број српских ратних добровољаца и оптаната из Мађарске.

³³ ИАСу, Ф. 429, 12. *Вардар* календар за 1940. годину, *Извештај Кола српских сестара – Суботица*, 115-116.

³⁴ Исто.

³⁵ ИАСу, Ф. 429, 11 (ориг. сиг. Ф. 47. IV-524/39).

³⁶ ИАСу, Ф. 47. Сенат Града Суботице, бр. 23848/1931. Уредба о употреби Југословенског народног дома Краља Александра I у Суботици. Како је зграда Дома подигнута на иницијативу Соколског друштва у Суботици који су је потом и користили, добила је неформални назив „Соколана“ или „Соколски дом“.

³⁷ Исто, по члану 4. Уредбе о употреби Југословенског народног дома Краља Александра I у Суботици, цео спрат Дома је дат на употребу и културним и националним институцијама међу којима је било и Коло српских сестара... „имају се са просторијама одређеним за културне и националне институције заједнички служити...“

играма и песмама. Вече је отворила надахнутим говором председница Кола Мила Брашић. Укупан новчани приход је био ван сваког очекивања.³⁸

Када је средиште Кола српских сестара у Београду организовало чувени „Свесловенски бал“ 17. марта 1939, чланице суботичког Месног одбора наступале су са сплетом игара из Бачке где је посебно био запажен сплет буњевачких игара.³⁹

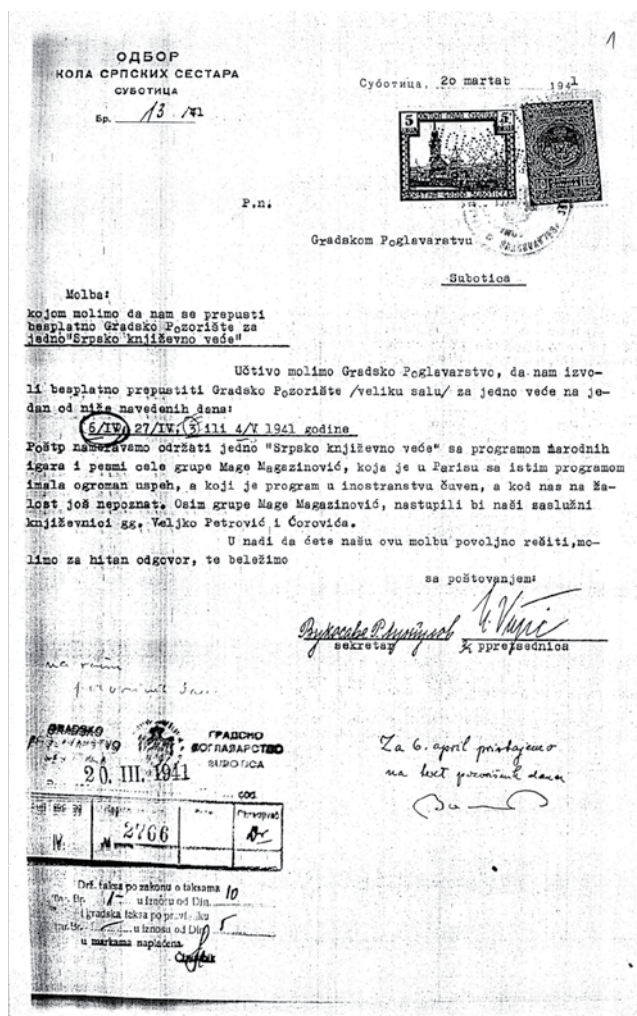
Почетком јуна одржана је добротворна забава у Официрском дому у Суботици, ради прикупљања средстава за помоћ.⁴⁰

После годину дана постојања, поред других добротворних и просветних друштава која су постојала и деловала у Суботици, Коло српских сестара је бројало преко 350 чланица. Бројним акцијама прикупљена су значајна средства, помогнуте бројне породице, удовице, ратна сирочад, болесни, немоћни, добровољачке колоније и најугроженије становништво. У току прве године постојања одржано је и 18 седница.⁴¹

13. децембра 1939, суботичко Коло осмислило је акцију која се надовезала на прошлу годину, с тим да та пракса постане стална и свакогодишња. Назвали су је „Зимска помоћ“. Акција се састојала у обиласку и помагању сиромашне деце у добровољачким колонијама у Северној Бачкој, односно у добровољачким колонијама у околини Суботице, којих је било десетак. Осим сталне помоћи у храни и одећи, организована је лекарска помоћ и здравствени прегледи, предавања из домаћинства, здравствене неге, хигијене, ручног веза (уз даривања материјала за тај рад) итд.⁴²

Стална брига и помагање удовица и сиромашне деце и школараца из добровољачких колонија, изродило је идеју о оснивању интерната који би био намењен за децу сиромашних колониста који немају могућности за школовање.⁴³ Тражиле су се могућности за решавање тог питања, а оно је било у наменској згради која би одговарала сврси.

Зграда „Српска узданица“ је била пространа приземна кућа са двориштем у улици Змај Јовиној, у непосредној близини храма Св. Вазнесења Господњег.⁴⁴ До преименовања у интернат, као задужбинску зграду СПЦО ју је издавала и остваривала приход. Након што је одређена за сврху интерната, чланице Кола су је преуредиле и прилагодиле намени боравка и исхране средњошколске, у прво време женске, деце. Интернат „Наша узданица“, односно преуређена и прилагођена задужбинска зграда, почела је да прима своје прве становнике почетком школске 1939/40. године, а званично је отворен интерната 22. фебруара 1940. године.⁴⁵ Интернат је назван најпре „Југословенска узданица“, у духу родољубља и добро-

ИАСу, Ф. 429, 9 (ориг. сиг. Ф. 47 IV 27661941)

чинства према словенској браћи, да би затим у налету нарастајућег фашизма у Краљевини Југославији преименован у „Српска узданица“.

Почетком 1940. године, Коло српских сестара је приредило добротворну „Зимску забаву“ у Соколском дому. Да би приход могао да користи већем броју корисника интерната, Управни одбор Кола српских сестара је организовало широку акцију укључивши и друга добротворна друштва у Суботици,⁴⁶ па и сам Црвени крст који је био државна установа. Сав приход од Забаве био је усмерен ка девојачком „пенсионату Југословенска узданица“.⁴⁷ Одазив добротворних друштава али и Црвеног

³⁸ ИАСу, Ф. 429, 12. *Вардар* календар за 1940. годину, *Извештај Кола српских сестара – Суботица*, стр. 115–116.

³⁹ Исто.

⁴⁰ ИАСу, Ф. 429, 2. (ориг. сиг. Ф. 47 III 164/1939) – КСС у Суботици моли подару 50 литара вина за добротворну забаву која ће се одржати 3. јуна.

⁴¹ ИАСу, Ф. 429, 12. *Вардар* календар за 1940. годину, *Извештај Кола српских сестара – Суботица*, стр. 115–116.

⁴² ИАСу, Ф. 429, 4. (ориг. сиг. Ф. 47 IV 9399/1939).

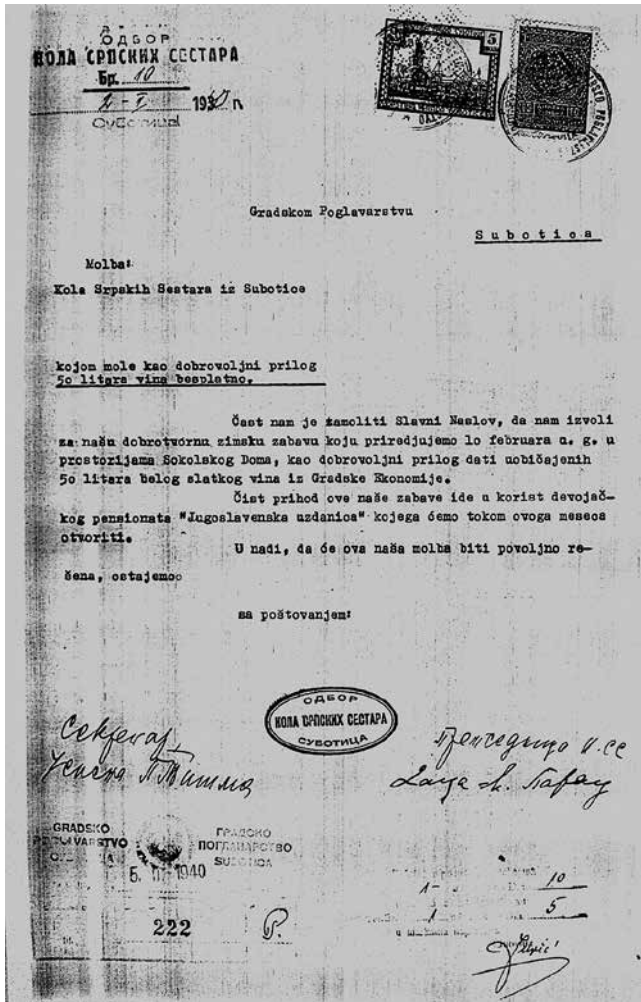
⁴³ Исто.

⁴⁴ Архив СПЦО у Суботици, документа из заоставштине Данице Коњовић, без инв. бр. Интернат „Српска узданица“ је био смештен у задужбинску зграду коју је СПЦО у Суботици даровала српска народна добротворка Даница Коњовић.

⁴⁵ Зоран Вељановић, *Коло српских сестара Суботица, Сећања*, Суботица 1995, стр. 14.

⁴⁶ Поред Кола српских сестара, у Суботици су се бавила добротворним радом друга српска, буњевачка, јеврејска, немачка и мађарска друштва. Ово је била координирана акција свих добротворних друштава у граду, у циљу смештаја и боравка сиромашне колониистичке школске деце.

⁴⁷ ИАСу, Ф. 429, 5. (ориг. сиг. Ф. 47 III 222/1940) – Одлука градског поглаварства Суб. о додели 50 литара вина КСС.

ИАСу, Ф. 429, 11 (ориг. сиг. Ф. 47. IV-52439)

крста као државне установе, потврђује да су она добро сарађивала, а све за добробит својих суграђана. Од Сената града Суботице, тражена је извесна количина украсног зеленила, вина и националних заставица које су се продавале.⁴⁸ Приход од улазница, продатог вина и заставица усмерен је на добротворне сврхе.

Пред сам рат, извршене су припреме за традиционалну манифестацију „Вече словенске игре, песме и ношње“,⁴⁹ која је доносила значајан приход у корист издржавања девојачког интерната. Велика сала „Дома краља Александра I Карађорђевића“ односно „Соколског дома“, посебно је украшена цвећем и националним тракама и заставицама. Од Градског сената добијено је вино за госте и материјали за украшавање. 1. фебруара 1941. године, у великој сали „Соколског дома“ одржано је добротворно вече Кола српских сестара у Суботици, које је, касније

се испоставило, било и последње. Прикупљен новац од продаје карата,⁵⁰ вина и заставица био је у највећој мери усмерен ка интернату у коме су „потпуно бесплатно“ смештене 35 девојчица најсиромашнијих насељеника колониста.

Припреме за организовање „Српске књижевне вечери“⁵¹ на којој је требала са песмама и играма да наступи група коју је предводила Мага Магазиновић, а од књижевника Вељко Петровић и историчар Владимир Ђоровић и која је требала да се одржи у великој сали Градског позоришта 6. априла 1941. године, прекинуло је изненадно бомбардовање Београда и других градова, као и војни циљеви Краљевине Југославије.

Нападом на Краљевину Југославију и окупацијом Бачке и Суботице 1941. године, отпочела је денационализација и институционална мађаризација словенског становништва. Једна од мера је била и посебна одлука, да се на територији Бачке униште или заплене све књиге писане словенским језиком, као и књиге јеврејских аутора. Војна управа убрзо је отпочела са спровођењем ове одлуке. Из Српских читаоница (Сомбор, Суботица, Бечеј, Србобран...) и других библиотека, један део књига је био уништен или заплењен, а један део њихових фондова предат је сличним установама по Мађарској или једноставно фабрикама за прераду хартије где је уништен.⁵² По уласку окупаторске војске у Суботицу, српским друштвима, као и Колу, је забрањен рад, одузета имовина, архива развучена или уништена (осим онога што се склонило на сигурна места по приватним кућама).

Услед ратних збивања и окупације, један број српских друштава који се налазио у Српском православном дому, односно згради Задужбине Душана Радића,⁵³ престао је са радом.

Страдање српског становништва и друштава која су постојала наставио се током свог времена окупације. На такво страдање надовезало се савезничко бомбардовање Суботице крајем лета и почетком јесени 1944. године. У савезничким бомбаровањима страдало је поред цивилног становништва и велики број фабричких, здравствених, школских, црквених, задужбинских и других стамбених објеката.⁵⁴

Нова власт је као меру контроле над националним друштвима, јуна 1945. основала *Српско културно друштво* у чији састав су по наређењу власти ушли: Српско певачко друштво „Граничар“, Добротворна задруга Српкиња, Српска читаоница и Коло српских сестара. У августу 1945. године, Српско културно друштво се вратило у спратни део Задужбине Душана Радића. Коло је наставило своје активности након тога у склопу Српског културног друштва, али врло скромно и отежано. 1946. настаје Женска секција српског културног друштва, у оквиру које наставља свој рад Коло српских сестара, као и Добротворна задруга Српкиња, и даље

⁴⁸ ИАСу, Ф. 429, 6. (ориг. сиг. Ф. 47 I 987/1940).

⁴⁹ ИАСу, Ф. 429, 7. (ориг. сиг. Ф. 47 III 115/1941) – Молба КСС за уступ 100 лит. вина, зеленила и заставица за украс дворане.

⁵⁰ ИАСу, Ф. 429, 8. (ориг. сиг. Ф. 47 IV 326/1941) – Молба КСС ради опроста плаћања градске таксе на улазнице добротворне приредбе коју приредује 1. феб. 1941.

⁵¹ ИАСу, Ф. 429, 9. (ориг. сиг. Ф. 47 IV 2766/1941).

⁵² Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици 1862–1959*, Нови Сад – Суботица 1998, стр. 89-90; Зоран Вељановић, *Устави и правила Српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку*, Нови Сад 2012, стр. 41-43.

⁵³ Зоран Вељановић, *Задужбина Душана Радића*, у: *Луча*, часопис за културу, уметност и науку, 14-15, 1999, стр. 90; Зоран Вељановић, *Душан Радић*, у: *Луча*, часопис за културу, уметност и науку, 1, 2012, стр. 171-172.

⁵⁴ Зоран Вељановић, *Бомбардовање Суботице 1944*, Нови Сад 2010, стр. 72-73.

врло отежано. Коначно, градска администрација је одлучила да се зграде у којима су Друштва деловала једна за другом национализују 1959. године, тиме их остављајући без основних услова за рад. Из тог разлога, као и друга национална друштва, Коло српских сестара је било угашено и његова делатност прекинута.

Обнова Месног одбора Кола српских сестара у Суботици 1992. године

У страхоти реалности грађанског рата у СФР Југославији, обновљен је Месни одбор Кола српских сестара у Суботици 3. октобар 1992.⁵⁵ Суботичке жене одлучиле су да обнове рад овог племенитог друштва и на тај начин помогну ратом захваћеним западним крајевима СФР Југославије и учине колико могу, јер су страдања била поражавајућа и страшна. Предвиђено је да обновљен Месни одбор Кола српских сестара у Суботици⁵⁶ буде саставни део Кола српских сестара, добротворног удружења у Београду, и на тај начин преузме сва права и обавезе Месног одбора Кола српских сестара у Суботици, које је било основано 8. јуна 1938. године.⁵⁷ Обновљен милосрдни и добротворни рад суботичких жена тако је настављен повукавши за собом и око себе и све оне који су желели на неки начин да помогну другима али нису имали прилике нити су знали како и где. На тај начин основани су још неки Месни одбори Кола српских сестара у околини Суботице, као на пример у Бајмоку, Пачиру, Сенти...

Делатност Кола српских сестара у Суботици се из дана у дан разгранавала и увећавала, те су се акције на милосрдном, добротворном и просветном пољу из дана у дан повећавале.

Активности и делатност Кола се и данас вредно настављају и реализују у пружању помоћи и културно-просветним делатностима. Помоћ се указивала (и још се указује) на разне начине, од слања намирница и потребштина у ратом захваћене градове и насеља деведесетих, до доделе стипендија, сакупљања и дељења помоћи у новцу, одећи, храни, школском прибору, креветима, душецима, ствари за домаћинство, средства за хигијену итд., свима онима којима је помоћ била потребна – болницама, сиромашнима, болеснима, социјално угроженим породицама, болесној али и надареној деци којој је требала подршка, до бриге о изабелгима и о избеглој деци. У својим просветним делатностима Коло је обеле-

жавало традиционалне српске православне празнике поводом којих је делило помоћ угроженима, прослављало своју славу Малу Госпојину, организовало изложбе, екскурзије, литерарни конкурс, представе и програме, књижевне вечери, хуманитарне концерте... Уз помоћ својих подржавалаца, донатора и свих људи добре воље као и својих верних чланица, Коло српских сестара наставља традицију добротворства и данас.

Ова добротворна организација је једна танка али значајна нит која се провлачи кроз део српске историје а поред свих догађаја и појава које чине историју једног народа, представља незаменљиву наду да човек заиста може да буде човечан.

Извори и литература

Архива КСС у Суботици
Архив СПЦО у Суботици
ИАСу, Ф. 47 Сенат Града Суботице
ИАСу, Ф. 429 Збирка докумената „Коло Српских Сестара“ – Суботица (1938–)

Извештај о раду Добротворне задруге Српкиња у Суботици од њеног оснивања па до 1938, Градска штампарија и књиго-везница, Суботица 1938.

Ивана Аритонових, Друштвени положај жена у Србији у доба Краљевине Југославије, у: Баштина бр. 27, 2009, стр. 233-257.

Ксенија Атанасијевић, Етика феминизма, прир. Љиљана Вулетих, у: Огледи бр. 11, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.

Неда Божиновић, Женско питање у Србији у XIX и XX веку, Београд 1996.

Зоран Вељановић, Душан Радић, у: Луча, часопис за културу, уметност и науку, 1, 2012, стр. 171-172.

Зоран Вељановић, Ђура Ђорђе Манојловић, у: Српски биографски речник, Нови Сад 2011.

Зоран Вељановић, Задужбина Душана Радића, у: Луча, часопис за културу, уметност и науку, 14-15, 1999, стр. 81-91.

Зоран Вељановић, Коло српских сестара Суботица, Сећања, Суботица 1995.

Зоран Вељановић, Подаци за историју Суботице с почетка XIX века (Попис становника, поседника, властелинског села Александрова из 1828. године), у: Луча, часопис за културу, уметност и науку, 6-7, 1997, стр. 75-82.

Зоран Вељановић, Српска друштва у Суботици током XIX и почетком XX столећа, у: Архивска грађа као извор за историју, 2000.

Зоран Вељановић, Српска читаоница у суботици (1862–1959), Нови Сад – Суботица, 1998.

⁵⁵ Архива КСС у Суботици, Записници МО КСС 1992-1995, Записник Иницијативног одбора КСС од бр. 1/1992 од 24.09.1992. На иницијативном састанку учествовале су др Недељка Шаровић, Мирјана Салатић, Савка Спасојевић, Радославка Николић, Љубица Бобић, Гордана Тошић и Хоџић. Записник је водио Јован Михајло. Записник КСС без. бр. од 25. септембра 1992. Припреме за одржавање Оснивачке скупштине.

⁵⁶ Записници МО КСС 1992-1995. Записник бр. 1,2 и 3/1992 од 31.07.1992. приложен списак уз записник. Радну групу у вези са припремама обновитељске скупштине чиниле су др Недељка Шаровић, Мирјана Салатић, Радосавка Николић, Савка Спасојевић, Зорица Пејовић и Гордана Жужић. У том послу придружиће им се и друге чланице ИО Милосава Гаврић, Светлана С. Симић, Ковиљка Петровић, Марија Љубен, (нечитко) Сворцан, Јованић Олга, Јованић Оливера, Милка Јованић, Гордана Тошић, Марија (нечитко), Љубица Бабић, Марија Медић, Вера Вулетих, Милица Вукадин, Љиљана Ковчин, Гордана Жутић, Радмила Владисављевић, Боја Михајловић, Софија Лончар, Недељка Боканић, Бранка (нечитко), Софија Трбовић и Верослава Хаџић. Архива КСС у Суботици, Прва председница обновљеног МО КСС у Суботици била је др Недељка Шаровић (1992–1998), која је од 1998. изабрана за почасну председницу. Потом су за председнице биране: Милосава Гаврић (1998–2000), Марија Блесић (2000–2004), Душица Зрнић (2004–2008), Марија Кравић (2008–2009) и др Јелена Бировљев (2009–). У први Управни одбор по обнављању рада Месног одбора Кола српских сестара у Суботици изабране су: др Недељка Шаровић, председница, Милка Јованић, Марија Кравић, Марија Љубен, Радославка Николић Перкучин, док су у Надзорни одбор биле изабране: Мирјана Салатић, председница, Вера Вулетих и Љубица Бабић.

⁵⁷ ИАСу, Ф. 429,16/1992 – Записник са Оснивачке скупштине.

Зоран Вељановић, Устави и правила српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку, Нови Сад 2012.

Зоран Вељановић, Золна Матијевић, Суботичко српско печачко друштво „Граничар“ 1865, у: *Ex Pannonia*, 2, 1997, стр. 121-132.

Ђорђе Гојковић, Петнаестогодишњи рад „Добротворне задруге Српкиња“ у Суботици 1877–1892, Суботица 1982.

Енциклопедија српског народа, Београд 2008.

Јован Деретић, Културна историја Срба, Београд 2005.

Дејан Микавица, Српско питање на Угарском сабору 1690–1918, Нови Сад 2011.

Љиљана Мирковић, Грађа о Колу српских сестара у Архиву Србије, у: *Архивски преглед*, 1-2, 1990, стр. 65-76.

Данило Урошевић, Будим и Пешта – Будимпешта: прозор Србима ка западном свету, у: *Луча*, часопис за културу, уметност и науку, 10, 1998, стр. 53-58.

ÖSSZEFOGLALÓ

Szabadkai Szerb Női Jótékonyági Egylet

Az Osztrák-Magyar Monarchia városaiban, ahol a szerb nemzetiségű lakosság kisebbség volt, kultúrája, történelmi és nemzeti identitása megőrzése érdekében szerb oktatásügyi és jótékonyági egyesületeket alapított. A szerb kultúrát ápoló női jótékonyági egyletek mellett voltak olyanok is melyek a női egyenjogúságért

harcoltak. A hazaszeretetet, nemzeti kultúrát és jótékonyági tevékenységet ápoló Szabadkai Szerb Női Jótékonyági Egyletnek a Szerb Királyság minden nagyobb helységében voltak bizottságai. Az alapító dokumentum alapján a Szabadkai Helyi Bizottság „jótékonyági és oktatási céllal” alakul meg 1938-ban.

SUMMARY

Kolo Srpskih setara (The Circle of Serbian Sisters) in Subotica

In the cities of Austro-Hungarian Empire where Serbs lived as a minority, Serbian national educational and charitable societies and organizations had a goal to nourish the national culture, history and identity. There were also women's societies of charitable, cultural and educational character as well as women's societies that fought for the equality of women. Kolo Srpskih

setara (The Circle of Serbian Sisters) is established as women's national, cultural and charitable organization with Local Managing Boards in every bigger city in the Kingdom of Yugoslavia. The Local Managing Board in Subotica was established in 1938, with humanitarian and educational goals, as stated in the Establishment Act.

Зоран Вукелић,
виши архивиста, Историјски архив Суботица

Нова радна места и радно време у Скупштини општине Суботица у 1968. години

Сажетак: у раду је приказан делић активности запослених у суботичком органу власти у 1968. години, једној од најважнијих и најзанимљивијих година у историји човечанства у двадесетом веку. Док су и на спољном и на унутрашњем политичком плану одиграни догађаји који ће неке две деценије касније потпуно променити геополитичку мапу света и наших крајева, запослени у суботичкој општини доносили су одлуке и прописе којима је требало да буде олакшан свакодневни живот грађана. Колико су ти прописи издржали тест времена и колико су утицали на данашњи живот у Суботици, пресудило је време.

Кључне речи: правилник, одлука, општина, град, грађани, Суботица.

Година 1968. има посебно место у човековој историји. Те године „тресли“ су се системи вредности и на истоку и на западу земаљске кугле. На истоку је врило у Чехословачкој, а на западу у Француској. У Југославији су студенти „крчили“ пут идејама братства и слободе и упозоравали на деформације у друштву, које су своје лице показале крајем девете и почетком десете деценије прошлог века. Суботичани су свој допринос у цељењу рана проузрокованих крвавим догађајима у Чехословачкој остварили када су збринули немали број туриста из тадашње федеративне и социјалистичке државе.

Ипак, поред светских тема, делегати¹ и запослени у суботичкој Скупштини општине, бринули су и овоземаљске теме, тако специфичне за најнижи ниво државне власти и живот. У том тренутку Југославија је „нешто између“, како у економском тако и политичком смислу. Ту се преламају добре и лоше карактеристике свету познатих дрштвено-политичко-економских система.

Развој и напредак намећу нове норме које уређују живот у општини. Тако, пораст броја становника и све детаљније и прописима појашњено понашање у друштву резултира и повећаним бројем запослених у органима власти. На седници Скупштине општине Суботица Савета радне заједнице, одржане 9. маја 1968. године, „савет

SKUPŠTINA OPŠTINE SUBOTICA
SAVET RADNE ZAJEDNICE
Broj: 01/5-6386/1-1968.
Dana, 9. maja 1968. godine
SUBOTICA

Na osnovu člana 27. i 62. Odluke Skupštine opštine Subotica o opštinskim organima uprave i njihovom delokrugu ("Službeni list opštine Subotica", broj 12/67) i člana 45. stav 2. Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji opštinskih organa uprave ("Službeni list opštine Subotica", broj 21/67), te člana 11. Pravilnika o obrazovanju Saveta radne zajednice opštinskih organa uprave ("Službeni list opštine Subotica", broj 8/65),
Savet radne zajednice i sekretar Skupštine opštine Subotica, na sednici održanoj dana 9. maja 1968. godine, doneli su sporazumno

P R A V I L N I K
o izmenama i dopunama Pravilnika o sistematizaciji radnih mesta u opštinskim organima uprave

Član 1.

U členu 2. Pravilnika o sistematizaciji radnih mesta u opštinskim organima uprave ("Službeni list opštine Subotica", broj 21/67) - u daljem tekstu: pravilnik - ukidaју se sledeća radna mesta:

Red. br. rad. mesta	Naziv organa, unutrašnje org. jedinice i rad. mesta	Potrebna stručna sprema	Godine radnog	Broj radnih
		Školska sprema	radnog	radnih
			veština	mesta
U ODELJENJU ZA FINANSIJE - Uprava prihoda Odeak knjigovodstva				
76.	Poreski izvršitelj	Osm.šk. i str. ispit	2	1
U ODELJENJU ZA INSPEKCIJSKE SLUŽBE				
32.	Gradjevinski inspektor	I st. gradj. fak. i str. ispit	5	1

Правилник о изменама и допунама систематизацији радних места

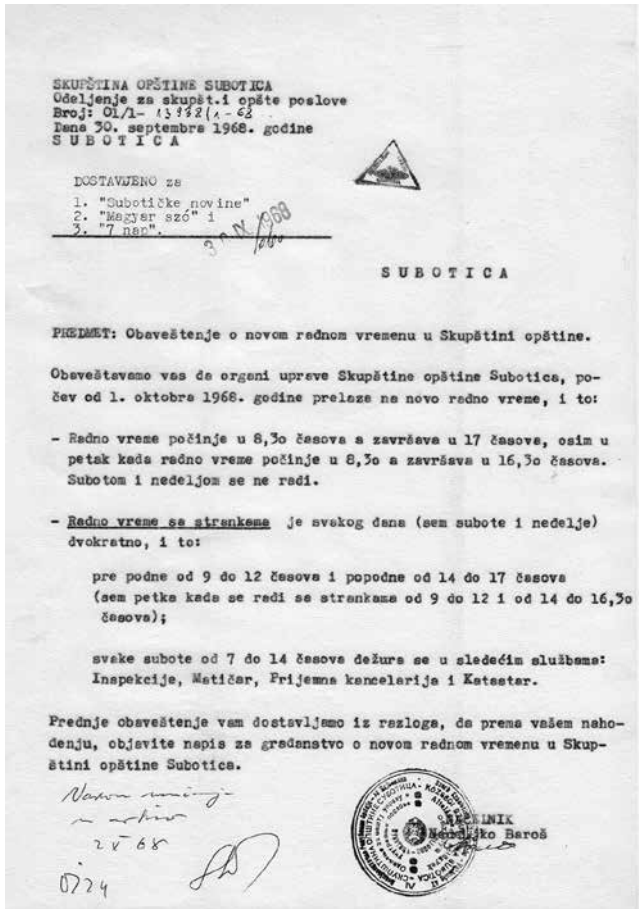
радне заједнице и секретар Скупштине општине Суботица ...донели су споразумно Правилник о изменама и допунама Правилника о систематизацији радних места у општинским органима управе² којим су укинута нека постојећа радна места, која су уведена Правилником о систематизацији радних места у општинским органима управе³ и уведена нова. У Одељењу за финансије – Управи прихода – Одсек књиговодства СО⁴ Суботица, укину-

¹ Тадашњи назив за народне посланике.

² ИАС, Ф. 468, Скупштина општине Суботица (1966–2007), бр. 6386/1968.

³ Правилник је објављен у *Службеном листу општине Суботица*, број 21/67.

⁴ Скраћеница за Скупштина општине.

Обавештење о новом радном времену

то је радно место пореског извршитеља, за које је било потребно основно образовање и положен стручни испит. У Одељењу за инспекцијске службе укинута је радно место грађевинског инспектора, за које је било потребно образовање Првог степена грађевинског факултета и стручни испит и пет година радног искуства.

Другим чланом истог Правилника, утврђена су нова радна места. У Одељењу за скупштинске и опште послове уведено је радно место Кадровик и секретар Комисије за избор, именовања и кадровска питања, за које је било потребно осам година радног искуства и висока или виша школска спрема и положен стручни испит. У Одељењу за финансије – Управи прихода – Одсеку разреза доприноса и пореза, као ново радно место утврђено је Референт за разрез и наплату доприноса и пореза, за које је било потребно да запослени има економску средњу школу и стручни испит, уз две године радног искуства. У Одељењу за инспекцијске службе – Одсек грађевинско-комуналне инспекције и инспекције за јавне путеве, отворено је радно место Шеф одсека и грађевинско-комунални инспектор, за који је било потребно да кандидат има Други степен грађевинског факултета и положен стручни испит, уз осам година радног стажа.

У трећем члану Правилника „утврђено је укупно 336 радних места и то:

а) 277 стручних радних места, од тога: са високом стручном спремом 51; са вишом стручном спремом 49; са средњом стручном спремом 141; са нижом стручном спремом 17; са стручном спремом дактилографа прве а класе 19;

б) 20 радних места помоћног техничког особља;

в) 39 радних места техничког особља.⁵

У четвртном члану Правилника прописан је број приправника на три и то са високом школском спремом. У члану 5 прописано је брисање 10. члана Правилника и у члану 6. је одредба о ступању на снагу, осмог дана од дана објављивања у „Службеном листу општине Суботица“. Правилник су потписали Фрањо Терези, председник Савета радне заједнице и Јосип Габрић, секретар Скупштине општине.

У месецу јулу, на заједничкој седници свих Већа Скупштине општине, „разматран је материјал о стању и проблемима у области запослености и запошљавања“⁶ у Суботици. Делегати Скупштине живо и плодно су дискутовали о овим питањима. „Након дискусије по овом питању, прихваћен је у потпуности предлог мера за решавање проблема незапослености и донет закључак да се исти достави свим радним организацијама на разматрање и разраду у смислу акционог програма.“⁷

Тако, представницима политичког, економског и друштвеног живота у граду предложено је да израде „дугорочне и оперативне политике запошљавања, затим изналажења системских решења и њихов утицај на пољу кадровске политике, као и на ангажовању доношења примарних и актуелних мера за сврсисходно решавање насталих проблема.“⁸ Другим речима, предложен је низ мера које су требале да доведу до повећања производње, запослености и животног стандарда.

С обзиром на историјску удаљеност и чињеницу о времену после, можемо да констатујемо да је у појединим сегментима живота циљ и остварен. Економија града је расла, као и број запослених те њихова куповна моћ. Наравно, Суботица није била део издвојеног система и то је вредело за читаву Југославију. Наша тадашња земља после догађаја у свету и код куће, брже је отварала врата свежим и прогресивнијим идејама, ма са које стране долазиле. Елита која је водила земљу све је више била професионална и свесна да само рад и ефикасна економија могу да обезбеде „живот достојан човека“.⁹ Тиме и разумем потез одговорних лица у Одељењу за скупштинске и опште послове СО Суботица, од 30. септембра 1968. године, када су грађане и запослене у администрацији обавестили о новом радном времену у Скупштини општине. „Обавештавамо вас да органи управе Скупштине општине Суботица, почев од 1. октобра 1968. године прелазе на ново радно време, и то: – Радно време почиње у 8.30 часова а завршава у 17 часова, осим у петак када радно време почиње у 8.30 а завршава у 16.30 часова. Суботом и недељом не ради.

⁵ Види напомену 2.

⁶ ИАСу, Ф. 468, бр. 11592/68.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Честа крилатица из социјалистичког времена.

– Радно време са странкама је сваког дана (сем суботе и недеље) двократно, и то: пре подне од 9 до 12 часова и поподне од 14 до 17 часова (сем петка када се ради са странкама од 9 до 12 и од 14 до 16 часова); сваке суботе од 7 до 14 часова дежура се у следећим службама: Инспекција, Матичар, Пријемна канцеларија и Катастар.¹⁰ Када је потписао овакво обавештење, Недељко Барош, начелник Одељења за скупштинске и опште послове СО Суботица,

није ни слутио да ће потез који би данас био окарактерисан као још један од потеза којим се прилагођавамо и приближавамо развијеној и прогресивнијој заједници европских држава и народа, бити избрисан „без пардона“. Или је томе допринело и то што је друштво Југославије оптерећивало милион такозваних радника-сељака. Сила коју елита није потцењивала и која је увек добродошла као савезник у обрачуна са неистомишљеницима.

ÖSSZEFOGLALÓ

Szabadka város Képviselő-testületében nyílt új munkahelyek és új munkaidő bevezetése 1968-ban

A tanulmány ízelítőt ad a városi hatósági szervek munkaköréből 1968-ban. Ebben az évben a kül- és belpolitika terén történt események hosszú távon befolyásolták a világ - és ebből kifolyólag környékünk geopolitikai térképét. A szabadkai községben dolgozók

a polgárok mindennapi életét rendező és megkönnyítő határozatok és előírások meghozásán tevékenykedtek. Ezen előírások a mai viszonyokra történő kihatásáról Szabadkán az idő adott feleletet.

ZUSAMMENFASSUNG

Neueröffnete Arbeitsplätze und neue Arbeitszeit in der Städtischen Vertreterschaft in Subotica im Jahre 1968

Die Arbeit stellt das Arbeitsgebiet der städtischen Ämter im Jahre 1968 vor. Die außen- und innenpolitischen Ereignisse in diesem Jahre haben in großem Maße die geopolitische Karte der Welt beeinflusst, dadurch auch unsere Gegend. Die städtischen Ämter erarbeiteten

Vorschriften, die den Alltag der Bürger erleichtern sollten. Was für eine Wirkung diese Vorschriften auf die spätere Verhältnisse hatten, beantwortet uns die Gegenwart.

¹⁰ ИАСу, Ф. 468, бр. 13938/1968.

Dejan Mrkić,

Istorijski arhiv Subotica

Fudbalski klub „Bačka”¹ u Hrvatsko–slovenačkoj ligi sezone 1939/1940.

Sažetak: Iako fudbal između dva rata nije donosio značajniju finansijsku dobit, sudeći po emocijama koje su pratile ovaj sport, on je još tih dana bio *više od igre*.

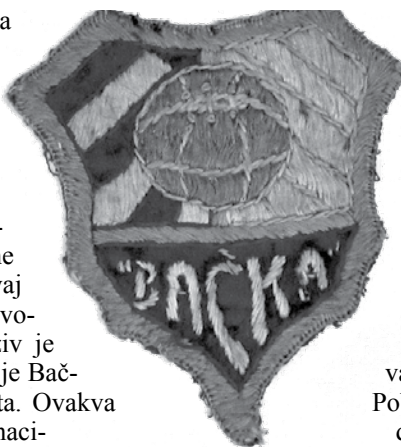
Fudbalski klub Bačka iz Subotice je imao najviše ambicije – poziciju među najboljim jugoslovenskim klubovima i utakmice sa najatraktivnijim timovima. Godine 1939. ukazala se prilika za to, kada je ovaj subotički klub pozvan da se priključi nov osnovanoj Hrvatsko–slovenačkoj ligi. Poziv je jednodušno prihvaćen i zbog činjenice da je Bačka sebe definisala kao klub bačkih Hrvata. Ovakva odluka je u javnosti uzбудila navijačke i nacionalne strasti ali je na kraju sve ujedinila ona zajednička – fudbal.

Ključne reči: Bačka, fudbal, Subotički nogometni podsavez.

Daleke 1900. godine, delegacija sportista iz Subotice podeljena u dva tima, odigrala je fudbalsku utakmicu na Topčideru i tako demonstrirala ovu, za Beograđane novu igru.

Proći će od tada devetnaest godina i subotički klubovi će se naći u zajedničkoj državi i zajedničkom fudbalskom savezu sa beogradskim, zagrebačkim i ostalim timovima iz novog kraljevstva.

U Zagrebu, u kavani „Medulić“, održana je 15.04.1919. godine osnivačka skupština na kojoj su opunomoćeni delegati sedam zagrebačkih i jednog kluba iz Siska, odlučili da se umesto užeg hrvatskog, osnuje savez za područje cele

Amblem sa dresa Bačke
IASu, F. 40, kut.59

Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Tako je osnovan Jugoslovenski nogometni savez sa središtem u Zagrebu.

Po šemi ing. Boška Simonovića, formirane su lokalne lige u okviru oblasti oko glavnih gradova u kojima su organizovani fudbalski podsavezi.²

Prvo državno prvenstvo je odigrano 1922/1923. godine. Pored timova iz Beograda, Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Splita (Jugoslavija, Građanski, Ilirija, SAŠK i Hajduk), u njemu učestvuju i „Bačka“, prvak subotičkog podsaveza.

Pobednici podsaveza igrali su završnicu po duplom kup sistemu a kasnije su se primenjivali kombinovani sistem i ligaško takmičenje.³

Do podele unutar Jugoslovenskog nogometnog saveza (JNS) desile su se brojne promene sistema takmičenja i potresi unutar fudbalske organizacije. Premeštanje JNS iz Zagreba u Beograd 1930. godine, uzburkalo je fudbalske strasti koje se nisu smirile do početka rata 1941. godine i prestanka postojanja zemaljskog saveza.⁴

Od prvog državnog prvenstva, sve do tridesetih godina, povećavanje broja klubova otežavalo je put do plasmana među najbolje. Prvake podsaveza od ligaškog dela prvenstva, sada su delili kvalifikacioni susreti a s druge strane i oštra konkurencija koju je u subotičkom fudbalskom podsavezu „Bačka“ imala u rivalima ŽAK-u i SAND-u, udaljile su klub sa „Somborske kapije“ od završnice prvenstva u kojoj učestvuju fudbalska „elita“.

¹ JAD Bačka (Jugoslovensko atletičko društvo Bačka) je imalo tri sekcije: fudbal, atletiku i tenis.

² *Enciklopedija jugoslovenskog nogometa*, autori Hrvoje Macanović, Mihajlo Andrejević, priredio Mladen Delić, Zagreb (godina izdanja nije naznačena).

³ *List Sportista*, službeni organ jugoslovenskog nogometnog saveza, zborna nogometnih sudija, svih podsaveza i sekcija, petak 2. februar 1934.

⁴ Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 40 Sportsko društvo Bačka – Subotica, br. pred. 193/1929: Jugoslovenski nogometni savez, Svim klubovima J.N.S-a. U nedelju dne 24.XI 1929. održavala se u Zagrebu redovna godišnja skupština ovog saveza, koja je pre njenog završetka raspuštena po izaslaniku državne vlasti iz razloga što je za vreme glasovanja u predlogu B.S.K-a i SK „Jugoslavije“ iz Beograda o prenosu sjedišta saveza, došlo među delegatima do međusobnog objašnjavanja odnosno do bučnog izražavanja ogorčenja među delegatima radi glasanja Ljubljanskih klubova za prenos sjedišta saveza. Buka je u tom času u dvorani postala tako jaka, da predsjedniku nije uspjelo za cijelih četvrt sata uspostaviti red pak su u svrhu, da se prepriječe daljne neugodnosti najprije predsjednik a onda policijski izaslanik raspustili skupštinu...

Bačka u Sarajevu - IASu. F. 40

U takvom položaju u „Bačkoj“ dočekuju 1939. godinu, kada su se priključili inicijativi za osnivanje druge lige, kroz koju bi stigli do atraktivnijih protivnika. Njihova želja, kao i ostalih većih klubova, jeste više prvenstvenih utakmica sa jačim jugoslovenskim timovima, koje bi donele veće interesovanje publike i veću finansijsku dobit.

U predlogu osnivanja II lige⁵ iznose se ideje za stvaranje ovog ranga takmičenja te konstrukcija lige i način popunjavanja.

Paralelno sa ovom inicijativom, 28.04.1939. godine, „Bačkoj“ stiže pristupnica za upis u „Hrvatsku športsku slogu“.⁶ Svim hrvatskim sportskim klubovima u zemlji uputio ju je predsjednik Zagrebačkog Nogometnog Podsaveza g. dr Kraljević.

Već 14.05.1939. godine, hrvatski nogometni klubovi sakupljeni u „Hrvatsku športsku slogu“, donose REZOLUCIJU⁷ koja u sedam tačaka iznosi zaključke konferencije i skupštine. Upravni odbor HŠS je jedini punopravni predstavnik svih hrvatskih nogometnih klubova, zaštitnik njihovih interesa i organizator nogometnih takmičenja.

U sedmoj tački, apostrofira se odluka skupštine da hrvatski klubovi više neće učestvovati u skupštini zemaljskog saveza u Beogradu „...pošto odlučujući faktori zemaljskog saveza nisu još došli do osvedočenja o potrebi prihvata zahtjeva hrvatskih klubova.“

„Poznati stav onih, koji zemaljskim nogometnim savezom upravljaju i ne pokazuju nikakvog razumijevanja za prijekle potrebe i prava hrvatskih klubova, kao i događaji, koji su se

Memorandum 1- IASu. F. 40

odigrali na zadnjoj skupštini zemaljskog saveza, te zaključci, koji su stvoreni bez hrvatskih klubova, sve to jasno pokazuje, da bi hrvatski klubovi bez korijenite izmjene organizacije zemaljskog saveza i nadalje bili izrabljivani.“

Ubrzo posle toga (16. juna 1939. godine) iz Zagreba stiže dopis da je „Bačka“ uvrštena u Hrvatsku ligu.⁸

„Vrlo poštovana gospodo !

Čast nam je izvijestiti Vas, da su prema sugestijama i odobrenju danim na godišnjoj skupštini H.Š.S. od 14. svibnja o.g. na plenumu upravnog odbora, održanog sinoć, jednoglasno imenovani sledeći klubovi u HRVATSKU LIGU : 1/ BAČKA Subotica, 2/ CONCORDIA Zagreb, 3/ GRADJANSKI Zagreb, 4/ HAJDUK Split, 5/ HAŠK Zagreb, 6/ SAŠK Sarajevo, 7/ SLAVIJA Osijek, 8/ SLAVIJA Varaždin, 9/ SPLIT Split“

Nakon sednice Upravnog odbora subotičkog kluba 20. juna 1939. godine, „Bačka“ otpisuje „Hrvatskoj športskoj slozi“⁹

„Upravni odbor „Bačke“ radošću prima na znanje „jednoglasno imenovanje“ za HRVATSKU LIGU, te smatra ovaj čin, kao krunisanje 20 godišnjeg napornog rada ove uprave, koja se nije dala ometati nikakvim prijetnjama. Budite uvjereni, da iza kluba stoji jednoglasno sva publika, koja čeka početak tih utakmica, a sveukupno članstvo je isto tako složeno, kao i igrači. O nekakvom razilaženju u upravi, što su vam možebiti, neki šaputali – ni riječi !“

Izdvajanje klubova u Hrvatsku ligu, koja je pristupanjem tima iz Ljubljane dobila ime „Hrvatsko–slovenska“, nije moglo ostati bez emotivnih reakcija ostatka sportske javnosti.

Jedno od pisama upućeno na adresu JAD (Jugoslovensko atletičko društvo) Bačka, potpisano od „Akcionog odbo-

⁵ IASu, F.40, br. pred. 14/1939.

⁶ IASu, F.40, br. pred. 109/1939.

⁷ IASu, F.40, br. pred. 137/1939.

⁸ IASu, F.40, br. pred. 165/1939.

⁹ IASu, F.40, br. pred. 173/1939.

Memorandum 2 - IASu. F. 40

ra Srba sportista koji traže da se u svim sportskim granama osnuju srpski savezi“, nosi naslov „*Ne na Goleš planinu*“.¹⁰

Autori pisma tvrde da se iznose neistine u cirkularnom dopisu koji je upućen iz Hrvatske svim fudbalskim klubovima u državi, u kojem se poziva na otkazivanje poslušnosti Jugoslovenskom nogometnom savezu. Između ostalog u pismu je rečeno:

„...Mi Srbi smo poznati kao jedan krajnje tolerantan narod, koji mnogo može da otpri. I u sportu smo trpeli i trpimo nestašluke naše braće Hrvata, a perfidiju naše braće Slovenaca. Ono prvo lakše, nego ovo drugo. Mi mnogo što šta možemo da razumemo ali ne možemo da razumemo da oni zabranjuju odigravanje utakmica igračima u državnoj reprezentaciji, da se služe nelegalnim sredstvima, da sportsku hegemoniju koju traže u sportu žele da rešavajujući nesportske probleme. Oni traže Krajinu, Hercegovinu, Boku Kotorsku. Za njih je Novi Sad „mešovito područje“ a Skopski savez „makedonski savez“. - Oni traže da nemaju u sportu nikakvu zajednicu sa Srbima, a ovamo se obraćaju na srpske klubove da ih zavedu na Goleš planinu i iskoriste u borbi za osvajanje vlasti u Savezu. - Oni traže da se sedište Saveza vrati u Zagreb /vidi Jutarnji list od 8 avgusta/. - i sve to traže jer da su oni oštećeni i proganjani...

...A šta je još žalosnije nalaze se i usred Beograda ljudi, na žalost Srbi, koji igraju ulogu Vuka Brankovića. Jedan Kustudić u beogradskoj „Pravdi“ zastupa njihovu tezu i svim silama se zalaže za takav njihov program:“

Iz redova domaćih ljubitelja sporta, u klupskoj arhivi je sačuvano anonimno pismo potpisano sa „Zabrinuti bunjevac“, koje je stiglo na više adresa u gradu.¹¹

„Bunjevci športaši !

Danas je svakom poznato kako su se sportske prilike razvile a pogotovo u Subotici. U sportu ljudi operišu sa nacionalizmom i politikom. Ako je već tako neka bude, ili tako triba da bude. Pitanje je da li Jugoslovenska Bačka ima pra-

vo da se udara u grudi o svom sadašnjem velikom Hrvatstvu ! Nema! Zašto ? Zato što se uvijek služila politikom raznih režima. Zar se ne sjećate kako je čila Bačka, uprava i igrači prošle godine išla na partijsku večeru JRZ¹² na Palić. Ali se prilike prominile pa se prominili i Jugosloveni iz Bačke, i sada bolji Mačekovci od Mačeka. Tako i triba, mi Bunjevci uvijek se podelimo na dva tabora Srbe i Hrvate, i uvijek naša dica sede na vlasti, a jedini razlog jeste, za služenje svim partijama samo je pitanje tko više daje. Tko daje položaje i subvencije i dok davanje traje, mi ćemo svakoga virno služiti. Kažite dali nije tako, i ako sramota za jedan narod ali šta možemo kada su nam takova gospoda !...

...Bunjevci športaši ! Nemojte se zanositi lažnim obećanjima i dertjavi nedorasle dečurlije. Ne dajte se povlačiti javno i tajno iz partije po partiju i nedozvolite da trojka imaju u žepu karte svih partija jer se uvek deru mi smo bunjevci i ništa više, a čim ne dobiju traženi zalogaj odmah mi smo Hrvati. Neka bude svaki ko hoće Hrvat ali ipak u prvom redu da bude pošten čovik. Dolje sumnjivci i prevrtljivci i tajni nacionalisti !“

Iako je „Bačka“ u tom momentu istupila iz Subotičkog fudbalskog podsaveza i priključila se osječkom, veze sa ostalim subotičkim i jugoslovenskim klubovima su ostale dobre i srdačne. Ugovaraju se prijateljske i utakmice za *Dunavski kup*.¹³

Sve su češći i kontakti sa vojnim vlastima koje povremeno zauzimaju igrališta radi vojnih vežbi i pozivaju igrače u rezervne jedinice, u vreme kada je sve jasnije da je novi svetski rat pred vratima. U klubu su uvideli da nije oportuno zamerati se vojsci pri takvom stanju stvari, već se vrlo taktično obraćaju komandi, kada je potrebno zatražiti neki ustupak.

Jedan od primera je pismo Komandantu 41. pešadijskog puka, pukovniku Ljubomiru Petroviću u kome se traži trodnevno odsustvo za fudbalera Gezu Bačliju koji služi u njegovom puku, u Osijeku.¹⁴ Razlog je važno gostovanje u Zagrebu ekipi HAŠK-a, 7.aprila 1940. godine.

U drugom delu pisma pukovniku Petroviću se kaže:

„Gospodine Pukovniče naš klub je jedini čisti slavenski klub u Subotici, a to svoje slavenstvo je iskazao još davno prije rata, kada su iz naših redova rekrutirali najveći i naj-snažniji nacionalni borci za slavensku misao. To nas sada

Na igralištu Bačke - IASu. F. 40

¹⁰ IASu, F.40, br. pred. 223/1939.

¹¹ IASu, F.40, br. pred. 250/1939.

¹² Jugoslovenska Radikalna Zajednica.

¹³ IASu, F.40, br. pred. 128/1940. Nogometno takmičenje pod nazivom „Dunavski kup“ čiji je pokrovitelj i darodavac generalni direktor „Batinih“ preduzeća g. Toma Maksimović.

¹⁴ IASu, F.40, br. pred. 85/1940.

rukovodi da Vas zamolimo Gosp. Pukovniče za učinak, čime bi nam silno pomogli neiskazano zadužili ...“

Pravdajući se subotičkoj javnosti, „Bačkistima“ ide na ruku sledeća okolnost: prvak subotičkog podsaveza ŽAK, te sezone nije uspeo da se plasira u ligašku završnicu prvenstva pošto je u kvalifikacijama eliminisan od novosadske Vojvodine. Nakon reorganizacije, subotički ŽAK je ipak dobio mesto u ligi.

HRVATSKO-SLOVENAČKA FUŽBALSKA LIGA						
TABELA POSLE PETOG KOLA						
1) Gradanski	5	4	1	0	20:0	9 (1)
2) Hašk	5	4	0	1	17:7	8 (2)
3) Sašk	5	3	2	0	10:7	8 (2)
4) Hajduk	5	2	1	2	12:8	5 (3)
5) Konkordija	5	2	1	2	10:13	5 (3)
6) Slavija (O)	5	1	2	2	12:19	4 (4)
7) Bačka	5	2	0	3	8:16	4 (4)
8) Split	5	1	1	3	4:9	3 (5)
9) Slavija (V.)	5	0	2	3	4:8	2 (8)
10) Ljubljana	5	0	2	3	7:17	2 (8)

Tabela - „Sportska revija“, br. 12, 1939. god.

Subotički „Športski list“ broj 175 od 5. rujna 1939. godine, u uvodnom članku „Subotički nogometni pofsavez i reorganizacija“, između ostalog piše: „Ako je ikome koristila

borba za reorganizaciju onda je koristila Subotici, jer je Subotica samo preko te borbe, koju je nosila na svojim leđima isključivo Bačka u cijelom SNP,¹⁵ dobila dva ligaša, a inače ih ne bi imala ni jednoga.“

Događaji koji su sledili, vodili su donekle ka smirivanju strasti. Osnivanje Banovine Hrvatske 26. avgusta 1939. godine, bilo je na neki način prvi korak ka federalizaciji Kraljevine Jugoslavije, koja je malo pre toga započeta na sportskom polju. Do kraja prvenstva su dva saveza našla zajednički jezik i na kraju organizovala razigravanje za prvaka Jugoslavije.

Sačuvana arhivska građa i štampa iz tog vremena svedoče o isprepletenosti politike i fudbala, koliko god se formalno insistiralo na čistoti sportskog duha. Fudbalskim klubovima je od početka bila značajna naklonost političkih stranaka i pojedinaca koji su svojim uticajem i novcem podupirali sportska društva. S druge strane, u očima tadašnjih političkih činilaca, klubovi i njihovi navijači nemaju ništa manji značaj. Iako fudbal u to vreme gotovo da nije donosio materijalnu dobit, on je već tada „najvažnija sporedna stvar na svetu“. Sudeći po emocijama koje su pratile ovaj sport, fudbal je još tih dana bio više od igre.

I učešće „Bačke“ u HSL 1939/40. neminovno izlazi iz sportskog konteksta i podgreva već postojeće podele u tadašnjem društvu. Iako se Subotica nije našla u okvirima novoosnovane Banovine Hrvatske, ovo subotičko sportsko društvo je sebe definisalo kao predstavnika bačkih Hrvata. Time je, kao i sarajevski SAŠK, obezbedilo sebi ulaznicu u Hrvatsko-slovenačku ligu.

„Bačka“ se u HSL našla među jakim timovima i sezonu 1939/40. je završila na pretposlednjem mestu, koje je ipak značilo opstanak. Ligu je napustila poslednje plasirana Ljubljana. Sledeće prvenstvo za sezonu 1940/41. prekinuo je rat i okupacija.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Bácska Labdarúgóklub az 1939-1940. évi horvát-szlovén ligában

A két világháború között a futball nem hozott különösebb anyagi jövedelmet. A sportágot kísérő emocionális háttér azonban már akkor több volt a játéknál. A szabadkai Bácska Labdarúgóklub nagy ambíciókkal rendelkezett – célja a legjobb jugoszláv klubok soraiban a legsikeresebb csapatok elleni játék volt. Ilyen lehetőség 1939-ben kínálkozott először,

amikor a klub meghívást kapott az újonnan alakult horvát – szlovén ligában való részvételre. A bácskai horvátok klubjaként a klub vezetősége egyértelműen elfogadta a meghívást. Ez a gesztus megbolygatta a nyilvánosságot és a szurkolók nemzeti érzületét, kiket végül a közös szenvedély – a futball – mégis egyesített.

SUMMARY

Soccer team Bačka in the Croatian Slavic league during 1939/1940 season

Although soccer wasn't the most profitable between two wars, judging by the emotions that followed this sport, even then it was more than just a game. Soccer team Bačka from Subotica was most ambitious – the team strived to be amongst the best Yugoslav teams and to have matches with the most attractive teams. They got their

chance in 1939, when the team was invited to join the new Croatian Slavic league. The invitation was accepted unanimously partially because the team defined itself as a Croatian soccer team from Bachka. This decision stirred up the fans' and national passions but in the end, all were united by the mutual passion – soccer.

¹⁵ Subotički nogometni podsavez.

Тихомир Костовић,

виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад

Спорт клуб „ФАКО” из Суботице

Сажетак: У раду су изложена „Правила“ спортског клуба „ФАКО“ из Суботице, одобрена решењем великог жупана бачке области у Сомбору, 9. октобра 1929. године. Спортски клуб *СЛОБОДА* преименован је у спортски клуб *ФАКО*, решењем Краљевске банске управе Дунавске бановине II 114183/30 од 26. августа 1931. године. Приликом израде рада коришћена је архивска грађа управног одељења Краљевске банске управе Дунавске бановине. Играчи спортског клуба „Фако“ из Суботице, као и већина чланова управе клуба су били запослени у суботичкој фабрици „Фако“ (I југословенска творница чарапа и трикотаже д. д. Суботица), те отуда и потиче име клуба. Клуб је био под надзором управе у којој су искључиво били намештеници поменуте творнице, који су из својих средстава набавили потребну спортску опрему и справе. Управа клуба „Слобода“ је 1931. године затражила да се постојеће име клуба преименује у име „Фако“, што је одобрено решењем Краљевске банске управе Дунавске бановине II 114183/30 од 26. августа 1931. године. Правила спортског клуба „Фако“ (фудбалски атлетички клуб Олимпија) из Суботице, одобрена су решењем бившег великог жупана бачке области у Сомбору бр. 33652 од 9. октобра 1929. године. У Правилима се истиче да је циљ друштва био да гаји све врсте спорта. Чланови друштва су били: оснивачи, ванредни, редовни, почасни и добротвори. Приход Друштва се састојао из: уписне чланова, редовне чланарине, прихода од помажућих чланова, добротворских уплата, добровољних прилога и свих прихода са спортских утакмица и забава.

Кључне речи: спорт, правила, фабрика, радници.

Играчи спортског клуба „Фако“ из Суботице, као и већина чланова управе клуба су били запослени у суботичкој фабрици „Фако“ (I југословенска творница чарапа и трикотаже д. д. Суботица),¹ те отуда и потиче име клуба. Клуб је био под надзором управе у којој су искључиво били намештеници поменуте творнице, који су из својих средстава набавили потребну спортску опрему и справе.

Чланови Управе су били: председник Иван Вуковић, радник; секретар Мирко Мезеи, приватни чиновник; благајник Милош Драгојловић, возач и перовођа Стеван Лакагош, радник.

Чланови одбора су били: Стеван Мамужић, Андрија Бачић, Андрија Хорват, Густав Поздеровић, Иван Тренка, Михајло Менђан, Стипан Стантић, Рудолф Ердудац и Јосип Михајловић.

Чланови надзорног одбора су били: Андрија Рајх, Антун Ангели, Геза Колесаровић, Јохан Балог и Јохан Имгрунд.

Чланови друштва су били: Марко Копиловић, Албе Тилингер, Цветко Пузић, Лазо Свирчев, Лука Зорић, Паул Бергер, Александар Куташи, Данило Шепер, Јакоб Сепер, Симе Грешл, Јосип Ђенеш, Геза Ђенеш, Антун Флекенштајн, Мирко Слобода, Јосип Нађ, Коломан Сабо, Владислав Шандор, Михајло Футо, Стеван Сабо и Јосип Енги.

Управа клуба „Слобода“ је 1931. године затражила да се постојеће име клуба преименује у име „Фако“ што је одобрено решењем Краљевске банске управе Дунавске бановине II 114183/30 од 26. августа 1931. године.

ФК Фако

¹ Ђерђ Гал, У. Ф. Картел, *поводом књиге Девавари Золтана: Штрајк у фабрици Фако*, у: Зборник Матице српске за друштвене науке, 28, 1961, стр. 191-199.

² Архив Војводине (АВ), Ф. 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине Нови Сад (1929–1941), Нови Сад, II 5356/32.

Правила спортског клуба „Фако“ (фудбалски атлетички клуб Олимпија) из Суботице, одобрена су решењем бившег великог жупана бачке области у Сомбору бр. 33652 од 9. октобра 1929. године.²

У Правилима се истиче да је циљ Друштва био да гаји све врсте спорта. Друштво се делило на секције: фудбалску; лако и тешко атлетичку; културну и по потреби. Да би се дала прилика члановима да вежбају и да се развијају у свим гранама спорта, Друштво је приређивало утакмице на којима су се делила одликовања и почасне награде. Одржавали су културне састанке и заједничке забаве како би се чланови Друштва упознали и зближили.

Чланови Друштва су били: оснивачи, ванредни, редовни, почасни и добротвори.

Оснивачи су били они чланови који су у време оснивања Друштва уплатили по педесет динара.

Ванредни чланови су били подмладак испод шеснаест година, чије су обавезе и права регулисали посебни правилници дотичне секције.

Редован члан је могао бити без обзира на пол, онај ко је навршио шеснаест година и имао непорочну прошлост, са обавезом да ће поштовати правила и извршавати одлуке управе Друштва. Само држављани Краљевине СХС су могли бити чланови Друштва, док ђаци то нису могли бити.

Почасни чланови су били они које је скупштина Друштва изабрала у знак захвалности за њихов пожртвован рад и за напредак у друштву.

Добротвором је постајао онај који би приложио Друштву најмање петсто динара.

Редовним чланом би постајао онај, кога би Управа примила по пријави и препоруци два члана Друштва. Управа је решавала о пријему свих чланова без образложења, а пријављени члан у случају незадовољства је имао право жалбе на скупштини. Приликом пријема члан је био дужан уплатити пет динара за упис и редовну чланарину од пет динара месечно. Редовни члан је имао право да употребљава сва спортска средства којима је Друштво располагало. На приредбама и утакмицама је имао право на попуст који би Управа установила. Редовни члан који не би за три узастопна месеца уплатио чланарину могао се искључити. Ово се односило и на све остале чланове. Против ове одлуке члан је имао право жалбе на главној скупштини Друштва. У случају иступања из чланства, члан је био дужан измирити сву чланарину за годину у којој је пријавио своје иступање.

Приход Друштва се састојао из: уписнине чланова, редовне чланарине, прихода од помажућих чланова, добротворских уплата, добровољних прилога и свих прихода са спортских утакмица и забава.

Органи Друштва су били: управни одбор, казнени одбор, одбор појединих секција и главна скупштина.

Главна скупштина је била редовна или ванредна. Редовна се одржавала сваке године у јануару, а ванредна само на захтев једне трећине чланова или по одлуци управног одбора. По пријему молбе за сазив ванредне скупштине, управа је била дужна ову сазвати у року од четрнаест дана. Редовну главну скупштину је сазивала управа путем штампе на четрнаест дана раније од утврђеног дана. Позив је морао садржавати дневни ред и опомену, као и дан када ће се у случају неодржавања главне скупштине услед недовољног броја чланова одржати друга, без позива и без обзира на број чланова. Глав-

ном скупштином је председавао председник, а у његовом одсуству секретар. У случају једнакости, одлучивао је глас председника. Право гласа на главној скупштини имали су редовни чланови. Избор нове управе се вршио тајним гласањем. У делокруг редовне главне скупштине је спадало: избор перовођа и двојице оверача записника; извештај секретара, благајника и надзорног и управног одбора; избор новог управног и надзорног одбора на годину дана; доношење закључака о предлозима свих чланова (ови предлози су могли бити предати управном одбору најмање шест дана пре одржавања главне скупштине. Изузетно, чланови су могли уз дозволу главне скупштине стављати предлоге непосредно на истој); доносити закључке о промени ових правила; састављала је пословни ред и закључивала о разлазу Друштва.

Управни одбор се састојао од: председника, секретара, благајника, перовође, девет чланова одбора и пет чланова надзорног одбора. Управни одбор је доносио правилник о делокругу појединих секција.

Председник је представљао Друштво према властима и трећим лицима. Имао је право да у свако доба прегледа и проверава књиге секретара и благајника и да доноси одлуке са секретаром у хитним случајевима уз накнадно одобрење управе.

Секретар је водио према упутствима управе све канцеларијске послове, водио је записнике на састанцима и састављао годишњи извештај за главну скупштину.

Благајник је водио све благајничке послове, скупљао улоге, подносио извештај главној скупштини, а на захтев увек и управи. Лично је био одговоран за суму којом је располагао. Благајничке књиге је подносио на увид надзорном одбору.

Перовођа је водио записнике на седницама управе и казног одбора.

Казнени одбор су чинили: председник и четири члана која је бирао управни одбор између себе. Избор овог одбора је вршила управа. Дужност казног одбора је била да доноси одлуке против чланова који би се огрешили о правила и који би радили на штету Друштва. Казне које је изрицао казнени одбор су биле: опомена, привремено или стално удаљење из Друштва. Привремено искључење је могло бити од једног месеца до једне године. Против одлуке казног одбора члан је имао право жалбе управном одбору у року од осам дана од саопштења. Дужност казног одбора је била да сваког месеца прегледа рад благајника и да оверава благајничке књиге.

Друштво је могло престати са радом само ако би се на главној скупштини донела таква одлука.

У случају престанка рада Друштва, целокупна друштвена имовина се морала предати градској управи, која би морала исту чувати пет година. Уколико се Друштво за то време не би поново образовало, градска управа би имовину требала, по својој слободној оцени, предати спортским друштвима.

се фузионирао са Сандом. Новајлија у првом разреду Фако испочетка се држао добро. Прву утакмицу против Грађанског решио је у своју корист те тако добио 2 драгоцена бода, која ће сада због фузије Грађанског изгубити. Спорт је на задњем месту, има изгледа да ће га скоро уступити Факу.

Електр. Централна—Факс 3:1 (1:1)

Изгледало је да ће доћи до изненађења јер је Факс у првом полувремену био боља momчад и већ у првим минутима водно са 1:0. У првом полувремену се слика потпуно изменила. Централна узима иницијативу у своје руке и апсолутни је господар игре. Победила је рутини и издржљивост. Игра је протекла у оштром темпу, те су се неки играчи Факоа заборављали и лупали по ногима, тако да је судан морао неколико играча искључити. О лепоти игре нема ни говора. Болу игру можемо видети код другоразредних клубова.

Од играча се истакао Писанић од Централе, који је и получио сва три гола. Судија Краус допустио

Часопис СВЕ СПОРТ, број 34, 18. новембар 1931, Београд

Табела првенства првог разреда:

Бачка	6	4	2	0	11:3	10
Санд	5	4	0	1	15:6	8
Жак	4	2	2	0	5:2	6
СМТЦ	6	2	1	3	11:13	5
Грађански	5	1	2	2	5:7	4
Елек. Центр.	5	1	1	3	7:9	3
Факс	5	1	1	1	5:11	3
Спорт	6	0	3	3	3:10	3

Табела суботичког подsaveза

Извори и литература

AB, Ф. 126, II 5356/32.
 Ђерђ Гал, У. Ф. Картел, поводом књиге Девавари Золта-
 на: Штрајк у фабрици Факс, у: Зборник Матице српске за
 друштвене науке, 28, 1961, стр. 191-199.

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai Fakó Sportklub

A szabadkai Fakó Sportklub 1929-ben alakult meg Sloboda néven. Játékosai, és a klub vezetőségének többsége a szabadkai Fakó Harisnyagyár (Az I. jugoszláviai harisnya- és kötöttárugyár rt. Szabadka) alkalmazottai voltak. A klub tevékenységét, a sport-

SUMMARY:

Sport club FAKO from Subotica

The players of the FAKO soccer team and the majority of the Board of Directors' members were employed in the Fakó factory in Subotica (the first Yugoslavian hosiery and knitwear factory in Subotica), hence the team's name. The team was supervised by the Board of Directors which consisted exclusively of appointees by factory members'

ПРВЕНСТВО СУБОТИЦЕ

Суботина. — После шестог кола јесенег првенства првог разреда у Суботици води „Бачка“ са 4 добијене и две нерешене утакмице. Следи след са изгубљених 2 бода, због чега Жак првак подsaveза са 2 добијене и 2 нерешене утакмице. На челу табеле моментално се налази Бачка са 10 бодова од 6 утакмица СМТЦ као и Електрична Централна несретан у борби за првенство. Доста мучка задају Бачкој, Жак и Санду док им уступе бодове. Електрична Централна се знатно опоравља. У задњим утакмицама извукла је добре резултате са Спортотом 4:0 и са Жаком 0:0. Грађански се фузионирао са Сандом. Новијација у првом разреду Факс испочетка се држао добро. Прву утакмицу против Грађанског решио је у своју корист те тако добио 2 драгоцена бода, која ће сада због фузије Грађанског изгубити Спорт је на задњем месту, има изглед да ће га скоро уступити Факсу.

Жак се испочетка понашао као најбољеопашани кандидат за јесенег првака. Истита има одбрану најбољу у Суботици нарочито халф-иницу, која је непревазиђена, али нема у ниједну реализатора сем Јединог Кишића. Бачка је опоравила у пријатељским сусретима младе играче који су се показали као добре ламене, чак и боље од протимама. Нарочито треба споменути да Бачка има доста младих играча у резерви и подматку из које може доста важије. Она ће уприти све силе да се и даље задржи на челу табеле. Ако „Нетој“ заигра и у будуће као у задње време, нише него сигурно да ће успети.

Како стоји са Сандом? Срећом дошла је фузија са стране Грађанског па има изгледа и он да одо-

го погледа, али то ће зависити од Верага и Чике Будиновића.

Од играча Грађанског извуклине Сандов дрес Стојановић, (Цица), полутка и Жак хригани хаџи. Санд је сас играча добио и физикалне-ре Грађанског т. Др. Ђорђевића и т. Шибалића који су пре годину лави испустили из Санда. Санд је са овом двојицом несумњиво добио много. Вечере су нимк успеле.

Табела првенства првог разреда:

Бачка	6	4	2	0	11:3	10
Санд	5	4	0	1	15:6	8
Жак	4	2	2	0	5:2	6
СМТЦ	6	2	1	3	11:13	5
Грађански	5	1	2	2	5:7	4
Елек. Центр.	5	1	1	3	7:9	3
Факс	5	1	1	1	5:11	3
Спорт	6	0	3	3	3:10	3

Након шестог кола првенства другог разреда у Суботици воде Поштарни са 4 добијене и једном изгубљеном утакмицом. Златни санди Радичевић орло жанава momчад са изгубљених 3 бода. На петпу засада још најбоље стоји Тавк са 6 бодова од 3 утакмице одиграли са најслабијим клубовима. Јадни Хакоах изгледа оста ће га судбина

Жак, првак субот

Часопис СВЕ СПОРТ, број 33, 11. новембар 1931, Београд

Sastanci posvećeni temama iz istorije zdravstvene kulture u Subotici

Sažetak: U radu je iznet hronološkim putem prikaz sastanaka koji su se održavali sa temama o događajima iz istorije zdravstvene kulture u Subotici. Delom su ti sastanci bili u organizaciji Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine a povremeno i u organizaciji Lekarskog društva u Subotici, Opšte bolnice Subotica, Gradskog muzeja i Gradske biblioteke u Subotici. Poslednji Sastanak je bio u Subotici / Bač. Dušanovo 6. oktobra 2012. godine.

Ključne reči: Zdravstvo u Subotici, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine, Lekarsko društvo u Subotici.

Sekcija za istoriju medicine i farmacije osnovana je 1950. godine pri Srpskom lekarskom društvu (SLD)¹ a Sekcija za povjest medicine pri Zboru liječnika Hrvatske, verovatno pre 1954. godine.² Udruženje sekcija za istoriju medicine Jugoslavije osnovano je 1950. godine kao Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Zadatak Društva (Sekcije) je bio da članovi nalaze dokumenta i spise iz istorije zdravstva, da organizuju sastanke i da rezultate svog rada usmeno ili pismeno saopštavaju.

U Novom Sadu je 22. novembra 1964. godine zalaganjem prof. mr pharm. dr Andrije Mirkovića i još nekoliko lekara i farmaceuta i uz pomoć dr Milorada Pavlovića, tadašnjeg Pokrajinskog sekretara za zdravlje i socijalnu politiku, osnovana *Sekcija za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*. Za predsednika je izabran prof. dr Vladimir Milićev, a za sekretara prof. mr pharm. dr Andrija Mirković.^{3 4}

Sledeće, 1965. godine, formirana je pri *Sekciji Komisija* za izbor i ocenu radova: prof. dr Uglješa Krstić, dr vet. Stevan Korolija i mr pharm. Milan Mičić.

U organizaciji *Sekcije* održan je u Novom Sadu 17. decembra 1966. godine *Simpozijum „Ikonografija istorije zdravstvene kulture jugoslovenskih zemalja do kraja XVIII veka“*.

I NAUČNI SASTANAK DRUŠTVA ZA ISTORIJU ZDRAVSTVENE KULTURE U JUGOSLAVIJI

Poznavanje i priznanje zdravstvenoj zaštiti u Subotici

● **Naučnom skupu biće podneseno dvadeset referata i naučnih saopštenja iz prošlosti i razvoja zdravstva u Subotici**

Danas, sutra, 24. i 25. oktobra, Subotica će biti domaćin I naučnog skupa Društva za istoriju zdravstvene kulture u Jugoslaviji, na kome će se okupiti oko 200 medicinskih, veterinarskih i apotekarskih radnika iz Vojvodine i Srbije, koji se, pored svog svakodnevnog rada, bave i problemima istraživanja i razvika zdravstvene kulture u Jugoslaviji.

Predlog o organizovanju ovog naučnog skupa u Subotici...

Subotičke novine, 24. oktobar 1969.

Na Godišnjoj skupštini *Sekcije* 17. novembra 1967. godine izabrani su: predsednik prof. mr pharm. dr Andrija Mirković i sekretari mr pharm. Dragiša Jankulov i dr Bosa Popović. U Upravni odbor izabran je i dr Antun Liht iz Subotice. Osnovane su Komisija za koordinaciju naučno-istraživačkog

¹ Konstantin Brankovan, *Specijalističke sekcije lekarskog društva posle Drugog svetskog rata*, u: Spomenice SLD 1872–1972, 1972, str. 355-359.

² Vladimir Dugački, *Grada za Bibliografiju Zbora liječnika Hrvatske*, u: Liječnički vjesnik, god. 96, br. 2, 1974, str. 92-97 (knj. 111, koju je izdala Sekcija za povjest medicine povodom I sastanka historičara medicine, farmacije i veterine, Zagreb 1974).

³ Dragiša Jankulov, *Rad Sekcije za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije od 1964. do 1970. godine*, u: Zbornik radova II sastanka Sekcije za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Vršac, 1970.

⁴ Miloš Malenković, *Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine – istorijat od osnivanja*, rukopis.

Pozivnica za obeležavanje 110 godina Hitne pomoci

rada i Komisija za prikupljanje istorijskog materijala u kojoj je bio i dr Andrija Baš iz Subotice.⁵

Odlučeno je da se sastanci održavaju godišnje u jednom mestu Vojvodine, da se prvenstveno obrađuju i saopštavaju teme iz mesta i okoline gde se sastanak održava, da sastanak traje najviše dva dana i da se štampa Zbornik radova sa održanog sastanka. Predloženo je da se formiraju *mesne grupe* lekara, apotekara i drugih zainteresovanih koje bi sakupljale dokumente iz istorije zdravstvene kulture dotičnog mesta i koje bi bile naročito aktivne prilikom organizovanja sastanaka.⁶ U Subotici su se u ovom periodu zanimali za istoriju zdravstvene kulture: dr Aleksandar Štajnfeld (Steinfeld Sándor, 1905–1972), dr Antun Licht (Licht Antun, 1914–1981), dr Andrija Baš (Basch Andrija, 1922–1985) i mr pharm. Aurel Štadler (Stadler Aurél, 1894–1973).

Radna grupa (dr Antun Liht, dr Andrija Baš, dr Stevan Zomborčević (1927) predsednik Podružnice SLD) pripremila je u organizaciji *Sekcije* i Podružnice u Subotici *Prvi sastanak Sekcije za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije* 24. i 25. oktobra 1969. godine. U Velikoj većnici Gradske kuće, u svom uvodnom izlaganju dr Milorad Pavlović, predsednik *Sekcije*, rekao je: „...Proučavanje zdravstvene kulture Vojvodine zahteva složen i obiman rad. Da bi mogli što potpunije i celovitije obraditi bogatu istorijsku prošlost Vojvodine, Upravni odbor je odlučio da pristupi sistematskom i planskom održavanju sastanaka u pojedinim mestima Vojvodine...“ U završnoj reči na kraju Sastanka predložio je da se osnuju *Podružnice Sekcije* kako bi se sistematski radilo na proučavanju zdravstvene kulture pojedinih mesta i njegove okoline. Za vreme Sastanka u vestibulu Gradske kuće priređena je izložba iz arhivske građe Istorijskog arhiva Subotice iz oblasti zdravstvene kulture. Na Sastanku je saopšten 21 rad i izdat je Zbornik radova.⁷

Sekcija za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije menja 1977. godine ime u *Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine*.⁸

U Subotici je održan *IX sastanak Naučnog društva* 11. i 12. novembra 1978. godine uz učešće velikog broja zdravstvenih radnika iz Beograda, Pančeva, Sombora i drugih mesta Vojvodine. Sastanak je otvorio prof. dr Stojan Vučković,

Naučni sastanak povodom 100 godina I naučnog sastanka u Subotici

predsednik *Naučnog društva*. U Zborniku štampano je 50 radova.⁹

Od poslednjeg redovnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine u Zrenjaninu 1979. godine pa do 2002. godine sastanci su se održavali povremeno, najčešće radi obeležavanja nekog značajnijeg događaja iz istorije zdravstva: Novi Sad 1980. godine – 250 godina novosadske bolnice; Sombor 1981. godine – 100 godina časopisa „Zdravlje“ dr Milana Jovanovića–Batuta; Bač 1984. godine – 750 godina prve bolnice u Vojvodini (1234–1984); Ilok 1995. godine – 200 godina od sremske epidemije kuge i dr.

Godine 2002. obnovljen rad *Društva* (predsednik prof. dr Lazar Lepšanović, sekretar prim. dr Miloš Malenković) održava jednodnevne sastanke sa 3-4 referata, 3-5 puta godišnje za preporukom (pošto se zbornici radova neće izdavati) da autori svoje prikazane radove objavljuju, po mogućnosti, u nekom stručnom časopisu.¹⁰

Od 1980. godine nemam podataka o radu Sekcije za istoriju medicine i farmacije SLD sve do 19. marta 2009. godine kada je obnovljen rad Sekcije.¹¹ a za rad Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije znam da je XIX sastanak Društva održan u Novom Sadu 14. i 15. XII 1968. godine (poslednji-?).

U Subotici su se od 1978. do 2002. godine a i kasnije, sastanci *Društva* održavali prigodno (povodom nekog značajnog datuma za istoriju medicine grada) u organizaciji Društva lekara Vojvodine – Podružnice u Subotici, Gradske biblioteke, Opšte bolnice i drugih kulturnih ustanova. Osamdesetih i devedesetih godina XX veka, javljaju se sa radovima iz istorije zdravstva grada dr Emil Libman (1927), dr Marko Sente (1953), dr Deže Čuso (Csúszó Dezső, 1952).¹²

Obeležavanje 40-godišnjice svoga rada u posleratnom periodu *Lekarsko društvo* u Subotici je održalo 26. oktobra 1985. godine. U stručnom delu Godišnje skupštine izneo je kratak referat „O radu Podružnice proteklih 40 godina“ dr Pal Boza (1929–2011), predsednika Podružnice. Izdata je i knjiga (zbornik radova) „40 godina rada Lekarskog društva u Subotici

⁵ Dragiša Jankulov, navedeno delo.

⁶ Miloš Malenković, navedeni rukopis.

⁷ Zbornik radova I sastanka Sekcije za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Subotica 1969; J. Stipić, *Poznavanje i priznanje zdravstvenoj zaštiti u Subotici – Prvi naučni sastanak Društva za istoriju zdravstvene kulture u Jugoslaviji*, u: „Subotičke novine“, 24. oktobra 1969, str. 6.

⁸ Miloš Malenković, navedeni rukopis.

⁹ Zbornik radova IX sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine, Subotica 1978.

¹⁰ Miloš Malenković, navedeni rukopis.

¹¹ Brana Dimitrijević, *To se zove zora*, u: Književne novine, god. 61, br. 1164, april 2009.

(1945–1985)“ uz pomoć Medicinskog centra – OOUR Zavod za zdravstvenu zaštitu Subotica (odgovorni urednik prim. dr Milan Vuković, direktor Medicinskog centra, glavni urednik prim. dr Emil Libman). U knjizi (zborniku) su radovi: 1. Dr Lajoš Seker – Razvoj zdravstvene službe u Subotici; 2. Dr Emil

Prikaz knjige „Istorija subotičke bolnice“

Libman – Razvoj i rad Društva lekara Vojvodine – Podružnice u Subotici od 1945. do 1985. godine; 3. Dr Rozmari Bukvić, dr Vera Priboj i dr Katalin Adam – Retrospektivni pregled razvoja zubno-lekarske službe na teritoriji Opštine Subotica; 4. Mr pharm. Imre Bucko – Razvoj apotekarske službe; 5. Jolan Mazalica, Adela Filipović i Vukosava Zrnić – Rad Saveza zdravstvenih radnika u Subotici i 6. Dr Bela Tóth – Iz istorije Hitne medicinske pomoći u Subotici.

Jubilej povodom 600 godina postojanja i razvoja grada Subotice gradska uprava je obeležila nizom manifestacija tokom 1991. godine. Na sugestiju prof. dr Vojislava Nikolića, člana Redakcijskog odbora Medicinskog pregleda, dr Emil Libman, dr Zvonimir Kiš, direktor Medicinskog centra i dr Miloš Stanković, predsednik Lekarskog društva u Subotici, kao gosti-urednici, sačinili su svečani, jubilarni broj časopisa (br. 3-4 za 1991. godinu) posvećen *proslavi 600-godišnjice postojanja i razvoja grada Subotice*. Pored stručnih radova subotičkih lekara, štampani su i radovi iz istorije zdravstvene kulture Subotice: prof. dr V. Nikolić i dr Dubravka Flego – „Kolevka“ juče, danas, sutra;¹² dr Emil Libman – Tragom pisane reči o razvoju medicinske misli u Subotici tokom poslednja tri stoleća (1686–1990) i 250 godina zdravstvene zaštite u Subotici (1740–1990); Gašpar Ulmer, arhivski istraživač Istorijaskog arhiva Subotica – Malo razumevanja za siromašne, bolesne i napuštene u Subotici krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka i Bela Duranci, istoričar umetnosti – Šest vekova Subotice a izdata je i knjiga „Kolera u Subotici 1873. godine“ Ivana Pančiča (1933–1992), specijaliste za kliničku psihologiju naše bolnice, inače poznatog književnika-pesnika. Gradski muzej je postavio 7. maja 1991. godine stalnu postav-

ku u Gradskoj kući posvećenu razvoju grada. U bolnici je otvorena nova Biblioteka u adaptiranim prostorijama nekadašnjeg Odeljenja za plućne bolesti.

Uprava Zavoda za zaštitu zdravlja Subotica organizovala je Svečanu akademiju u Velikoj većnici Gradske kuće 13. novembra 1992. godine povodom *80 godina razvoja i rada Zavoda za zaštitu zdravlja Subotica (1912–1992)*. Dr Bogoljub Zelen (1932–2008), direktor Zavoda održao je referat „Preventivne mere protiv zaraznih bolesti u XVIII i XIX veku i razvoj Zavoda za zaštitu zdravlja u Subotici“.

Promocija knjige „Društvo lekara u Subotici, 2006.“ u Gradskoj Biblioteci,

U Zborniku radova pored referata podnetih u stručnom delu sastanka, nalazi se i referat dr. B. Zelena.

Oftalmološka sekcija Srpskog lekarskog društva (Beograd) održala je svoj Sastanak u Subotici 1993. godine u okviru *125-godišnjice od osnivanja i rada Odeljenja za očne bolesti subotičke bolnice (1868–1993)*. Tom prilikom je dr Boriša Karadžić, oftalmolog naše bolnice, podneo referat „Istorijat razvoja i rada Odeljenja za očne bolesti bolnice u Subotici“. Autor nije objavio rad.

Proslava *100 godina postojanja Biblioteke Zdravstvenog centra u Subotici (1894–1994)* održana je 25. novembra 1994. godine promocijom knjige: dr Emil Libman, prof. Ljiljana Čović „100 godina Biblioteke Zdravstvenog centra“ u prostorijama bolnice. Pored dr Milana Mrdanova, direktora Zdravstvenog centra, o knjizi su govorili dr E. Libman i Milovan Mikoković, književnik. U samoj Biblioteci postavljena je mala Izložba najstarijih primeraka medicinske literature koja se nalazi u Biblioteci Zdravstvenog centra. Pored spomenute, izdata je i knjiga „Bibliotečko-informativni sistem u zdravstvenim centrima Srbije“ koja sadrži saopštenja „okruglog stola“ održanog istog dana u prostorijama Bolnice.¹⁴

¹² Emil Libman, *Medicinska bibliografija Subotice 1828–2005*, Subotica 2005; *Leksikon Podunavskih Hrvata–Bunjevaca i Šokaca*, sv. 5, Subotica 2006.

¹³ „Kolevka“ je Dom za zaštitu i zbrinjavanje socijalno ugrožene, nepokretne odnosno delimično pokretne dece, za zbrinjavanje i ublažavanje posledica ometenosti dece u psiho-fizičkom razvoju kao i ambulantno-polikliničku zaštitu (iz knjige *Kolevka ljuđa srcem – sto godina Doma za decu*, Subotica 2003).

¹⁴ U knjizi su radovi: Sistem biomedicinskih naučnih informacija Srbije (Dačić, M., Beograd), Osnovne karakteristike bibliotečko-informacionog sistema i sistema biomedicinskih naučnih informacija (Pejić, Mirolava, Novi Sad), Obim i struktura korisnika sistema biomedicinskih naučnih informacija Srbije (Torbica, N. i sarad., Beograd), Baze podataka na računarima u biblioteci Medicinskog fakulteta u Novom Sadu (Brkić, Silvija i sarad., Novi Sad), Mogućnosti medline baze u informisanju korisnika (Ilijić, Zorka, Novi Sad), Kompiuterska baza podataka o lekovima u Jugoslaviji (Mikov, M. i sarad., Novi Sad), i Zaključci diskusije „okruglog stola“ (Čović, Liljana, Subotica).

Proslava povodom 100 godina postojanja i rada Bolnice paviljonskog tipa u Subotici (1897–1997) počela je 12. septembra 1997. godine promocijom knjige „Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara” dr Emil Libman u čitaonici Gradske biblioteke. O knjizi su govorili dr Zvonimir Kiš, direktor Zdravstvenog centra, Milovan Miko- vić, književnik, Gašpar Ulmer, arhivista u Istorijskom arhivu Subotice, dr Marko Sente i autor. U okviru proslave prikazana je i knjiga – dr M. Sente: „Istorijat otorinolaringologije u Subotici (1906–1996) 17. septembra 1997. godine, takođe u Gradskoj biblioteci a o knjizi su sem autora govorili još prof. dr sci med. Radivoj Topolac, otorinolaringolog sa Med. fakulteta u N. Sadu, dr Zvonimir Kiš i dr Bogoljub Zelen, direktor Zavoda za zaštitu zdravlja u Subotici. Istog dana otvorena je *Izložba* fotografija i dokumenata o subotičkoj bolnici u predvorju Gradske kuće uz pomoć Istorijskog arhiva Subotice. Uprava Zdravstvenog centra održala je Svečanu sednicu 19. septembra 1997. u Velikoj većnici Gradske kuće. Dr. Z. Kiš izneo je referat „Istorijat razvoja bolnice u Subotici”.

Avgusta 1899. godine Subotica je bila domaćin XXX putujućem Sastanku lekara i prirodoslovaca Ugarske (Magyar orvosok és természetvizsgálók XXX vándorgyűlése Szabadkán). Kako je to bio *Prvi naučni sastanak u Subotici*, želja je bila da se *stogodišnjica (1899–1999)* proslavi tokom 1999. godine. Zbog poznatih političkih događaja (bombardovanja Srbije) to nije bilo moguće pa smo sledeće godine 26. maja održali taj značajni jubilej u istoriji zdravstva Subotice u EKO centru na Paliću. Na Sastanku su učestvovali sa referatima i kolege iz Bačke Topole, Sombora i Sremske Mitrovice. Kako na naš dopis da se *Sastanak* vodi pod imenom Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine nismo dobili odgovor iz Novog Sada, to su članovi organizacijskog odbora SLD–DLV Podružnice Subotica, Zavoda za zaštitu zdravlja Subotica i Istorijskog arhiva Subotice odlučili da Sastanak ima samo naziv naučni, a knjiga (zborniku radova) *Vek naučnih pregnuća*. Sastanak je, ipak, pozdravio prof. dr Vojislav Jovanović, predsednik Naučnog društva, koji je nakon toga ubrzo napustio Suboticu. Bio je jedini učesnik iz Novog Sada. Održavanje ovog jubilarnog skupa pomogla je Skupština opštine Subotica. U knjizi (zborniku) je štampano 18 radova.¹⁵

Na Sastanku patologa Vojvodine u Subotici 21. decembra 2001. godine pored stručnih radova iznet je i referat – dr Emil Libman i dr Karolj Novak „*Istorijat službe za patologiju u Subotici, 1743–1961.*“ Rad je štampan u Ex Pannonia, časopisu Istorijskog arhiva Subotica, br. 5-6-7 (2003); 63-74.

3. maja 2003. godine Svečanom akademijom u Velikoj većnici Gradske kuće obeležena je *100-godišnjica od osnivanja i rada „Kolevke“ – Doma za odojčad i malu decu (1903–2003)*.¹⁶ Izdata je i prigodna knjiga „Kolevka ljulja srcem“ u kojoj je rad dr E. Libmana „Grad brine o deci – staranje o napuštenoj deci u Subotici tokom XVIII i XIX veka“.

Promocija knjige Emila Libmana „*Istaknuti lekari Subotice, 1792–1992*“ održana je u Zavičajnoj galeriji slika „Dr Vinko Perčić“ 5. decembra 2003. godine. Osim autora o knjizi su

Promocija knjige „*Društvo lekara u Subotici*“, 2006.

govorili Lazar Merković (1926), književnik, dr Lazar Bosnić (1939) i Stevan Mačković (1959), direktor Istorijskog arhiva Subotica. Autor je iste godine dobila nagradu „Dr Ferenc Boddrogvari“ koju Kulturno-prosvetna zajednica Skupštine opštine Subotica dodeljuje za značajna dela iz oblasti kulture i obrazovanja pojedincima ili društveno-kulturnoj ustanovi.

U okviru Sastanka Sekcije ginekologa i akušera SLD-a (Beograd) u Subotici održano je oktobra 2005. godine *Veče posvećeno uspomeni na dr Dušana Maluševa*. Pored stručnih radova izneo je dr Luka Andjelić referat o radu i životu dr D. Maluševa, velikog i poznatog hirurga i ginekologa u Subotici pa i u Jugoslaviji u periodu od 1918. do 1941. i od 1944. do 1951. godine.

Maja 2006. godine predstavljena je knjiga: dr E. Libman „*Lekarska društva u Subotici 1880–2005*” u Gradskoj biblioteci. O knjizi su govorili dr M. Sente, prof. Judita Plankoš iz Gradske biblioteke, Stevan Mačković, direktor Istorijskog arhiva Subotica i autor.

U prostorijama Društva lekara Vojvodine – Srpskog lekarskog društva Podružnica Subotica promovisana je 14. juna 2006. godine knjiga – Dr Emil Libman „*Lekarska društva u Subotici 1880–2005*“ izdata povodom 125-godišnjice od osnivanja i rada Lekarskog društva u Subotici. O knjizi su govorili Stevan Mačković, direktor Istorijskog arhiva Subotica, prof. Judita Plankoš iz Gradske biblioteke Subotica i sâm autor.

U velikoj većnici Gradske kuće priređeno je svečano veče 1. oktobra 2006. godine povodom 165-godišnjice od osnivanja Prve Građanske bolnice u Subotici. Dr Goran Bićanin (1961) v. d. direktor Opšte bolnice u Subotici podneo je referat „*Osnivanje i razvoj bolničke službe u Subotici*”. Dr E. Libman je objavio rad „*Otvaranje prve Građanske bolnice u Subotici 1841. godine*”, u časopisu Ex Pannonia, br. 11 (2007): 68–73.

U organizaciji Zdravstvenog centra, Doma zdravlja – Služba za hitnu medicinsku pomoć i Skupštine Opštine Subotica održan je 25. oktobra 2006. godine u prostorijama Podružnice DLV–SLD Naučni skup – *110 godina od osnivanja*

¹⁵ *Vek naučnih pregnuća (A tudományos fellendülés századai)*, Subotica 2000; Emil Libman, D. Crnjaković, *Izveštaj sa stručnog skupa povodom stogodišnjice Prvog naučnog sastanka u Subotici maja 2000*, u: Med. pregl., god. 54, br. 3-4, 2001, str. 198-199.

¹⁶ Sirotište, kako se zvalo, osnovano je u Subotici 1900. godine i bilo je pod pokroviteljstvom Ispostave „Belog krsta“ iz Budimpešte. Dopisom Ministarstva unutrašnjih poslova (br. 44289 V.c. od 3. V 1903. godine) odvaja se od Državnog sirotišta u Budimpešti i od 1. maja 1903. godine samostalno deluje. (Emil Libman, *Grad brine o deci...* u: *Kolevka ljulja srcem*, Subotica 2003, str. 9-19). Ime „Kolevka“ potiče iz 1920. godine kada je prof. Tihomir Ostojić iz novosadske gimnazije sugerisao dr Đuri Jovanoviću, pedijatru i upravniku Dečjeg doma u Subotici da Domu da ime Kolevka (*Med. preg.* god. 39, br. 11-12, 1986, str. 609-610).

i rada Hitne medicinske pomoći u Subotici (1896–2006). Na Skupu su podneti sledeći referati: 1. Dr Deže Čuso (Csúszó Dezső) – Počeci organizovanog spasavanja u svetu; 2. Stevan Mačković, direktor Istorijiskog arhiva Subotica – Društvene prilike u Subotici na prekretnici XIX i XX veka; 3. Dr Emil Libman – Biografija dr Antala Barte (1860–1935), osnivača Stanice za Hitnu pomoć; 4. Dr Deže Čuso – Prvih deset godina organizovanog spasavanja u Subotici; 5. Melinda Mikloš (Miklos Melinda), student, instruktor spasavanja na vodi – Počeci spasavanja na vodi u Subotici na Paličkom jezeru (1902); 6. Dr Kornelija Jakšić–Horvat, specijalista urgentne medicine – Hitna medicinska pomoć pod okriljem zdravstvenih ustanova (1947–2006). Zbornik radova nije izdat a rad dr E. Libmana štampan je u Ex Pannonia, br. 14 (2011): 17-23.

Gradska biblioteka u Subotici održala je u svojim prostorijama 22. januara 2010. godine Svečanu akademiju – 200 godina od rođenja dr Vince Zomborčevića (1810–2010), poznatog subotičkog lekara početkom XIX veka. Posle prigodnih uvodnih reči Dragana Rokvića, direktora Gradske biblioteke, dr Stevan Zomborčević, potomak dr V. Zomborčevića poklonio je Gradskoj biblioteci nekoliko originalnih dokumenata koji su bili svojina dr V. Zomborčevića. Dr Emil Libman je izložio referat – Poznati lekar i bibliofil, dr Vince Zomborčević; Nevenka Bašić–Palković, bibliotekar savetnik stručne Biblioteke Gradskog muzeja u Subotici podnela je referat – Šta (ni)je čitao bibliofil dr Vince Zomborčević; Mila Kujundžić, profesorka matematike Medicinske škole u Subotici, održala je zanimljivo izlaganje – Kako su u antici doživljavali vezu između brojeva i medicine; Mile Tasić, bibliotekar Zavičajnog odeljenja Gradske biblioteke predstavio je dr V. Zomborčevića iz aspekta zavičajnosti a mr Rita Fleis, bibliotekar, priredila je po svome odabiru izložbu starih i retkih knjiga iz Biblioteke dr Vince Zomborčevića, koje se čuvaju u Gradskoj biblioteci. Referati dr Emila Libmana i Nevenke Bašić–Palković objavljeni su u Rukovetu, časopisu za književnost, umetnost i kulturu vol. 56, br. 1-4 (2010): 14-19 odn. 20-22.

Povodom obeležavanja 230-godišnjice apotekarstva u Subotici održana je 26. septembra 2010. godine u prostorijama Gradskog muzeja promocija knjige Mirka Grlice, istoričara i muzejskog savetnika – „Galenovi naslednici, subotičke

apoteke i apotekari kroz istoriju“. Osim autora na promociji su govorili o knjizi mr pharm. Svetlana Stojkov–Rudinski, direktor „Subotičke apoteke“ Biači Marija, član Gradskog veća za zdravstvo i dr Emil Libman.

Dana 6. oktobra 2012. godine organizovan je (radna grupa dr Emil Libman, dr Luka Anđelić, Neda Dimovski, arheolog Gradskog muzeja) u Subotici/Bač. Dušanovu Sastanak Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine – Društva lekara Vojvodine – Srpskog lekarskog društva a povodom 171-godišnjice postojanja bolnice u Subotici, ali i kao „omaž“ (hommage) prim. dr Emilu Libmanu, istaknutom istoričaru zdravstvene kulture Subotice do sada. Nakon svojih uvodnih reči pri otvaranju sastanka, predsednik Društva prim. dr M. Malenković pročitao je dopis prof. dr Teodora Kovača, doajena Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine: „Uprkos moje želje i namere nisam u mogućnosti da prisustvujem ovom Sastanku. To mi pada utoliko teže što neću moći da lično čestitam kolegi Libmanu za njegov dugogodišnji rad i doprinos izučavanju zdravstvenih prilika i zdravstvene službe u Subotici i okolini. S kolegom Libmanom poznajem se skoro 50 godina i povremeno smo saradivali bez ikakvih problema. To mi čini još težim, da lično ne mogu kolegi da čestitam ono što je on uradio i radi. Želeći prisutnim članovima Naučnog društva uspešan rad i još jednom čestitajući prim. dr. Libmanu, srdačno pozdravlja sve prisutne, prof. dr Teodor Kovač.“

Sastanak se nastavio izlaganjem dr Vladimira Sakača, sekretara Društva, inače interniste i predavača istorije medicine na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu: O nastanku i razvoju zdravstvene kulture Subotice kroz knjige i dela prim. dr Emila Libmana.

Usledili su, zatim, referati: dr Emil Libman – Dr Kovač Antal, prvi upravnik Građanske bolnice u Subotici; Tatjana Segedinčev, arhivska savetnica Istorijiskog arhiva Subotice – Zdravstvena služba u Subotici nakon Drugog svetskog rata za vreme Vojne uprave (1944–1945) i Neda Dimovski, arheolog Gradskog muzeja Subotice – Srednjevekovne trepanacije u Vojvodini. Izlaganja se objavljuju u ovom broju časopisa Ex Pannonia.

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai egészségügy történetével foglalkozó tanácskozásokról

A munka az egészségügy történetével foglalkozó szakmai összejelentések időrendbeni bemutatását tartalmazza. Ezeket a tanácskozásokat főleg a vajdasági egészségügy történetével foglalkozó Tudományos Társaság, ritkábban a Szabadkai Orvosok Egyesü-

le, a Szabadkai Közkórház, a Városi Múzeum vagy a Szabadkai Városi Könyvtár szervezte. Az utolsó tanácskozást 2012. október 6-án tartották meg Szabadkán / Dušanovón.

ZUSAMMENFASSUNG

Über die mit der Geschichte des Gesundheitswesens in Subotica befassende Konferenzen

In der Arbeit werden die mit der Geschichte des Gesundheitswesens in Subotica befassenden Konferenzen vorgestellt. Diese sind meist von dem mit der Geschichte des Gesundheitswesens in Vojvodina befassenden Wissenschaftlichen Gesellschaft organi-

siert, manchmal aber auch von dem Ärzten-Verein in Subotica, von dem städtischen Krankenhaus, Museum oder von der Bibliothek. Die letzte Konferenz fand am 6. oktober 2012. in Subotica / Dušanovo statt.

Dr Vladimir Sakač,
specijalista interne medicine - nefrolog

Grad čini ljude, a ljudi čine grad – Subotica i dr Emil Libman

Sažetak: Dr Emil Libman je zasigurno jedna od najplodotvornijih hroničara Subotice, kao i najznamenitiji beležnik zdravstvene kulture ovog grada. Autor je 64 rada, a koautor u 55 radova koji su objavljeni u domaćoj kao i u inostranoj periodici. Po odlasku u penziju, dr Libman se bavi izučavanjem zdravstvene kulture u Subotici.

Ključne reči: Subotica, dr Emil Libman, razvoj zdravstvene kulture Subotice.

Grad čine ljudi, a ljudi čine – grad. Ili obrnuto. Ko je u tom sočijeniju stariji, večno je pitanje, i biće i nadalje....navijek. Na ovim našim prostorima, vojvođanskim, a i šire, Subotica je od najstarijih mesta, potonjih gradova. Najznamenitijima, najvažnijima, najdelotvornijima i najuticajnijima. Naselje koje se prvi put spominje s krajem XIV veka kao Zab(o)atka, pa kao Šanac 1720. – Status Militaris in Fossato Szabathka, te privilegovana komorska varoš 1743 – Sent Marija, od 1779 je postala Slobodni kraljevski grad - Marija Tereziopolis... Pisali su o Subotici kao naselju, mestu, gradu... mnogi.

Grad čine ljudi, a ljudi čine grad. Dr Emil Libman je zasigurno jedan od građana Subotice, ne samo živućih, već gledano s vremena, a od nastanka grada, pa do dana današnjih, sadašnjih dana, jedan od naplodonijih hroničara Subotice, najznamenitiji beležnik zdravstvene kulture grada, zasigurno, ali i beležnik sveobuhvatne istorije njegove. Tek po koji je Subotičanin objavio tolike knjige i toliki broj radova, ali – i tek po koji je Vojvođanin objavio toliko građe iz svoje delatnosti, kroz sve ovo naše vreme kao dr Libman.

Grad čine ljudi, a ljudi čine – grad. U nekom momentu, važno je da se pravi ljudi nađu u pravo vreme, na pravom mestu i delaju na pravi način. A, ako je to delovanje čoveka i čestito i plodotvorno, onda je to prava blagodet za grad. Dr Libman je tokom svoje stručne karijere, a kao lekar specijalista internista, te supspecijalista gastroenterolog, primarijus – poklanjao veliku pažnju i lečio hiljade sugrađana, priznat i cenjen, ne samo u gradu i okolini, nego i u Vojvodini, Srbiji, te spram cele tadašnje Jugoslavije, ali je uz svoj primarno lekarski posao uspeo da ostvari i napiše delo... dela koja ostaju objavljena za navijek. A samo ono što je zapisano i objavljeno ostaje zastvarno za potomstvo.

A, dr Libman je upravo tu i uradio i ostvario.

Grad čine ljudi, a ljudi čine grad. Grad Subotica mora da je i srećna i ponosna što je njom hodio i hodi jedan takav čovek – primarijus dr Emil Libman.

Libman dr Emil rođen je u Novom Sadu 1927. godine. Osnovnu školu i malu maturu završio je u Beogradu, a veliku maturu u Pančevu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1954. godine. Radio je kao lekar opšte medicine u ambulantama u Subotici i okolini. Položio je specijalistički ispit iz interne medicine 1964. godine na Internoj „B” klinici Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Posvetio se izučavanju oboljenja organa probavnog sistema, posebno bolestima jetra. Pridoneo je svojim radom otvaranju specijalističke ambulante za gastroenterološka oboljenja. Za svoj rad na polju gastroenterologije dobio je 1975. godine diplomu i zvanje „gastroenterolog” od strane Saveza lekarskih društava – Udruženje gastroenterologa Jugoslavije. Diplomom i naziv „Primarijus” dobio je 1982. godine od strane Zdravstvenog saveta Vojvodine.

Bio je član Upravnog odbora, blagajnik i sekretar Srpskog lekarskog društva – Podružnica u Subotici, predsednik i sekretar Internističke sekcije Srpskog lekarskog društva – Društva lekara Vojvodine, te član Upravnog odbora Gastroenterološke sekcije Srpskog lekarskog društva. U više navrata bio je sekretar Organizacionog odbora institucije „Internistički dani” koji su se održavali u Subotici od 1961. do 1974. godine, član Organizacionog odbora II Kongresa gastroenterologa Jugoslavije (Ohrid 1972) i član Organizacionog odbora VI Gastroenteroloških dana Srpskog lekarskog društva (Beograd 1979).

Subotička bolnica

2012. u Dušanovu sekretar dodeljuje sliku dr Libmanu

Tokom svoga rada u bolnici bio je član Saveta bolnice (1967), predsednik Upravnog odbora Bolnice (1968) i član Radničkog saveta Medicinskog centra (1974), kao i odbornik u Skupštini opštine Subotica u sazivu 1967. godine (Veće društvenih delatnosti – socijalno-zdravstvena grupa.)

Libman dr Emil se bavio i sportsko-medicinskim problemima u sportskom životu Subotice. Bio je lekar i član Saveta fudbalskog kluba „Bačka”, član Izvršnog odbora Opštinskog fudbalskog saveza i u jednom mandatu (1971–1974) predsednik zdravstvene komisije istog Saveza. Kasnije bio lekar i član Izvršnog odbora hokej kluba na travi „Subotičanka”. Dobio je diplomu i naziv „Sportski lekar” od Udruženja lekara sportske medicine Jugoslavije (1976).

Tokom svoga rada kako u bolnici, tako i Podružnici Srpskog lekarskog društva – Društva lekara Vojvodine učestvovao je aktivno u stručnim sastancima u zemlji i inostranstvu (Subotica, Novi Sad, Beograd, Ljubljana, Zagreb, Opatija, Bled, Ohrid, Portorož, Vršac, Zrenjanin, Brisel, Grac, Prag, Štokholm). Autor je šezdeset i četiri rada, a koautor u pedeset i pet radova koji su objavljeni u domaćoj (Medicinski pregled, Liječnički vjesnik, Gastroenterohepatološki arhiv, Praxis medici, Radiologia Jugoslavica i dr.) kao i u inostranoj periodici (Acta Hepato-Gastroenterologica, Češko-slov. Gastroent. a vyziva, Europ. J Nucl. Med. i dr.) odnosno zbornicima radova.

Libman dr Emil je bio i član Uređivačkog odbora knjiga koji su izdati kao zbornici radova ili sažetaka održanih na „Internističkim danima”, urednik knjige „Novija iskustva u gastroenterologiji” (1971), jedan od urednika knjige „40. godina lekarskog društva u Subotici” (1985) i jedan od urednika knjige „80. godina rada Zavoda za zaštitu zdravlja u Subotici” (1992.). Autor je knjige „100. godina biblioteke Zdravstvenog centra u Subotici 1894-1994”. Bio je član Uređivačkog odbora časopisa „Gastroenterološki arhiv” (Beograd) i časopisa „Egeszseg” (Subotica), te gost-urednik časopisa „Medicinski pregled” (Novi Sad) u broju 11-12 za 1988. godinu (broj je posvećen 90-godišnjici rada Bolnice) i gost-urednik istog časopisa u broju 3-4 za 1991. godinu (broj je posvećen 600-godišnjici grada Subotice i 250-godišnjici zdravstvene zaštite u Subotici).

Po odlasku u penziju 1992. godine, dr Libman se bavi izučavanjem zdravstvene kulture grada Subotice. Postao je i član Upravnog odbora Istorijskog arhiva u Subotici.

Dobitnik je mnogih pohvala, povelja i plaketa, te Nagrade za životno delo za 1994. godinu Srpskog lekarskog društva – Društva lekara Vojvodine. Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine je proleća 2012. organizovalo poseban Skup kao „omaž” prim dr Emilu Libmanu posvećen njegovom radu i delima, a kao jednom od najistaknutijih članova tokom višedecenijskog postojanja društva.

Mentor je u više studentskih radova iz oblasti Istorije medicine studentima Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

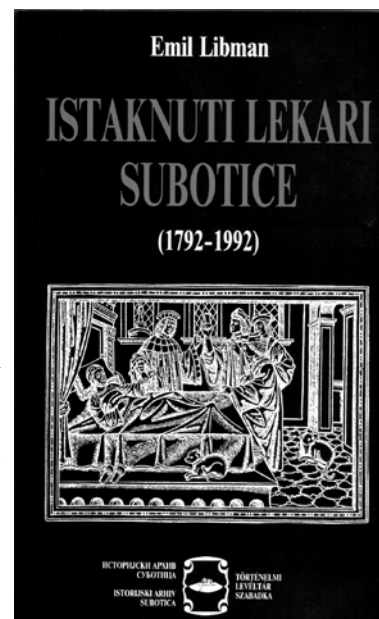
Veći broj stručnih radova Libman dr Emila objavljenih do 1986. godine nalazi se u knjizi „40 godina rada lekarskog društva u Subotici (1945–1985)” a od ranije objavljenih radova iz oblasti zdravstvene kulture Subotice izdajamo:

- X jubilarni internistički dani 1961–1970. Subotica, 1970, koautor dr Stevan Stojšić
- Prilozi za istoriju sporta i sportsko-medicinske službe u Subotici objavljen u *Športsko-medicinske objave*, Ljubljana, 1984,
- Razvoj i rad Društva lekara Vojvodine – Podružnice u Subotici u „40 godina rada lekarskog društva u Subotici”, Subotica, 1985,
- Bibliografija radova lekara Subotice u stručnoj medicinskoj literaturi od 1945. do 1985. godine,
- Prilozi za istoriju razvoja zdravstvenih prilika u Subotici tokom XVIII i XIX veka u *Medicinski pregled*, Novi Sad, 1991,
- Medicinska bibliografija Subotice 1832–1941, kao koautor,
- Preventivne mere protiv zaraznih bolesti u XVIII i XIX veku i razvoj službe za zdravstvenu zaštitu zdravlja u Subotici u „80 godina rada Zavoda za zaštitu zdravlja u Subotici”, Subotica, 1992, kao koautor,
- Istorijat razvoja digestivne endoskopije u Subotici u *Archives of Gastroenterohepatology*, Beograd, 1993,
- Prvi pokušaji osnivanje udruženja lekara i apotekara u Subotici u XIX veku u *Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, Subotica, 1994 (4-5): 80-84,
- Sto godina biblioteke Zdravstvenog centra u Subotici - 1984-1994,
- Znameniti subotički lekari –Jevreji u istoriji zdravstvene kulture Subotice od 1832 do 1944. godine u *Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, Subotica, 1994,

- Prilozi za istoriju zdravstvene kulture u Subotici u XVIII veku (1686–1792) u *Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, Subotica, 1995,

- Razvoj ginekologije i akušerstva u Subotici u „Zbornik radova XXXIX Ginekološko-akušerske nedelje Srpskog lekarskog društva”, Beograd, 1995, kao koautor.

Dr Libman je, sem navedenih, autor i sle-

decih knjiga iz oblasti istorije zdravstva:

- *Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara*, Subotica, 1994,
- *Istaknuti lekari Subotice – 1792–1992*, Subotica, 2003,
- *Lekarska društva u Subotici 1880–2005*, Subotica, 2005,
- *Građa za medicinsku bibliografiju Subotice 1828–2005*, knjiga I, Subotica, 2008,
- *Građa za medicinsku bibliografiju Subotice 1828–2009*, knjiga II, Subotica, 2011.

Saradnik je u knjigama:

- *Hronika hirurgije u Srbiji* (gl. urednik Radoje Čolović), Beograd, 2003,
- *Patološka anatomija i sudska medicina u Vojvodini* (gl. urednik Dragiša Popović), Novi Sad, 2012,
- *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, Subotica
- *Istorijat bolnica Vojvodine* (gl. urednik Vladimir Sakač), Novi Sad,

- *Znameniti lekari kroz istoriju Vojvodine do Drugog svet-skog rata* (gl. urednik Vladimir Sakač), Novi Sad, a aktivan je saradnik u pisanju odrednica o znamenitim lekarima u *Srpskom biografskom rečniku Matice srpske*, pisanju odrednica u *Enciklopediji Vojvodine*, te u više godišnjim skupovima posvećenim „800 godina medicine u Srbiji”.

Niko do sada tako sveobuhvatno nije obradio razvoj zdravstvene kulture grada Subotice sa okolinom, kao dr Libman. On sam bi umeo da i kaže, sebi samom, a zastvarno – nama – da do sada, a na osnovu pregledane građe koja se nalazi u Istorijskom arhivu Subotice, iz perioda pre XVIII veka nema zapisa koji se odnose na zdravstvene prilike u Subotici. Naime, u prvoj polovini XVIII veka zdravstvenu službu karakteriše rad sveštenika, manastirska medicina i rad vidara, travara i „učenih žena” –takozvana narodna medicina. Ne može se zasigurno reći, a nakon istraživanja dr Libmana, da je u to vreme postojala, pa čak i za vreme epidemije kuge (1709. i 1738) neka kuća u gradu za poseban smeštaj i lečenje obolelih. Sredinom XVIII veka se javljaju ranari kao prvi zdravstveni radnici podučavani od strane zanatlija – berbera i nekoliko, istina neškoloranih babica. Godine 1766. otvoren je Uboški dom, kao prva organizovana zdravstvena ustanova u gradu, a kao utočište za siromašne, bolesne i nemoćne. Nakon što je 1770. godine izdat „Zakon o organizaciji zdravstvene službe – Normativum Generale in re Sanitatis), a naročito kada je 1779. godine Subotica postala Slobodni Kraljevski grad – morala je imati ustanovu za zbrinjavanje siromašnih, ali i ustanovu za prijem bolesnih siromaha radi lečenja. Dr Libman ukazuje, da je početkom XIX veka gradski fizikus tražio da Gradska uprava posveti veću pažnju održavanja Uboškog doma i zalaže se za otvaranje jedne bolničke zgrade, znajući da se dom često naziva „bolnica” (Nosocomium), jer se u njemu nalaze i bolesni, a koje povremeno leči i gradski fizikus. Zbog ove činjenice, dr Libman je smatrao da se Uboški dom može uvrstiti kao začetak bolničke službe u gradu, pogotovo što se nekoliko pokušaja da se izgradi jedna posebna bolnička zgrada tokom

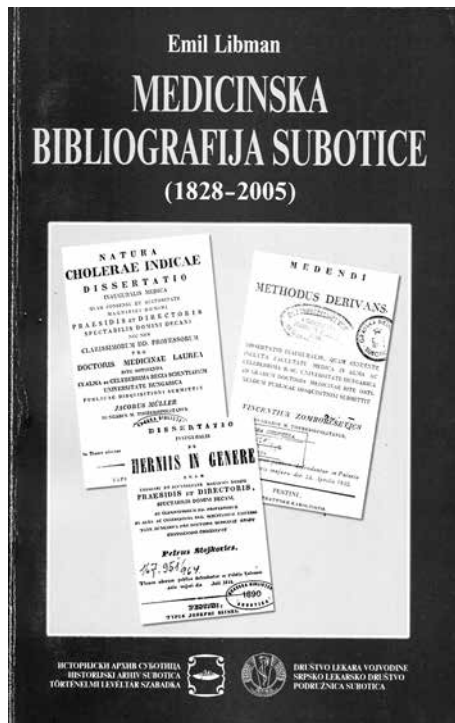
1804. i 1818. nije ostvarila. Izgradnja posebnog zdanja za bolničku službu usledila je tek 1841. godine kada je kupljena jedna privatna kuća (na današnjem mestu Vatrogasnog doma) koja se preuredila za potrebe bolnice. Narednih godina povećava se broj građana koji traže bolnički smeštaj i lečenje, te se 1884. otvara Bolnica za očne bolesti u jednoj posebnoj zgradi (danas zdanje između zgrade Skupštine opštine i Suda), a postojeća bolnica se proširuje izgradnjom jednog manjeg objekta za umobolne bolesnike – 1878. Gradska uprava donosi odluku o izgradnji paviljonske bolnice 1890. godine, što je i ostvareno – 1897, i tada je ta nova bolnica bila jedna od najmodernijih u tom delu Evrope. Bolnica se sledećih godina širila dogradnjom sprata na paviljonu Odeljenja za očne bolesti i i proširenjem paviljona u kojima je smešteno Odeljenje za umobolne bolesnike–dograđene dve bolesničke sobe. Postoje planovi i za proširenje drugih odeljenja, ali ratne godine Prvog svet-

skog rata sprečile su takve namere Bolničke uprave. Loša ekonomska situacija posle Prvog svet-skog rata dozvoljava samo izgradnju Odeljenja za ginekologiju i porođaje, tek 1937. godine. Posle Drugog svet-skog rata usledilo je tako je zapisao, do tada na najsveobuhvatniji način razvoj subotičke zdravstvene kulture dr Libman.

O radu dr Libmana, kompetentni stručnjaci, kao istoričar Mirko Grlica kazuju – Kao logičan sled, posle dugogodišnjeg istraživanja, dr Libman se uhvatio u koštac sa, do sada najkompleksnijom temom, istorijatom subotičke bolnice. Polazeći od objavljene literature, mnogobrojnih članaka u subotičkoj štampi, ali pre svega od prvorazrednih istorijskih izvora pohranjenih u Istorijskom arhivu u Subotici, dr Libman je došao do vrlo interesantne i korisne građe, nepoznate stručnoj javnosti. Koristeći hronološki metod naracije, dr Libman nam predočava istorijat gradskih institucija za zbrinjavanje i lečenje siromašnih i bolesnih – od Uboškog doma, koji je počeo sa radom sredinom XVIII veka, do subotičke bolnice na samom kraju XX veka. Nizom dokumenata, dr Libman objašnjava trnovit put ka izgradnji prve bolnice u gradu. Pre toga, gotovo ceo jedan vek, Uboški dom, institucija za prihvatanje starih i siromašnih, povremeno je obavljala i funkciju bolnice. Kroz obilje podataka o radu bolnice, od 1841. godine, položaju lekara i pomoćnog medicinskog osoblja, o pacijentima i njihovim bolestima, dostignućima tadašnje medicine, dobijamo do sada nepoznatu sliku o ovom segmentu istorije Subotice.

Dr Lajčo Kovač je za kapitalno delo dr Libmana napisao da je njegovo delo rezultat mukotrpnog i dugog rada na istraživanju istorijskih podataka, značajnih za razvoj zdravstvene kulture i bolničke službe u Subotici. Naglasio je da su istorijski podaci do kojih je došao autor korektno dokumentovani, vremenska razdoblja pregledno i jasno istaknuta, važniji događaji naglašeni, te da je delo dr Libmana veliki doprinos istografiji vojvodanske, pa i jugoslovenske medicine.

Izuzetan doprinos zdravstvenoj kulturi grada Subotice dr Libman je doprineo i veoma zapaženom knjigom o najznamenitijim lekarima grada tokom njenog postojanja. „Kori-

steći dokumenta svih dostupnih arhiva i biblioteka grada pokušao je da prikaže život i rad pojedinih lekara koji su doprineli razvoju zdravstva u Subotici. Jedni su ostavili vidnog traga u razvojnog putu medicinske misli već u XIX veku kada su dolazili u kontakt sa evropskom kulturom i medicinom studirajući na Univerzitetima Beča i Pešte, drugi tokom XX veka vraćajući se sa studija iz Praga, Pariza, Graca, Beograda, Zagreba. Dr Libman je, između ostalih, obradio rad i doprinos zdravstvu Antuna Štrobla koji je dao temelje zdravstvenoj službi u Subotici, Petra Stojakovića, hirurga, prvog banjskog lekara na Paliću, Đerđa Kiša, osnivača Odeljenja za očne bolesti, Mikloša Demetera – borca protiv difterije, Jožefa Gintera, osnivača Bakteriološko-hemijske laboratorije, Dušana Maluševe, širom zemlje poznatog hirurga između dva svetska rata, Ivana Šercera, zaslužnog oftalmologa, Vinka Perčića, interniste gastroenterologa i utemeljivača naučnih skupova u Subotici, Marcele Jagić, prve žene rentgenologa u našoj sredini i mnogih drugih poznatih medicinskih stručnjaka koji su nesebično radili na razvoju zdravstvene službe u gradu". Dr Lazar Bosnić je o ovoj knjizi rekao da je autor, dr Libman uložio ogroman trud i entuzijazam da bi proučio veliki broj izvora, pročitao mnoge pisane dokumente, publicističke podatke i knjige, kako bi odslikao istančanim analitičkim načinom portrete najznamenitijih lekara, iz prošlosti, pa sve do današnjih dana grada Subotice. Književnik Lazar Merković je istakao da je dr Libman u svom ilustrativnom, živopisnom tekstu, opisao život, rad, delovanje i delo uglednika svoje struke, ne zaboravljajući pri tome na odslikavanje opštih prilika koje su vladale u njihovom neposrednom okruženju u gradu, okolini, zemlji i šire. Libman je odabrao, po njegovom mišljenju, one najistaknutije koji su, ne samo odskakali po svom humanom, požrtvovanom i profesionalnom angažmanu kao i u odnosu prema struci, nego i po širini gledanja, poimanja, tumačenja, te menjanja prilika u zdravstvu, igrali i odigrali vodeću ulogu, utirući puteve u mnogim oblastima zdravstva, medicinske struke te tako u značajnoj meri unapredili zdravstvo u nas u celini.

Poslednje dve knjige dr Emila Libmana su, može se slobodno reći – jedinstvene na našim prostorima. Autor ih je posvetio medicinskoj bibliografiji Subotice od još davne 1828.

pa do 2009. godine, u dva toma. S obzirom da se radilo o raritetnom projektu, iznenađujuće je, po rečima samog autora da su poteškoće pri sakupljanju građe bile neočekivano velike, bar u pravcu, da mnogi živi autori radova nisu imali razumevanje za njegove molbe i želju za objavljivanje dragocene građe o delatnosti zdravstvenih radnika grada, te nisu dostavljali svoje radove, odnosno određene podatke radi dopune i kompletiranje pojedinih radova, a u skladu sa običajima za ovakvu vrstu publikacije. Zbog nedovoljnih, minimalno potrebnih podataka umanjena je mogućnost identifikacije pojedinih radova pa zbog toga oni nisu ni prihvaćeni za obradu. Dr Libman je inače koristio izvore svih relevantnih institucija u Subotici, a sem njih i dostupne podatke dobijene od referentnih ustanova u Novom Sadu (Medicinski fakultet, Biblioteka Matice srpske), bibliotekama iz Beograda, Skoplja, Dubrovnika, Ljubljane, Niša, Podgorice, Budimpešte... Bibliotečki savetnik, gospođa Nevenka Bašić Palković je tom prilikom izjavila da je Bibliografija i pored neočekivanih teškoća priređena na zavidnom nivou, jer je rađena prema pravilima bibliografske obrade podataka i obiluje značajnim činjenicama iz raznorodnih oblasti rada subotičkih lekara, a sam naslov omogućuje i ukazuje da se knjige mogu dopunjavati u narednim izdanjima. Viši arhivista i direktor Istorijskog arhiva u Subotici, gospodin Stevan Mačković je istakao da je rad dr Libmana po mnogo čemu specifičan rad iz prošlosti i sadašnjosti zdravstva, a koji sumira i naučno verifikovanom metodologijom beleži celokupnu bibliografiju zdravstvenih radnika Subotice, te da je sumiranje na jednom mestu hiljade bibliografskih jedinica već pozamašan i svake hvale vredan poduhvat...

Tako je radio i radi primarijus dr Emil Libman. I zapisivao, pisao, objavio, ostavio trag. A samo ono što je zapisano i objavljeno ostaje zastvarno za potomstva.

Grad čine ljudi, a ljudi čine grad. Grad Subotica mora da je i srećna i ponosna što je njom hodio i hodi jedan takav čovek – Emil Libman. Hvala mu!

Potom je dr V. Sakač uručio dr E. Libmanu sliku Miroslava Petrovića „Petrovaradinska tvrđava“ kao dar Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine u znak zahvalnosti za njegov dosadašnji rad na istraživanju podataka o zdravstvenoj kulturi Subotice.

ÖSSZEFOGLALÓ

Dr. Libman Emil és Szabadka város

Dr. Libman Emil, Szabadka város jelentős krónikusai egyike, gazdag munkásságával - Szabadka város egészségügyével foglalkozó munkáival - jelentős mértékben hozzájárult a város történetének feltáráshoz. 64 munka szerzője, 55 publikációban társszerző, melyek közül

valamennyi külföldi folyóiratban is megjelent. Dr Libman, nyugdíjaztatása után is folytatja kutatómunkáját valamint az egészségügyi szolgálattal kapcsolatos munkák írását és megjelentetését.

SUMMARY

Subotica and Dr Emil Libman

Dr Emil Libman is one of the most productive local history writers of Subotica and one of the most memorable writers of history of the health service in Subotica. He wrote 64 papers

and was the coauthor of 55 papers, also published internationally. After retirement, Dr Libman is engaged in research of the health service in Subotica.

Život i rad dr Antona Kovača – prvog upravnika Građanske bolnice u Subotici

Sažetak: Ukratko je izneto stanje zdravstva krajem XVIII i početkom XIX veka. Dati su podaci iz biografije dr Antuna Kovača (1804–1880) i njegovog rada. Kao glavni gradski fizik radio je na poboljšanju javne higijene grada, socijalnog statusa siromašnih građana, zdravstvene službe i otvaranju bolničke ustanove. Izabran je za prvog upravnika bolnice i pokušavao je da bolničku službu podigne na nivo tadašnje srednje-evropske bolnice. Zaslužan je za razvoj medicine i zdravstva u Subotici sredinom XIX veka.

Ključne reči: Dr Antun Kovač, gradski fizik, zdravstvena služba, javna higijena, bolnica.

Kada je Subotica Drugom privilegijom austrijske carice od 22. januara 1779. godine postala *Slobodan kraljevski grad pod imenom Marija Tereziopolis* (Libera Regiaque Civitas Mária Theresiopolis) bila je oslobođena posredovanja Županije kojoj je pripadala posle rasformiranja Vojne krajine 1743. godine i lokalna vlast je neposredno opštila sa Kraljevskim namesničkim većem, najvišom administrativnom vlašću Ugarske (Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum) u građanskim i političko-upravnim poslovima a sa Kraljevskom komorom, najvišom finansijskom vlašću Ugarske (Camera Regia Hungaricum) u finansijsko-ekonomskim stvarima.¹ ² Kao Slobodan kraljevski grad lokalna vlast je morala sprovoditi i poštovati odredbe koje je propisao 1770. godine tada poznati lekar u Beču dr Gerhard van Sviten u *Opštem normativu o organizaciji zdravstvene službe* (Normativum Generale in Re Sanitatis) koji je važio na celoj teritoriji Monarhije.³

Subotica se relativno brzo razvijala krajem XVIII veka i postala značajno mesto privrednog, društvenog i kulturnog

života u ovom delu Panonske nizije. Doseљjavali su se ljudi raznog zaposlenja, razne nacionalnosti i veroispovesti, razvijala se trgovina i zanatstvo, počelo se sa urbanizacijom mesta, isušivanjem bara i močvara u i oko grada, osnivala su se kulturno-prosvetna društva.⁴ Umesto ranara–berbera, neškolovalanih babica i drugih nemedicinskih lica, zdravstvenu pomoć su prema *Normativu* morali pružati lekari sa diplomom državnih medicinskih fakulteta i babice sa ispitom viših medicinskih škola. Grad je morao imati Uboški dom i Bolnicu.

Gradske vlasti, međutim, nisu u potpunosti ispunjavale odredbe *Normativa*. U gradu su, istina, radili diplomirani lekar (gradski fizik), hirurg, apotekar i „ispitane“ babice (Examinate Obstetrices),⁵ ali Uboški dom lociran na kraju grada bio je nepodobna i nehigijenska kuća za smeštaj siromaha: bila je to kuća–nabijanica sa trščanim krovom u kojoj su dve sobe i kuhinja imali zemljani pod i dvorište bez bunara i zahoda. Bolničku zgradu grad nije imao.⁶

Pokušaji da se bolnička zgrada izgradi nisu donosili rezultate dugi niz godina.⁷ Stoga je dr Anton Štrobl (Strobl Antonius, 1765–1830) sa diplomom doktora medicine, hirurgije, akušerstva, veterine, tržišne i policijske medicine⁸ pokušavao za vreme dok je bio glavni gradski fizik (1792–1828)⁹ da leči obolele siromahe u, na njegovu inicijativu, često popravljanom Uboškom domu nazvanom i Domus Hospitalis, Nosocomium odnosno Hospitalium o čemu govori *Specifikacija lekova* izdata u apoteci za potrebe bolničkih bolesnika¹⁰ kao i njegov potpis na dokumentima da je „upravnik bolnice“ – Antonius Strobl, Physicus Loci Ordinarius et Nosocomii Civici Dirigens Medicus.¹¹

¹ Emil Vojnić, *Organizacija mesne vlasti 1743–1918. u Subotici. Koreni – svedočenje vekova (1391–1828)*, Subotica 1991, str. 113-125.

² Gašpar Ulmer, *Večiti ugovor Magistrata Subotice sa Ugarskom kraljevskom komorom iz 1743. godine*, u: Ibidem, str. 61-72.

³ Lavoslav Glesinger, *Gerhard van Switzen (Leyden, 1770 – Schönbrunn, 1772)*, u: Med. Enciklop., knj. 9, 1964, str. 395; IASu, F. 261. pred. br. 23/1771.

⁴ Bela Duranci, *Šest vekova Subotice*, u: Med. pregled, god. 44, br. 3-4, 1991, str. 175-179.

⁵ IASu, F. 272, pred. br. 11-B-87/pol. 1781. (Gogolák Franciscus Emericus, lekar); IASu, F. 261, pred. br. 4/1771. (Siebenburger Johanneus, hirurg); IASu, F. 272, pred. br. 15-A-26/pol. 1783. (Czorda Ferencz, apotekar); IASu, F. 272, pred. br. 7-B-53/pol. 1792. (Pinczerin Theresia, Reisien Cecilia, „ispitane babice“).

⁶ Istvan Ivanji, *Szabadka szabad királyi város története, II. rész*. Subotica 1892, str. 564-566.

⁷ Emil Libman, *Pokušaji osnivanja bolničke službe u Subotici*, u: Ex Pannonia, br. 8, 2004, str. 55-61.

⁸ IASu, F. 272, pred. br. 11-A-3/pol. 1797.

⁹ IASu, F. 272, pred. br. 11-B-60/pol. 1798.

¹⁰ IASu, F. 272, pred. br. 1.A.1/aec. 1812.

¹¹ IASu, F. 272, pred. br. 12-A-11/pol. 1813.

Szabad Királyi Szabadka
 Városában fel. általános Kórháznak,
 Igazgatója Antun. -
 1° Kórháza Igazgató.
 Ézen Kórházat, mely
 a városi emberiségnek és
 gőlköztetés nyújtására alkalmas.
 fel - leg először töltené ki
 nyomatékait, egy a belső
 Sanyarókat a városi kórházban.
 Kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.
 A kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.
 A kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.
 A kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.

1841. szeptember 19.
 Szabad Királyi Szabadka
 Városában fel. általános Kórház,
 Igazgatója Antun. -
 Ézen Kórházat, mely
 a városi emberiségnek és
 gőlköztetés nyújtására alkalmas.
 fel - leg először töltené ki
 nyomatékait, egy a belső
 Sanyarókat a városi kórházban.
 Kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.
 A kórházban, melynek
 elnevezése: Szabad Királyi,
 Szabadka Kórház. A kórház
 Szabad Királyi Kórház.

Prva i zadnja strana rukopisa prvog Pravilnika Građanske bolnice u Subotici, 1841 (IASu. F.; 272, pred br. 19-A-35/aec./841)

Dolaskom dr Antuna Kovača (Kovács Antonius) i njegovim izborom za gradskog fizika, pitanje bolnice postaje sve aktuelnije.

Rođen u Rév Komaromu 19. januara 1804. godine, diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Budimu 1828. godine odbranom doktorske disertacije *A havi verzés kimaradásárol* (Dissertatio inauguralis „De Amennorrhoeae“ quam... pro summis in medicina honoribus consequendis... publicat (S-r, 20-1 és 1 lev.). Budae, 1828, Typus typographiae reg. Universit. hung. – Kovács Ant.).¹²

Po završetku studija upućen je u Suboticu i Magistrat ga 15. septembra 1828. godine postavlja za zamenika glavnog fizika grada (Physicus Civitatis secundarius).¹³ Posle odlaska dr Ladislava Hunjadija (Hunyádi Ladiszlausz) koji je od 1828. do 1832. godine bio prvi gradski fizik (Physicus Civitatis primarius)¹⁴ izabran je 1. maja 1832. godine za prvog a dr Vince Zomborčević (Zomborcsevics Vincentius, 1810–1900) za drugog gradskog fizika.¹⁵

Učestvovao je 1831. godine u suzbijanju epidemije kolere koja se iz Azije (Indije) preko Rusije, Poljske i severne Mađarske širila u južne delove zemlje jer su kasno bile preduzete mere zaštite koje je preporučila 1830. godine u Pešti,

obrazovana kraljevskom naredbom (br. 13216/3. XI 1830), Mešovita komisija za borbu protiv kolere (Commissio politico – cameralis militaris mixta) sastavljena od predstavnika Namesničkog veća, Kraljevske komore i vojne vlasti – glavnog štaba armije.

Pored opštih mera zaštite Magistrat je na sugestiju gradskog fizika podigao poveću drvenu baraku u blizini groblja na Bajnatu jer je broj obolelih i umrlih od kolere svakim danom bio sve veći – čak je i do 80 obolelih umiralo dnevno. Određeni ljudi (zatvorenici) skupljali su po gradu umrle i posebnim zaprežnim kolima odnosili na groblje i sahranjivali u zajedničku grobnicu polivajući ih rastvorom kreča. U periodu od 28. jula kada se kolera pojavila u Subotici pa do 19. septembra 1831. godine pretpostavlja se da je umrlo 2599 od oko 5000 obolelih¹⁶ a kako nema podataka o umrlim na salašima i pustarama a mnoge je rodbina noću sahranjivala – spominje se i broj od 3584 umrlih.¹⁷

Ova epidemija je uticala da članovi Magistrata ozbiljnije razmišljaju o izgradnji bolničke zgrade. Do realizacije, ipak, nije došlo.

Suočio se dr A. Kovač i sa problemima javne higijene i zdravstva. Kuće su se i dalje gradile kao nabijanice sa tršćanim krovom bez nekog urbanističkog plana, ulice su bile pune smeća a mnoge sa otvorenim kanalima u kojima je tekla odnosno više stajala voda, trotoari su bili nepopločani a trgovci sa manjim ili većim barama. Ovakva javna higijena je ugrožavala zdravlje stanovništva pa su mnogi često oboljevali i bili nesposobni za rad kao i bolesni siromasi koji su bili osim toga i problem za smeštaj zajedno sa povećim brojem gluvih, slepih i umobolnih koji su zahtevali brigu i negu.

Sve je ovo imperativno zahtevalo da se preduzimaju mere uređenja grada i osnivanje zdravstvene ustanove. Finansijske mogućnosti grada nisu bile dovoljne pa se sve rešavalo sporo. Što se tiče zdravstva, dobrovoljni priloz i novac od

¹² Geza Petrik (Petrik, Geza), *Magyarországi Bibliográphiája 1712–1860*, Masodik kötet, Budapest 1890.

¹³ IASu, F. 272, Zapisnik Magistrata iz 1828. od 16. IX 1828, tač. 1822.

¹⁴ IASu, F. 272, pred. br. 11-A-18/pol. 1831.

¹⁵ IASu, F. 272, Zapisnik Magistrata iz 1832. odluka br. 844 od 1. maja 1832. godine.

¹⁶ Antun Liht, *Kolera u Subotici 1831. godine*, u: Zbornik radova XIX sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1968, str. 27-31; Ivan Pančić, *Kolera u Subotici 1873. godine*, Subotica 1991, str. 22-27.

¹⁷ IASu, F. 272, pred. br. 12-E-364/pol. 1832.

dobrovoljnih priredbi omogućili su samo podizanje jednog skromnog Uboškog doma 1836. godine na kraju Halaškog (danas Karadorđevog) puta koji i sada preopravljen služi svojoj nameni.¹⁸

Godine 1835. borio se protiv skorbuta, nezarazne bolesti koja se pojavila u obliku epidemije jer je veliki broj stanovnika naselja Čantavir oboleo zbor nedovoljne i neadekvatne ishrane kao posledica predhodnih sušnih i nerodnih godina.¹⁹ Obračujući se Magistratu dr A. Kovač kaže: „...Pošto su naročiti kozmički uticaji prouzrokovali već više godina različite nesreće... među njima i slabu žetvu, bilo je potrebno odlučno se suprotstaviti opštim nevoljama... a ovog puta zbog nedostatka hrane, pića, čistoće i nepogodnih stanova pogodno je skorbut dvesto i više osoba različitog uzrasta u selu Čantavir...“

Zajedno sa dr V. Zomborčevićem koji je iste godine radio na suzbijanju epidemije skorbuta u naselju Bajmok,²⁰ opisao je znake koje je primetio kod obolelih:

– u početku bolesti postoji slabost u mišićima, otežano kretanje, koža lica je bleđo-plava, oko očiju su modri kolutovi a na koži donjih ekstremiteta ljubičaste zatim blede pege, dah iz ustiju je smrdljiv a desni lako krvare na dodir (I stadijum),

– kasnije, javljaju se otoci na donjim ekstremitetima i prisutna je opšta nemoć (II stadijum),

– na kraju, bolesnici su potpuno nepokretni, javljaju se čirevi na mestima gde su bile pege na nogama (III stadijum).

U terapiji, oba lekara su preporučivala kiselkasto voće, dobro vino sa đumbirom, pivo, trljanje tela sirćetom ili Spiritus camphoratus-om, uzimanje antiskorbutnih trava u obliku čaja (Cerefolium, Fumas, Salvia follum i sl.).²¹

U izveštajima o zdravstvenoj situaciji u gradu, koje je slao Namesničkom veću, Županiji i Magistratu, dr A. Kovač spominje i druge bolesti (Scarlatina, Varicella, Typhus abd., Phthisis pulm. i dr.). Ovi, ali i drugi bolesni siromašni građani, kako navodi, kreću se po ulicama jer nema zdravstvene ustanove u kojoj bi mogli da budu izdvojeni, smešteni i lečeni.^{22 23}

U želji da pomogne bolesnicima sa reumatičnim tegobama predlagao je zajedno sa dr. V. Zomborčevićem, da se izvrši hemijska analiza vode jezera Palić i da se na obali jezera podigne kupalište. Postojalo je, naime, opravdano mišljenje na osnovu ranijih zapisa da zagrejana voda i blato jezera Palić blagotvorno deluju kod bolesnika sa kostoboljom, reumatičnim tegobama, hemoroidima pa čak i kod nekih oboljenja kože.²⁴

U *Izveštaju* iz 1837. godine ponovo iznosi opis starog Uboškog doma koji je i dalje služio kao „bolnica“ i u zadnje vreme se nazivao Hospitale Civicum, jer ni Dom podignut

1836. godine nije bio pogodan za lečenje obolelih siromaha, pa navodi da su higijenski uslovi starog Doma i dalje loši: u jednoj sobi su bolesni koje leče fizik i hirurg a u drugoj oni koje kontroliše Magistrat jer su nemoćni za bilo kakav rad. Zato zahteva ponovo, da se razmotri mogućnost izgradnje jedne bolničke zgrade.²⁵

Stalne molbe i upozorenja ranijih ali i sadašnjih gradskih fizika konačno su dobili pozitivan odgovor. Magistrat donosi 1839/40. godine *Odluku* o kupovini kuće naslednika Antuna Trančika (Trancsik Antonius) jer je prema proceni Komisije, formirane u tu svrhu, zgrada uz manje popravke pogodna za potrebe bolnice – danas zgrade Doma vatrogasaca. Osim toga, kupovina je jeftinija investicija od gradnje nove zgrade.^{26 27}

Po odobrenju viših vlasti u Pešti kuća je kupljena, pristupilo se adaptaciji i sačinjen je *Pravilnik o radu bolnice* tzv. Sistem rukovođenja bolnicom koja se podiže u slobodnom kraljevskom gradu Subotica (Szabad királyi Szabadka városban felállítandó kórháznak igazgatási rendszere): bolničko rukovođenje, obaveze i dužnosti lekara i pomoćnog osoblja, uslovi i način prijema bolesnika, lečenje, održavanje čistoće u bolničkim prostorijama i dr. Pravilnik su sastavili Josip Sarić (Szárics József), gradonačelnik, Alojzije Demeresi (Demereszy Alajos), župan, Nikola Đelmiš (Gyelmis Miklos), zastupnik grada i dr Anton Kovač, glavni gradski fizik.²⁸

Dr A. Kovač je postavljen za prvog upravnika i bolnica je 1. oktobra 1841. godine bila spremna da primi prve bolesnike.²⁹ On je ujedno pregledavao i lečio one sa bolestima unutrašnjih organa dok je dr Ferenc Romančik (Románcsik Ferencz, ?–1855), gradski hirurg honorarno radio i zbrinjivao bolesnike sa hirurškim oboljenjima. Od 1. oktobra do 31. decembra 1841. godine lečeno je bolnički 11 bolesnika; otpušteno je 6 bolesnika kao „ozdravio“, 3 kao „oporavljen“ a 2 bolesnika su umrla.³⁰

Od 1842. godine je radio i stalno zaposlen hirurg dr Đerđ Sep (Szép György), doctor medicinae et chirurgiae, magister obstetriciae et veterinae.³¹ Iste godine tražio je dr A. Kovač negovateljicu (bolničarku) koja će uz platu dobiti stan i hranu.³²

Zahvalio se članovima Magistrata što su uz saglasnost Kraljevske komore omogućili da se bolnica konačno otvori: „...Ova investicija je jedna od najglavnijih i najneophodnijih u gradu pa će njenim otvaranjem biti ostvareno adekvatno lečenje siromašnih bolesnika čime će se, ako ne rešiti, bar ublažiti postojeći socijalno-zdravstveni problem grada...“ Naglašava dalje, da je ovaj poduhvat i rezultat svrsishodnog korišćenja milodara i poklona u novcu mnogih građana koji su shvatili humani rad jedne ovakve ustanove.³³

¹⁸ Ištvan Ivanji, navedeno delo, str. 566.

¹⁹ IASu, F. 272, pred. br. 12-D-134/pol. 1835.

²⁰ IASu, F. 272, pred. br. 12-D-149/pol. 1835.

²¹ Andrija Baš, Mirjana Dimitrijević, Emil Vojnić, *Skorbut u Subotici u prvoj polovini XIX veka*, u: Glasnik Higijenskog Instituta, god. 7, br. 2, 1958, str. 63-68.

²² IASu, F. 272, pred. br. 12-A-36/pol. 1834.

²³ IASu, F. 272, pred. br. 12-F-357/pol. 1836.

²⁴ Đula Seleši, *Voda Paličkog jezera od 1781. do 1999. godine*, Subotica 2000, str. 23-25; IASu, F. 272, pred. br. 12-E-202/pol. 1837.

²⁵ IASu, F. 272, pred. br. 12-A-37/pol. 1837.

²⁶ IASu, F. 272, pred. br. 13-A-11/aec. 1840.

²⁷ IASu, F. 272, Zapisnik Ekonomskog odeljenja iz 1837. godine, odluka br. 296 od 17. marta 1837. godine.

²⁸ IASu, F. 272, pred. br. 19-A-35/aec. 1841; Emil Libman, *Subotička bolnica od Uboškog doma do savremenog stacionara*, Subotica 1997, str 45-49. (prevod celog pravilnika).

²⁹ IASu, F. 272, pred. br. 6-A-2/pol. 1842.

³⁰ IASu, F. 272, pred. br. 7-A-17/pol. 1842.

³¹ IASu, F. 272, pred. br. 1-C-131/pol. 1842.

³² IASu, F. 272, pred. br. 16-A-23/aec. 1842.

³³ IASu, F. 272, pred. br. 6-A-2/pol. 1842.

Kovač dr Antun, glavni lekar bolnice, Sep dr Đerd, hirurg bolnice i Lazar Albert, ekonom bolnice preporučuju sledeći

JELOVNIK

1. Slabi obrok ujutro: kim čorba
u podne: supa od mesa
uveče: kim čorba 10 krajcara
2. Četvrtina obroka ujutro: kim čorba
u podne: supa od mesa, umokac od mesa
uveče: kim čorba
— jedna zemička za celi dan 16 krajcara
3. Pola obroka ujutro: kim čorba
u podne: supa od mesa, umokac od mesa
uveče: kim čorba
— dve zemičke za celi dan 20 krajcara
4. Tričtvrtine obroka ujutro: kim čorba
u podne: supa od mesa, varivo, umokac od mesa
uveče: kim čorba
— dve zemičke za celi dan 23 krajcara
5. Puni obrok ujutro: kim čorba
u podne: supa od mesa, govede meso, varivo
uveče: kim čorba
— tri zemičke za celi dan 25 krajcara

Ukoliko bolesnik traži, a ordinirajući lekar smatra da je zbog oboljenja moguće, prepisuje ili porciju šljiva (6 krajcara), vino (12 krajcara), pečeno meso (12 krajcara) ili mlečne stvari (12 krajcara) i sl.

Ovaj jelovnik će se primenjivati do kraja avgusta meseca 1842. godine i provremeno, prema stečenom iskustvu, biće podvrgnut ispravkama.

Jelovnik je overen od strane: Sarić Jožefa, gradonačelnika i Đelmiš Mikloša, zastupnika grada.

Jelovnik bolnice iz 1842. godine

jednu preuređenu kuću u blizini bolnice (ugao današnje Harambašićeve ulice i ulice M. Oreškovića) jer nije bio prihvaćen predlog dr A. Kovača da se u dvorištu bolnice izgradi Uboški dom i posebne prostorije za umobolne.³⁹ Još 1840. godine prilikom adaptacije kuće naslednika Trančika, uputio je bio dr A. Kovač zahtev Magistratu da se pored odgovarajuće opreme i instrumentarija za hirurške, lekarske i druge osnovne potrebe za bolnicu (kreveti, slamarice, čaršavi, stolovi i dr.) nabavi i poseban sto za obdukciju – sto ovalnog oblika sa otvorom u sredini, olukom za odlivanje tekućine (krv, žuč, voda) i čeličnom cevi za odstranjivanje otpadnog materijala kao i par plavih kecelja za obducente. Naznačeno je, da bi se sto prenosio u mrtvačnicu na grobljima ukoliko se ukaže potreba za obdukcijom tamo smeštenih umrlih lica.⁴⁰

Broj bolesnih za lečenje u hospitalnim uslovima se stalno povećavao pa je dr A. Kovač tražio proširenje bolnice. A i Vojna komanda u gradu bila je za to zainteresovana jer je Vojna bolnica često primala civilne bolesnike. Ni sada pitanje proširenja bolnice nije rešeno.⁴¹

Dr Đ. Sep odlazi 1. marta 1847. godine na dužnost glavnog hirurga Županije i na njegovo mesto primljen je dr Petar Stojković (Stojnovics Petrus, 1817–1892), doktor medicine i hururgije.⁴²

Početak i kraj obdukcionog nalaza

Za vreme revolucionarnih dana 1848/49. godine, Vojna komanda u Segedinu tražila je od Magistrata u Subotici da obezbedi prostorije za oko 50 bolesničkih kreveta pored postojeće Vojne bolnice kao i mogućnost da subotički lekari i hirurzi budu u pripravnosti za pružanje medicinske pomoći u slučaju oružanog sukoba. Magistrat i dr A. Kovač su prihvatili zahtev, no do ovoga nije došlo jer je Privremena vojna bolnica otvorena u mestu Makó nedaleko od Segedina.⁴³

Obala oko jezera Palić uređivala se tokom 1850/52. godine za šetalište, izgrađena je gostionica sa nekoliko soba a u nekim su bile postavljene kade koje su se punile zagrejanom jezerskom vodom iz kazana, koji je bio postavljen u posebnoj prostoriji kraj gostionice, a kasnije i jezerskim blatom – stvaralo se toplo i blatno kupatilo (banja). Izvršena je analiza jezerske vode 1856. godine u Hemijskoj laboratoriji u Budimpešti i potvrđeno je da sadrži hemijske elemente kao i vode onih jezera u državi koje se koriste u lečenju, uglavnom, bolesnika sa reumatičnim

³⁹ IASu, F. 272, pred. br. 16-A-76/aec. 1844.

⁴⁰ IASu, F. 272, pred. br. 16-A-27/aec. 1840.

⁴¹ IASu, F. 272, pred. br. 4-A-75/aec. 1849–I.

⁴² Emil Libman, *Istaknuti lekari Subotice 1792–1992*, Subotica 2003, str. 31–36.

tegobama.^{44 45} Tako se nakon dve decenije počela ostvarivati želja dr A. Kovača i dr V. Zomborčevića.

Za vreme manje epidemije kolere 1854/55. godine, tražio je ponovo dr A. Kovač proširenje bolnice radi izolacije obolelih. Molba ni ovog puta nije naišla na odobravanje nadležnih a *Izveštaj* je, kasnije pokazao da je od 17. juna do 15. septembra 1855. godine umrlo 1018 od 1708 obolelih od kolere.⁴⁶

Zalagao se dr A. Kovač i 1859. godine zahtevao da se vodi evidencija, zdravstveni pregled, lečenje i kontrola javnih žena u gradu kako bi se smanjio broj obolelih odnosno sprečilo širenje veneričnih bolesti.⁴⁷

Na dužnosti upravnika bolnice bio je do 1861. godine kada je dr Lipot Milko (Milko Leopoldus), doctor medicinae, chirurgiae et obstetriciae postavljen za bolničkog rukovodioca.⁴⁸ Primljena je tada i Jelena Sarić (Szárits Ilona), negovateljica.⁴⁹

Nastavio je da radi kao glavni gradski fizik. Zalagao se i dalje za poboljšanje javne higijene: izgradnju kuća od tvrdog materijala pokrivena crepom naročito u centru grada, na uređenju i popločavanju ulica i trotoara, sanaciji močvara i uličnih kanala. Izvršio je 1865. godine kontrolne preglede apoteke i o tome podneo detaljne izveštaje.

Sve tri apoteke – koliko ih ima u gradu – vode diplomirani apotekari („majstori apotekarstva“), kaže dr A. Kovač i ukratko navodi: sve apoteke su uredne, čiste, stanje oficijalnih lekova kao i njihova količina je zadovoljavajuća, lekovi se izrađuju po propisima apotekarskog priručnika *Disperarium Austriacum*, lekovi su pravilno razvrstani, složeni i raspoređeni na određenim mestima kako u samoj apoteci tako i u magazinu odnosno mestima za lagerovanje (tavan, podrum), otrovi su odvojeni i nalaze se pod ključem. Labora-

tarije su uredne i raspolažu odgovarajućom aparaturom i vagonima. Jedino u Drugoj apoteci postoji tzv. Majnsnerova vaga za specifičnu težinu (Maissner-fél patikamérleg) a u Trećoj hidrostatička Murova vaga (hidrosztatikus Moore-mérleg). U apotekama rade učeni, ozbiljni i trezveni ljudi.⁵⁰

Učestvovao je 1866. godine na *Sastanku kada je doneta Odluka* da se u Subotici formira *Udruženje lekara i apotekara*. Zbog političke situacije 1866/67. godine (Austro-Ugarska nagodba) dokumenat koji je u Beču potpisan da je osnivanje Udruženja odobreno, nije stigao u Suboticu, tako da je Udruženje lekara i apotekara osnovano 1880. godine.⁵¹

Dr A. Kovač ponovo je izabran za gradskog fizika 1867. godine.⁵² Povukao se iz javnog života 1872. i bio je penzionisan 1. maja iste godine.⁵³ Janoš Mukić (Mukity János, 1814–1887), gradonačelnik Subotice oprostio se od dr A. Kovača prigodnim govorom u kojem je, između ostalog, rekao: „...tokom dugog radnog veka u više prilika, kada je izbila neka epidemija sa najvećom revnošću, samopožrtvovanjem i marljivošću pristupio je napaćenim ljudima ublažavajući im nevolju... stekao je poverenje kod stanovništva i zaslužio iskreno priznanje za svoj rad...“

Dr Anton Kovač zaslužan je za razvoj zdravstva i zdravstvene službe u Subotici u prvim decenijama XIX veka. Osnovao je bolnicu u kojoj su rad i nega odgovarali zahtevima zdravstvenih ustanova toga vremena zahvaljujući svojim zalaganjem i zalaganjem svojih saradnika. Pokušavao je da stvori bolje uslove za smeštaj i život siromašnih građana. Trudio se da zdravstvo u Subotici što više približi aktuelnoj evropskoj medicinskoj nauci. Svojim radom stekao je poštovanje sunarodnika i ugled među medicinskim radnicima. U istoriji subotičkog zdravstva zauzima vidno mesto.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Szabadkai Közkórház első igazgatója, dr. Kovács Anton élete és munkássága

A tanulmány röviden bemutatja a XVIII. század végén és a XIX. század elején uralkodó egészségügyi viszonyokat, adatokat tartalmaz dr. Kovács Anton (1804-1880) életrajzáról és tevékenységéről. Városi főorvosi hivatalából kifolyólag a köztisztaság javítását, a városi szegények helyzetének jobbra fordítását, az egészségügyi szolgálat

fejlesztését és a közkórház megnyitását szorgalmazta. A közkórház első igazgatójaként az egészségügyi szolgálat a korabeli közép-európai kórházak nivójára emelését tűzte ki céljául. Nagy érdemeket ért el a XIX. századbeli orvostudomány és a szabadkai egészségügyi szolgálat fejlesztése terén.

SUMMARY

Life and work of Dr Anton Kovač – the first Director of the Civilian Hospital in Subotica

The paper is a short presentation about the health care situation at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. The paper contains information about life and work of Dr Antun Kovach (1804–1880). As the Head of the Public Health Office, Dr Kovach made an effort to improve the public health and hygiene, social status of the poor, health

service in general and opening of a hospital. He was appointed as the first Hospital Director and he tried to elevate the hospital performance to level of a Central European hospital, the most modern example of a hospital system of that time. He can be accredited for the development of medicine and health care in Subotica in the mid-19th century.

⁵⁰ Aurel Štadler, *Pregled subotičkih apoteka 1865. godine*, u: Zbornik radova I sastanka Sekcije za SAP Vojvodinu Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1969, str. 77-90.

⁵¹ Emil Libman, *Lekarska društva u Subotici 1880–2005*, Subotica 2005.

⁵² IASu, F. 002, 1867 évi tisztújítási j.k. 23 sz./1867.V.17.

⁵³ IASu, F. 002, pred. br. 6332/polg. 1872. (1872 évi közgöl. j.k. 163 sz).

⁴³ IASu, F. 272, pred. br. 16-A-57/aec. 1848-II.

⁴⁴ Đula Šeleši, *Jezero Palić - odumiranje i sanacija*. Subotica, 1973: 22-23 i 95-100. navedeno delo, str. 27-32.

⁴⁵ Aurel Štadler, *Palics története 1462–1958*, Palić 1999, str. 116-120.

⁴⁶ IASu, F. 273, pred. br. 3650/Bma. 1855.

⁴⁷ IASu, F. 273, pred. br. 5933/Bma. 1859.

⁴⁸ IASu, F. 002, pred. br. 192/polg. 1861; IASu, F. 002, Zapisnik skupštine iz 1869, odluka br. 160. Dr Milko Lipot (Subotica, 1819 – Subotica, 1888) diplomirao je na Med. fakultetu u Pešti sa *Dissertatio medica inauguralis de croup laryngeo* 1846. godine. Bio je lekar opšte prakse. Kao upravnik bolnice podigao je nivo rada otvaranjem Odeljenja za očne (7 kreveta) i umobolne bolesnike (5 kreveta).

⁴⁹ IASu, F. 002, Zapisnik izbora gradskih službenika iz 1861. godine (1861 évi tisztválosztási j.k. 29 sr/1861).

Tatjana Segedinčev,

arhivski savetnik, Istorijski arhiv Subotica

Zdravstvena služba u Subotici 1944–1945. godine (period Vojne uprave)

Sažetak: Pored teške situacije u samim zdravstvenim ustanovama, ordinacijama i apotekama, vladalo je vanredno stanje u kome je trebalo pružiti zdravstvenu zaštitu stanovništvu pogođenom borbenim okršajima, bombardovanjem, zaraznim bolestima i nemaštinom. Od grada Subotice je bio stvoren bolnički centar. Osim organizovanja zdravstvene zaštite, organi uprave morali su da se bave i organizovanjem socijalne zaštite dece, radnika i službenika, invalidskom komisijom, prihvatilištima za izbegla i nezbrinuta lica i logorima za civilna lica. Zahvaljujući izuzetnom trudu i zalaganju, izvršeno je novo postavljenje zdravstvene službe, a kako je to teklo odražavaju nam upravo Izveštaji i analize o zdravlju stanovništva, o situaciji zaposlenih kadrova i o njihovim mogućnostima za rad.

Ključne reči: Narodnooslobodilački odbori, Vojna uprava, zdravstvena služba, Izveštaji, lekari

Uvod

Rad prikazuje kako su stvarani organi narodne vlasti i kva je bila njihova uloga zajedno sa zdravstvenom službom na zaštiti zdravlja stanovništva u gradu i okolini.

Rad prikazuje i njihove aktivnosti na očuvanju zdravlja svih stanovnika ali i vojske u prvim danima nakon rata.

I Pregled događaja do 10. oktobra 1944. godine Formiranje ilegalnog narodnooslobodilačkog odbora u Subotici 1944. godine

Drugi svetski rat ...

Još u toku narodnooslobodilačke borbe (1941–1944) nastaje i razvija se narodna vlast koja će biti uspostavljena 1944. godine. Njenu osnovu su činili narodnooslobodilački odbori, koji su se počeli stvarati i razvijati sa prvim danima oružane borbe u ratu. Od prvih dana svoga postojanja bili su organi političke borbe i organi revolucije. Narodnooslobodi-

lački odbori su od osnivanja imali obeležje državnih organa vlasti.¹ Komunisti su osnivanjem narodnooslobodilačkih odbora katastrofu Kraljevine Jugoslavije pretvarali u katastrofu građanske Jugoslavije, odnosno u pobedu socijalističke revolucije.²

Ova vlast ima svoj istorijat i na području grada Subotice.

Za vreme okupacije u Subotici se razvijaju razni oblici otpora već tokom 1941. godine. Članovi KPJ (Komunističke partije Jugoslavije) i SKOJ-a (Saveza komunista omladine Jugoslavije) okupljaju nekoliko stotina simpatizera tokom rata, tako da je krajem 1943. godine Narodnooslobodilački pokret bio bitno ojačan.

Januara 1944. godine po direktivi oblasnog komiteta za Bačku i Baranju, upućeni su na rad u cilju povezivanja i obnavljanja organizacija i formiranja NOO u Subotičkom okrugu Geza Tikvicki – Ratko i Lajoš Jo – Laza.³ Početkom aprila 1944. Geza Tikvicki odlazi za Novi Sad a rukovodstvo preuzima Lajoš Jo.⁴ Juna 1944. godine pod njegovim rukovodstvom se formira ilegalni NOO koji je do oslobođenja Subotice radio na političkoj pripremi oslobađanja grada. Na tom sastanku se razmatra politička situacija u gradu, formira se GNOO (Gradski narodnooslobodilački odbor) i izvršava se podela zaduženja članova GNOO, za pojedine terene u Subotici.

Novoizabrani narodnooslobodilački odbor bio je u stalnoj vezi sa Glavnim NOO za Vojvodinu, sa rukovodstvom narodnooslobodilačkog pokreta u Subotici, sa partizanskim odredom i njegovim komandantom Jovanom Mikićem – Spartakom.

Neposredno posle formiranja, Gradski NOO je uputio dva proglasa građanima Subotice na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku u kojima je istakao da je „*Nardnooslobodilački pokret, narodni.*“ On prima u svoje redove, kako se kaže dalje u proglasu – „*sve svoje sinove i poštene rodoljube, bez obzira na političku pripadnost i imovno stanje.*“

Pored popularizacije antifašističkog pokreta, pripremi za oslobođenje, ilegalni NOO su radili i na upoznavanju simpatizera sa zaključcima i odlukama usvojenim na Drugom zasedanju AVNOJ-a.

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, druga knjiga, Beograd 1988, str.194.

² Isto, str. 198.

³ Geza Tikvicki i Lajoš Jo su bili istaknuti borci, Lajoš Jo je bio poverenik za gornju Bačku i Baranju i član Glavnog NOO za Vojvodinu.

⁴ Pal Kotona, *Građa za monografiju Sente, Razvoj narodne vlasti I*, Senta 1979, str. 10.

Oslobođenje Subotice

Pripreme za oslobođenje Subotice su se odvijale od leta 1944. godine u gradu kao i izvan njega. U samoj Subotici krajem avgusta ili početkom septembra održava se ilegalni sastanak u plebaniji kod popa Blaška Rajića. Gradski narodnooslobodilački odbor će rukovoditi mnogostrukim poslovima do oslobođenja i neposredno posle oslobođenja grada.

Forsirajući Tisu od 2-21. oktobra 1944, jedinice Crvene armije prešle su iz Banata u Bačku i zajedno s vojvođanskom brigadom, izbile na Dunav.⁵

Zbog razvoja događaja, prateći novonastalu situaciju u zemlji, na zasedanju ilegalnog narodnooslobodilačkog odbora grada Subotice od 10. oktobra 1944. godine, na Beogradskom putu u zgradi Skenderović Grge, veterinara iz Subotice, na kome su pored odbornika bili prisutni i učestvovali i predstavnici partizanskih odreda Bačke i Baranje sa Jovanom Mikićem – Spartakom, komandantom Bačkobaranjskih partizanskih odreda, odlučeno je da partizanski odredi odnosno jedinice ovih odreda „uđu“ u grad. Osim toga doneta je odluka o podeli funkcija među odbornicima ko će od njih i na kom mestu po ulasku partizanskih jedinica i po oslobođenju grada, organizovati preuzimanje vlasti u gradskoj kući, ustanovama i preduzećima na području grada.⁶ Najbolju sliku kako je to izgledalo vidimo čitajući memoare samih učesnika. Tako Jovica Jerkov, učesnik narodnooslobodilačke revolucije, kaže: „Nekoliko dana kasnije – bio je 10. oktobar – čuli smo da su se sovjetske jedinice približile Subotici. Vest nismo mogli proveriti, ali smo je odmah primili kao istinitu, a kako i ne bi kad smo mesecima i godinama očekivali taj dan.“

Borbe su nastavljene na železničkoj stanici. U toj borbi je poginuo komandant Jovan Mikić Spartak.⁷ Bilo je ranjenih boraca i lekari su, pomažući ranjenima, lekari obavljali svoju dužnost, ne obazirući se na teške ratne uslove. Uporedo sa promenama u društvu koje su se dešavale, odvijala se i njihova stalno potrebna lekarska delatnost.

II Uspostavljanje nove vlasti

Zahvaljujući već osnovanim narodnooslobodilačkim odborima, pa ma i kao privremenim organima vlasti, Komunistička partija Jugoslavije je mogla da legalizuje vlast a ujedno je želela da od prvoga dana prekine sa kontinuitetom unutrašnjeg poretka (kraljevina) i svim osobinama (građanska) stare Kraljevine Jugoslavije.

Da bi rešila komplikovano i složeno političko pitanje u Vojvodini, nastalo završetkom vojnih operacija, i da bi mogla da organizuje život na ovoj teritoriji, nova vlast na čelu sa Titom, uvodi Vojnu upravu (1944–1945).

Stipančević Vojislav

Vojna uprava je bila zavedena Titovom naredbom od 17. oktobra 1944. godine za oblast Bačke, Banata i Baranje. U naredbi je izričito rečeno da je Vojna uprava privremenog karaktera i da će trajati do završetka oslobođenja Jugoslavije.⁸ Vojna oblast je imala svoju Komandu mesta koja je organizovala upravu na pomenu toj teritoriji.

Oblast se delila na: komande područja, komande mesta, vojne stanice

sela i narodne i pogranične straže. Po naredbi Komandanta uprave za Banat, Bačku i Baranju od 25. oktobra 1944. godine, Komanda područja se formirala na teritoriji 2-3 sreza koji su predstavljali geografsku i ekonomsku celinu. U većim mestima organizuje se Komandu mesta kao niži operativni organ, od 1-3 u svakom srezu, raspodelivši između njih čitavu teritoriju sreza. U periodu Vojne uprave, u ruke vojske prelazila je celokupna izvršna i sudska vlast. Narodnooslobodilački odbori su samo trebali da pomažu organe Vojne uprave u njihovom radu.

Naređenje o obrazovanju Komande mesta za grad Suboticu izdato je 7. novembra 1944. godine. Prema ovom naređenju, u Komandi mesta je postavljen kapetan, zamenik komandanta i politički komesar, kao i proćelnici i referenti po odeljenjima.⁹ Postojala je strukturalna šema Komande mesta Subotica, koja se delila na odeljenja. Tako je pod rimskim brojem V formirano Sanitetsko odeljenje sa 159 zaposlenih koji se sastojao od sledećih odseka:

- a) Gradskog fizikata,
- b) Bolničkog centra i Vojne bolnice,
- c) Proćelnništva saniteta,
- d) Gradske javne bolnice.

Za načelnika Sanitetskog odeljka je određen dr Vojislav Stipančević, na osnovu naređenja o obrazovanju mesta za grad Suboticu od 7. novembra 1944. godine.

Problemom zdravstva u gradu bavili su se uporedo organi Sanitetskog odeljka u okviru Komande mesta kao organi Vojne uprave, ali i organi narodne vlasti u okviru Gradskog fizikata pri Narodnom odboru Sreza.

⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, druga knjiga, Beograd 1988, str. 414.

⁶ Iz referata napisanog po sećanju Grge Zelića iz Subotice, učesnika na aktivnom i organizacionom radu u NOB, bivšeg sekretara narodnooslobodilačkog odbora III kvarta, personalnog referenta komande mesta u Subotici.

⁷ Jovan Mikić bio je poznat pod nadimkom Spartak. Proslavljeni komandant Bačkobaranjskog partizanskog odreda, intelektualac i anti-fašista. Rođen je u Opopu 13. maja 1914. godine. Nakon Prvog svetskog rata seli se sa porodicom u Suboticu, gde mu je otac bio školski nadzornik. U Subotici završava gimnaziju i fakultet. Vrlo brzo konkuriše za docenta ali ga prekida Drugi svetski rat. Od 1932–1939. godine bio je naš najuspešniji petobojac, desetobojac, skakač, bacač diska i kladiva. Bio je među najuspešnijim jugoslovenskim atletičarima. Učesnik je Olimpijskih igara 1936. godine u Berlinu, kao i Balkanskih igara 1935. i 1937. godine. Po njegovom imenu će se nazvati, nakon rata, fudbalski klub „Spartak“ Subotica.

⁸ Isto, str. 420.

⁹ IAS, F.166 Komanda mesta – Subotica (1944–1945); 1944–1945, Istorijaska beleška, I strana.

U Istorijском arhivu su sačuvani spisi o zdravstvu koji su nastali u okviru Sanitetskog odeljka fonda (kao vojni) ali i spisi takođe zdravstvene tematike koji su nastali u odeljenju Gradskog fizikata pri Narodnom odboru Sreza (kao civilni) a koji su nosili rimsku oznaku IX.

Ivandekić Pajo

Vojna uprava je ukinuta 15. februara 1945. godine, dakle pre nego što je u prvobitnoj naredbi o njenom zavođenju to bilo predviđeno (do oslobođenja Jugoslavije). Ukinuta je naredbom Vrhovnog komandanta od 27. januara 1945. godine, s tim da prestane do 15. februara 1945. godine a svoju dosadašnju dužnost u civilnim stvarima predaje Gradskom narodnooslobodilačkom odboru.¹⁰ Naredbom Komande vojne oblasti Vojvodine od 14. februara 1945. godine za rukovodioce su postavljeni:

za Komandu područja Subotica:
Komandant: Borislav Strbački,
Zamenik komandanta: Boško Grujić,
Komesara: Eugen Njaradi,
Intendantskog oficira: Milan Radanov;

za Komandu mesta Subotica:
Komandant: Danilo Kravić,
Zamenika komandanta: Matija Poljaković,
Komesara: Blaško Stražarković.

Posle ukidanja Komande mesta kao samostalni organ uprave nastavio je da funkcioniše Okružni narodnooslobodilački odbor do 10. oktobra 1946. godine kada je njegove funkcije preuzeo Gradski narodni odbor.

III Organizovanje zdravstvene službe pod vojnom upravom

Organizacija vojnih i organizacija i obnavljanje zdravstvenih ustanova civilnog tipa odvijalo se u složenim i teškim okolnostima koje su nastupile prestankom ratnih dejstava. Osim građanstva kome je trebalo pružiti zdravstvenu zaštitu, u gradu i okolnim mestima se javio veliki broj ranjenih i bolesnih boraca, zarobljenika, logoraša i raseljenih lica. Kroz Suboticu je prošao i veliki broj ruskih vojnika sa fronta. Koliki broj vojnika je prolazio kroz grad najbolje se vidi iz izveštaja javnih kupatila i Zavoda za dezinfekciju i dezinsekciju. Sačuvani su izveštaji kupatila dr Hajzler Zoltana, „Heler“ kupatila i Radničkog kupatila (podružnice Javne berze rada) za period od 14. oktobra do 22. novembra 1944. godine gde se navodi broj okupanih. U kupatilu dr Hajzler Zoltana se

Ostogonac Bela, urednik Nevena

okupalo 2.230 građana, vojnika Narodnooslobodilačke vojske 1.600, ruskih vojnika 2.500; u kupatilu „Heler“ okupanih građana (civila) 2.645, vojnika narodnooslobodilačke i partizanske vojske 1.836, vojnika ruske vojske 3.427; u Radničkom kupatilu okupanih civila 840, vojnika narodnooslobodilačke vojske 477, ruske vojske 1.013.¹¹ Mnogo veći broj od nekoliko hiljada vojnika je prošlo kroz Zavod za dezinfekciju gde je npr. zabeleženo u mesecu novembru 1944. godine kao „kupanje vojnika i parenje njihovih odela i odela krasnoarmejaca i ostale naše vojske“ od 9.314. lica. U ovom Zavodu u periodu od 20. decembra do 31. decembra 1944. godine, na kupanju i parenju je bilo 27.790 lica.¹²

U Subotici će se formirati dva zdravstvena centra:

1. Vojni (sa više domaćih i ruskih bolnica u Subotici),
2. Civilni – sa Građanskom bolnicom, zdravstvenim stanicama (privatnim lekarima).

1. VOJNI

U Izveštaju sa sednica Gradskog i Sreskog Narodnooslobodilačkog odbora Subotice od 24. oktobra 1944. godine izveštava se da se formira Vojni bolnički centar. Po narede-

¹⁰ IAS, F. 68 Gradski narodni odbor – Subotica (1944–1955); 1944–1958, II, 189/1945. godine.

¹¹ IAS, F.166, 27, 13, 5.

¹² IAS, F.166, 27, 13, 6.

nju Komande mesta za političkog delegata Centralne Vojne bolnice postavljen je Josip Đurašev.¹³

Za potrebe vojnih bolnica preuređeno je i adaptirano više zgrada u Subotici. Za jugoslovenske bolnice bile su preuređene:

- Epidemijska bolnica na Halaškom putu,
- zgrada u Gradskoj javnoj bolnici,
- zgrada škole sv. Roke na Beogradskom putu,
- zgrada bivše „Kolevke“ na Daničićevom putu (danas Palički put).

Za potrebe ruskih vojnih bolnica preuređene su:

- zgrada bivše Jevrejske bolnice,
- „Ungarova“ palata (zgrada na uglu Đure Đakovića 10),
- Gimnazija,
- Pravni fakultet,
- osnovna škola Pravoslavne crkvene opštine,
- Trgovačka akademija,
- stara Jevrejska bolnica,
- zgrada bivšeg Sirotinjskog doma,
- Samostan časnih sestara,
- hotel „Zlatno jagnje“,
- zgrade u Ivana Antunovića ulici broj 4, 7, 9, 11 i 12 (današnja ulica Đure Đakovića),
- zgrada Gradske najamne palate,
- Ženska gimnazija,
- Građanska škola,
- zgrada Građanske kasine.¹⁴

2. CIVILI

Na prvom legalnom zasedanju narodnooslobodilačkog odbora za grad Suboticu 11. oktobra 1944. godine, pod tačkom 10 izvršen je izbor Kulturno-prosvetnog i zdravstvenog odbora.¹⁵ Tada je određeno da u delokrug Gradskog fizikata (jedan od upravnih odseka grada¹⁶) pripadne zdravstvena služba, organizacija i nadzor nad zdravstvenim ustanovama. Nakon par dana na sednici, referat u ime zdravstvene grupe već izlaže dr Bela (Vojislav) Ostrogonac koji je postao zdravstveni poverenik i vršioc dužnosti Gradskog fizika. Ovaj referat je potvrda o organizovanosti i radu ove službe od prvih dana prestanka oružane borbe u gradu.

Kako se uspostavljanje lekarske službe u gradu odvijalo uporedo sa formiranjem Komande mesta u gradu, sve aktivnosti će biti povezane sa ovim upravnim telom. Pri Komandi mesta, u Subotici je formirano Načelništvo saniteta kojem su upućivani razni dopisi. Stizali su dopisi od strane Gradskog fizikata. Načelnik Sanitetskog odeljenja Vojne komande je bio dr Vojislav Stipančević a za sakupljanje celokupnog sanitetskog materijala je bio određen dr Artur Munk (u svojstvu komesara mađarskog Crvenog krsta).

Po Zakonu a i po svakidašnjoj praksi o ustrojstvu sanitetske službe, on se deli na dva dela:

1. Na takozvani preventivni medicinski rad, na lekarski rad za predohranu odnosno sprečavanje oboljenja. Ustrojstvo fizikata većinom služi preventivnom lekarskom radu, u njeno nadležstvo spada ispitivanje i stvaranje preduslova

zdravih životnih uslova za stanovništvo grada, ovde spada i rad javnih kupatila,

2. Na kurativni medicinski rad, na lečenje već postojećih oboljenja odnosno izolovanje i sprečavanje daljeg širenja istih oboljenja. Za lečenje postojećih odeljenja postoje:

- bolnice javnog i privatnog karaktera,
- lečilišta javnog i privatnog karaktera,
- javne ordinacije,
- privatne ordinacije.¹⁷

Zatečena situacija

Mađarska vojska je napustila grad 9. oktobra 1944. godine. U tom trenutku na unutrašnjoj teritoriji grada su se nalazila dva gradska reonska lekara, mada je trebalo da ih bude pet. Gradska javna bolnica se nalazila u teškom stanju, pored upravnika radila su samo dva pomoćnika. Bolnicu je napustio hirurg dr Revfi, a spasilačka služba je bila vrlo oskudno snabdevena, telefon nije radio. Kada je partizanski komandant Jovan Mikić Spartak 10. oktobra u dva sata po ponoći zbog ranjavanja teškom mukom unešen u bolnicu, nije bilo zvaničnog hirurga koji bi ga operisao. Po rečima dr Bele Ostrogonca, operacija je kasnije izvršena, ali je ranjenik zbog dugog čekanja i jakog krvarenja preminuo.¹⁸

U prvim danima nakon rata zdravstvena služba je bila deficitarna u kadrovima. Suočila se sa mnogim problemima koji su zaostali iz prošlih vremena. Trebalo je uložiti velike napore da bi se zaštitilo zdravlje stanovništva, u obnovu mreže i kapaciteta zdravstvenih ustanova kao i u pokretanje akcije mobilnih ekipa za suzbijanje nekih masovnih i zaraznih oboljenja (trahom, lues, crevne zarazne bolesti, mikoze, malarije itd.).¹⁹ U toku rata se broj lekara u Subotici smanjio prvenstveno zbog zabrane vršenja prakse lekarima–Slovenima, a kasnije i zbog deportacije lekara–Jevreja. Neposredno pre oslobođenja, 9. oktobra u gradu su radila samo dva reonska lekara: dr Ivan Crnković i dr Matija Dunderski.

Mladih lekara nije bilo jer su stupili u partizanske redove pri kraju rata i učestvovali su kao brigadni lekari u poslednjim operacijama rata.

Osim oskudice zdravstvenoga kadra osećala se oskudica u lekarskoj opremi, lekovima a bilo je teško i ukazivati zdravstvenu zaštitu. Ambulante su bile oštećene, bolnice siromašne medicinskom opremom, težak je bio transport i kretanje bolesnika. Bilo je dosta deponovane lekarske opreme, mahom iz ordinacija lekara Jevreja. Upravo o tome govori izveštaj Gradskog fizika od 16. oktobra 1944. godine: „*Danas me je u prostorijama gr. fizikata potražio dr. Nej i zatražio njegove lekarske instrumente, koje su svojevremeno okupatori od njega zaplenili. Na moj upit u fizikatu prisutni desinfektor Gavlik Stevan mi je izjavio, da se instrumenti dr. Nej kao i svih ostalih židovskih lekara nalaze deponirani u mesnoj zaraznoj bolnici. Povelili smo kraći razgovor o ovoj temi i dr. Nej mi je izjavio, da je on voljan preuzeti instrumente i lekarski pribor svih subotičkih židovskih lekara.*“

¹³ IAS, F. 68, II, 63/1945. godine.

¹⁴ IAS, F. 68, I, Zapisnik sednica Gradskog i Sreskog NO Opštine od 11. X 1944–22. XII 1950, str. 33.

¹⁵ IAS, F. 68, I, Zapisnici sednica Narodnog odbora grada Subotice 1944–1950. godina.

¹⁶ Na prvoj sednici su određena odeljenja gradske uprave kojih je bilo 19, i određeni su njeni poverenici koji su izlagali izveštaje o situaciji iz tih oblasti.

¹⁷ IAS, F. 166, 27, 13, 1.

¹⁸ IAS, F. 166, III, F. 166, 27, 13, Izveštaj dr Bele Ostrogonca, glavnog gradskog fizika.

¹⁹ Društvo lekara Vojvodine podružnica u Subotici, 40 godina rada lekarskog društva u Subotici, Subotica 1985, 13.

Molim, da se ovo naše zajedničko utanačenje primi ka znanju i izda odobrenje, da se desinfektor Gavlik što pre može biti razterećen tim više, što je stanje u zaraznoj bolnici prilično teško zbog držanja krasnoarmeja.

*Subotica 16. oktobra 1944. g.*²⁰

Da bi mogla otvoriti ordinaciju za lečenje dečijih bolesti, dr Stefanija Gal obratila se molbom Sanitetskom odeljku Komande mesta izlažući svoju trenutnu situaciju. U obraćanju kaže: „Umoljavam gornji naslov, da mi izvoli izdati sledeće stvari iz stana dr Janeka-a, Paje Kujundžića 24, koje su mi potrebne za otvaranje privatne dečije ordinacije.

Za sada radim u okružnom uredu (kod zelenog) u domu narodnog zdravlja i vodim kolevku. Pošto grad Subotica uopšte ne raspolaže ni jednim dečijim lekarom, zato želim otvoriti i privatnu ordinaciju, jer privatni bolesnici nemaju kuda da se obrate.

U ovu svrhu su mi potrebne sledeće stvari: 1 sto za pregledanje, 1 orman za instrumente, 1 pisaći sto, 1 vaga za decu, 1 lampa za pregledanje lobanje, 1 stolica.

Ukoliko je moguće i samo u tom slučaju, molim da mi se da još neke stvari koje su mi potrebne za stanovanje, pošto sam jevrejka, i ovdje sam bila određena na prinudni rad, te prema tome ni sa kakvim nameštajem ne raspolažem.

Sa obzirom na gore navedene uzroke i potrebe, molim da se svakako mojoj molbi, u interesu zdravstvenog stanja grada Subotice, udovolji.

*Subotica, 3-eg novembra 1944. godine
Smrt fašizmu-Sloboda narodu.*²¹

Privatna ordinacija dr Janika ustupljena je privremeno na upotrebu dr Stefaniji Gal, uz odgovarajući zakup.

Da bi mogli obavljati svoju dužnost i lečiti stanovništvo, osim lekarskih instrumenata lekari su tražili dozvolu za upotrebu bicikla prilikom odlaska na teren. Tako je molba od strane Gradskog fizikata stigla na adresu Narodnooslobodilačkog odbora Subotice da se izda dozvola za upotrebu bicikla prilikom odlaska na teren, kako na unutrašnjoj tako i na spoljašnjoj teritoriji grada u cilju što uspešnijeg obavljanja lekarske dužnosti. Dozvole su 19. oktobra tražene za: dr Matiju Dunderskog, dr Simu Mućalova, dr Stevana Mezeia, dr Marcelu Jagić, dr Đenu Pandžića, dr Belu Ostrogonca i dr Antu Šokčića.²²

Uz davanje dozvola od strane gradskog fizikata za vršenje dezinfekcije na teritoriji grada i izvan nje, kako danju tako i noću, uz rešavanje pitanja o opremanju lekarskim instru-

Dušan Maluhev

Savić Vladeta

mentima i kretanja zdravstvenih radnika, polako se uspostavljao rad u ovoj više nego značajnoj oblasti.

Izveštaji

Zahvaljujući izveštajima iz oktobra i novembra 1944. godine koje je sačinio dr Bela Ostrogonac, vršilac dužnosti Gradskog fizika, sagledavamo zdravstvenu situaciju na teritoriji grada Subotice. Osim podataka o lekarima

i apotekama nailazimo na podatke koji se odnose na novo postavljene celokupne zdravstvene službe.

1. IZVEŠTAJ O LEKARIMA I O APOTEKARSKIM RADNJAMA

Najcelovitiju sliku zatečenog stanja u oblasti zdravstvenog kadra i o apotekarskim radnjama dao je dr Bela Ostrogonac vršilac, dužnosti Gradskog fizika. On je 26. oktobra 1944. godine podneo izveštaj Komandi mesta – Sanitetskom odeljenju o:

1. (I) Lekarima koji su sa mađarskom vojskom napustili grad;
2. (II) Lekarima koji su imali čin rezervnog sanitetskog oficira u Jugoslovenskoj vojsci, a koji su se nalazili na teritoriji grada Subotice;
3. (III) Lekarima koji su bili nastanjeni na teritoriji grada Subotice i vršili su lekarsku službu;
4. (IV) Apotekama.

I Lekari koji su sa mađarskom vojskom napustili grad su bili:

1. Dr Andrija Deker, rođen u Subotici 1899, specijalista za unutrašnje bolesti, za vreme Jugoslavije (misli se na Kraljevinu Jugoslaviju) bio je privatni lekar, za vreme okupacije lekar Okružnog ureda i član mađarskog Gornjeg doma.
2. Dr Lajoš Refvi, rođen u Subotici 1895, hirurg, za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar, za vreme okupacije je bio šef hirurškog odeljenja Gradske javne bolnice.
3. Dr Pavle Balog, rođen u Subotici 1901, hirurg, za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar, za vreme okupacije hirurg Javne bolnice a kasnije i Vojne bolnice.
4. Dr Laslo Fekete, rođen u Velikoj Kikindi 1890, za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar, a za vreme okupacije policijski lekar.
5. Dr Maćaš Sinković, rođen u Subotici, za vreme Jugoslavije u Beču je bio lekar, za vreme okupacije se nastanio u Subotici kao privatni lekar.
6. Dr Daniel Kocandi–Kremptić, rođen u Subotici 1896, za vreme Kraljevine Jugoslavije 1928. ili 1929. izbrisan iz

²⁰ IAS, F. 166, 27, 13/1944.

²¹ IAS, F. 166, 25, IX 16, 1944.

²² IAS, F. 166, 27, 36/1944.

Lekarske komore i nije vršio dužnost ni lekarski rad. Za vreme okupacije je bio gradski i željeznički lekar.

7. Dr Arpad Kostolanji, rođen u Subotici 1886, za vreme Jugoslavije je bio u početku privatni a kasnije gradski lekar za Palić. Za vreme okupacije je bio gradski lekar Palića.

8. Dr Imre Grob, rođen u Subotici 1909, za vreme okupacije se nastanio u Subotici kao specijalista za bolesti uha, grla i nosa.

Svi ovi lekari su imali privatne ordinacije. U bombardovanju je uništena ordinacija dr Mačasa Sinkovića i dr Daniela Kocandija koji se posle bombardovanja javio dobrovoljno u mađarsku vojsku.²³

II Lekari koji su imali čin rezervnog sanitetskog oficira u Jugoslovenskoj vojsci i koji su se nalazili na teritoriji grada 26. oktobra 1944. su bili:²⁴

1. Dr Savić Vladeta, bivši aktivni sanitetski oficir sada rezervni kapetan I klase (Srbin).

2. Dr Čović Josip, rezervni sanitetski kapetan II klase (Bunjevac Hrvat).

3. Dr Dunderski Matija, rezervni sanitetski kapetan II klase (Bunjevac).

4. Dr Ostrogonac Bela, rezervni sanitetski kapetan II klase (Bunjevac Hrvat).

5. Dr Mućalov Sima, rezervni sanitetski poručnik (Srbin).

6. Dr Sokčić Ante, rezervni sanitetski poručnik (Bunjevac Hrvat).

7. Dr Gabor Artur, rezervni sanitetski kapetan I klase (mađarski Jevrej).

8. Dr Mezei Stevan, rezervni sanitetski kapetan II klase (Mađar).

9. Dr Munk Artur, rezervni sanitetski kapetan I klase (Mađar).

III Lekari koji su bili nastanjeni na teritoriji grada Subotice i vršili su službu:

Kao dopuna ovom izveštaju dodaje se izveštaj o dr Vladeti Saviću, rođenom u Beogradu 1901. godine, glavnom lekaru Humanitarnog fonda. Prvenstveno je bio aktivni vojni lekar, kasnije željezničarski i privatni lekar. Za vreme rata je bio zarobljen.

Red. br.	Ime	Mesto rođenja	Godina rođenja	Kvalifikacija	Zaposlenje	Nacionalnost	Primedbe
1.	Dr Ostrogonac Bela	Subotica	1891.	Lekar	Poverenik zdravstva NOO	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije ²⁵ je bio gradski okružni lekar. Kod Mađara ²⁶ nije uzet u službu. Imao je ordinaciju. Od Mađara nije dobijao penziju.
2.	Dr Čović Josip	Subotica	1888.	Lekar	Gradski reonski lekar	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio gradski reonski lekar. Od Mađara nije bio preuzet. Za komorskog ²⁷ člana je primljen. Penziju je primao. Tokom bombardovanja je bio oštećen, nije imao ordinaciju.
3.	Dr Gabor Artur	Pačir	1884.	Lekar	Do sloma Austrougarske aktivni vojni lekar posle sloma lekar za zubne bolesti, a kasnije zaposlen kod Okružnog ureda. Ima privremenu zubnu ordinaciju.	mađarski Jevrej	Od Mađara odmah je primljen za komorskog člana. Za vreme Jugoslavije je bio prvo privatni zubar, kasnije je zaposlen kod Okružnog ureda. Za sve vreme rata je bio zaposlen isto kod Okružnog ureda i primao je penziju kao penzionisani vojni lekar.
4.	Dr Hes Dezider	Pitvaras Rumunija	1887.	Lekar	Privatni lekar. Zamenjuje odsutnog dr Kneževića pri Okružnom uredu.	Mađar	Za vreme okupacije je pored rada u Okružnom uredu bio i sudski veštak. Za vreme Jugoslavije nije radio. Imao je svoju ordinaciju.
5.	Dr Ivandekić Pajo	Subotica	1890.	Lekar	Upravnik javne bolnice.	Bunjevac Jugoslo-ven	Za vreme Jugoslavije je bio upravnik Javne bolnice, za vreme okupacije je otpušten i nije primljen za člana Komore, penziju je primao. Za vreme Jugoslavije kao upravnik bolnice nije mogao imati privatnu praksu. Ordinaciju nije imao.
6.	Dr Mardešić Luka	Komiža	1891.	Cel. med ²⁸	Gradski okružni i željeznički lekar Paličkog regiona	Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar i ponekad lekar Okružnog ureda. U vreme rata je primljen za komorskog člana i zaposlen je kod Okružnog ureda. Imao je ordinaciju.

²³ IAS, F. 166, 27.72/1944, Podaci su uzeti iz dokumenta Iskaz o lekarima, koji je sačinio vršilac dužnosti gradskog fizika dr Bela Ostrogonac i koji je podneo Sanitetskom odeljku Komande mesta Subotica.

²⁴ Imena u popisu su data onako kako su napisana u izvornom obliku.

²⁵ Misli se na period Kraljevine Jugoslavije do 1941. godine.

²⁶ Misli se na period mađarske vlasti za vreme Drugog svetskog rata 1941–1944. godine.

7.	Dr Miladinović Bora	Sremski Karlovci	1893.	Cel. med spec. za bolesti uha, grla i nosa	Okružni ured, Humanitarni fond	Srbin	U vreme Jugoslavije pored privatne prakse je bio Uredski i željezničarski lekar. Od okupatora je bio otpušten, nije primljen za komorskog člana. Za sve vreme okupacije nije imao ordinaciju. Po završetku rata je vraćen na stare položaje. Svoju ordinaciju nije imao.
8.	Dr Malušev Dušan	Novo Selo	1884.	Specijalista za hirurgiju i ginekologiju	Šef hirurškog odeljenja bolnice	Srbin	U vreme Jugoslavije je bio šef hirurško-ginekološkog odeljenja Gradske javne bolnice. Otpušten je od Mađara. Radio je privatno, nije primljen za člana Komore. Tokom bombardovanja je pretrpeo materijalnu štetu, nije imao svoju ordinaciju.
9.	Dr Merei Bela	Subotica	1879.	Za vreme Austro-Ugarske vojni lekar kasnije privatni lekar za zubne bolesti.	Privatni lekar za zubne bolesti	Mađar	Za vreme okupacije je primao penziju, po završetku rata je bio bez nameštenja.
10.	Dr Munk Artur	Subotica	1886.	Cel. med ²⁸	Sada zaposlen u Okružnom uredu.	Mađar	Za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar. Pri okupaciji je gradski lekar, no kasnije pošto mu je mati bila Jevrejka otpušten je iz uredske službe i zabranjeno mu je bilo pravo rada. Govoro je ruski, pošto mu je žena bila Ruskinja. Imao je ordinaciju.
11.	Dr Nej Ladislav	Šiofok	1882.	Cel. med	Sada je zaposlen u Okružnom uredu kao ginekolog.	mađarski Jevrej	Za vreme Jugoslavije posle smrti dr Sekelja je bio šef odeljenja za ginekologiju u mesnoj Jevrejskoj bolnici. Za vreme progona Jevreja se otrovao pa nije bio odnet u zarobljeništvo. Nije imao ordinaciju.
12.	Dr Rabstein Matija	Subotica	1886.	Cel. med		Mađar	Poslednjih meseci po završetku rata je postao privremeni gradski lekar. Bio je lekar IV kvarta i imao je ordinaciju.
13.	Dr Šercer Ivo	Rakovac	1892.	Spec. za očne bolesti	Šef lekar očnog odeljenja Javne bolnice	Hrvat	Za sve vreme Jugoslavije je bio šef Očnog odeljenja Javne bolnice. U vreme okupacije je bio otpušten. Par meseci kasnije pozvan je na dužnost. Kasnije je bio primljen i za komorskog člana. Imao je ordinaciju.
14.	Dr Vidaković Franjo	Čantavir	1894.	Cel. med.	Privatni lekar	Bunjevac	Pošto je sa hirurškom spremom napustio bolnicu, otvorio je sebi u Subotici sanatorijum u kojem je radio za vreme Jugoslavije. Zadnjih četiri meseca rata bio je zapovednik ovdašnje Mađarske vojne bolnice.
15.	Dr Crnković Ivan	Subotica	1897.	Cel. med.	Gradski lekar III i IV kvarta	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio gradski lekar u Tavankutu a kasnije u gradu. Radio za sve vreme rata. Pošto je bio bolešljiv predložen je za penzionisanje. Imao je svoju ordinaciju.
16.	Dr Kovač St. Mirko	Subotica	1896.	Specijalista za ženske bolesti i porodaje	Specijalista u Domu narodnog zdravlja	Mađar	Za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar. Za vreme rata lekar specijalista Okružnog ureda i Zelenog krsta i član užeg lekarskog komorskog veća.

17.	Dr Knežević Lazar	Subotica	1896.	Specijalista za plućne bolesti	Okružni ured i željeznica	Srbin	Za vreme Jugoslavije neko vreme je vodio Antituberkulozni dispanzer i nadalje specijalista za tbc. kod Okružnog ureda. Za vreme rata je bio kvartovni lekar Okružnog ureda. Nalazio se u Mađarskoj vojsci. Imao ordinaciju.
18.	Dr Pančić Đeno	Subotica	1903.	Cel. med.	Gradski kvartovni željezničarski i uredski lekar	Bunjevac	Za vreme Jugoslavije je bio lekar Okružnog ureda. Za vreme okupacije zamenik glavnog lekara Okružnog ureda. Imao je ordinaciju.
19.	Dr Poljaković Ivan	Subotica	1902.	Cel. med	Kvartovni gradski i okružni i željez. lekar	Bunjevac	Za vreme Jugoslavije je bio uredski lekar. Bio je zatvoren i interniran. Imao je ordinaciju.
20.	Dr Mučalov Sima	Veliki Bečkerek	1902.	Spec za ženske bolesti i porođaje	Šef lekar Ženskog i porođajnog odeljenja gradske Javne bolnice	Srbin	Za vreme Jugoslavije je bio lekar spec. Humanitarnog fonda. Za vreme rata kao strani državljanin je tolerisan, i u septembru 1944. godine je primljen za člana u Komori. Imao je privatnu ordinaciju.
21.	Dr Ručimski Lav	Pensa (Rusija)	1882.	Cel. med.	Privatni lekar	Rus (izbeglica od 1921. g.)	Za vreme Jugoslavije je bio privatni lekar. Za vreme rata je primljen u Komoru. Po završetku rata se nalazio na nepoznatom mestu gde je određen na prinudni rad. Imao je ordinaciju.
22.	Dr Jagić Marcela	Subotica	1901.	Spec. za rentgenologiju	Okružni ured i Humanitarni fond	Bunjevka	Za vreme Jugoslavije je bila lekarka Okružnog ureda i Humanitarnog fonda, za vreme okupacije lekarka Okružnog ureda. Imala je ordinaciju.
23.	Dr Hil (Hyl) Aleksandar	B. Petrovac	1903.	Cel. med.	Lekar okružnog ureda i Humanitarnog fonda (hirurg)	Slovak	Za vreme Jugoslavije je bio hirurg Okružnog ureda i Humanitarnog fonda, za vreme okupacije je zaposlen u Okružnom uredu. Zbog pretrpljene materijalne štete u bombardovanju, dobio je odsustvo i nije se vratio na dužnost. Imao je privatnu ordinaciju.
24.	Dr Tumbas Grgo	Subotica	1904.	Cel. med	Gradski lekar u Tavankutu	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio gradski lekar u Tavankutu. Ordinira u gradskoj ordinaciji.
25.	Dr Samuilov Milutin	Vršac	1911.	Pomoćni lekar hirurškog odeljenja	Pomoćni lekar hirurškog odeljenja Gradske javne bolnice	Srbin	Za vreme Jugoslavije je bio pomoćni lekar hirurškog odeljenja. Radio je isto za vreme rata. Nije imao ordinaciju.
26.	Dr Perčić Vinko	Subotica	1911.	Spec. za unutrašnje bolesti	Vršilac dužnosti šefa unutrašnjeg odeljenja Gradske javne bolnice	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio pomoćni lekar Odeljenja za unutrašnje bolesti Gradske javne bolnice, u istom svojstvu je preuzet za vreme rata. Oktobra 1944. godine se nalazio u mađarskoj vojsci na nepoznatom mestu. Nije imao ordinaciju.
27.	Dr Hercog Livija	Subotica	1912.	Cel. med	Šef Doma narodnog zdravlja	Jevrejka	Za vreme Jugoslavije je bila lekarka Jevrejske bolnice, za vreme okupatora zaposlena u Anti tbc. dispanzeru. Imala je ordinaciju.
28.	Dr Galfi Otilija	Subotica	1911.	Cel. med	Privatni lekar	Mađarica	Za vreme Jugoslavije je bila privatna lekarka. Za vreme okupacije je lekarka Okružnog ureda. Imala je ordinaciju.

29.	Dr Šokčić Ante	Subotica	1911.	Spec. za bolesti uha grla i nosa	Šef odeljenja za bolesti uha, grla i nosa Gradske javne bolnice	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije je bio šef Odeljenja za bolesti uha, grla i nosa u Gradskoj javnoj bolnici. Bio je u nemačkom zarobljeništvu. Primljen je u Komoru lekara. Od 1942. godine radio je u vojnim bolnicama u Segedinu i Subotici sa činom zastavnika. Imao je privatnu ordinaciju.
30.	Dr Vig Mihajlo	Debeljača	1907.	Spec za kožne i ven. bolesti	Dom narodnog zdravlja	Mađar	Bio je sveučilišni asistent prof. Kogoja u Zagrebu, kasnije privatni lekar u Pančevu a od 1940. godine je privatni lekar u Subotici. Za vreme rata je bio šef Kožno veneričnog odeljenja Gradske javne bolnice. Imao je ordinaciju.
31.	Dr Brankovan Konstantin	Novi Sad	1916.	Na specijalizaciji za unutrašnje bolesti	Pomoćni lekar Gradske javne bolnice	Srbin	Za vreme Jugoslavije je bio pomoćni lekar Gradske javne bolnice, za vreme rata isto. U mađarskoj vojsci je bio 16 meseci kao narednik. Nije imao privatnu ordinaciju.
32.	Dr Ruski Nikola	Subotica	1914.	Cel. med.	Predviđen je za kvartovnog lekara grada i Okružnog ureda.	Srbin	Za vreme Jugoslavije i rata je bio privatni lekar. Oktobra 1944. godine se nalazio u mađarskoj vojsci. Imao je privatnu ordinaciju.
33.	Dr Prčić Ante	Subotica	1907.	Spec. za zubne bolesti	Vođa zubnih ambulanti Okružnog ureda i Željezničarske ambulante. Poverenik za Gradsku javnu bolnicu.	Bunjevac Hrvat	Za vreme Jugoslavije i rata nije se bavio praksom niti je imao nameštenja pošto se pismeno odrekao mađarskog državljanstva. Lekarske instrumente su mu konfiskovali Nemci.
34.	Dr Dunderski Matija	Subotica	1896.	Cel. med.	Reonski lekar kod grada i željeznice, privremeno zamenjuje dr Ruskiog	Bunjevac	Za vreme Jugoslavije je bio lekar u Apatinu, tokom rata bio je premešten u Suboticu za gradskog lekara. U Mađarskoj vojsci je imao čin poručnika. Radio je u ovdašnjoj Mađarskoj vojnoj bolnici. Imao je svoju ordinaciju.
35.	Dr Subotin Obrad			Cel. med	Glavni lekar Okružnog ureda	Srbin	Za vreme Jugoslavije je bio nastanjen u Staroj Moravici. Za vreme rata nije primljen u lekarsku komoru. Kasnije je interniran. Nije imao ordinaciju.
36.	Dr Siladi Ferdo			Spec. za kožne i venerične bolesti	Za vreme Jugoslavije pomoćni lekar Gradske bolnice, za vreme rata šef venerične ambulante Zelenog krsta.	Mađar	Imao je ordinaciju. Posle rata je određen za šefa Kožno veneričnog odeljenja Gradske javne bolnice.
37.	Dr Mezei Stevan	Subotica	1893.	Cel. med	Venerolog Okružnog ureda	Mađar	Za vreme Jugoslavije je bio lekar Okružnog ureda. Za vreme rata šef Okružnog ureda. Bio je rezervni oficir kapetan II klase. Imao je ordinaciju.
38.	Dr Goldstajn Vilim	Lendeltoti	1908.	Hirurg	Pomoćni lekar Gradske javne bolnice	mađarski Jevrej	Od okupatora je upućen na rad u Gradsku bolnicu. Nije imao ordinaciju.

39.	Dr Briglević Koloman	Nemesa-pati	1891.	Radiolog	Šef rendgen odeljenja Gradske javne bolnice	Mađar	Južno–Američki državljani. Za vreme rata se nastanio u Subotici kao privatni lekar. Imao je ordinaciju.
40.	Dr Hegediš Ivan	Subotica		Spec. za očne bolesti	Spec. za očne bolesti kod Okružnog ureda i Doma narodnog zdravlja	Bunjevac	
41.	Dr Palfi Alojzija	Subotica	1911.	Spec. za ženske bolesti i porođaje	Pomoćni lekar Gradske javne bolnice	Mađar	Za sve vreme rata bio je asistent na Porođajnom odeljenju Gadske javne bolnice.
42.	Dr Bruk Stefanija			Radi tri godine u dečijoj praksi	Privremena šefica „Kolevke“	mađarska Jevrejka	Pri ulasku partizanske vojske u Suboticu zatečena je na odeljenju u „Kolevci“. Određena je da i dalje vodi „Kolevku“ i za dečju lekarku u Okružnom uredu i Željezničkoj ambulanti.
43.	Dr Balog Geza	Apolc	1884.	Cel. med	Zamenik gradskog lekara na Žedniku	Mađar	Mađarski državljani. Prinudno je poslat u Suboticu na rad.
44.	Dr Pavković Milivoj	B. Gradište		Lekar za zubne bolesti	Privatna ordinacija	Srbin	Bio je u mađarskoj vojsci.
45.	Dr Hajder Alojzija	Bekeščaba	1909.	Lekar za zubne bolesti	Privatna ordinacija	Mađar	Za vreme rata se nastanjuje u Subotici. Bio je mađarski državljani.
46.	Dr Rem Alfred	Subotica	1921.	Doktorirao pri kraju rata.	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
47.	Dr Sekelj Alojzija				Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
48.	Dr Marias Josip	Subotica	1921.	30. IX 1944. godine doktorirao	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
49.	Dr Bartuš Tibor	Subotica	1919.	6. X 1944. godine doktorirao	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
50.	Dr Sabo Batanc Karlo	Subotica	1920.	4. X 1944. godine doktorirao	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
51.	Dr Nađ Stevan	Stara Kanjiža	1908.	30. IX 1944. god. doktorirao	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
52.	Dr Vesić Milana Stefania supr. Čović Franje	V. Sv. Nikola	1919.	8. X 1944. godine doktorirala	Hospitantkinja u Gradskoj javnoj bolnici	Jugoslovenka	
53.	Dr Terek Matija	Subotica	1920.	30. IX 1944. god. doktorirao	Hospitant u Gradskoj javnoj bolnici	Mađar	
54.	Dr Frajnd Ladislav	Crvenka	1908.	Spec. za bolesti uha, grla i nosa	Privatna ordinacija	Mađar	
55.	Dr Baranj Janoš	Piestani Čehoslovačka	1895.	Radiolog	Privatna ordinacija	Mađar	Upravnik Gradske javne bolnice za vreme mađarske vlasti. Mađarski državljani.
56.	Dr Račmanj Andrija	Subotica		Doktorirao pri kraju rata.	Hospitant Gradske javne bolnice		
57.	Dr Sekelj						
58.	Dr Frenkl ²⁹						

Deo ovoga izveštaja čini i spisak apoteka koje su se nalazile na teritoriji grada Subotice u vremenu do 26. oktobra 1944. godine.

IV Izveštaj o apotekama :

1. KRUNA: vlasnik dr Eugenije Hartauer (i Čanji), rođen u Temišvaru 1899, apoteka se nalazi u Gradskoj kući, do 1941. godine. Za Čanji nisu poznati lični podaci kao suvlasnika sem da je u Mađarskoj bio vlasnik apoteke.

2. SV. TEREZIJA: vlasnik Janoš Rihter, rođen u Novom Bečeju 1900, apoteka se nalazila u Jelačićevoj ulici br. 1, do 1941. godine.

3. SOKO: vlasnik Imre Andraši, rođen u Subotici 1914, Trg Oslobođenja br. 9. Do 1941. godine je bila vlasnica Margita Kon. U primedbi stoji da je apoteka pala pod jevrejski zakon³⁰ i morala se prodati. Prvi kupac je bio Jožef Wajgl (Wajgl Jozsef).

4. ZAGOVORNICA: vlasnica je bila supruga Emila Šosbergera, rođena u Bačalmašu 1910, apoteka se nalazila na Trgu oslobođenja 6, ime komesara³¹ je bilo Mikloš Jenofi (Jenofi Miklos), apoteka je izdata u zakup Juliju Veberu (Weber Julius).

5. ZMIJA: vlasnik je bio Jovan Ivković, rođen u Sremskoj Mitrovici 1886, adresa Krupeževićeva ulica 14, ime komesara je Mirko Čajkaš a posle Mirko Rabstajn.

6. SV. JOSIP: vlasnik Kosta Savić, rođen u Bašaidu 1894, adresa Jelačićeva ulica br. 8, komesara nije imala.

7. ANĐEO ČUVAR: vlasnik je bio Vladimir Nikolajević, rođen u Temišvaru 1891, adresa Prestonaslednika Petra 7.

8. BEO KRIŽ: vlasnik je bio Laslo Gutvajn (Gutwein Laslo), rođen u Torzi 1891, adresa Vilsonova 37, do 1942, vlasnik je bio Alfred Blum, komesar je bio Bela Varadi, primedba je da je Alfred Blum potpao pod jevrejski zakon te je morao apoteku prodati sadašnjem vlasniku.

9. SV. ANTUN: vlasnik je bio Bela Verteši, rođen u Starom Bečeju 1894, adresa Trg Slobode 3, komesar je bio Geza Ertl, apoteka je bila konfiskovana kao jevrejska imovina.

10. SV.TROJSTVO: vlasnik je bila Marija Kovači, rođena u Banatskom Komlošu (Rumunija) 1893, adresa Crnojevićeva 2, nije imala komesara, u primedbi stoji da je Marija diplomirana apotekarka koja je kupila apoteku 1940. od Karla Vidriha.

11. BOŽIJA PROMISAO: vlasnica je bila udovica Đenea Decia, adresa Save Tekelije 28, komesara nije bilo.

12. SV. ROKA: vlasnica je bila udovica Stevana Aradskog, adresa Beogradski put 55, komesara nije bilo. Vlasnik Stevan Aradski je umro 1943, apoteka je imala administratora Karla Nanašia.

13. ISUS RADNIK: vlasnica je bila supruga dr Milenka Damjanova – Pavković Ana, rođena u Gradištu 1912, adresa Daničićev put 11, nije imala komesara, u bombardovanju je apoteka bila oštećena i nije radila.

14. ZLATAN KRIŽ: vlasnik je bio Aurel Štadler, rođen u Đeru 1894, adresa Palić, komesara nije bilo, apoteka je konfiskovana kao jevrejska imovina.

15. SV. ĐURĐA: vlasnik je bio Stevan Latmanji, rođen u Subotici 1906, adresa Subotica – Žednik, apoteka nije imala komesara.

16. SPASITELJ: vlasnik je bio Josip Šadl, rođen u Malom Idošu, adresa Vilsonova 39, apoteka nije imala komesara.³² Subotica, 26. oktobra 1944. godine.³³

2. IZVEŠTAJ O ORGANIZACIJI SLUŽBE

Iz Komande mesta 17. novembra 1944. godine upućen je dopis Gradskom glavnom fiziku da o svom dotadašnjem radu podnese pismeni izveštaj Komandi mesta – Sanitetskom odeljaku, najkasnije do 24. novembra 1944. godine. Izveštaj je napisan 22. novembra 1944. godine. Opširan i temeljan, napisan je na 14 strana. U njemu je opisano kako je tekla organizacija zdravstvene službe u Subotici.

Prvi zadatak pri organizovanju službe je bio, organizovati lekarski sastanak pri fizikatu, koji je održan 17. oktobra 1944. godine, na kome je utvrđen pravac rada lekarske službe. Konstatovan je broj lekara koji se: nalaze u mađarskoj vojsci na službi, koji su svojevajno napustili Suboticu a imali su svoje ordinacije i lekari koji su raspoređeni na dužnost kao gradski lekari. Nakon ove konstatacije, za gradske lekare su određeni:

- za unutrašnju teritoriju grada – kvartovni lekar za I i II kvart, Šandorske salaše, Istočne ugarnice zapadno od Senčanske pruge, Bikovo pustaru između Senčanske željezničke pruge i Verušića, postao je dr Josip Čović sa adresom ulica Paje Kujundžića 36;

- za III-IV i XII kvart, deo Gornjeg Verušića sa desne i leve strane evropskog puta, Zapadne ugarnice između bajmočkog i evropskog puta, Šebešić pustare južno od bajmočkog puta, Gornji Verušić između Motavičke željezničke pruge i evropskog puta, postao je dr Ivan Crnković sa adresom Zagrebačka ulica 21;

- za V kvart, Mali Bajmok, Bajske Vinograde, Zapadne Ugarnice i Šebešić pustare severno od Bajmočkog puta i Kelebije do bajske pruge, postao je dr Đeno Pančić sa adresom Preradovićeve ulica 9;

- za VI-VII kvart, severno od Bajske pruge ka Frankopanskoj ulici, postao je dr Ivan Poljaković sa adresom Bajski put 6;

- za VIII-IX kvart, do Frankopanske ulice i peštanske pruge, postao je dr Nikola Ruski;

- za X-XI kvart, Majšanske vinograde, Čavolj pustaru između peštanske pruge i Hajdukova, Radanovac pustare i zapadni deo istočnih ugarnica, postao je dr Matija Dunderski sa adresom ulica Đ. Milojevića 23;

²⁷ Misli se da je bio član lekarske komore.

²⁸ Pod skraćenicom cel. med. podrazumeva se lekar opšte medicine.

²⁹ Podaci su uzeti onako kako su u originalu dati u izveštaju u Subotici 26. oktobra 1944. godine. Podaci prikazuju podatke o svim lekarima koji su tada bili nastanjeni na teritoriji Subotice i vršili su bilo kakvu lekarsku službu.

³⁰ Prema Jevrejima su se u Drugom svetskom ratu primenjivale uredbe diskriminatornog karaktera, koje su nalagale konfiskaciju njihove imovine a vode poreklo od Nirnberškog zakona. Ovaj Zakon je bio antisemitskog karaktera, usvojen u nacističkoj Nemačkoj 1935. godine.

³¹ Komesar je bio službeno lice sa posebnim punomoćima kojima je poveren neki zadatak.

³² Misli se na komesare u vreme rata.

³³ IAS, F. 166, Sanitetski odeljak 1944–1945, 27.12.

- za spoljnu teritoriju grada, reonski lekar na Paliću, Hajdukovu, Istočne ugarнице i Paličke ugarнице sa Ludoš pustarom, postao je dr Luka Mardešić lekar na Paliću;

- na Žedniku, Zobnatici pustari, Đurđinu do moravičke pruge i ceo Donji Verušić, postao je dr Dragutin Remeš.

- u Tavankutu, Čikeriji, Pavlovcu do Moravičke pruge i deo Šebešića do Kelebijskog dola, postao je dr Grga Tumbas, lekar u Tavankutu.

Napravljen je raspored a neki od lekara se još nisu vratili svojim kućama iz zarobljeništva, pa se morala pronaći adekvatna zamena. Tako je umesto dr Nikole Ruski postavljen dr Matija Dunderski kao privremeni zamenik, a umesto dr Dragutina Remeša, lekara u Žedniku, postavljen je dr Geza Balog, budimpeštanski lekar.³⁴

Potom je izvršeno ustrojstvo službe lekara Gradske javne bolnice. Za upravnik *Gradske javne bolnice* i privremenog šefa Odeljenja za umobolne, imenovan je dr Pajo Ivandekić,³⁵ za šefa Hirurškog odeljenja imenovan je dr Dušan Malušev, za šefa Ginekološkog i porođajnog odeljenja dr Sima Mučalov, za šefa Očnog odeljenja dr Ivan Šercer, za šefa Odeljenja za bolesti uha, grla i nosa dr Ante Šokčić, za šefa Odeljenja za zarazne bolesti dr Vinko Perčić, za šefa Kožno veneričnog odeljenja dr Ferdo Siladi, za šefa Rendgen odeljenja dr Koloman Briglević. Za pomoćne lekare su imenovani: dr Milutin Samuilov, dr Alojzije Palfi, dr Konstantin Brankovan, dr Bela Stipančević, dr Ivan Faltum.

Ustrojena je služba lekara *Okružnog ureda*: za civilnog poverenika imenovan je Grgo Prčić, advokatski pripravnik, za glavnog lekara dr Obrad Subotin, za kvartovne lekare su izabrani dr Đeno Pančić (V kvart, Mali Bajmok i Bajski vinogradi), dr Ivan Poljaković (VI-VII kvart i Istočni vinogradi), dr Artur Munk (III-IV i XII kvart), dr Aleksandar Hil (II i XI kvart), dr Dezider Hes (I i X kvart), dr Matija Dunderski (VIII i IX kvart) privremeno, za porođajno odeljenje i ženske bolesti dr Ladislav Nej, za rentgenologiju dr Marcela Jagić, za specijalistu za bolesti uha, grla i nosa dr Bora Miladinović, za očne bolesti dr Ivan Hegediš, kožno-venerične bolesti dr Stevan Mezei, dečje bolesti dr Stefanija Bruh, zubne bolesti dr Ante Prčić, unutrašnje bolesti dr Lazar Knežević.

Ustrojena je i služba *Humanitarnog fonda* (Željeznička stanica) gde je za glavnog lekara imenovan dr Vladeta Savić i za lekare ove stanice dr Aleksandar Hil, dr Đeno Pančić, dr Ivan Poljaković, dr Luka Mardešić, dr Matija Dunderski, za specijalistu za ženske bolesti dr Sima Mučalov, za rentgenologiju dr Marcela Jagić, za unutrašnje bolesti dr Lazar Knežević za dečje bolesti dr Stefanija Bruh, za očne bolesti dr Ivan Šercer, za hirurgiju dr Vilim Goldštajn, za uho, grlo i nos dr Bora Miladinović, za kožno-venerične bolesti dr Mihajlo Vig.

Ustrojena je takođe lekarska služba *Doma narodnog zdravlja* gde je za poverenika postavljena dr Livija Hercog.³⁶ U Izveštaju Gradski fizik opisuje stanje u Domu gde je – „zatečena novčana svota od 2000 penga koja je stavljena na upotrebu dr Hercog Liviji, privremenom vršiocu dužnosti s tim da se od ove svote nedeljno isplaćuje spremačicama

Mesaroš Katarini i supruzi Rafai Josipa po dotadašnjoj nadnici. Takođe je konstatovano da je potrebna nabavka drva za ogrev, pošto Dom ne raspolaže sa ogrevnim materijalom“.

Odlukom Narodnooslobodilačkog odbora broj 220 iz 1944. godine uspostavljen je rad *Dečijeg doma Kolevka* u Subotici gde je po nalogu Glavnog gradskog fizika za upravnicu postavljena dr Stefanija Bruh. Prilikom preuzimanja rada Dečijeg doma „Kolevka“ ustanovljeno je da – „u kasi ima svega 421 penga, da skoro nema nikakvog ogrevnog materijala, i da su skoro u svim prostorijama prozori zbog vazdušnog pritiska od bombardovanja polupani. Da bi se obezbedili najnužniji uslovi za rad neophodno je iz gradskog socijalnog fonda dobiti 20.000 penga, da se izvrši popravka svih prozora i da se obezbedi ogrev“.³⁷

Pored Gradske javne bolnice u gradu je postojao i *Sanatorijum dr Hajzlera*. I njega je trebalo osposobiti za dalji samostalni rad jer je za vreme rata bio pridodat Gradskoj bolnici, a „krasnoarmejski“ (ruski vojnici) su ga zauzeli za svoju stanicu za transfuziju krvi.

Organizovan je rad još za *Hemijsku laboratoriju* u Subotici. Ovaj rad je poveren inž. Ivanu Simiću, bivšem šefu Državne hemijske laboratorije u Subotici. Hemijska laboratorija se nalazila na trećem spratu Gradske kuće. Simić Ivan konstatuje – „da su sve prostorije bile zaključane i specijalnim bravama osigurane, a bivši šef Odeljenja je napustio grad. Zbog toga su uz prisustvo poverenika zdravstva dr Bele Ostrogonca prostorije nasilno otvorene. Prostorije su bile u neredu a 35 zatvorenih sanduka inventara je bilo spremno za evakuaciju. U skloništu Gradske kuće su nađena još četiri zatvorena sanduka. Od osoblja je ostala samo jedna laborantica“.³⁸

Osim ova dva pomenuta izveštaja, postoje izveštaji gradskih lekara po kvartovima i naseljima (Palić, Tavankut i Žednik), Doma narodnog zdravlja, Izveštaji kupatila „Hajzler“ i „Heler“, Javne berze rada, Zavoda za dezinfekciju i desinfekciju, Državne hemijske laboratorije, Starateljstva Gradskog uboškog doma, Matičarskog zvanja i Vatrogasne čete – oseka spasioca.

Pod nadzorom Gradskog fizikata i okružnih lekara, bile su babice i dezinfektori koji su vršili dezinfekciju i desinsekciju. Potreba za njima je bila uvećana jer je u to doba veliki broj vojnika razne vojske, partizanske vojske kao i ruskih „krasnoarmejaca“ prolazio kroz grad, a u gradu su se nalazili i vojnici „Narodne straže“.

Izvori i literatura

- F. 68 Gradski narodni odbor – Subotica, 1944–1955.
- F. 70 Okružni narodni odbor Subotica – Subotica, 1944–1948.
- F. 166 Komanda mesta Subotica – Subotica, 1944–1945.
- F. 176 Zbirka o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu – Subotica, 1903–1989.
- F. 483 Sreski narodnooslobodilački odbor – Subotica, 1945.

Branislav Danilović, Zaštita zdravlja stanovništva u Somborskom okrugu 1944–1947, Sombor 2005.

Lajčo Klajn, Genocid i kazna (1941–1945), Novi Sad 1991.

³⁴ IAS, F. 166, 27, 13.

³⁵ Napisan raspored po originalnom dokumentu iz toga vremena.

³⁶ IAS, F. 166, 27, 13.

³⁷ IAS, F. 166, 25, IX 4/1944.

³⁸ IAS, F. 166, 25, IX 6/1944.

Katona Pal, Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti, I deo, Istorijat organizacionog razvoja narodnih odbora u Senti 1944–1963, Senta 1979.

Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918–1988, druga knjiga, Beograd 1988.

Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić, Mirko Grlica, Gradotvorci I, Subotički stambeni objekti od baroka do moderne, Subotica 2004.

Lajoš Seker, Razvoj zdravstvene službe u Subotici, 40 godina rada lekarskog društva u Subotici, Subotica 1985.

Zbornik rada, 80. godina rada Zavoda za zaštitu zdravlja u Subotici 1912–1992, Subotica, 1992.

Zbornik Sećanja učesnika radničkog pokreta i NOR-a Subotice 1920–1944, Monografija, Subotica 1985.

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai egészségügyi szolgálat 1944-1945 között

Az egészségügyi intézményekben uralkodó nehéz, rendkívüli helyzetben is megfelelő egészségügyi ellátást kellett nyújtani a harcokban megsebesült, bombázások, ragályos betegségek és nincstelenség által érintett lakosságnak. Szabadka város kórházi központ lett. Az egészségügyi ellátás megszervezésén kívül, a kormányzati szervek feladata a gyermekek,

munkások és hivatalnokok szociális ellátása, rokkantügyi bizottságok, menekült- és hajléktalan táborok megszervezése volt. Egy új egészségügyi szolgálat beindítása óriási befektetés eredménye, a folyamatot pedig a közegészségügyi állapotokról, a foglalkoztatottak számáról, a munkahelyekről szóló jelentések és elemzések alapján kísérhetjük figyelemmel.

SUMMARY

Health service in Subotica in 1944 and 1945 (military government period)

Difficult situation within health institutions, doctors' offices and pharmacies was followed by the emergency state which produced a need for additional health care of the population struck by battles, bombardment, diseases and poverty. Subotica was turned into a hospital center. Besides organizing a health care system, the government

had to organize social care for the children, workers and employees, shelter for refugees and camps for civilians. Thanks to great effort and commitment, the health care system was established. The process of that can be researched in the Reports on the staff, their abilities and the analysis of the public health.

Средњовековне трепанације у Војводини

Сажетак: Рад представља кратак преглед средњовековних налаза лобања са трепанацијама са археолошких локалитета у Војводини. Најстарија средњовековна лобања са трепанацијом потиче са некрополе аварског периода (VII–VIII век, Стара Моравица, северна Бачка). У Банату, лобање са трепанацијама су откривене на два локалитета – Манастириште – Мајдан (северни Банат, две лобање из периода XI–XV века) и Преко Слатине – Омољица (јужни Банат, лобања са некрополе XII–XIII века). У Срему је документован један налаз на локалитету 85 у Сремској Митровици (период XIII–XVI века).

Кључне речи: трепанације, Војводина, лобања.

Рад представља кратак преглед документованих случајева лобања са трепанацијама које потичу са археолошких локалитета у Војводини, представљених на Скупу научног друштва за историју здравствене културе Војводине у Бачком Душанову, 6. октобра 2012. године.

Трепанација је позната као једна од најстаријих форми неурохирургије. Назив потиче од грчког назива инструмента (*τρύπανον*) којим се бушила и отвара лобања,¹ најчешће у терапеутске сврхе, мада постоје и примери трепанација које имају култно или симболично значење и могу бити вршене након смрти.² Са разликама у начинима извођења у зависности од периода и проучаване културе, трепанација се практикује од касног палеолита у готово свим деловима света и још увек се користи у савременој медицини.³

У Србији, најстарији примери овог вида хирургије потичу из Војводине са бронзаноodobног локалитета у Мокрину (општина Кикинда, северни Банат), где су Фаркаш и Липтак уочили трагове трепанација на осам лобања, за

Трепанација на десној теменој кости. Локалитет Манастириште – Мајдан, гроб 205.

које сматрају да су вршене ради отклањања последица повреда проистеклих из честих борби током раног бронзаног доба.⁴

Са територије Војводине, потиче и пет лобања са трепанацијама које се датирају у средњовековни период – три из Баната и по једна из Бачке и Срема.

Најстарија средњовековна лобања са трепанацијом на левој теменој кости, откривена је на некрополи аварског периода (VII–VIII век) у Старој Моравици (локалитет Коплало, општина Бачка Топола).⁵

Из периода XI–XV века потичу две лобање траговима трепанације откривене истраживањем гробља на налазишту Манастириште у Мајдану (општина Нови Кнежевац, северни Банат).⁶ На лобањи одраслог мушкарца

¹ Charles Gross, *A Hole in the Head. More Tales in the History of Neuroscience*, Cambridge 2009, стр. 8.

² Jordan Jordanov, Br. Dimitrova, Sp. Nikolov, *Symbolic Trepanations of Skulls from the Middle Ages (IXth to Xth Century) in Bulgaria*, у: *Acta Neurochirurgica* 92, 1988, стр. 15; Maria Mednikova, *Post-Mortem Trepanations in Central Asia: Types and Trends*, у: Kimball J.D, Murphy M. E, Koryakova L, Yablonsky L. T, *Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Euroasian Bronze and Iron Age*, Oxford 2000, стр. 271.

³ Charles Gross, наведено дело, стр. 3.

⁴ Gyla Farkas, Pál Lipták, *Antropološko istraživanje nekropole u Mokrinu iz ranog bronzanog doba*, у: Milorad Girić. *Mokrin I*, 1971, стр. 256, 258.

⁵ Археолошка ископавања је водио Петер Риц, археолог, виши кустос Градског музеја Суботица, док је антрополошку анализу извршио др Геза Цекуш.

⁶ Систематска археолошка истраживања води Звонимир Недељковић, археолог Међуопштинског завода за заштиту споменика културе у Суботици.

Трепанација на сагиталном шаву. Локалитет Манастириште – Мајдан, спорадичан налаз. (гроб 205), мања елипсоидна трепанација је уочена на десној теменој кости уз сагитални шав, док је на другој лобањи одрасле индивидуе, која представља спорадичан налаз на некрополи, документована елипсоидна трепанација која се пружа од брегме дуж сагиталног шаву (слика 2). Код обе индивидуе са мајданске некрополе евидентан је процес зарастања кости.

Специфичан налаз представља лобања која потиче налазишта Омољица – Преко Слагине (јужни Банат) која се датује у XII–XIII век.⁷ На лобањи мушкарца могу се уочити три трепанације на теменим костима, две вероватно терапеутске природе и симболична између њих. Симболичне трепанације су вршене одстрањивањем површинског дела кости, тако да лобања није комплетно про-

бијена, а разлози су могли бити ритуално-медицински или верски. У области Карпатског басена симболичне трепанације су карактеристичне за период досељавања Мађара, али са примањем хришћанства овај обичај постепено нестаје.⁸ Присуство симболичних трепанација забележено је и у североисточној Бугарској на хришћанској некрополи.⁹

На локалитету 85 у Сремској Митровици, из гроба 159, који се датује у период XIII–XVI века, потиче лобања жене са елипсоидном трепанацијом на левој паријеталној кости.¹⁰ Миладиновић–Радмиловић истиче да је особа преживела ову „хируршку“ интервенцију, предузету вероватно у циљу излечења од последица повреда чији трагови постоје на неколико места на лобањским костима.¹¹

Анализе људских лобања не пружају увек податке о разлозима вршења ових операција, али је сигурно да са гледишта историје медицине, трепанације уочене на лобањама са археолошких локалитета сведоче о постојању својеврсне, народне медицинске праксе, која сеже много даље у прошлост него што нам на то указују писани извори.

Литература

Zsolt Bereczki, Antónia Marcsik, Trephined skulls from ancient populations in Hungary, у: Acta Medica Lituanica 12, 2005, стр. 65–69.

Charles Gross G., A Hole in the Head. More Tales in the History of Neuroscience. Cambridge 2009.

Јелена Ђорђевић, Војислав Ђорђевић, Дејан Радичевић, Средњовековна црква у Омољици: истраживања 2006, у: Гласник Српског археолошког друштва 23, 2007, стр. 187–192.

Jordan Jordanov, Br. Dimitrova, Sp. Nikolov, Symbolic Trepanations of Skulls from the Middle Ages (IXth to Xth Century) in Bulgaria, у: Acta Neurochirurgica 92, 1988, стр. 15–18.

Maria Mednikova, Post-Mortem Trepanations in Central Asia: Types and Trends, у: Kimball J.D, Murphy M. E, Koryakova L, Yablonsky L. T, Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Euroasian Bronze and Iron Age, Oxford 2000, стр. 269–278.

Н. Миладиновић–Радмиловић, Феномен трепанације на примеру лобање из Сремске Митровице, у: Рад музеја Војводине 50, 2008, стр. 175–186.

Gyula Farkas, Pál Lipták, Antropološko истраживање некрополе у Mokrinu iz ranog bronzanog doba, у: Milorad Girić. Mokrin I, 1971, стр. 239–271.

⁷ Јелена Ђорђевић, Војислав Ђорђевић, Дејан Радичевић, Средњовековна црква у Омољици: истраживања 2006, у: Гласник Српског археолошког друштва, 23, 2007, стр. 187.

⁸ Zsolt Bereczki, Antónia Marcsik, Trephined skulls from ancient populations in Hungary, у: Acta Medica Lituanica, 12, 2005, стр. 65.

⁹ Jordan Jordanov, Br. Dimitrova and Sp. Nikolov, Symbolic Trepanations of Skulls from the Middle Ages (IXth to Xth Century) in Bulgaria, у: Acta Neurochirurgica 92, 1988, стр. 15.

¹⁰ Наташа Миладиновић–Радмиловић, Феномен трепанације на примеру лобање из Сремске Митровице, у: Рад музеја Војводине, 50, 2008, стр. 175, 181.

¹¹ Исто, стр. 181.

ÖSSZEFOGLALÓ

Középkori koponyalékelések Vajdaság területén

A tanulmány a Vajdaság területén végzett archeológiai ásatások alkalmával felfedezett középkori sebészi trepanációk leleteinek rövid áttekintését adja meg. A legrégebb lékelt koponya egy avar nekropoliszról (VII-VIII. század, Ómoravica, Észak-Bácska) származik. Bánátban két lokalitáson

leltek sebészi trepanációra – Manastirište – Majdan (Észak-Bánát, két koponya a XI. és a XV. század között) és Preko Slatine – Omoljica (Bánát déli részén, XII-XIII. századbeli nekropoliszról). Szerémség területén egy leletet fedeztek fel, a 85-ös lokáción Mitrovicán (XIII-XVI. század).

SUMMARY

Medieval skull trephinations in Vojvodina

The paper presents a short report about medieval skull trephinations from archaeological sites in Vojvodina. The oldest medieval skull with trephination comes from Avar period cemetery (7th–8th century, Stara Moravica, northern Bačka). In Banat, trephined skulls were found at two sites - Manastirište – Majdan

(northern Banat, two skulls from 11th–15th century), and Preko Slatine – Omoljica (southern Banat, 12th–13th century). In Srem, trephined skull was documented at the site 85 in Sremska Mitrovica (13th–16th century).

Превод: аутор

Зоран Вељановић,
виши архивиста, Историјских архив Суботица

Архиви и јавност

Прилог за теорију архивске делатности

Сажетак: Архиви, као мултидисциплинарни извор сазнања садрже драгоцене информације и податке о институционалним и појединачним људским делатностима и активностима. У домицијалним архивима, прихваћена су и важећа, два основна начела: начело јавности и начело доступности архивске грађе за коришћење у научне, културне и друге потребе. Архиви своју делатност усмеравају ка остваривању два основна циља: први, заштита и очување архивске грађе, и други стварање што повољнијих услова за коришћење архивске грађе. Доступност архивима и архивским фондovima те публикување архивске грађе представља највећи домет архивистичке партиципације у науци. У Републици Србији обезбеђена је пуна доступност архивским фондovima и збиркама који су похрањени у депоима архива.

Кључне речи: Историјски архиви, делатност, јавност, доступност.

У првим годинама па и деценијама током настанка архива, прва и основна намера оснивача била је да сачува (заштити) архивску грађу од физичког пропадања које би начео „зуб времена“. Такође постојао је страх и од намерног уништења, те су оснивачи и тајни архиви унутар архива у којима су се од очигледности и престижу јавности похрањивали, по процени имаоца, најзначајнији документи. У архивима нарочито је било забрањено адвокатима и странцима да читају или прелиставају списе или записнике као и уопште да се задржавају у Архиви. Забрана је била строжа нарочито онда када би горе поменути на себи имали широке капуте.¹ Дакле, доступност широком кругу била је онемогућена.

У савременом друштву архивска грађа као културно добро а која се налази у архивским установама Републике Србије, од општег је друштвеног значаја како за друштво тако и за државу. Као мултидисциплинарни извор сазнања архивска грађа садржи драгоцене информације и податке о институционалним и појединачним људским делатностима и активностима. Отуда је разумљиво што савремена проучавања прошлости народа

или друштва уопште, није замисливо без архивских извора.

Полазећи од садржајног и другог значаја архивске грађе, прихваћена су два основна начела: начело јавности и начело доступности архивске грађе за коришћење у научне, културне и друге потребе. Она су за развој научне мисли и науке уопште од посебног значаја. Из ових начела произилази и право корисника истраживача на коришћење архивске грађе. Ово право је нашло и практичну примену у међународним научним и културним односима.²

Комплексност и значај садржаја архивске грађе и друштвена потреба њеног проучавања и коришћења у научне и друге сврхе основни су разлози постојања архива. Отуда је разумљиво што су архиви своју делатност усмерили ка остваривању два основна циља:

1. заштита и очување архивске грађе
2. стварање што повољнијих услова за коришћење архивске грађе.

Едукација о канцеларијском пословању и архивирању за запослене у школама

¹ Зоран Вељановић, *PRO ARHIVO – DE ARHIVO*, у: Rukovet, časopis za književnost, umetnost i kulturu, 4-5-6, god. XLIII, 1997, стр. 41-53.

² Међународни архивистички стандарди (и пракса) постају свакодневна појава у архивима у Републици Србији.

Делатност архива у односу на потребе и изазове XXI века

Савремено друштво сходно новом времену и техничком напретку друштва у целини, поставило је, поред устаљених, нове захтеве пред архивским установама. Техничке иновације и употреба техничких уређаја омогућиле су неслушене могућности приближавања архивске делатности најширем кругу корисника. А како се архивска грађа најчешће користи за историју као науку, јер представљају основни извор сазнања историјске прошлости, постало је сасвим умесно питање у којој мери архивске установе могу да одговоре тим захтевима.³ Публиковање архивске грађе као највећи домет архивистичке партиципације у науци, осим класичног метода – објављивања у публикацијама, даје разгранату могућност употребе преко електронске мреже (интернета). Набавка савремених електронских уређаја у архивским установама не обезбеђује аутоматизам за осавремењавање рада нити га убрзава. А поготово не прати обученост кадрова. Прелазак на електронски рад у потпуности изискиваће дужи период него ли се предвиђало.⁴ Достигнућа рада архивских установа и њених запосленика представљен на електронској мрежи није у потпуној мери дефинисан како законом тако ни праксом. Заштита рада установа и архивског блага добија нови сегмент.⁵

Коришћење архивске грађе за потребе културе и културно-пропагандна делатност архива

Од раних седамдесетих када се и код нас „открило“ да архиви могу да употребљавају и потенцијалну моћ информацијске технологије кроз глобализацију комуникација, па до почетка деведесетих када су архиви постепено почели у свом раду да примењују ову могућност, да би до почетка двехиљадите све архивске установе биле опремљене савременом опремом. Као и други који су почели са аутоматизацијом у раду, у почетној фази која је и била испуњена лутањима, архивске установе прошле су кроз болан процес пун грешака. Велики број пројеката започетих са великом помпом и ентузијазмом никада није завршено, баш као и безбројни сати на стварању разноразних база података које су неповратно изгубљене.⁶ Управљачки системи архива, схватили су да увођење савремених метода културно-пропагандне делатности подразумева испуњење одређених услова за добро и ефикасно функционисање: технологија, проофиционал-

но знање, флексибилност и обученост запослених итд, те су се такви професионални захтеви ставили као незаобилазни део кроз који су морали да прођу сви новозапослени.⁷ Увођењем аутоматизације и савремених техника у раду архива, сви смо очекивали много брже и веће ефекте. Опредељење још није искристалисано у смеру да ли да се примат да служби (културне) пропаганде или васпитно-образовној функцији? У претрпаном пољу информација, архиви треба да гледају из угла корисника, а не у кориснике. Циљеве, путеве и ефекте треба знати како понудити преко електронске мреже (интернета). Нови методи треба да буду засновани на контексту, садржају и структури документа. Архивисти а не информатичари (без архивистичког и историјског знања) треба да буду ти који проналазе најбољи начин да прикажу ове елементе.⁸ Свакако кроз садржај који има поруку којом се обраћамо кориснику.

Културни туризам подразумева покретање појединаца мотивисаних путовањем на фестивале и друге културне и уметничке садржаје с циљем да се разуме и поштује локална и регионална култура. Културни туризам омогућава да и места која нису искључиво туристичка и која немају туристичка кретања током целе године могу да креирају туризам захваљујући културним и уметничким садржајима. Културни потенцијал на којима се може градити културни туризам јесу локални фолклор, споменичко наслеђе, историјски и споменици културе, археолошке ископине али и музејски, библиотечки и архивски експонати (изложбе, сталне поставке, све атрактивнији „Ноћ

Ученици суботичке основне школе на јавном часу у Историјском архиву Суботица

³ Питање осавремењавања архивске делатности у нас, не може а да не кореспондира са исто толико важним питањем: оспособљавање запослених за техничке изазове 21. века.

⁴ Архивско благо које је скупуљано деценијама, па и столећима, није могуће на брз начин пребацити у електронску форму, која опет треба да се постави на електронску мрежу и буде на што мање компликован начин доступна јавности. Разлога има више а основни је тај што манипулатори електронске опреме (тј. техничка лица, информатичари) углавном немају довољно или никакво архивистичко (нити историјско) знање и искуства, те њихова решења нису оно што би требало да буду: јасна, лако манипулативна, лако доступна и можда најважније, да је успостављена база података што трајнија тј. одржива.

⁵ Поред многобројних позитивних оцена, уочене су и прве негативне појаве па и могућност злоупотребе документа (фалсификати).

⁶ Јованка Веселиновић, *Културно-пропагандно-просветна функција архива у савременим условима*, у: Архивска грађа као извор за историју, Београд 2000, стр. 98-99.

⁷ Информатика односно информатичка писменост, уведена је као обавезни предмет на полагању стручних испита за запослене у архивским установама, што је један од начина остваривања информатичке писмености архивиста.

⁸ Јаз између информатичара и архивисте-историчара требао би да је што мањи да би ефекат окончања успешности посла био на високом нивоу. Једнообразност система и употреба исте технологије (на целом подручју Републике Србије) се подразумева.

музеја“ где се очекује да архиви активније учествују са својим изложбама...), годишњице...⁹

Својим садржајем архивска грађа пружа могућност коришћења културног садржаја, за разне облике и форме. Она је, између осталог, веома погодна за културну пропаганду делатност, која омогућава архиву да искористи предност документа у подизању културног нивоа грађана. С друге стране, приближава докуменат грађанима, омогућава им да га користе у широкој лепези потреба: историјске читанке, тематске научно-популарне брошуре, приређивање изложби, израда пригодних публикација (јубилеји, годишњице, прославе, темати, биографске јединице...)¹⁰ Коришћење архивске грађе за потребе културе још увек проналази нове могућности и форме те се на тај начин приближавају све израженијим потребама како друштва тако и појединца. Могућности коришћења архивске грађе у туристичке сврхе ни издалека нису искоришћене.¹¹ „Путеви архивских докумената“ још један су вид те неискоришћености.

Архиви у образовном систему

Архиви, тј. архивска грађа нашли су практичну примену у високошколском образовном систему и то на Одељењу за историју Филозофских факултета (Београд, Нови Сад, Ниш) у оквиру предмета Увод у историјске студије и Методика наставе историје (у виду семинарских вежби и практичне наставе).¹² Поред тога, студенти се у оквиру сопствених истраживања и писања семинарских и дипломских радова упућују на коришћење архивских установа. Такође, архиви и архивска грађа користе се за наставу историје и то у припреми очигледних средстава наставе те одржавања предавања о значају и коришћењу архивске грађе, организовањем посета архиву ради упознавања са његовом делатношћу и начину коришћења грађе, организовање практичне наставе истраживања и израде радова из историје у сарадњи са професорима историје, организовање такмичења... Могућност коришћења архивских установа у образовном систему могу се повећати у оном односу у којем образовни системи покажу заинтересованост.¹³

С друге стране, архивске установе као средиште научних скупова, промоција књига, стручних и других часописа све су присутније у јавности те се може са правом

тврдити да њихова активност покреће стваралаштво средине у којима делују. Међутим, код архива ван великих културних центара (Београд, Нови Сад, Ниш), односно регионалних архива, веома је танка линија између научности и аматеризма у приређеним програмима и публикацијама које се објављују.¹⁴

Медији односно телевизијске и радио станице кроз тематске, документарне и друге емисије чести су корисници услуга архивских установа. Документарно-образовни програм РТС дуго је био нејквалитетнији и најгледанији програм те телевизије. Успех реализованих емисија увек зависи од актера и припреме.¹⁵

Сарадња архива са научним, културним, просветним и другим институцијама

Активност архивске установе усмерава се и на установе науке, културе, просвете, са којим потврђује оправданост свог постојања. Готово да нема научне, просветне, културне установе и институције са којима архиви не остварују сарадњу. Она је дефинисана како Законом о култури тако и међусобним споразумима и другим актима. Сведоци смо свакодневне сарадње или окончања успешне реализације у истраживачким, издавачким, едукативним и другим радњама између поменутих установа. Ипак, сматрамо да постоји још велика могућности да се та сарадња повећа и продуби. Колико за такве напоре незаобилазни чинилац представља материјални предуслови (тј. новац) толико и додатни напори културних посленика у самим установама.

Отворена врата архива – Архивска читаоница

Једино место где се може користити архивска грађа је архивска читаоница (у којима се води евиденција архивске читаонице). Доступност архивске грађе је потпуна и велики број домицијалних и станих корисника користи ту могућност.¹⁶

Међутим, у највећој могућој мери користи се приватном иницијативом научних и других корисника, природом посла али и другим потребама. Архиви не

⁹ На иницијативу Парламентарне скупштине Европе још не тако давне 1987. године, покренут је пројекат „Културне руте“. Циљ пројекта је да се рехабилитују европске културне руте које су походили милиони туриста још од средњег века па на овамо, и тиме европске културне вредности учине видљивим за нове туристе. Тако замишљене руте имају за циљ да путем висококвалитетног културног туризма подсећају Европљане на њихов заједнички културни идентитет. Попут других установа културе и Архиви су са својим културним благом позвани да се укључе у тај пројекат.

¹⁰ Могућност коришћења архивске грађе за културне потребе је веома велика, те се може претпоставити да у даљем развоју графичке индустрије њена примена буде још већа.

¹¹ Зоран Вељановић, *Суботица као туристичка понуда или трагање за културним ресурсима Суботице*, у: Дани, 35-39, год. X, 2002.

¹² Арсен Ђуровић, *Архиви у Србији у савременој настави историје у основном, средњем и високом образовању*, у: Архивска грађа као извор за историју, Београд 2000, стр. 123-129.

¹³ Арсен Ђуровић, *Архиви у настави историје*, у: Настава историје, 6, 1997, стр. 116-121.

¹⁴ Зоран Вељановић, *Историјска белешка између помоћног информативног средства и научно-истраживачког рада*, у: Зборник радова са саветовања Нови Сад, 17-18. децембар 2009, 2010, стр. 111, 114.

¹⁵ Аутор текста био је ангажован као сценариста за документарни програм РТС телевизије Нови Сад. Види: Зоран Вељановић, *Српски звуци (Српски родољуб и композитор др Јован Пачу)*, у: Attendite, Гласник Историјског архива у Кикинди, 5, стр. 207-222, 222.

¹⁶ *Архиви у Србији*, књ. 2, Београд 2000; *Из рада архива*, у: Архивски анали, год. III, бр. 3, 2006; *Из рада архива*, у: Архивски анали, год. V, бр. 5, 2009; Милена Поповић Субић, *Анализа стања заштите архивске грађе и регистратурског материјала на територији АП Војводине*, у: Архивски анали, 3, год. III, 2006 и 5, год. V, 2009.

Ученици суботичке основне школе на јавном часу у
Историјском архиву Суботица

могу да егзистирају сами за себе и без јавности. Стога је на њима да свакодневно чине напоре да се приближе јавности и да путем отворених врата привлаче што више корисника. Мотивисан, обучен и добро

ÖSSZEFOGLALÓ

A közélet és a levéltárak

A levéltárak több tudományág számára értékes forrással rendelkeznek, úgy az intézmények tevékenységével, mint az egyének aktivitásaival kapcsolatban. A hazai levéltárak két alapelv szerint működnek: a tudomány, kultúra és más célokra használandó forrásanyag nyilvános volta és a levéltári anyag hozzáférhetősége. A levéltári tevékenységnek két fő célja van:

ZUSAMMENFASSUNG

Die Öffentlichkeit und die Archive

In Archiven sind Archivalien aufbewahrt, die von großer Bedeutung für die Wissenschaft und mit der Tätigkeit verschiedener Institutionen und Personen in Zusammenhang sind. Die Archive bei uns funktionieren aufgrund von zwei Grundprinzipien: die Öffentlichkeit von für die Zwecke der Wissenschaft, Kultur und andere Zwecke gebrauchten Quellen und ihre Zugänglichkeit. Die Tätigkeit der Archive hat zwei Hauptauf-

gaben: 1. die Aufbewahrung der Archivalien und 2. bessere Bedingungen für ihre Benützung zu schaffen. Den größten Beitrag leisten die Archive zu den Wissenschaften damit daß sie das Archivmaterial der Öffentlichkeit zugänglich machen und publizieren. In Serbien sind die Archive Institutionen öffentlichen Charakters wo das gesamte Archivmaterial der Öffentlichkeit zugänglich ist.

Закључак

Архиви, као мултидисциплинарни извор знања, садрже драгоцене информације и податке о институционалним и појединачним људским делатностима и активностима. У Републици Србији важећа су два основна начела: начело јавности и начело доступности архивске грађе за коришћење у научне, културне и друге потребе. Архиви своју делатност усмеравају ка остваривању два основна циља: први, заштита и очување архивске грађе, и други стварање што повољнијих услова за коришћење архивске грађе. Доступност архивима и архивским фондовима те публиковање архивске грађе представља највећи домет архивистичке партиципације у науци.

У односу на културну вредност архивске грађе која се налази у депоима српских архива, ни издалека нису искоришћене могућности да се још ближе приближе оку јавности и да постану суштинска честица образовног система.

a levéltári anyag védelme és a levéltári anyag hozzáférhetősége feltételeinek minél jobb megteremtése. A levéltári anyag hozzáférhetősége és publikálása a levéltárak legfőbb hozzájárulása a tudományokhoz. A Szerb Köztársaság területén a levéltárak nyilvános intézmények, ahol a levéltári fondok és gyűjtemények teljes hozzáférhetősége biztosított.

¹⁷ Интересантан податак би свакако био у којој мери су корисници задовољни услугама које пружају архиви и у којој мери су имали (не)успеха у својим истраживања ка подацима.

Tamara Petković,
arhivistkinja

Letopis Istorijaskog arhiva u 2012. godini

Uvod

Članovi kolektiva Istorijaskog arhiva Subotica tokom 2012. godine bili su organizatori stručnih sastanaka arhivista i učestvovali su u aktivnostima koje su organizovali drugi arhivi u zemlji i inostranstvu. Najznačajniji događaj koji je održan u organizaciji našeg arhiva je međunarodna arhivska konferencija „Peti arhivski dan“ kao i izdanje dvobroja časopisa „Ex Pannonia“ i „Vodič kroz arhivske fondove Istorijaskog arhiva Subotica“.

Kulturno-propagandna i obrazovna delatnost

27. januar

U čitaonici Istorijaskog arhiva održano je predavanje magistrantima srednje Medicinske škole iz Subotice na temu „Uloga i značaj Istorijaskog arhiva u obrazovnom sistemu“. Predavanje, šetnju kroz depoe, upoznavanje sa načinom rada ustanove kao i značajem arhiva je održao Vukelić Zoran, viši arhivista.

21. mart

U Gradskom muzeju Subotice, kao prateći program uz izložbu „Kurs figuralnog crtanja – Andraš Handa“, Tatjana Segedinčev, arhivski savetnik, održala je tematsko predava-

nje pod nazivom „Pregled kulturno-prosvetnih dešavanja u Subotici 1945. godine – Agitprop kultura“.

19. maj

U okviru manifestacije „Noć muzeja“ u vestibulu Gradske kuće je postavljena izložba iz arhivske građe pod nazivom „Subotičke Gradske kuće 1751-1828-1910“. Izložba je postavljena na banerima uz propratni katalog i CD.

25. maj

U „Centru za stručno usavršavanje“ u Kikindi je u organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine, Istorijaskog arhiva Pančeva i Istorijaskog arhiva Kikinde održan skup pod nazivom „Arhivi u procesu stečajnog postupka“. Na savetovanju su učestvovali: Zoran Veljanović, viši arhivist, Nikoleta Černek, arhivski pomoćnik i Egić Branislav, arhivski pomoćnik.

28. maj

Učenici srednje škole „Lazar Nešić“ su u prostorijama Istorijaskog arhiva upoznati sa Matičnim knjigama rođenih, venčanih i umrlih kao izvorima za demografske studije. Predavanja na mađarskom jeziku je održao Zoltan Mesaroš, arhivista.

01. jun

U prostorijama gradske galerije Tokačli Lajoša u Sentešu u Mađarskoj, otvorena je zajednička izložba Istorijaskog arhiva Senteša na temu „100 godina Gradske kuće u Sentešu“

Izložba u vestibulu Gradske kuće

Otvaranje izložbe u Sentešu

i Istorijškog arhiva Subotice na temu „Subotičke Gradske kuće 1751-1828-1912“ koju je otvorio direktor Istorijškog arhiva Subotice Stevan Mačković, arhivski savetnik. Otvaranju izložbe je prisustvovala delegacija našeg arhiva: Sanela Pletikosić, arhivista i Dejan Mrkić, arhivski pomoćnik. Izložbu su postavljali Zoran Vukelić i Žolt Heže, operater za unos podataka, na banerima uz propratni katalog i CD.

28. avgust

U okviru Manifestacije „Dani subotičke kulture“ u Kiškunhalašu u Mađarskoj, postavljena je izložba „Subotičke Gradske kuće 1751-1828-1910“. Izložbu su postavili direktor Stevan Mačković i Žolt Heže.

01. septembar

Povodom „Dana grada Subotice“ u vestibulu Gradske kuće postavljena je zajednička izložba sa Međuopštinskim

Plakat za program u Kiškunhalašu

zavodom za zaštitu spomenika Subotice i Gradskim muzejom na temu „Subotičke Gradske kuće“. Izložba je postavljena na banerima uz propratni katalog i CD.

17. septembar

Istorijški arhiv Subotice je organizovao dvodnevnu međunarodnu arhivističku konferenciju pod nazivom „Peti subotički arhivski dan“. Prvog dana je održano stručno osposobljavanje zaposlenih u predškolskim i školskim ustanovama iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja, pod nazivom „Arhivi i registrature – zaštita građe u nastajanju“. Predavanje iz arhivistike uz praktične vežbe održali su predavači: Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović i Rudolf Gerhardt, sekretar – arhivski pomoćnik, u prostorijama čitaonice Istorijškog arhiva.

18. septembar

Iz štampe izlazi časopis Istorijškog arhiva Subotica EX PANNONIA, dvobroj 15-16. Časopis obrađuje tematiku zavičajne historiografije i podeljen je na sledeće tematske grupe: Studije, Iz arhivske prakse, Iz rada arhiva i Prikaze. Časopis ima 99 strana.

Istog dana iz štampe izlazi prva sveska „Vodiča kroz arhivske fondove Istorijškog arhiva Subotica“ u izdanju Isto-

rijskog arhiva Subotica, koji su priredili Tatjana Segedinčev i Zoran Veljanović. Na izradi vodiča je radilo više arhivista našeg arhiva: Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović, Zoran Vukelić, Sanela Pletikosić, Zolna Matijević, arhivski savetnik i Smilja Prodanović, viši arhivista. Vodič obuhvata opise 220 arhivskih fondova i zbirki. Vodič je opremljen imenskim i geografskim registrom radi lakšeg snalaženja.

Drugog dana konferencije prezentovano je 12 referata iz zemlje i inostranstva na temu skupa. Izlagачi su bili iz:

- Istorijškog arhiva Subotice – Zoran Veljanović i Nikola Černek;
- Arhiva grada Budimpešte – Adrien P. Holl;
- Istorijškog arhiva Novog Sada – Jugoslav Veljkovski;
- Državnog arhiva Osijeka – Melita Rončević;
- Arhiva Tuzlanskog Kantona – dr sc. Izet Šabotić;
- Arhiva županije Bač-Kiškun iz Kečkemeta – Sabo Bence;
- Istorijškog arhiva Beograda – Olga Kilibarda;
- Arhiva Baranjske županije iz Pečuja – dr Imre Odor;
- Istorijškog arhiva Užice – Željko Marković;
- Državnog arhiv Vukovara – Stjepan Prutki;
- Istorijškog arhiva Kikinda – Jasmina Latinović i
- Arhiva Čongradske županije – Žolt Urbančok.

Na kraju skupa podeljeni su sertifikati učesnicima skupa iz registratura.

Zajednička fotografija učesnika konferencije

06. oktobra

U Bačkom Dušanovu je održan skup „Društva za izučavanje istorije zdravstvene kulture Vojvodine“, predavanje sa temom „Zdravstvena služba u Subotici nakon II svetskog rata 1944–1945, u vreme Vojne uprave“, održala je Tatjana Segedinčev.

Deo učesnika u Bačkom Dušanovu

25. oktobra

U Budimpešti u Spomen kući Mikše Rota, Stevan Mačković je u okviru tribine „100 godina subotičke Gradske kuće“, održao predavanje „Dugačak subotički XX vek“.

Plakat za tribinu u Budimpešti

Međuarhivska i institucionalna saradnja

16. april

Izložbu Vukovarskog arhiva pod nazivom „Memorandum“, posetili su Tatjana Segedinčev i Stevan Mačković.

21. maj

Održan je dan arhiva grada Novog Sada kome je prisustovala tročlana delegacija našeg arhiva – Tatjana Segedinčev, Stevan Mačković i Zoran Veljanović.

05. jun

Stručni nadzor nad radom arhiva je obavila komisija iz Arhiva Vojvodine koju je predvodila Milena Popović Subić. Nadzor je izvršen nad svim oblastima rada koje arhiv obavlja.

11. jun

Međunarodni dan arhiva obeležavao se u Državnom arhivu Osijeka putem organizovanja međunarodnog okruglog stola sa temom „Dokumentarna fotografija u arhivima“. Tatjana Segedinčev je izlagala rad pod nazivom „Zbirka fotografija u Istorijskom arhivu Subotice“.

Tatjana Segedinčev izlaže svoj referat

18-20. jun

Na godišnjoj konferenciji Mađarskog arhivističkog društva koja se održala u Segedinu a imala glavnu temu „Elektronska uprava i elektronski arhivi“ prisustvovali su Stevan Mačković i Žolt Heže.

Na otvaranju konferencije u Segedinu

27-28. septembar

Održan je dvodnevni seminar u Tuzli u Bosni i Hercegovini, na kojem su učestvovali Stevan Mačković i Zoran Vukelić koji je izlagao rad na temu „Uloga arhiva u Zakonu o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju u Republici Srbiji“.

Zoran Vukelić izlaže u Tuzli

10. oktobra

Četvoročlana delegacija arhiva – Stevan Mačković, Tibor Halas, arhivista, Rudolf Gerhardt i Dejan Mrkić, prisustvovala je Arhivskom danu u Segedinu u Mađarskoj.

29. oktobra

U Pečuju u Mađarskoj održan je Arhivski dan Baranjske županije na kojem su učestvovali predstavnici našeg arhiva Zoltan Mesaroš, Sanela Pletikosić i Stevan Mačković.

6-7. decembar

U Andrevlju kraj Novog Sada, održana je međunarodna arhivistička konferencija „Arhivska teorija i praksa – da li je

budućnost stigla“, u organizaciji DARV-a, Arhiva Vojvodine i Istorijskog arhiva grada Novog Sada. Konferenciji su prisustvovali Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović i Zoran Vukelić.

Zvanja

26. novembra

Stručni arhivistički ispit za zvanje arhivistkinje, položila je Dijana Musin, a stručni ispit za zvanje arhivskog pomoćnika, položio je Dejan Mrkić.

U 2012. godini stručni radnici arhiva su objavljivali svoje radove, studije i prikaze u više stručnih časopisa iz arhivistike i zavičajne historiografije, zatim su putem štampe, radio i TV emisija popularisali arhivističku struku i davali informacije povodom raznih jubileja ili događaja koji su se zbivali.

Зоран Вукелић,
виши архивиста

Приказ књиге др Драге Његована

„Прва група масовних злочина – Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941”

Документа о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини у Другом светском рату

Књига „Прва група масовних злочина – Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941. године“, коју је приредио др Драго Његован, виши научни саветник у Музеју Војводине, део је програма рада Мешовите комисије Српске академије наука и уметности (САНУ) и Мађарске академије наука (МТА) за утврђивање истине о догађајима на подручју Војводине за време Другог светског рата (1941–1945). Књига је део едиције Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. Издавачи су ИК Прометеј и Мало историјско друштво – Нови Сад.

На Другом заседању АВНОЈ-а, одржаном у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, донета је одлука да ће бити формирана посебна државна комисија, као и земаљске и покрајинске, за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, како би утврдили број жртава и пописали злочинце. Покрајинску комисију за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини формирали су одговорни у Главном народноослободилачком одбору Војводине у Новом Саду, 21. новембра 1944. године. У склопу ње, анкетне комисије за три окупационе области: Срем, Банат, Бачка и Барања, прикупљале су документацију о злочинима окупатора и њихових помагача. Злочини су подељени у неколико категорија. На темељу такве методологије сачињени су бројни елаборати за сваку област и сваку категорију злочина. Злочини почињени у првим данима рата сврстани су у „I групу масовних злочина“. У Бачкој и Барањи у ту групу сврстан је „Улазак“, елаборат Покрајинске комисије које се односи на „Масовни злочин мађарских фашистичких окупатора приликом уласка мађарске војске у Бачку и Барању“. Анкетна комисија је тај елаборат предала Покрајинској комисији за Бачку и Барању, шест месеци после окончања Другог светског рата, 22. новембра 1945. године.

Ти документи, сачувани у музејској Архивској збирци Музеја Војводине у Новом Саду, предмет су дела које је приредио др Његован. Редом, документи описују

догађаје и зверства мађарске окупационе војске и њихових домаћих помагача над српским, буњевачким, словенским народима уопште и Јеврејима у: Суботици, Сомбору, Сенти, Хоргошу, Старој Кањижи, Бајмоку, Пачиру, Бачкој Тополи, Кули, Алекси Шантићу, Риђици, Станишићу, Бођанима, Вајској, Дeroњама, Црвенки – Старом Сивцу, Србобрану, Сиригу, Чуругу, Новом Саду и осталим местима Бачке и Барање у првим данима окупације.

Посебну вредност делу, као и самој збирци, „даје“ поименични попис војних и других одговорних лица за почињене злочине. Дакле, кривица је „спуштена“ до крајњих починилаца.

Потресно штиво аргументовано је и низом фотографија које су снимили знани и незнани, аматери и професионални фотографи и фоторепортери.

Оправдање за корицење елабората и његово издавање као штампаног дела, проназимо и у податку да су до сада његове документе користили бројни домаћи и страни научни радници али и у чињеници да је у последњим деценијама све изразитији покушај ревизије новије историје, поготово њеног поглавља о збивањима у Другом светском рату. Стога, дело др Драге Његована је штиво којему ће се обрадовати људи од науке и части.

¹ Анти-фашистичко веће народа Југославије.

Зоран Вукелић,
виши архивиста

Приказ књиге Зорана Вељановића

„Добровољачка колонија Мишићево 1918–1941”

Прилози за историју добровољачких колонија у Војводини

Зоран Вељановић, виши архивиста Историјског архива Суботица, објавио је дело „Добровољачка колонија Мишићево 1918–1941“, у времену између два броја „Ex Pannonie“. Издавачи књиге су Мало историјско друштво из Новог Сада и Дом културе „Мишићево“ из Мишићева.

Са научне стране, тема добровољачких колонија у Војводини између два светска рата, ни до данас није комплетирана. Заправо, постоје случајеви где није ни почео поступак прикупљања грађе о колонијама и њиховом значају. Део грађе који је прикупљен до Другог светског рата, уништен је уласком окупационих Сила осовине и њихових сателита у Југославију, а део је уништен услед ирационалних одлука новоуспостављене власти послератне Југославије. У првом случају, окупатори су уништавали све што им је стигло „под руке“, како би избрисали трагове о бивствовању других и другачијих на просторима на које су „они полагали природно право“. И, поготово у случају самог насеља Мишићево, насељени Мађари из Ердеља и Буковине, који су усељени у куће Мишићана који су интернирани у мађарске логоре – Барч, Нађкањижа и Шарвар, улазили су у пуне куће колониста и присвајали сву имовину, па тако и личне ствари које њима ништа нису значиле. Шта више, у тренутку повлачења са окупаторском војском 1944. године, са собом су понели и готово све покретно што је могло стати на запрежна или моторна кола. Тако су и дефинитивно уништени готово сви материјални докази и фото записи о становништву колонија. Срећом, остали су сачувани они које су колонисти сачували на добро скривеним местима.

Власти Титове Југославије су добровољачка удружења ставила у ранг са непријатељем државе, из чисто идео-

лошких разлога и потребе да тако учврсте власт. Наиме, становници Мишићева, а и осталих колонија претежно су били Срби из Босанске крајине, Лике, Далмације, Херцеговине, Црне Горе и оптанти из Мађарске, добровољци у српској војсци у Првом светском рату. Друштва колониста проглашавана су профашистичким и забрањиван им је рад.

Године 1996, Зоран Вељановић је написао дело „Мишићево 1925–1996. Прилози за монографију насеља Мишићево“, у издању Историјског архива Суботица, у којем је наговестио наставак разраде теме коју је претворио у историографски и архивистички вредно дело, које је пред читалачком публиком.

Осим бројне објављене литературе, Вељановићу су као темељ за рад послужили архивска грађа Историјског архива Суботица, Архива Војводине, те материјали које су сачували потомци колониста и разговори са, тада, преживелим првим становницима Мишићева (аутор је с преживелима разговарао и бележио њихова сећања у последњој деценији двадесетог века).

¹ Омиљена крилатица немачких нациста, италијанских фашиста и њихових савезника у Другом светском рату, којом су припремали и оправдавали стравичне злочине против човечности.

² Решењем IV број 11057 Министарства унутрашњих послова ФНРЈ, од 18. фебруара 1947. године.

Csúszó Dezső

Kiegészítő a szabadkai közkeresztekhez

Tíz év múlt el a szabadkai közkeresztekről szóló munkám megjelenésétől (Könyörgésünk színhelyei) és igény mutatkozott egy gyors, kiigazító munkára – főleg az új keresztekre vonatkozóan, de nem hagyhattam említés nélkül a helybéli sajtó tudósításait sem.

Könyörgésünk színhelyei I.

Kuluncsich Albert-féle kereszt, állíttatott 1896-ban (Radanovác). A radanováci kereszttel kapcsolatban írja a századvég sajtója: „Meghalt Albe Kulunčić özvegye, született Roza Jaramazović, 86 évesen. Többek között a dusnoki plébános, Kulunčić Illés édesanyja” – *Neven*, 1908. október 15-én. A

Kuluncsich Albert-féle kereszt (Radanovác)

keresztet felújították 2007-ben: a környékét újrameszelték, az alapot újra cserélték, a faanyagot kicserélték (a hiányos feliratot eltüntették) és a fém mellékleteket megtisztították.

Radanováci kereszt, állíttatott 2010-ben. A radanováci imalak körül állt egy kereszt, amit 2012-ben áthelyeztek az új, megépülő templom elé. Ez a legnagyobb kereszt Szabadkán, alacsony alapzaton (150x150 cm, a magassága 100 cm) áll a fémkonstrukciós kereszt, amire a corpust helyezték, két mikrofonnal van ellátva vízszintes szárában. A sajtó is megemlékezett az eseményről. *Magyar Szó*, 2012. január 5-én „**Templom épül Nagyradanovácon**” és „**A telket ajándéka kapta az egyház**” címmel jelentek meg cikkei. „Több mint százötven hívó vett részt Nagyradanovácon az istentiszteleten, illetve azt követően a kereszt és a telk megszentelésén, amelyet a Szent Család imaház napjának alkalmából szerveztek. Az idén azért is nagy ünnep ez a helyiek számára, hiszen a megszentelt telken templom épül majd a jövőben. A tervek szerint a templom alapkövét már a tavasszal el tudják helyezni, az épület tervrajza már készülöben van. Mint azt Kókai Zoltántól, a Vajdasági Magyar Szövetség nagyradanováci helyi szervezetének elnökétől megtudtuk, a helyiek eddig az imaházba jártak istentisztenlenc, amelyet negyven évvel ezelőtt saját pénzből, egy családi házat megvásárolva alakítottak át a maguk számára. A templom megépítése már régi kezemenyezés, most azonban megvalósulni is látszik, s mindez a mostani plébánosnak, Leiszt Józsefnek köszönhető, aki 2010 ősze óta jár Nagyradanovára, s már a kezdetektől fogva segíti a helyieket. A telk, amelyre a keresztet most áthelyezték az imaház mellől, Garzó Imre ajándéka az egyháznak és a helyieknek. tm”. Az átszállított kereszt a Homokvidék utca 83. alatt van, a porta utca felőli vonalában, ahol 2012-ben megkezdték a templom építését (Branislav Čopić tervei szerint).

Valitsek (Váli) József-féle kereszt, állíttatott 1838-ban. „**Köröszts felszentelés** Családunk egyik ősi jellemvonása a józan vallásosság volt, mindannyian abban neveltünk. Atyám fürge fiú lévén, Hoffbauer tanítója egy ízben Haraszti boltjába pénzt váltani küldötte. A fiú megtetszett Harasztinak, kinek éppen tanoncra volt szüksége, és kérdé, vajon volna-e kedve hozzá tanoncnak beállani. A fiú azt mondta, „nem bánom, ha atyám is beleegyezik”. De öregatyánk, tudva, hogy a kereskedés megkezdéséhez pénz kell, csak nagy nehezen egyezett bele. Így tehát 4 évig inaskodott, 4 évig legénykedett atyám Haraszti kereskedésében, hol évi fize-

téséből 200 frt.-t megtakarított. Evvel kellett boltot nyitnia, Villov kereskedését vette át, jól gazdálkodott, összehúzta magát, még mellényt is varrt magának, éjjel-nappal boltjában lakott, biza az időben nem voltak a boltajtók még üveggel ellátva. Egy subája volt, mellyel takarózott, reggelre, ha a víz befagyott a fertályosban, vasróffel verte be, s úgy mosdott. Hazajárt ebédre és vacsorára, fölöstökömöt pedig este vitt magával hol puha, hol száraz kenyeret. Nélkülözött, mert a családi élet volt az eszményképe. A lányoknál fellépnie nem lehetett, mivel nem volt tisztességes munkája, de midőn egyszer anyám kívánta, hogy jöjjön el egyszer a bálba, noha az idő rövid volt, Csarnetits szabót elhivatá, ki 48 óra alatt elkészítette a bálba öltönyt, s anyám meglepetésére megjelent a bálban. Nemsokára egyek lettek, megértették egymást, s egy borús felhő sem zavarta meg házi békéjüket. Gyarapodtak, a környék lakói bizodalját megnyerték, mert mindig a becület volt az iránytűjük, amiben lehetett, nélkülöztek, de azért boldogok voltak, mert egymással megelégedtek. Összeszerezték lassanként két házat és 70 lánca földet, 100 kapa szőlőt és szép kereskedéssel is bírtak. Ekkor atyám az isten segedelmét meg akarván hálálni, a szőlőben 1838-ban egy keresztet emelt, melynek felszentelési ünnepén számos barátai és szomszédai is megjelentek. Czorda apátplébános végezte a felszentelést. Reggelig mulattak és mindvégig általános jókedv uralkodott a vendégek közt. Midőn hajnalban hazamentünk, Váli Gyuricskó egy görbe jegenyefát pillantott meg, s azt mondta, hogy erre felmászik, és lóbálja magát. Nem bírták lebeszélni, felmászott, de le is esett, de azért nem lett semmi baja, mert a homokon talpra esett. Ez idő óta a kereszt előtt húsvétkor és nagypénteken lámpa ég, s a környékeliek oda járnak imádkozni. A keresztet e felirat áll: „Ki bennünket megváltán / Íme függ a keresztfán.” (Váli Béla: Elmúlt idők emlékezések – ez a mű nem jelen meg írásos formában, de az interneten hozzáférhető). Valitsek József 1860 eleje óta viseli a Váli József (1800–1881) nevet. A felesége, Trachta Anna (Irma) meghalt 1862-ben, a fia volt Váli Béla (1826).

Mánich-kereszt, állítattott 1843-ban. 2008. június 6-án felszentelték a felújított Mánich-keresztet. A szabadkai Szent Teréz-plébánia plébánosa, tisztelendő Stjepan Beretić vezette az istentiszteletet. A szabadkai *Zvonik* egyházi lap (164. szám), **Megújult Balázs-kereszt** cím alatt a következőt írta: „**Obnovljen Blaškov križ** Novoobnovljeni ulični križ na Somborskoj cesti u Subotici blagoslovio je u petak 6. lipnja katedralni župnik mons. Stjepan Beretić”. Vagyis: Megújult a Blaško-kereszt. A megújult utcai keresztet a Zombori úton, Stjepan Beretić tiszteletes felszentelte. Az alapot megjavították, az alapzatot kicserélték (Szente Nándor kőfaragó műhelyében). A kereszt talapatának hátsó oldalára felírták az eredeti táblán lévő szöveg fordítását: „Vođen svetim žarom vjere, nade i ljubavi, i vjeran obećanju svoga gorljivoga srca 1843. godine plemeniti Blaško Manić. Popravljeno 1900. Obnovljeno 2008. godine. Átépitve 2008.”.

Balkó Mácsai-kereszt, állítattott 1857-ben. 2008-ban, kora tavasszal megsérült a kereszt – egy teherautó ment neki – úgyhogy kénytelenek voltak darabokra szedni és máshol megjavítani. Még az évben újra tudták állítani, az alapzat hátsó oldalán egy felirattal emlékeztek az eseményre: „**OBNOVILI 2008. GODINE: GRAD SUBOTICA MEĐUOPŠTINSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE SUBOTICA „EV-PRO” SUBOTICA.**” (*Subotičke novine*, 25. szám, 2008. június 20-án). Vagyis: 2008-ban megújítva Szabadka. Községközi Műemlékvédelmi Intézet Szabadka

Mánich-kereszt

„EV-PRO” Szabadka. A régít egészében kicserélték, úgyhogy az most újra a régi fényében csillog-villog.

Teleki-féle emlékkereszt, állítattott 1939-ben. *Napló*, 1939. június 24-én: „**Gyilkolt és rombolt a villám a pénteki viharban** A Teleki-család drámájának újabb részletei – A villám transzformátorokat gyújtott fel és villamosvezetékét rongált meg – Szerencsétlenség a nemzetközi úton – Feketicsen is megölt egy kislányt a borzalmas erejű villámcsapás. Annak a megrendítő, szívekbe markoló tragédiának hatása, amely a Teleki-családot sújtotta, ránehezedett az egész környékre és péntek délután óta egyébről sem beszélnek a hatodik körben, mint a kis Pista és a kis Magda borzalmas haláláról. Két szerénynevelésű gyerek volt, akik – s ez a hit él mindenkiben – szégyeltek volna bekopogtatni a vihar elől valamelyik közeli házba, tudattalan gyermekeszükkel biztonságot láttak az öreg diófa tövében, s inkább ide húzódtak. Itt nem éri őket az eső és itt – bizonyára így vélték – nem látja meg őket a haragvó villám. És a sokezernyi diófa közül, amelyek ezen a vidéken az ég felé merednek, ép ezt választotta ki a megfejthetetlen végzet, amely alatt a két kis gyermeki szív zakatolt ijedten. Csak néhány percig, azután megszűnt a dobogás, a két szerencsétlen teremtés, aki percekkel előbb még vidám hancúrozással kergette egymást hazafelé, mozdulatlanul nyúlt el az esőáztatta fűpárnán. A Teleki-családnak irtózatosa a tragédiája. Mondják, hogy négy gyermekük volt még évekkkel ezelőtt. Kettőt korábban elrabolt a gyilkos betegség, s a másik kettő életét most oltotta ki egyszerre a borzalmas erejű villámcsapás. Egészen különös az, ahogyan történt. Számátalan esetben sújt, gyilkol a villám, néha egészen furcsa és megmagyarázhatatlan formában, megtörtént már, hogy a gyermekét szoptató anyát ölte meg, s a csecsemőnek nem történt semmi baja, most azonban két

Teleki István és Magdaléna (14 és 8 évesek) 1939-ben

életet követelt egyszerre és a két testvér egyazon egyazon pillanatban szűnt meg élni. Mély gyászba borult a Milanova-utcai ház, amelynek egyik szobáskájában szombat reggel óta két ravatal körül ágaskodnak a sárgafényű gyertyák. Két kis koporsót takarnak a részvét tarka, későtavaszi illatos virágai és fájdalomtól megtörtén, az izgalomtól kimerülten, összekulcsolt kezekkel, olykor feltörő zokogással borul az apa és az anya. A kis Teleki Istvánt – élt tizennégy évet – és a kis Teleki Magdát – élt szegényke nyolc évet – vasárnap délután négy órakor temetik el a gyászházból. A temetésre nagy előkészületek történtek és ezúton hívják fel a Katolikus Kör tagjait is, hogy a temetésen minél nagyobb számban jelenjenek meg. Gyülekezés félnégy órakor a Halasi-úti templom előtt.” A következő jelentkezés június 27-én volt (*Napló*), és ekkor már az elhantolásukról tudósítottak: „**Óriási részvét mellett temették el a pénteki vihar szuboticaí áldozatait.** A pénteken Szubotica felett elvonuló vihar két halálos áldozatát, Teleki István tizennégyéves polgárista fiút és Teleki Magda nyolcéves kisleányt vasárnap délután óriási részvét mellett temették el. A Milanova-uccai gyászház előtt már a kora délutáni órákban hatalmas tömeg verődött össze, majd a temetési szertartások elvégzése után a gyászolók százai kísérték el őket utolsó útjukra.”.

Zódi-kereszt, állítattott 1901-ben. A Zódi Albert és felesége, Morvai Ágnes emeltette közkereszt – a második felesége lehetett. A *Bácskai Ellenőr* azt írja: „Zódi Albertné f. hó 30-án, szombaton reggel kiment a szőlőbe és egy barackfára felakasztotta magát. A tett oka elmeháborodás.” (1892. július 31-én). *Szabadság*, 1892. július 31-én: „**Életunt asszony.** Zódi Albertné, ki 12-13 évvel ezelőtt mint elmezavart a helybeli közkórházban gyógykezeltetett, az idő óta több ízben öngyilkossági kísérletet tett, míg tegnap reggel 6 órakor azal indult el hazulról, hogy barackkért megy a szőlőbe. De az asszony szokatlan módra soká késvén, férje utánanézetett kiküldte testvérét a szőlőbe s ott találta nényjét a barackfán felakasztva. A helyszínen megjelent rendőrség és orvos már csak halálát konstatálhatták.”.

Hajagos-kereszt, „**Juhászkereszt**”, állítattott 1894-ben. 2004-ben a „juhászok” leszármazottjai látva, hogy nem törődik a kereszttel senki, elhatározták, hogy felújítják. Az évben el is készültek vele – a feladatok kiosztva és elkezdődött a felújítás. A feliratozásban több hibát vétettek: pl. nem tudták az eredeti emeltetőt (Hajagos István) és az állításnak az évét, Babianović Stankot (1888–1971) az eredeti kereszt felállítójának titulálják, megváltoztatták az állítás évét... A feliratoszás vége: „2004. „Isten dicsőségére...” nevű keresztet fölújították Tumbas Pajo juhásznak leszármazottjai és az ígét a békének, az emberi jónak elimádkozták – ezen kívül részt vettek Tumbas Ivan és Aradski Đuro unokái is.” – az eredeti horvát nyelven. A munkában többen is részt vettek, de dr. Dulić Tumbas Kata és nővére Kopunović Tumbas

Hajagos-kereszt, 2004.

Vita, a férje Kopunović Ante (Tumbas Pajonak, a Mate fiától származó unokái) voltak a szervezői és kivitelezői. 2004. június 26-án, Ehman Imre a Szent Kereszt-templom plébánosa, Anišić Andrija a Szent Rókus-templom plébánosa, dr. Kopilović Andrija a sándori római katolikus plébános és a palicsi plébános, Leist József megjelentek a Tumbas Pajo szállásán, a Tőzegbánya közelében és onnan, az összegyűlt hívők élén megindultak az istentiszteletről, ahol megáldották a megújult közkeresztet. (Az adatokat Dulić Kata, Tumbas Paja leszármazottja szolgáltatta).

Könyörgésünk színhelyei II.

Közkereszt a kelebiai vasútállomásonál, állítattott 1904-ben (Kelebia). *Bácskai Napló*, 1909. szeptember 21-én hozta a következő cikket: „**Bucusi vér nélkül.** A kelebiai szőlőkben tegnap vasárnap tartották meg a bucsut. Reggel 9 órakor az állomásonál levő kőkeresztnél magyar és bunyevác nyelvű szentbeszéd volt. Délután pedig kezdetét vette a mulatság, amely vér nélkül történt. Volt ugyan kisebb verekedés, de vér nem folyt, a csendőrök azonnal elejét vették minden virtuskodásnak. A bucsunak a délután megeredt eső vetett végett. Szabadkáról sokan vettek részt a kelebiai bucsun.”.

Birkás-kereszt, állítattott 1907-ben (Alsó-Tavankút). A templom előtti első keresztről van szó. A Köfaragó és Már-

ványipar által, 1907-ben elkészített terv a következő címet viseli: **A tavankúti templom elé állítandó kereszt terve, felajánlja: Birkáss József.** Összmagaság: 20, 47 és 96 (Törtélelmi Levéltár Szabadka: III/84/1897). Ha már tervezték, akkor meg is valósíthatták – ez a kereszt állhatott a templom előtt, míg állhatott. Vagyis ezt a keresztet cserélték ki 1938-ban. Mindenesetre az 1926-os térképen, valószínűleg a fenti keresztet ábrázolták. Valószínűleg a templom előtti keresztet az I. világháború után áthelyezték a tanyaudvar elé, úgyhogy a későbbi térképeken ott jelenik meg – az eredeti kéziratban a tavankúti keresztet 12-es számát viseli.

Temetői fakereszt, állítattott 1911-ben (Alsó-Tavankút). Romich Gerő, tavankúti plébános 1911-ben írt levelének részlete: „Még egy kérésem volna ez alkalommal a Tekintetes Tanácstól: méltóztassék az új temetőben egy fakeresztet házilag felállítani, hogy az új temetőt felszentelhessem s felszentelés után rögtön használatba vegyem. Tavankút 1911. márczius 20-án.” (Törtélelmi Levéltár Szabadka: III/84/1897).

Jakobcsits-kereszt, állítattott 1864-ben (Alsó-Tavankút). 1891. november 22-én a *Szabadkai Hirlap* a következő cikket hozta (VI. évfolyam, 47. szám): „Alulírottak a fájdalomtól megtört szívvel jelentik a felejthetetlen jó anya, nagya, anyós és dédanya Jakobcsics Józsefné sz. Horvatovics Katalinnak folyó hó17-én délután 6 óraker életének 87-dik évében, hosszas szenvedés s a halotti szentségek ájtatos felvétele után történt gyászos elhunytát. A boldogult hült tetei f. hó 19-én délután 3 óraker tétettek a bajai sírkertben

Krmpotić–Dulić-fféle emlékkereszt

lévő családi sírboltba örök nyugalomra. Áldás és béke hamvaira!”

Krmpotić–Dulić-féle emlékkereszt, állítattott 2007-ben a Bajmoki út a šebesic-i szakaszon. 2006 telén, személyautóval hazafelé menet, a györgyeni plébános halálos kimenetelű közúti szerencsétlenséget szenvedett Kisbosznia területén (a

tisztelendő Lazar Ivan Krmpotić és Marin Dulić, mindketten györgyéniek – 2006. február 6-án, 21,55 óraker). Nemsokára, ennek emlékére egy fémkeresztet állítottak azon a helyen, ahol megtörtént a szerencsétlenség. A Bajmoki-út északi oldalán áll a fehérre festett kereszt, mintegy 200 méterre dél-nyugatra a Csikér és az út találkozásától (a közelében válik egy út északra). A betonalapba ágyazott fémkeresztben mindössze csak két mellék látható: a corpus és az INRI-jelölés.

Körtvélyesi-kereszt, állítattott 1895-ben (Kelebia). *Bácskai Napló*, 1912. október 1-én írta: meghalt özvegy Körtvélyesi Istvánné Vincze Erzsébet, 82 éves. A köszönő levelet Lovas Mátyás küldte, Vince Erzsébet unokaöccse.

Szkenderovich Etelka-féle kereszt, állítattott 1912-ben, (Felső-Tavankút). *Bácskai Napló*, 1910. február 23-án hozta a cikket: „Lovag Ybl Miklós honvéd huszárörnagy hétfőn ünnepelte esküvőjét özv. Szárics Kálmánné, Szkenderovics Etelkával. Az egyházi szertartást Vojnits Dániel bajai apát végezte; a Szent-Teréz templomban a honvéd huszár tisztikar és nagyszámú úri közönség volt jelen.” *Bácskai Napló*, 1910. november 24-én: „Meghalt 1840–1910, özv. Szkenderovics Mártonné szül. Sámi Jakobovics Erzsébet (Deák utca

Skenderovich Etelka-féle kereszt

2). Jelenti lánya Lovag Ybl Miklósné szül. Szkenderovits Etelka.”

Linzer Vitusné-féle kereszt, állítattott 1898-ban (Šebesic). „Linzer Vitus gyógyszerész gyakornok, ma életének 21-ik évében rövid szenvedés után Öcsödön meghalt. Holttestét holnap délután hozzák Szabadkára.” – *Bácskai Napló*, 1909. június 18. A következő újságok egyikében, a gyászrovat megrendelője: a Linzer anyósa özv. Pfisztner Konrádné Maurer Anna, a menyé özv. Linzer Vitusné Pfistner Vilma.

Jakobcsits-kereszt, állítattott 1864-ben (Alsó-Tavankút). *Bács megyei Napló*, 1909. május 29-én, Szabadka – „A **Jakobcsics-család alapítványa.** Jakobcsics család egyik nesztora végrendeletében 30 hold földet hagyományozott, hogy annak jövedelméből évenként megvendégeljék a Mária-Gyűdről visszatérő búcsúsokat. Egy hízott ökröt, tíz darab bárányt vágnak le mindenegyes alkalommal, azonkívül

több bödön turó, rengeteg kenyér és tíz akó bor áll a zarándokok rendelkezésére. Az idén a szokottnál is fényesebb ke-retek közt tartják meg ezt a lakomát. A felszolgálást a város úrhölgyei fogják teljesíteni, kint lesz a város tisztikara is a Jakobsics tanyán.”.

Zagyva-kereszt, állítattott 1909-ben (Vámtelek). *Bácskai Napló*, 1909. december 19-én, szombat: „Keresztszentelés Vámteleken. Ünnepe lesz holnap, vasárnap Vámteleknek. Özvegy Rákóczi Parcsetch Mihály és neje örököse, Zagyva Krisztina az Úr dicsőségére márványkeresztet emeltetett Vámteleken, melyet holnap szentelnek föl. A keresztet fehér karrarai márványból Fekete Dezső és társai, szabadkai szobrászok készítették ízléses, művészi kivitelben. A kereszt talapzatának felirata a következő: „Isten dicsőségére emeltette Rákóczi Párcsetich Mihály és neje örököse Zagyva Krisztina, 1909.”.

Sztantich Iván-féle kereszt, állítattott 1889-ben (Györgyén). Sztantich Iván meghalt 1911. június 9-én.

Dulits Antal-féle kereszt, (Nagyfény). A Szent Márk-napon, a 2008. április 25-én a Dulić Marinko („Hauzer”, 1965.) családjának különös ünnepe volt: hisz akkor szentelték fel a felújított keresztjüket a Topolyai-úton – Dulić Albert (1861–1951) és unokája, Dulić Antun (1920–2001) állította. A *Zvonik* májusi számában hozta a cikket a fényképpel. Az új akácfakereszt egy új alapba (betonalapba, mind a négy oldal megerősítve fémhuzalokkal) van beágyazva és zavartalanul tör az ég felé. A corpus alatti feliratos fémtáblán a felirat: „Isten dicsőségére emeltette 1943-ban a Dulić család, és felújította 2008-ban.” („Na slavu Božiju godine 1943. podigla obitelj Dulić, a obnovila 2008. godine.” – az eredeti felirata). Nem voltam jelen, hogy figyelmeztettem volna őket, miszerint már az 1882-es térkép is keresztet jelzett ezen a helyen. Az új bádogtető valamint egy szélesebb, hogy védje

az esőtől, a hótól. Az INRI-tábla és a corpus valószínűleg a felújított régi tartozéka.

Vuković Makro-féle emlékkereszt, állítattott 2009-ben (Nagyfény). Nagyfényen, Szent Márk-napján (2009. április 25-én) hármass ünnepe volt – a búcsú napja, a búzaszentelés és egy keresztnek felszentelése. A kereszt egy ház udvarán áll, de elérhető minden érdeklődő számára. A szabadkai Horvátok Vajdasági Demokrata pártja emeltette fel a keresztet Nagyfény helyi közösségben, Marko Vukov emlékére, aki tizenkét évig volt az elnöke. Ők pénzelték a feszületet, a család tagjai pedig az elhunyt politikai hovatartozását is feliratra rögzítették: „Ez a kereszt hagy álljon itt annak emléké-ként, hogy erről a szállásról küldte a HVD pártjának, Marko Vukov kérvényezte a nagyfényi sejtnek megalakulását” (ez fordítás, az eredeti horvát nyelven van). A keresztet a helyi katolikus pap áldotta meg, azaz Željko Šipek, míg a másik pap, mons. Andrija Kopilović szentbeszédet tartott.

Faragó-kereszt, állítattott 1928-ban (Nagyfény). 2006-ban az újszedniki helyi közösség vállalta a kereszt teljes felújítását. A fakereszt helyett egy rózsaszín, modern kőkeresztet emeltek és az egyenes szárú keresztben a mellékeken láthatók: a corpus és az INRI-tábla. A beton alapzatba (ami az alapot illeti, elég „keskenyre sikerült”) ágyazott kereszt ugyanarra az oldalra van fordítva, mint a régi. A tájainkon megszokott kerítés – hiányzik. És a végén a nagyfényi templom plébánosa templomi istentisztelet keretében a helyszínen felszentelte. A kereszt mögötti felirat: „Isten dicsőségére emeltette a Faragó család az Úr 1928. évében. Felújította az Újszednik helyi közösség.” A kereszt elején az új felirata: „Na slavu Božiju godine gospodnje 1928. podigla obitelj Farago. Obnovila M.Z. Novi Žednik 2006. g.” – mint az előző, csak a végén odaírták az évszámot is. A pénzélést úgy oldot-ták meg, hogy a fő finanszírozó Andrija Kopilović plébánost

Dulits Antal-féle fakereszt (Nagyfény)

Faragó-kereszt (Nagyfény)

lett (ő a corpus költségvetését állta) és a hívek többségének pénzübeli adománya is segített.

Skenderović Mirko-féle kereszt, állíttatott 2011-én (Felső-Tavankút). A felső-tavankúti járás ún. skenderevói (a szabadka-zombori vasút déli oldala), a skenderevói vasútállomástól délre vezető út – mintegy 600 méter déli irányban – egy új szürkemárvány keresztnek a felavatása volt a 2011. június 18-án. Skenderović Mirko (1949.) tanyájának az útra néző oldalán áll a kereszt, amit a helybeli katolikus pap vasárnap ünnepélyes keretek között megáldott. Az út nyugati oldalán található a kereszt, melynek környezetében lévő kerítést is meg kell említeni (hátról egy U alakot formál), a két oldalán található padokat és elöl a díszes virágtartókat. Alsó részén három emeletes keresztosz van. Az egyes végű keresztoszárak két melléket hordoznak: a corpus és a IRNI-táblát. A szállásra vezető út északi felén a kereszt talapzatának keleti oldalán a felirat: „Na slavu Božju, spas moje duše i dobrobit svog naroda! Ovaj križ podiže Mirko Skenderović rođ. 09. 09. 1949. ovde u Skenderovu u slavu svojih rano preminulih Vranje 25. 09. 1925.–16. 05. 1976. Milke rođ. Sitarić 30. 12. 1925.–30. 05. 1996. i supruge Marije rođ. Malagurski 14. 06. 1952.–04. 04. 2011. Skenderov kraj 10. 05. 2011”. Vagyis a fordítás: „Isten dicsőségére, a lelkem üdvözlésére és a népemnek jóhiszeműségére! Emeleti e keresztet Mirko Skenderović, szül. 1949. augusztus 9-én. Itt a skenderevói járásban az ősök szellemének korán elhalálozott Vranjeban, 1925. augusztus 25–1976. május 16-án, szül. Milka Sitarić, 1925. december 30–1996. május 30-án és a feleségem szül. Maria Malagurski, 1952. június 14–2011. április 4-én. Skenderjárás, 2011. május 10-én”.

Vidakovits Mukits-kereszt, állíttatta 1943-ban (Vámtelek). A keresztet teljesen felújította egy Tikvicki nevű kőfaragó 2004-ben. Átfestette a betűket és egy új INRI-feliratot rakott rá. Egy új alapot csinált és vékony láncokkal összekötötte az – egy méteres távolságra lévő – oszlopok végeit. A pénzélek a szomszédok voltak – Franjo Gabrić és Luka Vojnić (jelenleg Kanadában él).

Könyörögünk színhelyei III.

Zimonji-úti kereszt. Antun Dulićnak (Veco) 1901-ben Vámteleken fölállított keresztjét 2004-ben teljesen fölszámolják és a keresztet teljes egészében bevitték a nagyfényi paplaki udvarra. Míden a tervek szerint történt, amikor eljött az ideje 2006. őszén (szeptember 17.), a Vojnits Etelka fölszámolt keresztjének helyén, köszönve Pavao Ivankovićnak a helyszínre vitték és beépítették a felállított kereszt-alapba. A kereszt-talapzat nyugati oldali felirata: „Isten dicsőségére, mindörökké! Isten dicsőségére ezt a keresztet fölújította 2006-ban Pavo Ivanković és Katica a családjáikkal”. Az északi oldal: „Az ezen a helyen állt Vojnits Etelka-kereszt 1864-től. Ez a kereszt – az alapoktól felújítva – áthozta erre e helyre, amit Veco Dulić állított a családjával 1901-ben – más helyen volt – de lerombolva 2004-ben”. A hely és az irány megegyezik a 140 éve itt álló Vojnits Etelka-féle keresztrel. A helyi *Zvonik* (2006.–144-es szám) is megemlékezik a kereszt felállításáról és a megszentelésről.

Vukman Simokov-kereszt, állíttatott 1879-ben (Vörösegyháza). 1970-ben egy viharban dőlt le, addig úgy állt – mintegy 91 éve. Ecetfák, vadribizli és vadgorgonák között, az iskolával szemben (Marko Tonković, abba az iskolába járt). Ráesett egy ecetfa, és az döntötte le – azóta áll így – mintegy 33 éve. A nyolcvanas évek elején az iskolát is elbontották. Most ez a felirat került a talapzatának nyugati oldalára: „Ezt

Vukman Simokov-kereszt

a keresztet emeltette Lazo Vukmanov Šimokov 1893-ban, megújította 2003-ban Ivan, Grgo és Jelisiveta Vukmanov Šimokov. Marko Tonković és a tiszteletes pap Julije Bašić”. Az eredeti felirata így szólt: „Križ podigao Lazo Vukmanov Šimokov 1893 Obnovili 2004 Ivan Grgo Jelisiveta Vukmanov Šimokov Marko Tonković sa župnikom Julijem Bašić”. A gyermeknélküli keresztállítónak közeli rokona volt a három fenn említett. A jelzett Lazar V. Š. (1942–2003) – ő volt a kezdeményező, halála után özvegye, Jelisiveta folytatta a férje kezdeményezését – Ivan V. Š. (kb. 1960.), ő vállalta a kereszt további fenntartását és a városból Grgo V. Š. (kb. 1950.) – és végül Marko Tonković, békovai származású, sándori lakos. Megtisztították a környékét (kivágták az összes vadcsérjét) és kialakítottak egy betonból készült alapot, amelyre azután felhúzták a keresztet. A feszület felső részére rászertették az eredeti corpusát (egy családtag vitte el a corpus – Ivankovićné Magdolna Vukmanov Šimokov, 1921–2003, a szobában tartották) – csak ez van rajta. A talapzatába új felíratos tábla került. Az egészet fehérre festették és körülövelték fekete, kovácsoltvas kerítéssel. Amikor felszentelték, a helyi plébános egy külön napra hívta fel a figyelmet – azóta, ezen a napon tartják a keresztbúcsút is.

Matković-kereszt, felújítottatott 2006-ban (Ludas). Az új kereszt felirata: „Isten dicsőségére felújítottatott ez a kereszt a 2006-os évben. A emeltető Marko Matković, a felújító Petar Babičković családja” (az eredeti felirat: **NA SLAVU BOŽJU OBNOVLJEN OVAJ KRIŽ – MARKA MATKOVIĆA – GODINE 2006. OBITELJ BABIČKOVIĆ PETRA**). A felújítók az út felé fordították a keresztet. Egy egyszerű, kisméretű beton alapba ágyazták be a fémszobrot, amelyre felszereltek egy INRI-táblát, corpus és a Mária-domborművet. Ezután jött a fém, felíratos tábla. A keresztet egyöntetűen barnára festették.

Hívők-keresztje, állítottatt 2007-ben (Vörösegyháza). Verusič (Vörösegyháza) sem maradhatott szakrális objektum nélkül, amikor kiépítették 2007-ben a helyi közösség otthonát. Közvetlenül az otthon mellé egy kőkeresztet terveztek felállítani és mögéje egy kápolnát építeni. A terv egyszerűbb részét sikerült is megvalósítani – egy műkőből készült kereszt még 2007-ben fel lett állítva a hívők pénzéből. A Csantavéri-út nyugati oldalán, mintegy 500 méterre az Nitrogénművekhez vezető útszakasztól északra található az egyenes végű kereszt. Az útra néző oldalára a következőt vészték: „A megváltó Krisztusnak emelték a hívők imádságba foglalva 2007-ben”. Az eredeti felirat: „**KRISTU SPASITELJU PODIZU VJERNICI ZAHVALNI U MOLITVI 2007**”. A mellékek mind fémről vannak (Mária-dombormű, corpus és az INRI-jelölés) és fémszínezésük az alkalomnak megfelelő. A közölt fényképen az építkezés kivethető kezdetei a kápolnára vonatkoznak. Egyházi ceremóniával szentelték fel, a helyi több száz hívő és a számos vendég jelenlétében. A helyiek között ott volt Kiss Zvonimir (1971) is, a helyi közösség vezető egyénisége is, aki személyesen is részt vett az objektum finanszírozásában.

Baka-kereszt, Egyleti kereszt – állítottatt 1913-ban (Ludas). „**Keresztavatás**. Ritka szép módon ünnepelték Ludason a 16 százados keresztünnepet. A katolikus népszövetség ma szenteltette be a jubileumra állított keresztjét. Nagymise végeztével a jelenlévő hívők kivonultak az építendő iskola földjén felállított s ez alkalomra szépen feldíszített népszövetségi kereszthez. Legelől mentek a fehér ruhás iskolás leánykák, utánuk haladtak négyes sorokban a népszövetségi tagok a tanítók vezetése mellett a nemzeti zászló után, s ezek után a résztvevők óriási csapata. A keresztnél a szentelés végeztével Takács Gáspár plébános gyönyörű beszédben ismertette a kereszt jelentőségét, összekapcsolván a

Sztiptics–Lendvai-kereszt

kereszt 16 százados jubileumával. Majd a kereszt és a nemzeti zászló összetartozandóságát, a keresztnek az iskolára és az ifjúsági egyesületre való üdvös hatását fejtette ki és a további kitarásra buzdította szeretett híveit. A megható beszéd után következő keresztcsókolás fejezte be a lélekemelő ünnepélyt, mely büszkesége lehet a ludasi népszövetségnek, de egyszersmind például is szolgálhat. Előre a szent kereszt után.” – *Bácskai Napló*, 1913. augusztus 19-én.

Sztiptics–Lendvai-kereszt, állítottatt 1854-ben (Békova). A keresztet egészében kicseréltette – az elavult fakereszt helyett fémkonstrukciót építtetett fel – a békovai Lendvai házaspár 2004-ben. Egy új alapot készítettek, amibe besülyesztették a fémkeresztet – a régi corpus, az INRI-táblát és a Mária-domborművet meghagyták, csak újrafestették őket. A virágtartót kicserélték és a feliratos táblát szöveggel látták el: „Ezt a keresztet följújtották Lendvai Miška és Stana családjai. Ez a keresztet tiszteletes dekan Julije Bašić, 2004. március 25-én szentelte fel”. (Az eredeti fölirata: „Križ je obnovila obitelj Miška i Stane Lendvai. Ovaj križ je blagoslovio župnik dekan Julije Bašić dana 25.03.2004.”). Tehát Julije Bašić, tiszteletes a helyszínen tartott istentiszteletet és megáldotta a keresztet. (A szerző a megszentelést végighallgatta, és akkor még megvoltak a vékony karók és az összekötő lánc – de 2012-ben már nem volt látható).

Szabó Bódi-kereszt, (Hajdújárás). 2004-ben teljesen kicserélték a kereszt farészeit – az alaptól a bádógtetőig, kivéve a corpus, az IRNI- és a Mária-szobrot. A kőalapú alapot (beton) hozzáerősítették a fejfájó – az erősítésen egy évszám: 2004. szerepel. A környező tanyákat néhány év alatt lebontották, a betonutat megcsinálták és így a kereszt most egyedül néz „szembe a nagyvilággal”. A keresztet továbbra is rendben tartják – mindig van virág rajta.

Könyörgésünk színhelyei IV.

Veréb János-féle kereszt, állítottatt 1909-ben (Csantavér). *Bácskai Napló*, 1909. április 27-én így írt: „Csantavéren Veréb János hívő saját költségén 600 koronás kőkeresztet állíttat s annak fenntartására megfelelő alapot tesz le. A csantavéri hívek áldozatkészségét dicséri, hogy minap egy magát megnevezni nem akaró 420 koronát adott át Szendelbach János adminisztrátornak katolikus jótékony célokra.” *Bácskai Napló*, 1909. július 1-én a következőket írja: „**Kereszt szentelés Csantavéren**. Péter Pál napja verőfényes napsugarait bocsátotta újonnan felállított keresztünkre, mely dicsőséggel tekint le a népre, hogy felemelje őket az isteni dicsőségbe. E magasztos ünnepet megelőző szent mise után mintegy 500 főből álló menet vonult ki a község nagy utcája végén felállított kereszthez Szendelbach János adminisztrátor vezetése mellett. A kereszt felszentelése után a nagyszámú közönség keresztcsókra járult. A keresztet állíttatta felírása szerint „Isten dicsőségére, ember üdvösségére” Veréb János és neje Barkóczi Karolina. A mű Fekete és Társa céget dicséri. A felszentelést magyaros áldomás követte.”

Osvár András-féle kereszt, állítottatt 1843-ban (Csantavér) Az Osvár-féle keresztet áthelyezték 2011-ben (előzőleg felújította Szenté Nándor szabadkai kőfaragó), szintén a temetőbe – közel a kápolnához. Erről tanúskodik egy újonnan elhelyezett feliratos tábla is: „**ÚJRAEMELTETTÉK HÁLÁS UTÓDAI 2011-BEN**”. A temetőbe (Nagytemető) jutva, a kápolnától délkeletre található (néhány méter) az egykori templomi kőkereszt három melléklettel: INRI-felirat, Mária-dombormű és a corpus (a két utolsó valószínűleg új). A keresztet övező kerítés is a régi, bár megkérdőjelez-

Osvár-kereszt (Csantavér)

Nagy-kereszt (Bajmók)

hető az eredetisége. A temető egész északnyugati részét teljesen felújították – a képen látható sírhely a falu főutcáján keresztet állító Veréb János sírja.

Nagy-kereszt, állítottott 2007-ben (Bajmók). 2007-ben tovább bővült a bajmoki közterületi, ún. kisémlék szakrális objektumai száma, ugyanis Nagy Nándor, bajmoki lakos felállított egy utcai keresztet a háza előtt, a Strossmayer utca 25-ben. Az egészében fehér márványból készült keresztet egy beton alapra helyezték és kovácsoltvas kerítés övezte. A fémöntvény tartozékai: INRI-tábla, corpus és a Mária-dom-bormű. A keresztvégek cifrázott kivitelezésűek. Az utcára néző felirata: **Isten dicsőségére A nemzetek közötti békés együttélésért.** (A szláv és német megfelelője). **Emeltette Nagy Nándor és neje Horák Julianna A.D. MMVII.** A mesterek nevei: Losonc Csaba (Szabadka, „Con-Bau vállalat” tervezője), Tóth János (Szenttamás, kőfaragó), Mikita Janko (öntő – Kula, a mellékek kiöntője) és a zombori Pfeifer Stephan, a vaskerítés kiöntésében szorgoskodó tűzkovács. A szabadkai *Hét Nap* csak röviden hozta a következő tudósítást 2008. január 2-án: „**Köztéri keresztet szenteltek Bajmokon.** A bajmoki Nagy Nándor és neje, Horák Julianna köztéri keresztet állított fel a házuk előtt, ezzel hirdetve a békét, a szeretetet, a házi áldást, a barátságot, és az egymás mellett élést. Erre utal a keresztön levő felirat is, amely így hangzik: „Isten dicsőségére – a nemzetek közötti békés együttélésért.” Szabó Attila felvétele a kereszt nemrég fel-szentelésén készült. (M. A.)”. 2007. december 19-én, az új-vidéki *Magyar Szó* a következő cikket hozta: „**Új köztéri kereszt Bajmokon.** Vasárnap, december 16-án, 11.30-kor jeles eseményre került sor Bajmokon, keresztzszen-telési ünnepeket tartottak a Strossmayer utcában. Nagy Nándor és neje, Julianna hat éven át tartó munkája eredménnyel járt,

ennyi időbe telt mire kívánságuk teljesedhetett. A kereszt-állítást engedélyezésére több mint öt évet vártak. A köztéri kereszt Nagyék háza előtt áll, olyan helyen, amely közterületnek számít. Szabadka község területén, a II. világháború óta településen belül nem állítottak keresztet, csak a határban, Bajmokon pedig 1943 óta sem határban, sem településen belül nem volt keresztállítás. Nagyék tehát a régi hagyományt élesztették újra. A hideg, havas vasárnapon mintegy 60-70 ember gyűlt össze a kereszt közelében, de mindenki szívében melegség honolt. „Jézusé egyedül” - csendült fel a Dózsa György MMK Búzavirág vegyes karának az éneke a templomi kórus kíséretével, majd Bende Zsolt bajmoki tisztelendő atya megkezdte ünnepi szónoklatát. A prédikációt követően több oldalról megszentelte a keresztet, amit közös könyörgés követett, és a Miatyánk közös elmádkozása. Az énekkar Közlebb, közelebb Uram énekével zárult az ünnepség. Ekkor a jelenlevők a kereszthez járultak. A mintegy 4,2 méter magas fehér márványkereszt Tóth János szenttamási kőfaragó alkotása. Krisztus testét és a Szűz Mária szobrot Mikita Janko szakember öntötte ki egy külai öntőedényben. A vaskerítés a zombori Pfeifer Stephan tűzkovács alkotása. A terveket a szabadkai Con-Bau tervezési, építési és szolgáltató kft. dolgozta ki, Losonc Csaba vezetésével. Terveztek, számoltak: Losonc Ibolya, Tibor F. Ago és Murényi Leonárd, mindhárman okleveles építészmérnökök. A keresztre a következő felirat került: „Isten dicsőségére, a nemzetek közötti békés együttélésért”, mindez három nyelven, magyarul, szerbül és németül. „Emeltette Nagy Nándor és neje, Horák Julianna A.D. MMVII”. A helyi pravoszláv pap is megisztelte jelenlétével az ünnepet. Nagyék hat évvel ezelőtti kezdeményezését az akkori bajmoki tisztelendő, Bognár Attila, és kezdetben Slavko Večerin plébános is helyeselte. A papí-

Kókai-kereszt (Bajmok)

rok rendezésén évekig Maglai Jenő ügyvéd munkálkodott. A későbbiekben – nem tudni miért –, amikor Nagy Nándor a meghívókat adta volna át Slavko Večerin általános helynöknek és bajmoki plébánosnak és a püspök úrnak, nem kapott pozitív választ. Nagy Nándor nem tudja mit tett rosszul, nem tudja, mikor és hol vétett, hogy hibázott-e, és hol hibázott? Nagyon fáj Nagyéknak, hogy törekvésüket az egyházi méltóság valami miatt mellőzi. Szeretnének kételyeikre választ kapni, és remélik, hogy ez meg is történik. A keresztzszen-telés után a meghívott vendégek, a Nagy család vendégei-ként a Dózsa György MMK-ban ünnepi ebéden vettek részt. Nagyék még egyszer hálás köszönetet mondanak mindazoknak, akik a köztéri kereszt felállításában, elhelyezésében segítettek. Köszönik a keresztzszen-telési ünnepségen résztve-vők jelenlétét is és áldott karácsonyi ünnepeket kívánnak. Molnár Ildikó Fotó: Molnár Ildikó”. A bajmoki tiszteletes, Bende Zsolt és a pravoszláv pap által lefolytatott keresztzszen-telés egy óra hosszat tartott, utána átsétáltunk a Dózsa György MMK-ban egy „harapnivalóra”. Nagy Nándor, Horák Julianna és a gyermekük, Bernadetta gondoskodtak a jó

Szabadkai-úti kereszt (Bajmok)

hangulatról a köszönő ebéden, amit jóízűen elfogyasztottak a meghívott vendégek.

Kókai-kereszt (Bajmok) A Pacséri-út keleti részén 2008 áprilisában a kidőlt akácfa-keresztet (2007-ben) egy újabbra cserélték. A faanyagot, az alapot és a bádogtetőt (egy kicsit szélesebb formatumút) teljesen kicserélték. A fémöntvény tartozékai maradtak a régiiek, csak át lettek festve – az IN-RI-táblát kivéve, ami nem volt a régin. Az alapot érdekes módon alakították ki – egy műanyag hordót töltötték meg betonnal és ebben rögzítették a keresztet.

Szabadkai-úti kereszt, állítottatott 1816-ban (?) (Bajmok). A Sásos határrészben, néhány száz méterre a falutól (az út északi részében) a kereszt nem bírta a közelmúlt „fejsze-csapásait kiheverni” – a fából készült objektum kidőlt 2008 tavaszán. Egy év múlva teljesen felújítva, a faanyagot egy új alapból készítve visszahelyezték. A INRI-táblát, a Mária-szobor és a corpus tartozékokat újrafestették és visszahe-lyezték, valamint a pléhfedőt teljesen újra cserélték.

Prikaz monografije „Gradska kuća u Subotici 1912–2012”

Monografija „Gradska kuća u Subotici 1912–2012“ nije prva na tu temu ali jeste dosad najsveobuhvatnije izdanje koje se bavi ovom jedinstvenom građevinom. Ona je zbir nekih ranijih radova i novih, dosad neobjavljenih, činjenica, kao i detalja kojima su se prethodnici manje bavili.

Stoti rođendan najznačajnije subotičke građevine, predstavljao je imperativ izdavaču i grupi autora da čitaocima ponude jednu lepu knjigu koja ih vodi kroz vreme i beskrajne hodnike ovog bajkovitog zdanja.

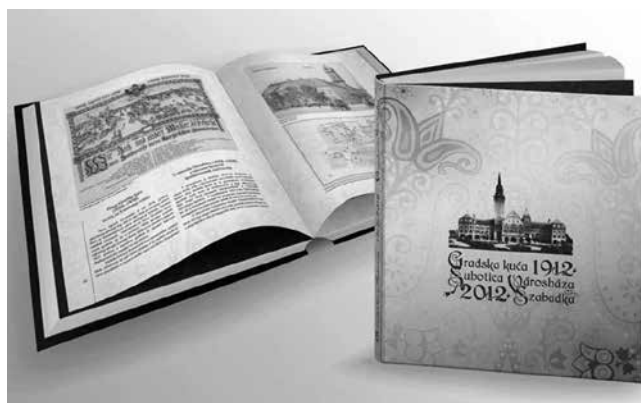
Knjiga sadrži tri dela. Prvi, koji proučava Gradsku kuću kroz istoriju umetnosti i govori o arhitektonskoj vrednosti zgrade, drugi o jednovjekovnom trajanju odnosno istoriji, i treći deo o obnovi i konzervatorskim radovima koji su preduzimani do današnjih dana.

Tumačeći planove i umetničke detalje, arh. Gordana Prčić Vojinović objašnjava logiku ovog prostora koji harmonično objedinjuje sve gradske službe, od onih javnih, pa do policije i zatvora koji se takođe nalazio ovde. Fotografije i ilustracije svedoče o nekadašnjem izgledu Gradske kafane i raskošnim enterijerima poslovnih prostora koji nisu sačuvani, za razliku od ostatka Gradske kuće koji odoleva vremenu. Čitalac na ovom mestu saznaje o Velikoj većnici, rasporedu prostorija, o zakupcima lokala u prizemlju a nakon toga i o tornjevima, fasadi i ostalim inženjerskim poduhvatima.

Jezik simbola koji čine ornamente na spoljašnosti i u enterijeru, ceo vek zaokuplja istraživače ove zgrade. Arhitekta Gabor Demeter iznosi tumačenja nekih od znakova koji su skriveni i ostavljeni pokolenjima koja dolaze. Masonski rukopis je prepoznatljiv i zbog toga što je to bratstvo rado kreiralo sliku o sebi upravo putem simbola. Iz riznice dokumenata, autor nam otkriva jedan koji nosi naslov „Fragmenti iz horoskopa Gradske kuće“, koji je nastao najverovatnije u vreme zidanja ove građevine.

Demeter se osvrnuo i na polemike koje su pratile ovaj dekorativni stil, od tadašnjeg ministra kulture nazivan „prešaren i seljački“. Genezu ovog stila koji nadahnuće nalazi u kućnoj radinosti Sekelja iz Transilvanije, iznosi istoričarka umetnosti Olga Kovačev Ninkov. Taj trag nas vodi još dalje, u prapostojbinu Mađara. Ipak, ovaj trend, da narodna umetnost služi za potvrđivanje nacionalnog identiteta, jeste odgovor na evropske tendencije u drugoj polovini 19. veka.

Istorijski osvrt na Gradsku kuću u Subotici, ne može proći bez predistorije ove gradske lokacije. Istoričar Stevan Mačković u knjizi podseća da su na mestu današnje, u prošlosti stajale i prethodne dve Gradske kuće koje je potrošilo vreme i prerastao razvoj grada, zbog čega su postale neodgovarajuće novim potrebama. Mačković piše hronologiju važnih događaja između dva svetska rata i kako su se oni odrazili na ovo zdanje.

Postojanje Gradske kuće poklapa se sa burnim vremenima i svetskim ratovima, kada su pre vremena okončale svoj vek mnoge građevine i prekinuti mnogi ljudski životi. Istoričar Tibor Halas piše o danima Drugog svetskog rata i ponekad dramatičnim događajima oko i unutar zgrade.

Posleratno vreme, o kojem saznajemo od istoričarke Tatjane Segedinčev, donelo je promenu vlasti, a za kuću na adresi Trg Slobode 1, to je značilo ponovnu promenu simbola i grbova. Nakon toga slede određene izmene u rasporedu ustanova i gradskih službi koje su nastavile svoj rad. Najznačajnije promene u funkcionalnom delu Gradske kuće desile su se nakon proširenja administrativno teritorijalne jedinice kojoj je središte u Subotici. Za uvećanu administraciju, podignuta je nova zgrada sreza te su se tako stvorili uslovi da se u Gradsku kuću usele ustanove kulture, radio stanica, muzej...

Hirovi ljudi i vremena ostavljali su ožiljke na ovoj građevini. Njena reprezentativnost je činila nužnim neprestane radove na obnavljanju. Priču o restauraciji, konzervaciji i tehnikama koje su preduzimate, pričaju Aleksandra Jeftić (slikarka-restauratorka) i Maja Rakočević Cvijanov (vajarka-konzervatorka) u poslednjem poglavlju knjige.

Ovom monografijom obeležen je jedan lep jubilej Gradske kuće koja odavno nije samo to, već simbol grada i mesto lepih uspomena. Sto generacija su se u njoj venčavalo, dolazilo na koncerte, na izložbe... Ili su je samo tražili pogledom u daljini, vraćajući se iz sveta, ne bi li ugledali toranj i bili sigurni da su stigli kući.

Izdavač monografije „Gradska kuća u Subotici 1912–2012“ je Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Subotica. Tekst je pisan na dva jezika – srpskom i mađarskom, na 350 strana. Knjiga je štampana u tiražu od 500 primeraka.